XXXIV. kötet 3—4. füzete. 1904. deczember.

NYELVTUDOMÁNYI

KÖZLEMÉNYEK

A

MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI

SZINNYEI JÓZSEF.

Ára 3 korona.

BUDAPEST.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA KIADÁSA.

1904.

TARTALOM.

Lap

Melich János. Szláv jövevényszavaink (X.) ... 241
Thúry József. A XIV. századbeli oszmán-török nyelv (II.) ... 355
Erdélyi László. A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása 388
Szabó Dezső. A vogul szóképzés (III.) ... 417

Ismertetések és bírálatok.

Szilasi Móricz. Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. — Ism. Gombocz Zoltán ... 458
Dirr A. Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) sprache. — U. a. Grammatika udinskago jazyka. — Ism. Ásbóth Oszkár ... 465, 469
Štrekelj Karl. Zur slavischen Lehnwörterkunde. — Ism. Ságı István 472

Kisebb közlemények.

Balassa József. A Magyar Fonétika átírása ... 474

Értesítő.

Magyar Nyelvtudományi Társaság ... 476
A helsingforsi egyetem finnugor nyelvészeti tanszéke ... 476
Irodalom ... 416

Folyóiratunk ***negyedévenként*** *jelenik meg, mégpedig március, június, szeptember és december hóban. Az egész évfolyam legalább* ***harmincz ívből*** *áll s ára* ***6 korona.*** *Az előfizetés a Magyar Tudományos Akadémia könyvkiadó-hivatalához czímezendő.*

Kérelem: *Kérjük a nyelvészeti munkák s különösen programm-értekezések szerzőit, szíveskedjenek ismertetés végett munkájuknak egy-egy példányát beküldeni a szerkesztőnek: Budapest, VIII., József-körút 17.*

Szláv jövevényszavaink.

(Tizedik közlemény.)

Evangélium. A latin egyház a lat. *g*-t *e* és *i* előtt *j*-nek mondta, a mint azt e mű 2. része 37. s köv. lapjain, valamint az *angyal* szónál is kifejtettem. Az ilyen *n* utáni lat. *g*-ből lett *j* aztán a magyarban is meg a szlovénben is *gy*-vé lett. Az írott, később nyomtatott alak azonban, különösen a nem román nyelvű népeknél sokszor keresztezte, gyakran megváltoztatta a régibb, többnyire népi úton elterjedt alakot. Így lett a régi m. *apastal*-ból az írott-nyomtatott lat. *apostolus* hatása alatt a mai *apostol*; így lett a régibb hazai szlovén *angyel*, *angyeo*-ból mai szlov. *angel*. A m. *evangélium* szónál (ma *gy*-vel ejtik az ág. hitv. és a ref. vallásúak, míg a róm. kath. magyarok inkább *g*-vel) is a *gy*-vel való (tehát az *evangyéliom*) ejtés a régibb. Hogy milyen régi a *gy* helyén a *g* ejtés nyelvünkben, pontosan nem tudjuk megmondani. A Münch.-k.-ben a szó még *gy*-vel van (írva *ǵ*-vel: *ewanǵeliom*, *ewanǵelizal*, v. ö. Münch.-k.: Máté IV. 23, XXVI. 13, Márk I. 1, 14, 15, VIII. 35, X. 29, XIII. 10, XIV. 9. stb.; Luk. II. 10, III. 18, IV. 43, VII. 22, VIII. 1, IX. 6, XVI. 16, XX. 1; Apor-k.-ben LXVII. zsolt. 12: *g*-vel írva), a Jord.-k.-ben azonban nem biztos a *gy* ejtés. Ez a kódex ugyanis a *gy* hangot *ǧ* és *gy* jegyekkel jelzi (*e* előtt is; a *g* hang = *g* és *gh*, ez utóbbi rendesen *e* előtt; az *angyal* *gy*-vel van írva), az *evangélium* szót azonban állandóan *ewangeliom*-nak írja (v. ö. Jord.-k.: Máté IV. 23, XXVI. 13, Márk I. 1, 14, 15, VIII. 35, X. 29. stb.). Az 1474. évben kelt Birk-kódex is a *gy*-t állandóan *ǧ*-vel jelzi, az *evangélium* szóban azonban puszta *g*-t ír (v. ö. Birk-k.: «az idei *ewangelium*bol» kétszer, u. o. «az generale capitulom», M. Könyvszemle XIV. 19, 21. l.), más kódexeinkben is *g*-és jelzést is találunk (v. ö. Winkler-k. 187, 190; Döbr.-k. 210, 212, 213: *evangelim* stb.). Más újtestamentomi példákkal kapcsolatban, a milyenek Bethpha*ge* (Máté XXI. 1, Luk. XIX. 29.), Boaner*ges* (Márk III. 17.), *Ge*nesareth, *Ge*raseni, *Ge*thsemani (v. ö. e mű 2. rész 45, 46. l.), Le*gio* (Márk V. 9, Luk. VIII. 30, 36: Münch.-k.-ben fordítatlan, Jord.-k.-ben egyszer fordítatlan: Márk V. 9, kétszer fordított kifeje-

zés: Luk. VIII. 30, 36.), az a nézetem, hogy a vulg. lat. kiejtés az *evangelium* szónál a XV. század végén megváltozott, más kevésbbé gyakran előforduló bibliai szavakban levő *ge* már régebben is *g*-ejtésű lehetett.

Az *evangyéliom* szó *gy*-je némelyek szerint a CYRILL és METHOD-féle nyelv maradványa, mások szerint velenczei.

A gör. γε (γη, γι stb.) szótagból az óbolg. nyelvben kivétel nélkül гѣ (= olv. *gye*) lett, a mint az *angyal* szónál fejtegettem (a gör. ευ + újgör. *i*-féle vokális = óbolg. ѥк + ѣ, pl. παρασκευή = óbolg. пѫраскѥкыѣн, továbbá óbolg. нннѥкыѣнтъкъ, лѥкыѣнтъкъ, лѥкыѣнн); így van ez az *evangelium* szónál is. A gör. εὐαγγέλιον-nak az óbolg. emlékekben ѥканкыѣлиѥ, іѥканкыѣлиіѥ (olvasd: *jevanьgyelije*; v. ö. Cod. Mar. index) a megfelelője, míg a gör. εὐαγγελίζομαι (régi m. *evangyelizálni*) ez emlékekben благовѣствити (v. ö. Cod. Mar., Psalt. Sin. LXVII. 12.), tehát fordított kifejezés. Egyházi szláv nyelvemlékekben egyébiránt az *evangelium*-ra is fordított kifejezést találunk (: благовѣствованиіѥ stb., v. ö. JAG. Zur Entst. II. 88.).

Az óbolg. *jevanьgyelije*-ből azért nem származhatik a régi m. *evangyéliom*, mert a mi szavunk *-om* vége világosan mutatja a latin eredetet. Nem származhatik azonban a mi szavunk az óbolg. nyelv alapján fejlődött többi gör. kel. szláv nyelvek keresztény terminológiájából sem. A gör. kel. szláv népek ugyanis az óbolg. іѥканкыѣлиіѥ szóval ugyanazt tették, a mit az óbolg. ангѣлъ-lel. A különböző szerkesztésű emlékekben és ma a gör. kel. szláv nyelvekben az óbolg. іѥканьгѣлиіѥ is *g* hanggal van és nem *gy*-vel (v. ö. or. евáнгелие, kisor. эвангелие, bolg. эвангелие, евангелие, régi szerb: евангелие, újabb szerb VUK-fordításokban: јеванђеље). E különböző szerkesztésű emlékekben előforduló, illetve ma is élő gör. kel. szláv alakokból a m. *evangyéliom* nem csupán a szóvégi *-om*, hanem a *gy* miatt se származtatható.

A m. *evangyéliom* kétségtelenül róm. kath. nép által közvetített alak, olasz azonban nem lehet, mert az ó-északolaszban *evanzelio* a szó (v. ö. Denkschriften XXII. 221; ugyanitt *verzene* = virgine, REŠETAR, Zadarski i Rañinin lekcionar XLV, XLVII, XLVIII. lapok). Az olaszban egyébiránt az *evanzelio* és *evangelio* mellett *evangeli* (piemonti ol.), *vangelo* (bolognai és velenczei ol.), *vangeli* (bolognai ol.) is a szó, s az olasz hatás alatt álló XV., XVI. századi dalmát-horvát lectionáriumokban találunk ilyen olasz hatás alatt

keletkezett horvát alakokat (v. ö. *vangelje, vandjelije*, Rad CXXXVI. 186.). A különböző szláv népeknél ezek az alakok: Lengy. *ewanielia*, cs. *evanjelium* (kraliczi biblia; de régi csehben *gy*-vel is, v. ö.: *ewandielista*, GEBAUER, Hist. mil. I. 453. és Staroč. slov.), *evanjelie*, t. *evanjelium*, *evanjelije*; osztr. szlov. *evanjgel*, *evangelj*, *evangelij*, *evangelje*, stíriai szlovén könyvekben: *evangelium* (*g* hanggal a szlovén adatok), hazai szlov. *evangyélium*, *evangyeliom* (KÜZMICS ISTV.: Nouvi zákon; későbbi kiadásokban *g*-vel: *evangeliom*; *evangyelicsánszka* Zobr. szlov. 75.), kath. hazai szlov. *evangeliom* (és *evangyeliom*). kaj-horv. *evangeliom* (1650. körül, lajbachi Letop. 1887 : 188. l.), *evangelium* (HABDELICH), ča-horv. *evanjelije* (Noviban, v. ö. még ŠURM. Acta croat. 106, 196, 210. stb. Starine VII. 74.), Sopron-Mosonvidéki horv. *evangyélye* (Szridnyi katek. 87. l.), r. kath. szerb: *evangjelje*, hazai róm. kath. bolg. *evangjeli* (és *g*-vel is, v. ö. KRISTOFCSÁK Kas nauk 9. l.).

Az itt összeállított róm. kath. szláv alakok mutatják, hogy a m. alak legközelebb a cseh-tót-hazai szlov.-kajhorváthoz áll. Azonban a hazai szlov. kaj-horv. az *evangyéliom* szót illetőleg nem ad határozott választ arra, vajjon a mi szavunk innen való-e azért, mert e nyelvekben az *evangelium*-ra vonatkozó szó *om*-ja alapján magyar eredetű. Mindazonáltal az *angyal*-nál kifejtetteket is tekintetbe véve, valószínű, hogy az ó-szlovénben **evanjelium*, esetleg **evangyelium* volt a szó. Az azonban kétségtelen, hogy a m. *evangyeliom*, *evangelium* végső elemzésben latin, tehát róm. kath. néptől való.

Február; v. ö. A hónapok nevei.

Fehér, fekete vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

Feszület. MIKLOSICH azt tanította, hogy a m. keresztre feszíteni szláv hatás alatt keletkezett kifejezés (v. ö. Christ. Term. 39. l.); e gondolatot tovább fejtette ÁSBÓTH (NyK. XVIII. 400.), állítván, hogy a m. *feszület* a CYRILL és METHOD-féle szláv nyelvből való fordítás. Kérdés már most, vajjon gör. kel. (CYRILL-METHOD-féle), vagy pedig róm. kath. szlávból való fordítás-e a m. *feszület*.

Az óbolg. emlékekben a m. keresztre feszíteni kifejezésnek *propęti* (ПРОПѦТИ) és *raspęti* (РАСПѦТИ) igék felelnek meg; a párhuzamos helyeken (v. ö. Máté XXVII. 22, 23, 26, 38. stb.) ilyenkor a Münch.-k.-ben *megfezeiteni* olvasható. A két kifeje-

zés közül *propęti* a régibb, *raspęti* pedig a fiatalabb szerkesztésű óbolg. nyelvemlékek kifejezése (v. ö. VONDRÁK, Sitzungsber. CXXII. 73. l., CXXIV. 2, 37. és Glag. Cloz. 11; JAGIĆ, Zur Entst. II. 62.). A két igének névszói származéka *propętije*, *raspętije* (**пропѧтиѥ**, **распѧтиѥ**); mindkettő az óbolg. emlékekben kizárólag a «keresztre feszítés»-t (crucifixio, τὸ σταυροθῆναι) jelenti. «Feszület, crucifix, crux» jelentésben az óbolg. emlékekben (a fiatalabb redactioban) *raspoпъ* a szó (**распонъ**, Kreuz, Galgen, LESKIEN, Altb. gr.,[3] szótár; Euch. Sin. kiadás 65, 78, 79, 92, 93. l.), a mely a ras-*pьnǫ* (megfeszítek, szétfeszítek: *raspęti*) igéhez szabályos ablaut útján keletkezett főnév (v. ö. *o-pona*, *za-pona*: vorhang).

A külömböző szerkesztésű gör. kel. szláv emlékekben «crux, crucifix» jelentésben *prepęlo* és *raspęlo* (**пропѧло**, **распѧло**, v. ö. MIKL. Lex. p.) is előfordul, míg a mai gör. kel. szlávoknál csupán az oroszban van a m. *feszület*-hez hasonló felfogást visszatükröztető szó. Az oroszban ugyanis *raspjatije* (распятіе, értsd господне, Arch. XXIV. 244.), a kisoroszban *rozpjate* (розпяте) a népi szó. Ez a *raspjatije* egy az óbolg. *raspętije*-vel, s eredetileg «keresztre feszítés-t», «cruci fixio»-t jelent, «crux» jelentése csak másodlagos (v. ö. MIKL. Lex. pal.). A mai bolgárban (v. ö. *besílo*, Galgen, CANKOFF 156. l., és DUVERNOIS) és a szerbben a m. «feszület»-hez hasonló felfogást visszatükröztető szót hasztalan keresünk.

A gör. kel. szláv nyelvek után nézzük a róm. katholikusokat. Mindenek előtt a lengyel és a szorb keresztény terminológia itt számba nem jön, mert itt a keresztre feszíteni *ukrzižować*, *kschižowacź* (FRENZEL bibliaford.); *ukřižovati*, *ukrižovať* a kifejezés ma a cseh-tótban is, de a csehben a XIV. század előtt ismeretes volt a *na kříži rozpieti* (v. ö. VONDRÁK, Sitzungsber. CXXIX. 10, 1, 2, 32, 35.) kifejezés, a mit VONDRÁK a CYRILL és METHOD-féle nyelvből magyaráz (v. ö. hálát adni-nál ó-cseh: *chválu vzdáti*); luth. tót passiókönyvecskékben ma is olvashatni: *na križu rozpiatý*. Régi szlovén kéziratokban «*na kríž razpet*» olvasható (v. ö. XV. századi Klagenfurti kézirat, Kres I. 183; *na kolu raspet*, MIKL. Vergl, gr. II. 8; DALMATIN fordításában: *križati*), s ma a szlovénben közönséges szó a «*na križ razpéti*» valamint *raspélo* (= crux, crucifix), *razpétje* (kreuzigung és crucifix, v. ö. PLETERŠNIK). A hazai szlovénben *raszpéti* = «keresztre *feszíteni*», s ugyanitt *raszpetjè* a «feszület» neve (v. ö. KÜZMICS, Nouvi zákon, KÜZMICS Mikl. Sz. evang.;

1725. évi Abecz. Szlow. Vadliványe Apostolszko-ban; Zobr. szlov. 6, 38, 95. l. stb.). A kaj-horvátban is *razpeti*, *razpetje* a szó (v. ö. Pabulum spirituale, Zágráb 1725. I: 228: na ieden kris *razpeti;* Szveti evang. Zágráb 1819. év: 127. l. stb.). A dalmát-horvátban *propeti* váltakozik a *raspeti*-vel (v. ö. Zárai, Raň. és Bernát-féle lection.), a hazai kath. bolg.-ban *propna* a kifejezés. A magyarországi horvátban Miklosich szerint *propelo* a «feszület» (Lex. p. és Christ. Term. 39. l.), míg a kath. szerbeknél Szlavóniában *propeće* (пропеће: crucifix, Vuk[3]).

Mindezek a tények azt vallják, hogy a m. *feszület*, keresztre *feszíteni* kifejezésekben nyilvánuló felfogás megvan a róm. kath. szláv népeknél is, s megvan első sorban a hazai és osztrák szlovénben *(raspélo, raspétje,* és *na kríž razpéti*). Kapcsolatban más keresztény term. technicusokkal állítjuk, hogy a m. *feszület*, keresztre *feszíteni* róm. kath. szlovénből való fordítás.

Gárgyán (v. ö. NySz.: *gárdián, garian, gárján, gvárgyán*), mai nyelvünkön: *gvárdián;* — lat. *gvardianus*, ol. *guardiano*, vel. ol. *guardian* (alakváltozat más jelentéssel: *vardiàn*, Boerio), bolognai ol. *guardian*, romagnai ol. *gvargian* (Sitzungsber. LXVII. 656.), régi cseh: *gardián* (Gebauer, Staroč. slov.), lengy. *gwardyan*, szlov. *gvardijân* stb. A kifejezés róm. kath. eredetű nyelvünkben (v. ö. *apát*-nál); közelebbről meghatározva csak annyit mondhatunk, hogy nem velenczei olasz. A vel. ol. hatás alatt az Adriamenti horvátban *vardian* a szó (v. ö. Šurm. Acta croat. 269. lp., 1472. évi adat). A szó *g*-jére v. ö. *Galterus* (a mű 2. része 140. l.), *gy*-re pedig *ostya, Mátyás, venya* = lat. venia stb. (ugyane mű 152. lp., Mátyásnál 195. l.).

Gusalyütő vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

Gyehenna (v. ö. NySz.). Legrégibb bibliafordításunkban a Münch.-kód.-ben, továbbá a Jordánszky-k.-ben a szó nem fordul elő; helyette «pokol, pokolnak tüze, pokolnak alhatatlan tüze, örök tűz» (v. ö. Máté V. 22, 29, 30, X. 28, XVIII. 9, XXIII. 15, 33, Márk IX. 42, 44, 46, Luk. XII. 5.) olvasható. Latin emlékeinkben a szó *gehena* (1181-i okl., Fejérpataky, III. Béla okl. 29. l.), XVII., XVIII. századi magyar emlékeinkben *gyehenna;* — lat. *gehenna*, gör. γέεννα; ebből a görög alakból való az óbolg. ѣєєна (Cod. Mar.), ѣєона (Vondr. Altkir. gr. 44. *gy*-vel). A m. *gyehenna* róm. kath. néptől való (v. ö. a *gy*-re e mű I. 2, 45. és *pokol* szónál).

Gyertyaszentelő. A lat. Purificatio beatæ Mariæ virginis (ol. purificazione della Vergine) magyarúl *gyertyaszentelő* (esetleg: *gyertyás*, v. ö. KNAUZ, Kortan 243.) boldogasszony. Ez a kifejezés népies, míg a Szűz Mária tisztulatja (v. ö. KNAUZ, Kortan 243.) a hivatalos latinnak a fordítása. Kérdés, milyen eredetű a *gyertyaszentelő* elnevezés.

Tudvalevő dolog, hogy az olaszban a gyertyaszentelőt *candelora-*, *candelara*-nak is hívják (v. ö. PAOLI, Lat. Paleogr. III. 279; Madona de la candele; vel. ol. *ceriòla*, BOERIO, piem. ol. *candlèra*), míg a francziában *chandeleur* a név (többes **candelorum*-ból). E két románnyelvi név arra mutat, hogy február 2-át latinúl festum candelosæ-nak (v. ö. DU CANGE), illetve f. candelarum-nak nevezték. Egyébként egy a lat. *candela* (wachslicht, kerze; v. ö. vel. ol. *ceriòla: cera:* viasz) szóból alkotott elnevezésre a ném. *Lichtmesse* is utal. Végül a róm. kath. szláv nyelvek közül a hazai és osztrák szlovén, a kaj- és ča-horvát, valamint a németországi szorb febr. 2-át a szláv *sveča, sveca:* gyertya szóból alkotott névvel jelölik [v. ö. kaj-horv. *svéčnica, svéčna* B. D. Maria, ča-horv. *sviečnica* (zárai kalendáriumokban található), hazai szlov. *svéčnica,* osztr. szlov. *svečnica, sviečnica,* v. ö. még lajbachi Letopis 1887: 224, szorb *sveckovnica, sveckovna Maria,* LINDE].

A többi róm. kath. szláv népnél ezek az elnevezések: cseh *hromnice,* tót *hromnice,* lengy. *gromnica,* szerb *svitlo (svietlo) Marinje* (az ujabb kalendáriumokban a gör. kel. szerb *sretenije* is olvasható), bolg. *učistenije B. D. M.*

A gör. kel. szláv nyelvekben a név *sr̀tenije gospodne* (v. ö. óbolg. *sьrětenie gospoda našego,* Assem. 159, 179; or. *sr̀tenij gospodne,* szerb *sretenije,* középbolg. *sr̀tenije g. n.,* SREZNEVSKIJ, Kalendarь).

A m. *gyertyaszentelő* róm. kath. szlávból, még pedig szlovénkajhorvátból való fordítás. E szláv nyelvekben pedig német, a hol viszont olasz-latin eredetű a kifejezés.

Hála (és hálát adni). Nincs szláv nyelv, a melyben a m. *hála* szónak megfelelő hangalakú és jelentésű szó elő ne fordulna (v. ö. l. *chwała,* cseh-t. *chvála,* szlov. *hvála,* horv. szerb *hvála,* хвáла, változata: *fála, vala* VUK[3], bolg. хвáла, változata: *falà',* kisor., or. хвалá stb.). Nehezebb azonban arra a kérdésre meg-

felelni, vajjon gör. kel., vagy pedig róm. kath. szláv eredetű terminus technicus-e a *hála* s vele együtt a *hálát adni*. A következő adatok figyelembe vételével azonban megközelíthetjük a szó eredete helyes megfejtését:

a) Valahányszor a mi legrégibb bibliafordításunkban *halat* vagy *halalatot aduan (adoc, ada, tőn, tőt,* v. ö. Münch.-k.: Máté XV. 36, XXVI. 27, Márk VIII. 6, XIV. 23, Luk. XVII. 16, XVIII. 11, XXII. 17, 19, Ján. VI. 11, 23, XI. 41.) fordul elő, az óbolgár evangeliumokban (Zogr., Mar., Assem., Sav. kn.) kivétel nélkül *chvalą vъzdati* (= хвалѫ къздати) fordul elő, ez pedig «hálát össze- vagy *fel*adni» jelentésű. Ez a kifejezés a legrégibb görög kel. különböző szláv fordításokban. Nem ismeretlen a «chvalu vzdati» róm. katk. népeknél se. A tótban, kizárólag egyházi nyelvben, előfordul a «*chválu vzdávať*»; előfordul itt-ott a csehben is (v. ö. Vondrák, Sitzungsber. CXXIX. 10: 18, 35: *chválu vzdáti*, Václav-féle fordítás, Máté XXVI. 27: bohu *chwalu wzdal* ge); nem ismeretlen a horvátban *(hvalu uzdati)*, valamint a kath. szerbben sem (v. ö. horv. akad. szót.: *hválu uzdavati*: gotovo samo Bogu). Általában itt is csakis egyházi kifejezés. — A m. *hálát adni* azonban csupán egy szláv «*chválu* vagy *hválu dati*» (és nem *vъzdati*) kifejezésnek felel meg. Ilyen kifejezés a róm. kath. népek közül a kajhorvátban és a szlovénben fordul elő (v. ö. *hválo ti dajem*, Zobr. szlov. 48, Abecz. Szlow. 1725-ből; Küzmics Miklous: Ev. 157; Caf irataiban, Štrekelj 12. l., Pesmi krajn. naroda III. 113. kaj-horv. *dálo* je *hvalu* Bogu, Szveti evang. 32. l.; Jagić Zur Éntst. II. 67. szerint egyházi szláv nyelvemlékekben is előfordul хвалꙋ дати, Vuk bibliafordításában is: *hválu davši*. Mindkettő újabb eredetű).

b) A szláv szavakban *chv-*, *hv-* a szókezdet, míg a magyarban *h*. Ásbóth a *v* eltünésére felhozza (NyKözl. XVIII: 369.) az óbolg. *svętъ* > m. *szent*, óbolg. *svobodъ* > m. *szabad*, óbolg. *chvrastъ* > m. *haraszt* szavakat. E példák közül a *haraszt*: *chvrastъ* nem ide való, mert vannak szláv nyelvek, a hol *v*-nélküli alakok is vannak (v. ö. horv. *hrast*, szlov. *hrastje*, cs. *chrast*, v. ö. Gebauer, Hist. ml. I. 439, lengy. *chróst*), s a m. ezekből könnyebben megmagyarázható, mint a *v*-vel bírókból (v. ö. óbolg. *chvrastъ*, mai bolg. *fráste*, Cankoff, or. хворость). A *svętъ*: *szent*, *svobodъ*: *szabad* példák se magyarázzák meg a *chvála*, *hvála*: *hála*-beli *v*-t, mert a jelen eset-

ben *chv*, *hv* a fontos. A szókezdő *chv*, *hv* a bolgárban, szerbben és horvátban *f*-fé lett; itt ma a népnél az óbolg. *chvala* a következőkép hangzik: bolg. *falù* (v. ö. még *falbù*, *fálè*, *fáštam*, *fraste*: chvalba, chvale, chvastam, chvraste helyett), szerb-horv. *fala* (és *vala*, Vuk[3]; Rad CXXIV. 124; más szókezdő *h* elesésre v. ö. *rana*: *hrana* helyett, *risovul*: *hrisovul* helyett stb.). Ilyen *hv* > *f* hangmegfelelés az olaszföldi szlovént leszámítva (Florinskij, Lekc. I. 429.) a hazai és az osztrák szlovénben nem fordul elő. A szókezdő *h* utáni *v* kiesésére nem tudok példát a szlovénből (v. ö. *hója* erdő Kolozsvárt = szlov. *hoja*, cs. *chvoje*, szerb-horv. *hvòja*, or. *chvoja*, a bolgárban ismeretlen szó), van azonban szókezdő *g* utáni *v*-kiesésre egy biztos, kétségtelen példánk. Anonymus krónikájában (43. §.) «petur *goz*»-járól, Kézaimál pedig «*gozd*, Patur *gozdia*»-ról (Endlicher 118. l.) van szó, a min azt az erdőt (silva) kell értenünk, a mely Horvátországot a Kulpa és Száva folyam vidékétől az ú. n. Szlavoniától elválasztá (v. ö. HFK. 440.). A szláv nyelvek közül csakis a szlovénben fordul elő a *v* nélküli *gozd* alak (az adatok ezek: *gozd*: wald, hochwald, forst, Pleteršnik, görzi szlov. *gòjst*, gen. *gòjzda*, Sitzungsber. CXIII. 388, v *gojdeh*, Trubernél, lajbachi Letopis 1891: 140, olaszföldi szlov. *gost*, Dobr. Slavin 121, *gozdie* Letopis 1891: 128. l.), ellenben *gvozd* van a szerbben (Daničić, Rječn. egyszer, Dečani monostor alapítólevelében 1333. Mikl. Mon. ser. 95. lp.; ma is *gvozd*: aus der erde hervorragender stein, Vuk[3]), *hvozd* a csehben (waldgebirge), *gwozd* az ó-lengyelben (v. ö. Gebauer, Staroč. slov.). A magy. *Gozd* a legkétségtelenebb szlovén átvételek közé tartozik.

Az egész fejtegetés czélja valószínűvé tenni, hogy a *hála* és *hálát adni* róm. kath., még pedig szlovén átvétel nyelvünkben.

Hamvazó szerda. Nyelvtörténeti adatainkból az derül ki, hogy régebben *bőjtfőszerda* (v. ö. Döbr.-k., Nyelveml. XII. 150.), *bőjtfogadó szerda* (v. ö. NySz. és Knauz, Kortan 154.) volt a lat. *dies cinerum* (esetleg *carnis privium*, v. ö. Paoli, Lat. Paleogr. III. 280: carnis privium: Aschentag oder erster Sonntag in den Fasten, giorno delle c e n e r i o prima domenica di quaresima); a *hamvas szerda*, *hamvazó szerda* (v. ö. NySz. és Knauz, Kortan 154.) ujabb keletű kifejezésnek látszik. *Hamvazó szerda* a gör. kel. egyházban nincs; a mennyiben tehát fordítás a *hamvas* v. *hamvazó* kifejezés, úgy ez csak a róm. kath. népek elnevezéseivel egyezhetik. A lat.

dies *cinerum*, ol. (il dì, mercoldì delle) *ceneri* alapján «hamu»-t jelentő szláv *popelъ*, *pepelъ* szóval jelelik e napot a szlávok közül a következők: Lengy. *popielec* (népies: *stępna środa*, *wstępna środa* = belépő szerda, KALINA, Lud, I. 46.), cs. *popelec* (*popeleční středa*), t. *popelec*, *popelna streda* (népies kifejezés: *škaredá streda*), szlov. *pepelnica* (TRUBERnél már előfordul, Kres, II. 644.), hazai szlov. *pepeonicza* (Zobr. szlov. 97.), kaj-horv. *pepelnica*, *pepélna sreda* (PETRETICSnél, v. ö. lajbachi Letop. 1887: 221.), hazai és horvátországi ča-horv.: *pepelnica*, *srida pepelna*. Dalmáciában azonban *čista srjeda*, *srijeda* a név, ugyanígy a kath. szerbben (*čista srida*; az ujabb naptárakban: *pepelnica*, VUKnál *pepeljava srijeda*) és a kath. bolgárban (*čista sreda*, DOBROSLAV, Balg. Kalend. 1882.). A m. *hamvas*, *hamvazó* szerda latinból való fordítás.

*A hét és napjai.**) MIKLOSICH nyomán ÁSBÓTH kifejtette (NyK. XVIII. 386, Arch. IX. 697.), hogy a m. *szerda*, *csütörtök*, *péntek*, *szombat* szláv nyelvi átvételek, a *hétfő*, *kedd* pedig ugyanonnan való fordítások. A szláv számlálás szerint ugyanis *csütörtök* (v. ö. óbolg. *četvrьtъkъ* < *četyre*: négy, *četvrьtъ*, *četvrьtyj*: negyedik) a negyedik, *péntek* pedig (v. ö. óbolg. *pętъkъ* < *pęть*: öt, *pętъ*, *pętyj*: ötödik) az ötödik napja a hétnek; ugyanezen felfogás szerint az óbolg. *vъtorьnikъ* (óbolg. *vъtoryj*: második) a kettedik (= magy. *kedd*), második nap. E számításban a hét hétfővel kezdődik s vasárnappal végződik. Ez a felfogás különbözik a Kr. u. II—III. századi latintól, a mely szerint a hét szombattal (dies Saturni) kezdődött, különbözik a IV. század óta kimutatható felfogástól, a mely szerint a hétnek vasárnap az első napja. Ez a vasárnappal való kezdés van a róm. kath. egyházban (v. ö. hétfő = feria secunda), a gör. kel. kereszténységnél (v. ö. hétfő = δευτέρα τοῦ σαββάτου), ez a számlálás van keleten a keresztény syreknél, abessiniaiaknál, ez van az arabban, az újperzsában (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortforschung I. 162, 163.). A kérdés tehát az, milyen eredetű a szlávban a hétnek hétfővel való kezdése. Ha eredeti ez a számlálómód, mikép lehetséges, hogy az óbolg. *sręda* (= m. *szerda*) a hét közepét jelenti (v. ö. óbolg. *sręda*: medium, közép, v. ö. Zogr. Márk II. 3,

*) Felolvastatott a M. T. Akadémia I. osztálya 1904. nov. 21-iki ülésében.

XI. 36, XIV. 60, Luk. IV. 30, 35, VI. 8, VIII. 7. stb.), holott a hétfővel való számlálásnál a hét közepe csütörtökre esik. Ezt az ellenmondást JAGIĆ úgy magyarázza (v. ö. Arch. XXIII. 537.), hogy itt tulajdonkép a hétfő-péntek közti idő közepéről van szó, s így magyarázva a *sréda* eredeti szláv felfogáson alapul. E tanításra két dolgot jegyzek meg: *a)* Az egység nem öt, hanem *hét* nap, más szóval lelkünkben az egység nem öt, hanem hét nap; más népek is nevezték a szerdai napot *középső*-nek (v. ö. alább); *b)* A szláv számlálás szerint *szerda* a harmadik nap; egyházi emlékekben ugyanis «szerda» jelentésben *tretijnik* (v. ö óbolg. *tretij*: harmadik) is előkerül. Azt, hogy a szláv *sréda* ellenkezik a szláv hét napjainak neveinél tapasztalható számlálással, MIKLOSICH a legerősebb érvnek tartotta annak a bizonyításánál, hogy a szlávokat, még pedig a pannoniai szlovéneket a németek ismertették meg a héttel és a hét napjainak neveivel (v. ö. Christl. Term. 19. l.).

JAGIĆ magyarázatát a szláv *sréda*-t illetőleg nem tartom helyesnek; MIKLOSICH a szláv *sréda* = ném. *Mitt*woch alapján a legfényesebben látja bebizonyítva, hogy a pannoniai szlovéneket (ezektől terjedtek el aztán a többi szlávokhoz a hét napjainak nevei) a németek ismertették meg a hét napjainak neveivel. Ezt a tanítást se fogadom el; szerintem ugyanis a pannoniai szlovéneket a németek, jelen esetben a bajor-osztrák németek nem ismertethették meg a héttel s napjai neveivel a következő okok alapján:

a) A «dies Mercurii»-t nem csupán a németek és a szlávok hívják a hét *közepé*nek (*Mitt*woch: *sréda*). MEYER-LÜBKE «Die Namen der Wochentage im Romanischen» (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 192. l.) című czikkében ezt írja: «Eine erste Abweichung von dem obigen Schema zeigt Toskana mit *mezzedima* [v. ö. *mezedima*, PAOLI, Lat. paleogr. III$_2$: 277; *mezzędima*, GRÖBER, Grundr. I. 514, 527.] neben *mercoledì*, entstanden aus *media hebdomas*, heute nur noch einzelnen Mundarten angehörig, früher auch der Schriftsprache nicht fremd. Dieselbe Bildung kennt der seit zwei oder drei Jahren erloschene Dialekt der Insel Veglia im adriatischen Meere mit *missédma*, das Obwaldische und Engadinische mit *meziamna*, *mezemna*, *mezeivna* (v. ö. obwaldi: *meziáma*, *mązámǫ*, *męazę́mda*, *mezę́mdę*, *miádzefna*, GRÖBER, I. 465.]. Aber Tirol, Friaul, Istrien, Venezien wissen nichts davon,

so dass also jeder geographische Zusammenhang fehlt. In Graubünden kann natürlich ein Germanismus vorliegen». Ez idézetből kiviláglik, hogy egy-egy latin népnél, a hol az egyházi számlálásban a *szerda* = feria *quarta* volt (hétfő = feria *secunda*, kedd = feria *tertia* stb., v. ö. ma a portugal neveket: hétfő = *segunda* feira, kedd = *terça*, szerda = *quarta*, csütörtök = *quinta*, péntek = *sexta*), önállóan kifejlődhetett a «media hebdomas» név. Ez az elnevezés az észak-olasz latinságban is előfordul. Miklosich legfontosabb érve tehát elesik.

b) Az osztrák-bajor németek azonban azért sem ismertethették meg a pannóniai szlovéneket a héttel és napjaival, mert e németeknél a «dies Jovis» az ötödik nap, míg a szlávságnál *csütörtök* a negyedik napot jelenti. Az osztrák-bajorban ugyanis a «Donnerstag» mellett *Pfinztag* a népies név. Így van ez Karintiában (v. ö. Lexer, Kärn. Wb.: «*pfinz'ntág, pfinztig, pfinzti*': Donnerstag, eigentlich der fünfte Tag, feria quinta oder noch bei den Neugriechen ἡ πέμπτη. Den Slaven gilt der Freitag als der fünfte Tag, da sie vom Montag zu zählen anfangen»), Austriában, Stájerországban (v. ö. Megiser: *pfinstag* = zhetertek), Bajorországban (*pfinztag* = Donnerstag, Schmeller, BWb. I. 437.), s itt-ott a mi dunántúli németjeinknél (v. ö. Knauz, Kortan és Csánki, III. 680, a hol az olvasható, hogy Mosonymegyében fekvő *Pfingsmark*, *Fynczthagmark*, *Fynczemark*, *Fyczthagmarck* puszta *Chwthurtuk hel* néven is előfordul). Ez az osztrák-bajor *Pfinz*-tag a görög πέμπτη átvevése (v. ö. keresztény gör.: πέμπτη τοῦ σαββάτου, ἡμέρα πέμπτη, mai újgör. ἡ πέμπτη, πέφτη = csütörtök, Kluge, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 168, Paul, Grundriss I. 319.). Az osztrák-baj. *Pfinztag* (v. ö. ugyanitt kedd = *Erch-*, *Irch-*, *Er*-tag), a mely ötödiket jelent, kizárja azt, hogy a németek ismertették volna meg a pannoniai szlovénekkel a hetet, mert a szlávoknál csütörtök a negyedik nap.

c) A felnémetek ellen azonban a legékesebben a róm. kath. szláv népek *szombat* elnevezése szól. A róm. kath. szlávságban a *szombat*-nak következő nevei vannak: szorb *sobota*, lengy. *sobota*, cseh *sobota*, tót *sobota*, szlovén *sobota*; a horvát terület két részre oszlik: a kaj-területen *sobota* a szó, az Adria-menti horvátság északi részén *sobota* (v. ö. Arbei adat, fiumei adat Rad CXVIII. 15, CXXIV. 113, 124; a hazai sopronmegyei horvátok is *sobota*-t mon-

danak), a déli részeken *subota*-t mondanak (v. ö. Zárai lection.: *subota* és *sobota*, Rad CXXXVI. 186.). Az óbolgár emlekek közül a horvát ember írta Codex Marianusban ***so**bota* a szó; a Psalterium Sinaiticumban is, melynek egyes részei l a t i nból vannak fordítva, itt-ott található a ***so**bota* szó (v. ö. Psalt. Sin. XLVII. 1, LXXX. 1, XCII. 1, XCIII. 1. zsolt.). Mindezekből már most következik, hogy a *szombat*-nak róm. kath. szláv neve ***so**bota*, s ennek az alaknak semmi köze az óbolg. *sąbota*: gör. kel. szláv *sąbota*-hoz, ófelném. *sambaʒtac*-hoz (v. ö. Kluge, EtymWb., Arch. XV. 491, Paul, Grundr. I. 319.). A róm. kath. szláv népeknél soha sem volt a *szombat*-ra *m*-es alak, állandóan ***so**bota*, tehát *o*-val volt itt a szó, ez pedig latin-olasz kölcsönvétel a *sabbatum*-, *sabbato*-, *sabato*-ból (a m. *szombat* eredetéről lásd lejjebb).

E három pontban felsorolt bizonyítékokkal megdőlt Miklosich tanítása, megdőlt azonban azoknak is az állítása, a kik szerint a szlávoknál a hét napjainak egységes alapra visszavezethető elnevezései volnának. A *sabbatum*-ot megjelölő róm. kath. szláv *sobota* latin-olasz eredetű, míg a gör. kel. szláv *sąbota*, *subota*, m. *szombat*, oláh *sъmbъtъ*, ó-felném. *sambaʒtac*, szóval az *m*-es alakok egy felvett gör. *σάμβατον (Byzant. Zeitschr. IX. 409; az *m*-re v. ö.: ujperzsa: *šamba*, továbbá tör. *čar šamba* = szerda, *peršembe* = csütörtök, ker. abessin. *sambata* Kluge, EtymWb. és Zeitschrift f. d. Wortf. I. 163.) útján görög eredetűek. A *szerdá*-nak «hét *közepe*» elnevezése is lehet északolasz-latin a «media hebdomas», «mezedima» alapján.

A *szombat* nevének szláv *sobota* és *sombota* alakjai a mellett szólnak, hogy a szláv napok neveinél latin és görög befolyás van. Ezzel azonban még nem tudunk arra a kérdésre megfelelni, minő eredetű a szláv *hétfővel* való számlálás-kezdés. Erre a kérdésre csak úgy fogunk tudni felelni, ha előbb megvizsgáljuk, milyen kifejezések voltak Cyrill és Method nyelvében a hét napjainak elnevezésére.

Tudvalevő dolog, hogy Cyrill és Method hazánkba hozott néhány maczedón-bolgár nyelvjárásra lefordított testamentomi és zsoltári részletet. E szövegekben itt-ott előfordulnak a hét napjai is. Feltehető már most, hogy a testvérpár Konstantinápolyban a hét neveinek egy részét a görögből lefordította, más részét pedig görög formában átvéve fordítatlan hagyta. Kérdés már most, mi a

görögből fordított, s mi a fordítatlan a hét napjai neveinél. Alapúl itt az óbolgár nyelvemlékek döntenek. A szövegekben, s nem az egyes evangeliumi lectiók fejezetczímében előforduló napok neveiből mi meg tudjuk mondani, milyen kifejezéseket hozhatott CYRILL és METHOD hazánkba. Kezdem a legerősebb és legfontosabb adatokkal:

a) Szerda. Az újgörögben a «szerdá»-nak τετράς és τετάρτη (σαββάτου) a neve, a mi tulajdonkép «negyedik»-et jelent. A XCIII. zsoltár 1. versében ez áll: ψαλμὸς ... τετράδι σαββάτου. Ez a hely a latinban «psalmus...*quarta* sabbati»-nak van fordítva. Az óbolgár Psalterium Sinaiticumban e helyen ez olvasható: **пѣсалмъ давидовъ къ четвртѣтокѣ соботѣ** = pъsalmъ Davidovъ vъ *četvrъtokъ* sobotě. Az Apor-kódexben e helyen ez áll: «Dauid enekenek diczerete *zeredam* valo». E párhuzamos helyekből kétségtelenül következik, hogy CYRILL és METHOD nyelvében a *szerdá*-t a görög τετράς, τετάρτη alapján *četvrъtъkъ*, tehát negyedik napnak hívták. A későbbi görögből fordító írók a görög τετράς-t *sréda*-nak fordítják (v. ö. pl. Starine X. 116: ἡμέρα τετράδι ἐάν γένωνται καλάνδαι = **ліцѣ ли в срѣдѫ**: ašče li v *srědą*).

b) Péntek. Jézus Krisztus keresztre feszítésének napjáról, a péntekről többször van szó az óbolgár szövegekben.

1. Ján. XIX. 31: Vulg.: *parasceve*, Münch.-k.: *kézőlet* | gör. παρασκευή = Assem.: *paraskevĝiï* és *paraskevĝiï*, Mar. és Zogr.: **парасκевѣ**. A Sav. kn.-ban ezen a helyen a **пѧтъкъ**: *pętъkъ* szó olvasható; ugyanígy a legujabb görög kel. bibliafordításokban (v. ö. Erzsébet-biblia: **пѧтокъ**, RYLEC: **петокъ**, STOJK.: **пѧтокъ**, VUK: петак).

2. Ján. XIX. 14: Vulg.: Erat *parasceve* paschæ = Münch.-k.: a' husuet *kézőlő napianac* ... | gör. ἦν ... παρασκευὴ τοῦ πάσχα = Assem.: *bě* ... *paraskevĝiï* pastě, Mar.: **парасκевѣнн пасцѣ**, Zogr.: **парасκевѣн пасцѣ**. A Sav. kn.-ban kétszer fordul elő a hely, egyszer (105. b. lapon) **парасκевѣгнѣ пасцѣ**, egyszer meg (93. a. lapon) **къ пѧтъкъ**: *vъ pętъkъ*. A külömböző szerkesztésű gör. kel. szláv emlékek közül a Dobr. ev.-ban *petъkь* olvasható, az ujabbak közül pedig **пѧтокъ** áll az Erzsébet-bibliában, **петокъ** RYLECnél, **пѧтокъ** STOJK.-nál, петак VUKnál.

3. VONDRÁK, Glag. Cloz. 78. l.: **ѹтенье къ келікѫѭ парасκевѣнѫѭ**: čtenьe vъ *velikąją paraskevьĝiją*. E hely a görögben így hangzik: ἀνάγνωσις εἰς τὴν μεγάλην παρασκευήν. A Glag. Cloz.-nál későbbi szerkesztésű Cod. Suprasliensisben (320. l.) ezt így

olvassuk: слово къ сватъıн пятъкъ = Slovo vъ svętij *pętъkъ* (v. ö. még itt a 330. lapon: по пятıцѣ).

Ez adatokból kétségtelenül kiderül, hogy Cyrill és Method nyelvében a *péntek*-nek *paraskevьĝi* (пѧраскевьѣи) volt a neve, a melyet a későbbi *pętъkъ* (пѧтъкъ) lassan-lassan kiszorít [v. ö. Jag. Zur Entst. II. 70, Arch. XV. 352, Starine XXIX. 179; Szent *Paraskeve*-nek (szlávúl *Parasćeva* is) Sveta *Petka*-ra való fordítására v. ö. Jireček, Chr. El. Sitzungsber. CXXXVI. és Die Rom. I. 56, továbbá Kałużniacki, Zur älteren Paraskeva-Litteratur, Sitzungsber. CXLI.]. E magyarázat szerint az óbolgár evangeliumok szövegében előforduló *paraskevьĝi* (v. ö. a már idézett helyeken kívül Máté XXVII. 62, Márk XV. 42, Luk. XXIII. 54, János XIX. 42.) régibb, mint az óbolgár evangeliumi lectiók fejezetczímében előforduló *pętъkъ* (пѧтъкъ) kifejezés (v. ö. Assem.: 7, 12, 17, 22, 29, 36, 38, 108, 121. l.; Sav. kn.: 4. b., 77. a., 96. a., b., 99. a., 110. b.).

S ha kutatjuk, minő eredetű ez az óbolgár *paraskevьĝi*, azt fogjuk látni, hogy görög. Az újgörögben a *péntek*-et ma is παρασκευή-nek hívják (v. ö. Kluge, Zeitschrift für d. Wortf. I. 167. és Kirchen-lex.: «In der ältesten christlichen Zeit war auch im Abendlande *parasceve* als Name für den Freitag überhaupt bekannt»), míg a *nagypéntek*-et ἡ μεγάλη παρασκευή-nek (= óbolg. *velikaja paraskevьĝi*). A latin egyházban *parasceve* = nagypéntek, *feria sexta* pedig = péntek.

c) Szombat. Az óbolgár nyelvemlékekben rendkívül gyakran fordul elő a *szombat*-nak megfelelő óbolgár szó (v. ö. az evangéliumokra a Jagić-féle indexet a Cod. Mar.-ban; továbbá Euch. Sin. 29. l.; Cod. Supr.: 94, 95, 108, 209, 295, 331, 334. l., Psalt. Sin. XXIII. 1, XXXVII. 1, CXI. 1.). S a mint már fentebb írtam, hangalakja *sąbota* (сѫбота). Ebből a *sąbota*-ból való a mai gör. kel. szláv *subota* alak (v. ö. or., kisor. *subota*, szerb *subota*, bolg. *sъbotъ*, *sъmbota*, Per. Spis. 1882. évi foly. kn. 3 : 143. és XV : 403.). A róm. kath. szláv népeknél *sobota* a szó, a mely néhány adatban belekerült a Codex Marianusba és a Psalt. Sin.-ba s a mely olasz-latin *sabbato-sabbatum*-ból való. A róm. kath. szláv népeknél kizárólag *sobota* volt a *szombat* neve.

Cyrill és Method nyelvében tehát a pannóniai és morváiai szlávok *sobota* nevétől elütő kifejezés volt; ez az óbolg. *sąbota* gö-

rög közvetítéssel átkerült keleti kölcsönzés, a melyre összevetendő az abessyniai ker. *sambata*, újperzsa *šamba* (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 163. és EtymWb.[6]; WESTBERG, Ibrahim-Ibn-Jakub 134. lapján Kijev *Sambation* nevét vulg. lat. **sambatum* = sabbaszóval hozza össze; ilyen vulg. latin alak azonban nincs).

d) Hét. Az óbolg. *sąbota* «szombat» nevével kapcsolatban meg kell említenem, hogy az óbolg. evangéliumokban a hetet *sąbota*-nak hívják (v. ö. Márk XVI. 2, 9, Luk. IV. 16, XVIII. 12, Ján. XIX. 31, XX. 1, 19.). A gör. ἑβδομάς-nak (fordítás a zsidó *šābûaʿ*-ból, v. ö. KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 165.) megfelelő *sedmica* (óbolg. *sedmь*: hét) a gör. kel. egyházi nyelvben nem ismeretlen, az óbolgárban azonban nem fordul elő. A gör. kel. egyház a «hetet» недѣля (= *nedělja*)-nak és седмица (= *sedmica*)-nak nevezi (v. ö. or., bolg., szerb). A róm. kath. szlávság a *hét*-re a következő neveket használja: Szorb *tydžeń*, *tyžeń*, lengy. *tydzien*, t. *týdeň* és *týždeň*, cseh *týden*, szlovén *tjedan* (MEGISER), *teiden* (SOMMARIPA), *keden*, *ťeden* (hazai szlovén, v. ö. Zobr. szlov. 40, 83, 115, 118.), kaj-horv. *tjeden* (HABDELICH), *tyeden* (BJELLOST.), *tijeden*, ča-horv. *taydan* (VERANCSICS), *tjedan* (VOLTIGGI), róm. kath. szerb *tiedan* (THADDIANOVICH, ŠURM. Acta croat. 124.). Ma a róm. kath. szerbeknél és a horvátoknál *nedjelja*, *nedilja* járatos, a mi görög keleti eredetű.

A róm. kath. szláv alapalak **tъ-jь-dьnь*-jéről (= dieser tag, ugyanaz a nap, visszatérő nap) lásd Archiv XXIV. 248. lapján JAGIĆ jegyzetét és itt a 265. lapon.

Ezek után arra a kérdésre, milyen nevek voltak a hét napjainak megjelölésére CYRILL és METHOD nyelvében akkor, mikor még Pannoniában és Moráviában meg nem fordultak, úgy felelhetünk, hogy nyelvükben a görög terminológia kifejezései érvényesültek. A keresztény görög kifejezések pedig a következők: *Vasárnap* = πρώτη σαββάτου, ἡ μία τῶν σαββάτων, κυριακή, κυριακὴ ἡμέρα, mai újgör. κυριακή | *Hétfő* = δευτέρα σαββάτου | *Kedd* = τρίτη σαββάτου | *Szerda* = τετάρτη σαββάτου, τετράς | *Csütörtök* = πέμπτη τοῦ σαββάτου, ἡμέρα πέμπτη, mai újgör. πέμπτη, πέφτη | *Péntek* = προσάββατον (v. ö. Márk ev. XV. 42, XCII. zsolt. 1. vers), παρασκευή, mai újgör. παρασκευή | *Szombat* = σαββάτον, σάββατον, σαββάτων | *Hét* = ἑβδομάς (v. ö. KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 150—193.). A gör. kifejezések közül CYRILL és METHOD, a mit lehe-

tett, lefordított (v. ö. τετάρτη, τετράς: szerda nála *četvrьtъkъ*), a mit pedig nem lehetett, fordítatlan hagyott (v. ö. παρασκευή = péntek, nála *paraskevьǰi*). Az óbolgár szövegekben előfordulnak még a következő napok:

a) Hétfő: Psalt. Sin. XLVII. 1: **псалмъ пѣсни синоу҃ коръкоу҃ ко кътораѫ҃ соботѣ** (= vo *vъtoraą̀ sobotě*) = gör. ψαλμὸς ᾠδῆς τοῖς υἱοῖς Κορὲ δευτέρα σαββάτου. A gör. δευτέρα σαββάτου, óbolg. *vъtoraja* (értsd: **сѫбота**) «hétfő»-t jelent.

b) Vasárnap. Az óbolgár evangéliumokban (v. ö. Máté XXVIII. 1, Márk XVI. 2, 9, Luk. XXIV. 3, Ján. XX. 1, 19.) és zsoltárokban (v. ö. Psalt. Sin. XXIII. 1.) a gör. πρώτη σαββάτου, ἡ μία τῶν σαββάτων-ra, tehát *vasárnap*-ra a következő nevek vannak: *prъvъ, edinъ, jedinъ* (t. i. *dьnь*), *prъvaja, edinaja, jedinaja* (t. i. *sąbota*). V. ö. még Döbr.-k. XXXVIII. 1. és LII. 1; a bolgárban azonban nincs megfelelés.

Jóllehet a *hétfő* és *vasárnap* itt közlött óbolg. nevei görögből való fordítások, még se tulajdonítok e két napnak semmiféle bizonyító erőt, mivel itt még a legujabb szláv és magyar fordításokban se találjuk a *hétfő* vagy *vasárnap* neveket (pl. a magyarban az illető helyeken: ynnepnec *elő-, else* napja olvasható stb.). Ha azonban ezek nem is bizonyító adatok, még mindig megmarad, hogy Cyrill és Method a péntéket először *paraskevьǰi*-nek, a szerdát meg *četvrьtъkъ*-nak, tehát negyedik napnak hívta. Ezekből pedig kétségtelenül következik, hogy Cyrill és Method a görög terminológia alapján állott, ez a terminológia bizonyos kifejezésekben különbözött a róm. kath. szláv keresztény terminológiának a hét napjai megjelölésére szolgáló neveitől, s végül ebben a Cyrill-Method-féle görög eredetű terminológiában vasárnappal kezdődött a hét napjainak a számlálása.

Többször hangsúlyoztam, hogy a szlávság keresztény terminológiája nem egységes eredetű. Volt egy Cyrill és Method előtti latin ritusú szláv keresztény terminológia, a melyben a hét napjainak nevei különböztek a Cyrill és Method-féle emlékek első szerkesztésű kifejezéseitől (v. ö. a róm. kath. szláv *sobota* = gör. kel. szláv*sąbota, subota*, róm. kath. szláv **tъ-jь-dьnь: tyden:* hét = gör. kel. szláv: *sąbota, nedělja, sedmica*). Ebben a róm. kath. szláv keresztény terminológiában a *péntek*-nek nem *paraskevьǰi*, hanem *pętъkъ* volt a neve. Ezt az állítást a következővel lehet bizonyítani:

A Psalt. Sin. egy része görögből, más része latinból van fordítva. A LXXX. zsoltár 1. versében ez áll: **къ конецъ пѣсаломъ о тоуилѣхъ асафовъ къ пѧтъ соботѣ** = vъ konecь pъsalomъ o točilěchъ Asafovъ vъ *pję̋tь* sobotě. Ez idézetben a *sobota* alak róm. kath. szláv. Az idézett szláv szöveg a görög zsoltárszövegnek meg nem felel, a görögben ugyanis nincs szó napról (v. ö. ψ. εἰς τὸ τέλος ὑπὲρ τοῦ λῃνῶν τῷ Ἀσάφ). A latin zsoltárban ellenben «Feria sexta. Psalmus LXXX.» olvasható, a mit a mi zsoltárfordításaink közül a Döbrentei-kódexbeli így ad vissza: «Exultate deo: *pénteki* nocturnos». Ezek után valószínűnek tartom, hogy a szláv szöveg latinból van fordítva, s nem csupán a *sobota* alak, hanem a «*vъ pjetъ* (*sobotě* = szombat öt-jén, azaz a hét ötödikén)» is róm. kath. szláv a Cyrill és Method-féle *paraskevьĝi* helyett (v. ö. Miklosich, Christl. Term. 20. lapja szerint Cherso szigeten a horvátban *u peti* = pénteken).

A pénteki napnak ötödikül való megjelölése, más szóval a hét napjainak hétfővel való számlálás-kezdése róm. kath. szláv. Stulli és Micalia szerint Dalmáciában a *hétfő*-t «ponedjeljnik» helyett *pârvi dan*-nak (v. ö. az olasz részben *lunedi* szónál, Micalia szótárában: *ponediglnik, prrvi* dan: lunedi. Dies Lunæ. Dies primus. Feria secunda) mondják. Stulli adatára Miklosich is hivatkozik (v. ö. Christl. Term. 20.) s Brunelli zárai tanár arról értesít, hogy a Zára melletti szigeteken (pl. Pazman) csakugyan mondják a hétfőt «*prvi dan*»-nak. Ez a *prvi* dan pedig «első napot» jelent. A róm. kath. horvátban tehát megtaláljuk azt, hogy a hetet a *hétfő*-vel mint első nappal kezdik számítani. E felfogás azonban nem eredeti szláv felfogás, hanem olaszföldi lesz. A friauli ladinban ugyanis a *hétfő*-t szintén *prindi*-nek hívják (v. ö. Kluge, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 193. és Pirona szótára 314. l.), a mi a lat. *prima dies*-ből való. S ezzel eljutottunk olyan latin népekhez, a melyektől a szlávok kölcsönözhették a hétfővel való számlálás-kezdést.

Maga a felfogás a keresztény egyház azon tanítására vezetendő vissza, hogy a keresztények ünnepnapja nem a szombati nap, hanem a vasárnap (IV. század óta, v. ö. Kluge, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 180.). Mivel «hat nap van, melyeken munkálkodni kell» (Luk. XIII. 14.), s e mívelő napok közül szombat az utolsó, következik, hogy a hét utolsó napja, a pihenő nap vasárnapra esik.

Az egyházi hivatalos számítás ellenére is (itt először csak feria *quarta* = szerda, feria *sexta* = péntek voltak külön megjelölve, mert bőjtnapok voltak; a feria secunda, tertia, quinta kifejezések a meglevő feria quarta és sexta analógiájára alakultak) kifejlődött tehát a népnél egy népies számlálás, mely szerint *hétfő* a hét első napja (*prindi*, *prvi* dan). Ilyen népies számlálás azonban csakis a róm. kath. népeknél, még pedig a friauli ladinoknál és az Adria-menti horvátoknál mutatható ki.

Az a nézetem már most, hogy a mint a róm. kath. szlávság *sobota* (szombat) szava az olasz *sabbato*-ból ered, vagy a mint a szláv *sr̀eda* a lat. *media hebdomas* (ol. *mezzedima* stb.) fordítása, ép úgy olaszföldi eredetű a hét napjainak hétfővel való számlálás-kezdése. Legelőször ez is az olaszföldi románsággal (olasz és rätoromán) érintkező szlávság (horvát és szlovén) nyelvekben lép fel, s ezektől hullámszerű mozgásban terjed a többi szlávokhoz: csehtótokhoz, lengyelekhez, szorbokhoz. E róm. kath. szlávság nyelvében *kedd* a második, *csütörtök* a negyedik, *péntek* pedig az ötödik nap. E hullámszerű elterjedés mellett tanúskodik a *kedd* szláv elnevezése is. A görög keleti szlávban *vъtorъnikъ* az alapalak, míg a római katholikus szlávban **vъtorъkъ* (lásd részletesebben *kedd*-nél). Mikor Cyrill és Method hazánkba jön, itt a hét napjaira megtalálja a megfelelő kifejezéseket; ezekből kölcsönöz, a mint azt az a körülmény bizonyítja, hogy a Cyrill és Method-féle nyelvben a *szerdá*-t hívták *četvrъtъkъ*-nak, tehát negyedik napnak. A Cyrill és Method-féle gör. kel. szláv terminológia a hét napjainak elnevezésére vonatkozó részében az eredeti gör. kel. szláv kifejezések mellett (v. ö. *subota : sąbota*) vannak róm. kath. szláv (pannoniai és moráviai) kölcsönzések; a róm. kath. szlávban azonban csak újabb időben van Cyrill és Method-féle átvétel.

Ezek után már most nem marad más hátra, mint a hét napjai magyar elnevezéseinek a tárgyalása. Lássuk őket egyenként:

a) Hétfő. Ásbóth azt mondja, hogy e szavunk «szláv felfogást» tükröztet vissza (NyK. XVIII. 386, Arch. IX. 697.). Ez állítás csak annyiban helyes, a mennyiben a szlávságban a hét hétfővel kezdődik, a mi a *kedd*, *csütörtök* és *péntek* nevekből következik. A szlávság a *hétfő*-t nem hívja a hét fejének, hanem hívja «vasárnap utáni» napnak. Az óbolg. emlékek legrégibb re-

dactiójában a *hétfő* talán *vъtorъ*-ból alkotott *vъtoraja* (t. i. *sąbota*), *vъtoryj* (t. i. *dьnь*) lehetett, a mi a görög δευτέρα fordítása. E kifejezést igen korán kiszoríthatta a *ponedělьnikъ* (v. ö. Assem. 2, 9, 15, 19, 32, 37. stb., Sav. kn. 64. a., 110. b. stb., Cod. Supr. 253, 372.), a mely ma is a gör. kel. szlávság hétfőt jelentő szava (or. *ponedělьnikъ*, bolg. *ponedelnik*, szerb *ponedjeljnik*). A róm. kath. szlávban az alapalak **ponedělъkъ* vagy **ponedělj* (v. ö. cs. *ponědělek, ponědělí*, lengy. *poniedziałek*, t. *pondelok*, szorb *póndžeľa*, hazai és osztr. szlov. *pondelek*, kaj-horv. *pondeljek, pondelek, pondeljak*, ča-horv. *ponedeljak, pondiljak*, hazai horv. *ponedělјak, pondiljak, u ponedi* Mikl. Christ. Term. 20; kath. szerb: *ponediljak*). Akár a róm. kath. szláv, akár pedig a görög kel. szláv alakot tekintsük, mindakettő vasárnap utáni napot jelent. Mivel azonban találtunk róm. kath. szláv nyelvet, a hol a hétfőt első napnak (*prví dan* v. ö. feljebb) hívják, a mit viszont olaszföldi eredetűnek tartunk (v. ö. friauli *prindi*: prima dies) s mivel ez alapon aztán a szlávban *kedd* a második, *csütörtök* a negyedik nap lett, a magyar hétfő elnevezés önálló magyar elnevezés ugyan, az elnevezésben rejlő felfogás azonban szláv, még pedig róm. kath. szláv felfogás.

b) Kedd. A szlávság a *kedd*-et a következőkép hívja: 1. Gör. kel. szláv: Óbolg. *vъtorьnikъ* (v. ö. Assem. 3, 10, 16, 20, 27, 33, 38. l., stb., Sav. kn. 66. b., Cod. Supr. 272, 285.), mai bolg. *ftórnik* (Cankoff 214.), *vtornik*, or. *vtornikъ*, szerb *utornik*; 2. Róm. kath. szláv: Lengy. *wtorek*, szorb *vutora*, cs. *úterý, úterek*, t. *utorok*, szlov. *vtórek, torek, torik*, hazai szlov. *tork*, kaj-horv. *tork*, ča-horv. *torak, utorak*, Sopron-m. horv. *utorak*, szerb *utorak*. Akár a róm. kath., akár pedig a gör. kel. szláv alakot nézzük, a szláv nyelvek *kedd*-et jelentő *vъtorьnikъ*, **vъtorъkъ*, **vъtoryj* szava a szláv *vъtorъ* «secundus»-t jelentő névből való (v. ö. cs. *úterý*: der zweite, lengy. *wtóry*: der zweyte, szorb *tori* Linde, szlov. *vtori* szórványosan előforduló szó, ča-horv. *vtorak*: secundus, Rad CXXIV. 115, szerb *utori, utoran*, bolg. *ftóri, vtori*: secundus, or. *vtoryj*: secundus, óbolg. *vъtoryj* Máté XXII. 26, 39, Euch. Sin. 120, 160, 166.). A magy. *kedd* (= kettedik; nyelvjárásaink közt előfordul *ketöd* alakban is, v. ö. MTsz. és Sim. M. Ny. II. 188.) szóról szóra való fordítás a szlávból. Közelebbről meg nem határozható, hogy mely szláv nyelvből, mivel majdnem minden szláv nyelvben megvan a «második»-at jelentő szláv *vъtorъ*. Mindazonáltal azt hiszem, hogy

a mi kifejezésünk róm. kath. szláv (szlovén)-ból való fordítás. E mellett csak egy, szerintem eléggé fontos érvet tudok felhozni, s ez az, hogy a magyarban, mint általában a róm. katholikusoknál *péntek* a szerencsétlen nap, a gör. keletieknél a *kedd* is (v. ö. KLUGE, Zeitschrift für d. Wortf. I. 173.).

c) Szerda. Részletesen bizonyítottam, hogy CYRILL és METHOD nyelvében a *szerdá*-t *četvrъtъkъ*-nak hívták, a mi görögből való fordítás. Később e *četvrъtъkъ*-ot a latin-olaszból fordított (v. ö. *media hebdomas*, ol. *mezzedima*, räto-rom. *mezemna*, vegliai *missedma*, ném. *Mittwoch*) róm. kath. szláv *sréda* (*sréda* = medium) szorította ki. Ma az összes szlávság ezzel a szóval nevezi a «feria quarta»-t (v. ö. óbolg. *sréda*, bolg. *srêdù* CANK. 207, or. *sereda*, szerb-horv. *srêdà*, *srijèda*, *srìda*, szlov. *sreda*, t. *sreda*, cs. *středa*, lengy. *środa*, szorb *sr̀eda*). Az a kérdés már most, mely szláv nyelvből való a m. *szerda*. Erre a kérdésre határozott feleletet azért nem lehet adni, mert a *szerda* szóban semmi olyan határozott hangtani bizonyíték nincs, a mely erre vagy arra döntené el a kérdést. ÁSBÓTH úgy magyarázta a szót, hogy először nyelvünkben «**szréda*-nak maradt, azután **szeréda* alakon át *szereda* . . . s ebből végre *szerda* lett» (NyK. XVIII. 384.). Nem tagadom, hogy ilyen hosszadalmas úton is kimagyarázható a m. *szerda* alak, mindazonáltal sokkal valószínűbbnek tartom a következő magyarázatot: A szláv nyelvekben nem ismeretlen, hogy nyelvjárásonként az illető szláv nyelv köznyelvi alakjában levő mássalhangzó + *r (l)* + magánhangzó + mássalhangzócsoport, nevezzük *trět (tlět)*, *trat (tlat)*-nak *tṛt (tl̥t-)*-tá lesz. A bolgár *strana* szó pl. a küstendili bolgárban *stṛna*-nak hangzik (BRANDT, Kratkaja fonet. i morf bolg. j. 5. l.; ugyanitt *priliča* helyett *pṛliča*, Sbornik X. 352.); nem ismeretlen sajátság ez a szerb-horvátban sem, főleg idegen szavaknál (v. ö. *breviarium* = horv. *brvial*, más helyzetben: *trmo*, Spal. Bern. lection. Máté VI. 19, 20. = olasz *tarmo* | latin *trinitas* = horvát *trntat*; szerb *trpeza*: görög τράπεζα stb.). A szlovén nyelvben is *zadṛesljiv*, *jastṛeb* (v. ö. MIKLOSICH, Vergl. Gr. I. 309.) helyett *zadṛsljiw*, *jastṛb* hallható. Nem idegen a *re* szótagnak e sonánssá válása a hazai szlovénben se. A szlovén *trębę̂* (nöthig, nothwendig; óbolg. *trěbě*) a hazai szlovénben *tṛbej*-nek hangzik (v. ö. Máté XXIII. 23: Eta *trbej* csiniti, KÜZMICS = Münch.-k.: ezeket *kel* uala tennetec és

lásd MIKL. Lex. p. *trěbě*-nél). Azt hiszem, hogy a szláv *sr̆da*-ból is volt egy szlovén **sr̥da* alak, s ebből való a m. *szërda* (*ë*-vel, MTsz.), a melyben az *ë* ejtéskönnyítő hang. A teljesebbnek látszó *szërëda*, a mely Dunántúl nem hallható s főleg székely alak (helynevekben is), nem teljesebb, eredetibb alak, hanem a magyar nyelv azon sajátságával magyarázandó, a mely nemcsak szó elején, de szótag elején se szereti a kettős mássalhangzót (v. ö. *dúsnok* szónál, Schlägli szójegyzék *dalamath* = dalmachia, az eredetiben, SZAMOTÁNÁL helytelenül közölve; v. ö. székely *körtöve:* körte, *tempolom:* templom, *Somojó:* Somlyó, Nyelvészeti füz. 9 : 23.). Ejtéskönnyítő tehát a második *ë* is a *szërëda* szóban. E magyarázat alapján a *szerda* róm. kath. szlovén jövevényszó nyelvünkben.

d) Csütörtök. A m. *csütörtök* legrégibb alakja *csëtörtök* (v. ö. SZAM. ZOLNAI: Okl. szót.) s a mai népnyelvben *csëtërtëk, csitërtëk, csitertek, csötörtök* (v. ö. MTsz.) a járatos alakváltozatok. A szóban az a fontos, hogy sehol semmiféle alakjában a magyarban nincsen *v* hang. A szláv nyelvekben a megfelelő szó kétféle alakban járatos, az egyik alakban ott van a *v*, a másikban nincs.

V hanggal bíró alakok: Óbolg. *četvrъtъkъ* (v. ö. litv. *ketvir̃tas*, or. *četvertyj*, VONDRÁK, Altk. gr. 34, 58, 89; előfordul a következő helyeken: Assem. 6, 11, 17, 22, 28. stb., Sav. kn. 70. a., Glag. Cloz. II. 15, Cod. Supr. 302, 317. l.), mai bolg. *četvrtък* (MIKL., Slav. Bibl. I. 40.), *četvrъtъkъ* (DUVERNOIS), *četvrù̏tùk* (CANK. 215.), hazai bolg. *čitvartak* (KRISTOFCSAK, Kas nauk 9. l.), or. *četvergъ*, *četvertekъ*, kisor. *četver*, cseh-tót *čtvrtek, štvrtek*, lengy. *czwartek*, szorb *štvórk*. A szerb-horvát nyelv két részre oszlik: a keleti részekben (gör. kel. szerb, róm. kath. szerb) *četvrtak, četvertak*, a dalmát tengerparton körülbelül Sebenicótól délre Ragusa felé *četvartak* (VERANCSICS, STULLI, BJELLOS.), *četvritak* (MICALIA), *četvertak* (JAMBR.) a szó, ellenben *v* nélkül van a többi ča- és kaj-horvátban.

V nélküli alakok: Éjszaki horv. ča-terület: *četr̄tàk, četrtàk* (NEM. I. 415, 416, II. 181.), *četrtȍk* (Quarnero szigetek, Rad CXXI. 101; régi adatokat lásd ŠURM. Acta croat. 146, 268, 285, 323, 324. stb.) | kaj-horvát: *četertek* (HABDELICH, JAMBR., BJELLOST.) | szlovén: *četrtek* (KÜZMICS és PLETERŠNIK, szabályos voltára v. ö. hazai szlov. *trdi* cslovik, KÜZMICS, Luk. XIX. 21. *tvrdi* helyett), stájeri szlovén *četertek* (MEGISER), egyéb régi szlovén

alakok: *četertik*, *četertek* (v. ö. lajbachi Letopis 1890 : 202, 1891 : 96.).

Ez összeállításhoz még csak azt a megjegyzést fűzöm, hogy a hol a *csütörtök*-nek megfelelő szláv szót *v*-vel mondják, ugyanott *v*-vel mondják a negyedik sorszámnevet is (v. ö. óbolg. *četvьrtъ*, or. *četvertyj*, szerb *četvrtí*, bolg. *četvù'rtí* Cank. 86. stb.), ellenben a hol *v* nélkül hangzik a csütörtök, ott a «quartus» megfelelője is *v* nélküli (v. ö. kaj-horv. *četertí*, szlov. *četertí*, *četrtí*, *četirti*, Megiser, ča-horv. *četèrti*, Rad CXXIV. 124.).

A m. *csëtërtëk*, *csötörtök* nézetem szerint olyan szláv nyelvbő való, a hol az óbolg. *četvrьtъkъ*-nak megfelelő szó *v* nélkül hangzik, ilyen nyelv pedig a szlovén, kaj- és éjszaki ča-horvát. A *v* tehát nem a magyarban tünt el (v. ö. *hitves : hites*, *estve : este*, *körtve : körte*, *pitvar : pitar* és *tur*, Szláv jöv. I: 177.), hanem a magyar nyelv *v* nélküli alakot kölcsönzött. Az idemellékelt térkép czélja grafikailag is feltüntetni, hogy

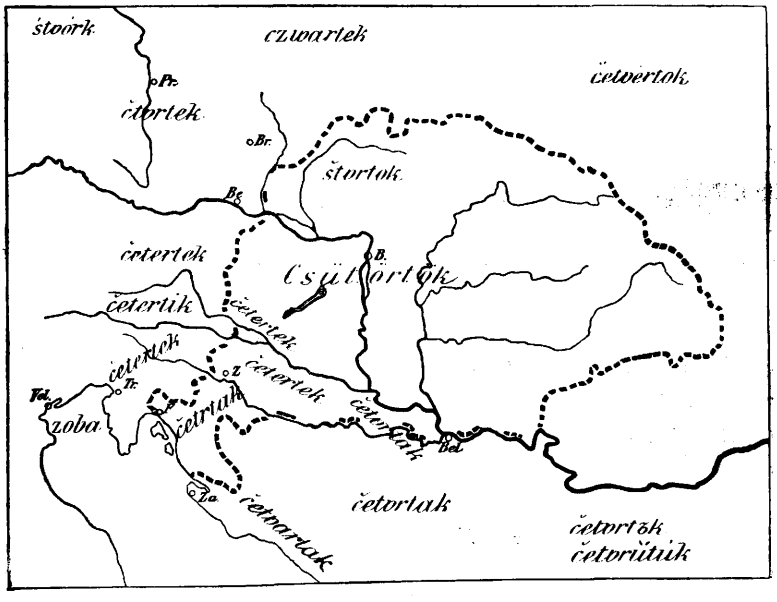

a *csütörtök* dunántúli, róm. kath. szlovén átvétel.

e) Péntek (alakváltozatai *pëntök*, *pintëk*, *pintek* MTsz.). CYRILL és METHOD Konstantinápolyból hozott terminológiájában *paraskevьĝi* volt a «dies Veneris» neve, a mi görög jövevényszó. E kifejezést az óbolgár emlékek fiatalabb szerkesztésében kiszorítja a *pętъkъ*. Ez a kifejezés ma is mindkét rituson lévő szlávság nyelvében a «feria sexta»-ra [v. ö. óbolg. *pjętь*, esetleg *pjetъ*: ötödik helyett, Psalt. Sin. LXXX. 1; *pjętъkъ* Assem. 7, 12, 17, 22. stb., *pętъkъ* Sav. Kn. 4. b., 96. b., 99. a. stb. | mai bolg. *petъkъ*, *pétùk* (CANK. 189.), hazai bolg. *pêtak* (v. ö. KARAV. Pamj. *petak*), Visoko faluban: *pentok* (Period. Spis. XV. 403.) | or. *pjatnica* | szerb *pétak* (kath. szerb: *pétak*, THADDIANOVICHnál írva *pehtak*-nak) | horv.: ča-terület: *pētàk* (v. ö. NEM. I. 386.), kaj-terület: *pétek* (JAMBR., BJELLOST., írva *petek*-nek is, HABD.) | hazai szlov. *pétek*, osztr. szlov. *pętek* (PLETERŠNIK, más forrásokban: *pľétъk*, ŠTREKELJ, Sitzungsber. CXIII. 395, *petek*, MEGISER) | t. *piatok*, cs. *pátek*, lengy. *piątek*, szorb *pjatk*].

Hogy a m. *péntek* mely ritusú szlávság nyelvéből való, nehéz megmondani. Csak annyi bizonyos, hogy a CYRILL és METHOD-féle keresztény terminológia legelső korszakából, a mikor itt még *paraskevьĝi* a szó, nem származtatható. Mindazonáltal azt hiszem, hogy valószínű a *péntek* róm. kath. szlovén eredete. Ezt a nézetemet a szóban levő hosszú *é*-re alapítom. Ma a szlovénben, horvátban, szerbben a szóban hosszú *é* van. Ennek az *é*-nek valamilyen hatását lehet látnunk a mi *péntek*-ünk *é*-jében.

f) Szombat. Részletesen kifejtettem, hogy a «sabbatum» elnevezésénél a szlávság két részre oszlik; a róm. kath. szlávság *sobota*-t mond (v. ö. szorb *sobota*, lengy. *sobota*, cs. *sobota*, t. *sobota*, szlov. *sobota*, kaj-horv. *sobota*, Sopron-m. horv. *sobota*, Adria-menti horv. körülbelül Sebenicoig: *sobota*, VERANCSICS már *subota*-t ír, a többi horv. és róm. kath. szerb: *subota*), míg a gör. kel. a CYRILL és METHOD-féle *sąbota* (сѫвота)-nak megfelelő *subota*-t (v. ö. bolg. *sù'bota* CANK. 209, *sъbotъ*, Visoko és Bracigovo falukban: *sъmbota*, Per. Spis. XV. 403, 1882, 3. kn. 143; or. *subota*, szerb *subota*). Azt is bizonyítottam, hogy a *sobota* olasz *sabbato*, *sabato* mása, míg a szláv *sąbota* görög közvetítéssel keleti kölcsönzés. A magyar *szombat* a maga *m*-jével, a mint azt az idemellékelt térkép vallja,

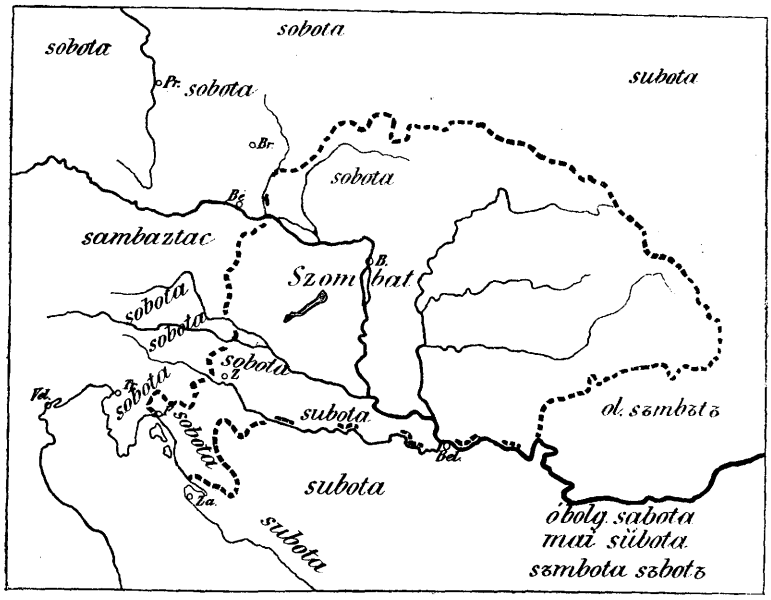

a CYRILL és METHOD-féle gör. kel. szláv terminológia szava, s mint ilyen honfoglalás előtti. Hazánkban e szó átvételéhez nincs meg a megfelelő nyelvterület.

g) Vasárnap. A szláv nyelvek a «dominica»-t *nedělja*-nak hívják (v. ö. óbolg. **нєдѣлꙗ**: *nedělja*, bolg. *nedelь*, hazai bolg. *nedêle*, szerb *nedjelja, nedilja*, horv. *nedelja*, szlov. *nedelja, nedejla, nedela*, cs. *neděle*, t. *nedeľa*, lengy. *niedziela*, szorb *nedžeľa*), a mi «munkátalanság»-ot, tehát olyan napot jelent, a melyen nem kell dolgozni. Eltérő kifejezés csupán az oroszban van, a hol *voskresenje*, azaz «feltámadás» a szó, a mi ugyanazt a felfogást mutatja, a mely a görögben (κυριακή), a latinban (dominica: Úr napja, Úr feltámadásának napja; v. ö. SZIKSZAI-FABR. Nomenclatura: *Vasarnap, Ur napja*) érvényesül. A magyar *vasárnap* elnevezés sem a szláv, sem pedig a többi keresztény nép terminológiájából meg nem magyarázható. A *vasárnap* elnevezés keresztény eredetének magyarázásához a következőket kellene felvennünk: A X., XI. században hazánkban kevés egyházas község vagy monostor volt; a vasárnapi templombajárás pedig törvényben szigorúan meg volt hagyva. Szent István király törvényei közt olvassuk, hogy vasárnap a falvak biráinak össze kell gyűjteni az összes népet s azok kivéte-

lével, a kik a tűz őrzésére visszamaradtak, mindenkit, kicsinyt, nagyot egyaránt vinniök kellett a templomba (v. ö. KARÁCSONYI, Szt. István élete 49. l.). Egy-egy egyházas vagy monostoros helyre az emberek gyakran igen nagy távolságokból összegyűltek, s nem volna lehetetlen, hogy istentisztelet után vásárt is tartottak. VUK szótárában olvasom a monostor-t jelentő *nȁmastîr* alatt, hogy a szerb kolostorok körül ilyen vasárnapi sokadalmakat lehet látni. A magyarázat tehát, mely szerint az első keresztény magyarok az istentisztelet után megtartatni szokott *vásár*-t vették alapúl a *vasárnap* elnevezésénél, igen tetszetős volna (v. ö. hogy Konstantin a vásár megtartását éppen a «dies solis»-ra rendelte, KLUGE, Zeitschrift f. d. Wortf. I. 181.), s CZUCZ.-FOG. szótárában meg is találjuk (*«vásárnap* minthogy régente ezen napon szokták a vásárokat tartani, midőn t. i. a vidék népe az anyaegyházba isteni szolgálatra összegyűlve egyszersmind csereberélni szokott, minek nyoma a templomi búcsúnapokon máiglan fenn van»). Ezt a magyarázatot azonban két fontos körülmény lerontja: 1. XI. századi törvényeink szigorúan tiltják a vasárnapi kalmárkodást vagy vásártartást. Szent László I. törvénykönyve 15. és 16. §-ában olvassuk: «Ha valaki v a s á r n a p vagy nagyobb ünnepeken templomba nem megyen, hanem k a l m á r k o d i k, lovát veszítse el.... A szent zsinat parancsolja, hogy a ki v a s á r n a p v á s á r t ü t, bontsa el sátorát, a mint állította. Ha pedig ellenkezik, ötvenöt pénzt fizessen» (v. ö. M. törvénytár I. 55. l.). A törvénynek e világos rendelkezése azt mutatja, hogy a k e r e s z t é n y magyaroknak nem volt szabad vasárnap vásárt tartani; 2. A «vasárnap»-ot azonban nemcsak a magyar hívja *vásár* napjának; megvan e kifejezés a törökségben is. Az oszmanliban *pazar*, a többi törökségben *bazar güni* (v. ö. NyK. III. 343, MUNK. ÁK. I. 627: azerb. *bazar güni;* oszm. *bazar irtesi* és *pazar ertesi:* vásár utáni nap, hétfő; KORABINSZKYnál: *basar giun:* vasárnap, *basar ertesi:* hétfő, *dsuma giun:* péntek, *dsuma ertesi:* szombat) a «dominica». Mindezekből pedig az következik, hogy a *vasárnap* név a magyarságnak pogányságából megmaradt szava, s mint ilyen honfoglaláselőtti.

h) Hét. Részletesen fejtegettem, hogy a *het*-et a róm. kath. szlávság **tъ-jь-dьnь*-nek, «ugyanannak a napnak, visszatérő napnak» nevezi. Ennek a róm. kath. szláv kifejezésnek szóról-szóra felel meg a m. *eszten* vagy *eszten-nap*, a mi egy hetet jelent. A szó

olyan alakúlás, mint a tájnyelvi *tegeten, tigiten* (= minap, multkor, MTsz. és NyK. III. 341.), s tulajdonkép «a mindig szabályosan visszatérő napot, évet, időt» jelent, s a mely ezzel a jelentéssel ma is megvan az *esztendő* szóban (v. ö. HUNFALVY, A számlálás módjai, Értekez. XI. 23. és MUNKÁCSI, Árja és kauk. elemek I.). A gör. kel. szlávság legelőször *sąbota*-nak nevezte a «hetet», később *nedělja*-nak (v. ö. a *vasárnap* szónál). Gör. kel. szláv kútfőkben ezenfelül kimutatható a *sedmica* név is. A mai gör. kel. szláv kifejezés a *hét*-re: *nedělja* és *sedmica*. Azt lehetne már most mondani, hogy a m. *hét* a gör. kel. szláv *sedmica* (*sedmь*: hét) fordítása; a szláv alak pedig közvetlen a gör. ἑβδομάς mása. A m. *hét* (woche) elnevezést mégsem lehet a gör. kel. szláv *sedmica* fordításának tartanunk a következő okok alapján: 1. Az óbolgárban ismeretlen kifejezés a *sedmica*; e körülmény arra mutat, hogy a fordítás a gör. ἑβδομάς-ból ujabb keletű; 2. A hetet a hetes számtól *septimana*-nak hívták a latinban is (v. ö. olasz *settimana*, átment a rag. horvátba *šetimana* alakban, oláh *septămînă*, prov. *setmana*, frcz. *semaine*, spany. *semana*, port. *semana*) a görög ἑβδομάς alapján. A latinban azonban a hivatalos név sok helyen *hebdomas* volt; így a magyarországi latinságban *hebdomas* a «hét» neve (v. ö. räto-rom. *emda*, *edma*, *hebdomada*, spany. *hebdomada*, ó-port. *doma*, KÖRTING, EtWb. és KNAUZ, Kdrtan 256.); 3. A magyar nyelv legközelebbi rokonainál a hetet szintén a hetes számnévvel jelölik, a vogulban *sāt*, *sāt* (hét, sieben és woche, *sāt-puŋk*: vasárnap, tkp. hét feje, *soāten tūm khotel* = hétfő, tkp. hétbe menő nap; v. ö. még HUNFALVY, A számlálás módjai, Értekez. XI. 15, 16.), az osztjákban *tābet* (osztjD.: *tābet*: sieben, woche, *tābet-ūχ-χatl*: vasárnap, tkp.: woche-haupt-(anfang-)tag, PATKANOV; v. ö. MUNK. ÁKE. I. 339. és AHLQVIST, Kulturwörter 256. l.). 4. Ott azonban, a hol a *vasárnap*-ot vásár napjának hívják, a különféle török nyelvjárásokban, a «woche»-t szintén a *hét* számnévvel jelölik; a törökben *hafta*, *hauta* (KORABINSZKY) a «hét», a mi kölcsönzés a perzsa *hafta*, *hefte* szóból (sieben és woche; HUNFALVY, A számlálás módjai, Értekez. XI. 24.) Mindezekből a körülményekből az a meggyőződésem, hogy a magyarság sem a késői gör. kel. szláv *sedmica*-t, sem pedig a lat. *septimana*-t nem utánozta, mikor a «woche»-t a *hét* számnévvel jelölte. Mai hazájába jövetelekor, mint pogány nép ismerte a hétnapos hetet.

Röviden összefoglalva az eddig tárgyaltakat, a magyar hétről és a hét napjainak neveiről ezeket állapítottuk meg: A magyarság mint pogány nép ismerte a *hét* és *vasárnap* neveket; mint pogány nép vette fel nyelvébe a gör. kel. szláv eredetű *szombat* szót (v. ö. hogy a finn nyelvjárásokban *suovatta*, *suovattu* [< orosz *subota*] is ismeretes, Mikkola, Berühr., holott a finnben a hét napjainak nevei általában germán eredetűek). Dunántúlra jutva az itt lakó szlovének nyelvéből veszi fel a *szerda*, *csütörtök* és *péntek* neveket; itt ismerkedik meg azzal a felfogással, hogy a «dies Lunæ» a hét *első*, «dies Martis» a hét *második*, *kettedik* napja. *Kedd* szavunk ennélfogva fordított kifejezés (v. ö. Sim. M. nyelv II. 188. és a NyK. II. 302. lapja szerint a vogulban *kitit* «második» k e d d e t jelent, de ezt sehonnan se tudom igazolni; az észtben *ees päw* = hétfő, tlk. elő nap, *teisi p.* = kedd, tlk. második, v. ö. Hunfalvy, A számolás módjai, Értekezések XI. 16. és NyK. II. 302; e neveket orosz hatásból kell magyaráznunk), míg *hétfő* nevünk csupán szláv felfogáson alapuló önálló magyar elnevezés.

Nem tartozik szorosan a hét napjai nevének eredetéhez, de meg kell említenem, hogy a községeknek, falvaknak attól a naptól való elnevezése, a mely napon az illető községben vásár tartatott, szintén támogatja napjaink nevének szlovén eredetét. A gör. kel. szlávság közt nincsenek hétfő, kedd, szerda, csütörtök, péntek, szombat után elnevezett községek; a róm. kath. szlávságból is csak a szlovén és kaj-horvát területen találhatók ilyen helyek. Az osztrák szlovének lakta helyek közt ilyenek vannak: *Podčetrtek* (Windisch-Landsberg), *Središče* (Poltrau), *Podsréda* (Hörberg, v. ö. Mikl. Denkschr. XXI. 88: «Die Sitte scheint ursprünglich s l o v e n i s c h zu sein») stb. Ezek a helyek teljesen olyan elnevezések, mint a mi *Hetfőhely*, *Kedhely*, *Szereda*, *Szerdahely*, *Csütörtökhely*, *Péntekfalva*, *Szombat*, *Szombathely* neveink. Horvátországban vannak «vasárnap» után elnevezett községek is (v. ö. *Sveta Nedjelja*, *Nedelšćak*). A helyelnevezéseknek ez a találkozása nem a véletlen műve. A hét napjai neveinek személynevekül való alkalmazását lásd a *Karácsony* szó alatt.

Hét. Az egyszerű *hét* elnevezésen kívül vannak olyan hetek, a melyeknek ker. terminológiánkban saját nevük van. A hét főnapja egyházi szempontból a vasárnap volt ugyan, a vasárnap neve után azonban ugyanazon néven hítták a vasárnapra jövő

hetet is, pl. a quadragesima harmadik vasárnapját (lat. *Oculi*) magyarúl «Bőit harmad vasarnap»-nak hívták (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 153.), a hetet pedig «Bőiti harmat het»-nek (u. o. 254. l.). Sorra veszem az egyházi évet, hogy a különböző vasárnap, illetve hét elnevezésekről részletesen szólhassak.

Az advent négy hetét, illetve vasárnapját számokkal jelölték, a nevek ezek voltak: *Elő* vagy *elssew*, *masod*, *harmad*, *neǵed* vasarnap adventban (esetleg: *elssew adveenth vasaarnap* stb., v. ö. Érdy-k., Döbr.-k. Nyelveml. IV. 2, 9, 19, 51, 158, 160, 163, 165, XII. 127, 128, 129, 130, 157, Pesthy, Noú. test. tábla, 236.).

A karácsony és vízkereszt közti vasárnapok *karachon kőzőth*, illetve *wyzkerezth Innepe kezőth* vagy *Oktava kőzt valo vasarnap* (v. ö. Érdy-k., Döbr.-k. Nyelveml. IV. 85, 140, 176, XII. 104, 137, 185.).

A vízkereszt és septuagesima közti vasárnapokat a Döbr.-k. és Pesthy Gábor számozva, minden különösebb név nélkül mondja (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XI. 149, 143, 144: «Octava utan valo vasarnap, masod v., harmad v., neǵed v.»; Nov. test. 237: elsew, masodyk, ewtewdyk wasarnap), míg az Érdy-kódex ezeket a vasárnapokat *menyegzős* vagy *menyegző* vasárnapoknak mondja (v. ö. Érdy-k. Nyelveml. IV. 113, 118, 123, 131, 187, 189, 192, 193: «Elssew menyegzős v., masod meenyekzős v., harmad meenyekzős v., negyed menyekzős v.» stb.). A *menyegzős* vagy *menyegző-vasárnap* elnevezés onnan ered, hogy a vízkereszt oktavája utáni első vasárnap evangeliumi lectiója a kánai menyegzőről szól (v. ö. Ján. II. 1—11: Döbr.-k.: Lőn *menegző* ǵalileai Kanaban, Érdy-k.: Az ydőben *menyekzők* leenek, Münch.-k.: Es harmadnapon lőnek *meńekezőc* és a lat. Lætare, Quasimodo stb. elnevezéseket). Megjegyzem, hogy hasonló nevet más nyelvből nem tudok közölni (lat. *nuptiae*, ol. *nozze* volna, de ilyenről forrásaim nem tudnak).

Septuagesima, magyar neve *kilenczben hagyó vasárnap* (v. ö. Érdy-k., Nyelveml. IV. 136, 196. és NySz.), vagy pedig kilencbe haǵo elő vasarnap (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 145.). A kifejezés eredeti m. elnevezés (v. ö. NyK. III. 343. és Vocab. tril. 1709. évből: b. levél: Novem [t. i. dominica] præcedunt Pascha); olaszúl *septuagesima* és *setuagesima*, e hét csütörtökje olaszúl *il berlingaccino* (der Donnerstag vor dem Fasten, Valentin, el penultimo zioba de carnevàl, Boerio).

Sexagesima, olasz evangeliariumokban *sessagesima*, *sexagesima*, a vel. olaszban *domenega parentevole* (*parentela*, Boerio). Az Érdy-k. szerint hétben hagyó vasárnap a neve (v. ö. Nyelveml. IV. 143, 199, Knauz, Kortan 172. és NySz.), míg a Döbr.-k. szerint kilenczbe hagyo *más vasarnap* (v. ö. Nyelveml. XII. 147.). Ebbe a hétbe esik a *zabáló*, *torkos* vagy *kövér csütörtök* (v. ö. Cz.-Fog.), a mi olaszúl *il giovedì grasso* (die letzten Fleischtage vor den Fasten: der Donnerstag, Sonntag, Montag und Dienstag = giorni carnascialeschi o *di grasso*, vel. ol. *zioba grasso*, olasz *berlingaccio* Boerio). Hogy mily régi a magyar kifejezés s mennyire van elterjedve, nem tudom megállapítani; ide írom azonban, hogy az Adria-menti horvátban *tūstì četrtàk* (kövér cs.) a nap neve (v. ö. Nem. II. 181.) s hallható a tótban is a *tučný štvrtok* kifejezés.

Quinquagesima, olasz emlékekben *quinquagesima*, l'ultima domenica di *càrnevale*. Magyar neve hat hagyó vasarnap (NySz.), *farsangvasárnap* (Érdy-k., Nyelveml. IV. 150, 202, Knauz, Kortan 171.), *hushagyó vasárnap* (Knauz, Kortan 171.), kilenczbe hagyó *harmad vasárnap* (Döbr.-k. Nyelveml. XII. 149.). A hazai szlovénben *fašeng* a neve. Tudvalevő dolog, hogy ennek a hétnek keddjén (v. ö. *hushagyó* kedd) végződik a farsang, s szerdáján (v. ö. *hamvazó szerda*) kezdődik a bőjt. Azt az időt, a mely hamvazó szerdától a bőjt első vasárnapjáig (Invocavit-ig) terjed,

Csonka hét-nek nevezzük. A NySz. szerint a nagyhét volna a csonka hét (v. ö. «hebdomas ante diem Paschæ, Woche vor Ostern»), a MTsz. szerint pedig «az a hét, a melybe karácsony ünnepe, húsvét és pünkösd hétfője esik» (v. ö. Nyr. XXIII. 377. hogy *csonka csütörtök*-nek hallottam a pünkösd heti csütörtököt nevezni egy ráczalmási leánytól). A nép *csonka csütörtök*-ön a hamvazó szerda után jövő csütörtököt, tehát a nagybőjt első csütörtökjét érti. Czuczor-Fogarasi szótára is azt írja, hogy «*csonka hét* a húshagyó három nap», a *csötörtök* szó alatt meg, hogy «*csonka csütörtök* . . . első csütörtök a nagybőjtben». Megerősíti ezt a Döbr.-k. is. A Döbr.-k. szerint *ćonka heti penteken* a Máté V. 43.—VI. 6. közé eső lectio olvasandó; mivel már most ez az evangeliumi lectio összes missaléink szerint a nagybőjt első péntekjén olvasandó (ugyanígy Dalmáczióban is, v. ö. Rešetar, Zadarski i Rañinin lekcionar XXXV. l.: «el primo uenerdj de quaresma

. . . . El suo euangeljo Mat. V. 43.—VI. 4.»), következik, hogy *csonkahét* a nagybőjt csütörtök-péntek-szombati napja. Hasonló elnevezést más nyelvből nem ismerek.

A lat. *quadragesima*-nak (ol. *quaresma*, *quarisma*, szlov. és horv. *korizma* vagy *post*, lajbachi Letopis 1891 : 126.) a mi emlékeinkben *bőjt* a megfelelője (v. ö. még: *negyvenlő-*, *negyvennapi bőjt*, NySz.), s összesen öt vasárnap fordul elő benne, ezek:

a) Invocavit vagy *carnis privium* (v. ö. Knauz, Kortan 152. és Paoli, Lat, Paleogr. III. 280.). Magyar neve *bőit elő vasarnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 151, 258, Pesthy, Nov. test. 238.). A róm. kath. szerbben, hazai bolgárban, ča- és kaj-horvátban *čista (nedjelja)*-nak: azaz tiszta vasárnapnak hívják, a mi a lat. hebdomada c a s t a fordítása lesz (v. ö. Du Cange «Hebdomada casta: ineuntis quadragesimæ hebdomada dicebatur apud veteres, ut castimonia per quadragesimam servanda significaretur»). A *čista (n.)* kifejezés a gör. kel. szerb és bolgárban (v. ö. *čista nédelьa:* pъrvata ned. otъ velikitě posti, Sbornik XVI., XVII. 2. rész 28; v. ö. *hamvazó* szerdánál: *čista sreda*) is járatos; az óbolgárban *nedělja* 1. *svętaago posta* a név. Megjegyzem, hogy Linde szerint a lengyelben *biała niedziela* is az *invocavit* (v. ö. Judica).

b) Reminiscere, magyar neve *bőit masod vasarnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 152.), a szerbben *pačista* (v. ö. Vuk).

c) Oculi, magyar neve *bőit harmad vasarnap* vagy *het* (Döbr.-k. Nyelveml. XII. 153, 254.). A szerbben *bezimena* (naptárakban *brezimena* is) a neve, míg a lengyelben Linde szótára szerint *niedziela głucha* (= süket, v. ö. Lætare).

d) Laetare, magyar neve *neǵed bőjti vas.*, vagy *bőit neǵed gvsal ětő vasarnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 154, 256.). Az a kérdés, vajjon itt *guzsaly ütő* (v. ö. NySz.), vagy pedig *gúzs-zsal ütő* vasárnapról van-e szó. Szerintem is *guzsalyütő v.*-ot kell itt olvasni, de lehetne a *gúzszsal ütő*-t is a következő bizonyítékokkal támogatni: α) némely tájakon hazánkban aprószentek napján, Mátyusföldön pedig húsvét hete hétfőjén és keddjén egymást vessző- vagy szalma-gúzszsal szokták verni, suprikálni (v. ö. Cz.-Fog. suprika alatt); β) a Döbr.-k.-ben az *l l'*-nek van írva meglehetős következetességgel. E szóban azonban *l* van. Ezt a vasárnapot szerb-horv.-szlovénűl *srědopostna*-nak hívják (v. ö. lat. Hebdomada mediana, Du Cange és Pesthy, Nomenclatura: *bewjt kewzep*); az

e heti *szerdá*-nak pedig *Coecus natus* a neve (v. ö. Paoli, Lat. Paleogr. III. 279.).

e) Judica, magyarúl *fekete* (v. ö. Cz.-Fog.) vagy *siket ötöd vasarnap* (Döbr.-k. Nyelveml. XII. 119, 156, *sykeet pentek*, Winkler k. Nyelvemléktár II. 188, NyK. II. 303.). A *süket* elnevezésről azt olvasom a NyK. III. 344. lapján, hogy szlávból való fordítás. A görög keleti óbolgárban nincs hasonló név, a római katholikus szláv nyelvekben azonban találunk hasonló nevet. A muraközi kaj-horv.-ban *gluha*, a szerbben *gluha* (*gluva*, *gluhna*, *glušnica*, Vuk), azaz süket vasárnap a név (v. ö. lengyel *głucha* niedz. = Oculi); a dalmát-horvátban *muke* (= Hebdomada passionis, ol. domenica di passione), a szlovénben *tiha* (= csendes) vagy *černa* (= fekete), a tótban *smrtna* (halotti), *černa* (fekete), míg a lengyelben *biała* niedziela (fehér) a *Judica*. A magyar *süket* a kaj-horv.-szerb, a *fekete* pedig a szlovén-tót elnevezéssel (itt német eredetű: der schwarze Sonntag) egyezik.

Dominica in ramis palmarum (ol. *dom. delle palme, dell' olivo, degli ulivi*, vel. ol. *dom. dell' ulivo*, naptárakban: *d. del oljua*). Ezt a vasárnapot magyarúl *virágvasárnap*-nak hívják (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 157, 226.), s a rákövetkező nagyhét napjait itt-ott virág-k e d d-nek, -c s ü t ö r t ö knek, -s z o m b a tnak (NySz.) nevezik (v. ö. hogy az osztr. szlovénben is nagypénteket *cvetni petek*-nek is nevezik, Muršec, Bogočastije 88. l.); a *virágvasárnap* népies név, *pálma-* vagy *palmarum-vasárnap* (NySz., Knauz, Kortan 171.) csak könyvekben olvasható. A *virágvasárnap* elnevezés szlávból való fordítás; s itt a kifejezés mind a róm. kath., mind pedig a gör. kel. szlávság terminológiájában előfordul. Az óbolg. nyelvemlékek régibb szerkesztésében a virágvasárnapot az óbolg. *cvětъ* (virág) szóból képzett *cvětьnaja (nedělja)*-nak hívják (v. ö. Assem. 97, Sav. kn. 59. a., 63. a.; későbbi egyh. szláv: Vita s. Met. cap. XVII.; rokon kifejezés: egyházi szláv: *cvětonosьnaja* n., Sborn. XVI., XVII. 2:43: bolg. *cvětonosna n.*), míg a fiatalabb szerkesztésű óbolg. emlékekben *vrьbnica* a név (v. ö. Supr. 234, 245: на врьбницѫ, на връбницѫ). A *vrьbnica* szó a szláv *vrьba* (fűzfa) szóból ered (eredetére v. ö. a virágvasárnap előtti szombat nevének eredetét: bolg. *Lazare* Sborn. XVI., XVII.2:22, 30, or. vos-kres. *Lazarja* és Dalj). A gör. kel. szláv nyelvekben ma a *virág-vasárnap*-ot a *cvětьnaja* (n.; v. ö. or. *cvětьnaja*, szerb *cvijeti*, bolg.

cvetnica, cvetna n.) mellett oroszúl *verbnica (verba, verbnoje voskr.)*, bolgárúl *vrъbnica* (Duvernois, hazai róm. kath. bolg. *vrabnica;* szerbűl *vrbica* csak a megszentelt fűzfabarka) szóval is nevezik. A róm. kath. szláv a *virágvasárnap*-ot szintén a szláv *cvětъ, květъ* (virág) szó után nevezik, így a kath. szerbben *cveti (cvijeti, cvjetna, cvitna)*, kaj-horv. *cvétna* (n.), Adria-menti északi horv. ča nyelv: *cvitna, cvjetna* (a hazai ča-nyelvű horvátban *macicna* [= fűzfabarkás vas.] a név, míg Ragusában Della Bella szótára szetára szerint a Quasimodo-vasárnapot hívják *cvjetnica*-nak), hazai és osztr. szlov. *cvetna*, t. *kvetná*, cs. *květná*, lengy. *kwietná* (t. i. mindenütt *nedělja*). A körülöttünk lakó róm. kath. szláv nyelvekben más kifejezés nincs a virágvasárnapra, valószínű, hogy innen való fordított kifejezés a magyar elnevezés.

N a g y h é t. A húsvét előtti hetet *nagyhét*-nek hívjuk, utolsó három napja *nagycsütörtök, nagypéntek, nagyszombat* (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 120, 157, 175, 242, 246, Apostolok mélt. u. o. VIII. 152, Marg. Leg. 11. stb.). A *nagy* jelzőt azonban itt-ott odateszik a h é t f ő, k e d d és s z e r d a nevekhez is (v. ö. Thewrewk-k., Nyelveml. II. 278, 279, *szerda* szónál Cz.-Fog.). A nagycsütörtöknek vidékenként *zöld csütörtök* is a neve (v. ö. Cz.-Fog.), míg a nagyszombatot állítólag *csendes szombat*-nak is hívják (v. ö. Mikl. Christl. Term. 25.). Valamennyi magyar elnevezés fordított kifejezés. Kérdés, honnan való fordítások. A latinból nem lehet, mert itt a ritkábban használt h e b d o m a d a *major* (v. ö. Du Cange és Knauz, Kortan 196.) mellett rendes kifejezés a h e b d o m a d a *sancta* (Knauz, Kortan 266: *septimana sancta*), így van ez a franciában *(la semain sainte;* cena Dom. = *le iuedi asolu*, parasceue = le grand vendredi) és az olaszban is *(la settimana santa: il giovedi santo*, vel. ol. *zobia santa;* il *venerdì santo*, vel. ol. *il venere santo, il sabato santo*, vel. ol. *il sabo santo)*, ugyancsak a latinban a *nagycsütörtök* = sacrosancta *coena Domini* (Batthy.-k. 282. l.), míg a *nagypéntek* = *parasceve*. A gör. egyház a nagyhetet ἑβδομὰς μεγάλη-nak hívja, a nagypénteket μεγάλη παρασκευή-nek. A gör. kel. szlávban e görög kifejezések le vannak fordítva. Az óbolg. emlékekben a *nagyhét* = *velikaja nedělja* (*velikъ*: nagy), s az utolsó három nap «*velikъ*» = nagy (esetleg a hét minden napja) a jelzője. E mellett azonban előkerül a *svętaja nedělja*: s z e n t h é t elnevezés is, s különösen a *nagypéntek* lehet *svętyj*

pętъkъ (v. ö. Assem. 108, Sav. kn. 77. a.; a többi adatot lásd Assem. 98, 100, 102, Sav. kn. 64. a., 66. b., 69. b., 70. a.; Glag. Cloz.; Euch. Sin. 29, Supr. 94, 95, 253, 285, 289, 294, 302, 317.). A chronológiai sorrend azt látszik bizonyítani, hogy a *svętaja ned.* (= szent hét) régibb kifejezés a *velikaja ned.*-nál. A gör. kel. szlávság a nagyhetet ma a *velikaja sedmica* (or.), *v. nidelja* (bolg.), *velika n.* (szerb) mellett *strastnaja ned.* vagy *sed.*-nak is hívja (or.; bolg.: *strastnata nedělja: velí pond., tor., streda, četv., p., s.* Sborn. XVI., XVII. 2 : 30.), *velikden* = húsvét; a bolgárban nagypéntek = *raspéti petak* is (Duvernois). Vannak azonban róm. kath. szláv népek is, a melyek a nagyhetet nagy-nak: *velik*-nek nevezik; ezek: róm. kath. hazai bolg.: *gulêm čitvartak, gulêm petak, gulema sabuta* | szerb *velika nedilja* vagy *veliki tiedan, veliki č., p., s.* | hazai ča-horv.: *veliki tjeden, veliki četertak, p., s.*; a hazai ča-horvátban a nagyszombatot *mlična sobota*-nak is hívják | kaj-horv. *vel. teden, veliki četertek, p., s.* | szlov. *veliki teden, veliki č., p., s.* | lengy. *wielki tydzień, wielki cz., wielki p., wielka s.*, a tótban *velkie sviatky* = húsvéti ünnepek. — Mikl. szerint (Chr. Term. 25.) az osztr. szlov.-ben a *nagycsütörtök: zeleni četrtek* (= zöld cs., Gründonnerstag), e kifejezést forrásaimból nem tudom igazolni. Előfordul azonban a kifejezés a cseh-tótban, itt a nevek ezek: t. *zelení štvrtok*, cs. *zelený čtvrtek* = nagycsütörtök; t. *velkí pätok*, cs. *velký pátek* = nagypéntek; t. *bielá sobota* (Jancs.), cs. *velká, bílá, svatá sobota* = nagyszombat; t. *svätý, pašijový tyždeň*, cs. *pašijový týden* = nagyhét. A m. *nagyhét, nagycsütörtök, zöldcsütörtök, nagypéntek, nagyszombat* róm. kath. szlávból való fordítások. A nagyszombatnak *csendes szombat* nevét magyar forrásokban nem találom, v. ö. azonban, hogy a nagypéntek = ném. der stille Freitag.

Húsvét hete az a hét, a melybe a húsvét hétfője esik; latin neve *hebdomada paschalis.* A gör. kel. szlávban *světlaja* (esetleg *svętaja*) *nedělja* a neve (oroszúl; *světlyj:* világos, derült, tiszta).

Húsvét és pünkösd közti vasárnapokat számmal jelöltek, még pedig «*Elő, masod, harmad, neǵed, ötőd husveti vasarnap, aldozo utan valo vasarnap*» (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 162, 164, 165, 166, 170, 175.), vagy pedig az introitusok alapján (v. ö. Pesthy, Nov. test. 239.). E vasárnapok, illetve hetek közül csak az elsőnek van neve, magyarúl *fehér hét* v. *vasárnap* (v. ö. Cz.-Fog.). A szlovénben *bela* (fehér) *nedelja* a neve; ugyanígy a kath. szerb-horvát-

ban *(bela, bjela, biela)*, tótban *(biela)*, németben (der *weisse* Sonntag). Mind e kifejezések a lat. Dominica in *albis* fordításai. A gör. kel. óbolgárban *antipasha* (v. ö. Assem. 8. l.) a neve. — Az ötödik *Rogate* vasárnap utáni csütörtök *áldozó csütörtök*, régen egyszerűen *áldozó napja* (v. ö. Knauz, Kortan 142, Döbr.-k. Nyelveml. XII. 168, 175.). Eredeti magyar kifejezés lesz (e napon záródik a húsvéti gyónás és áldozás, Cz.-Fog.), legalább keresztény terminológiánk megalakulásánál közreműködő nyelvekben nem találok hozzá hasonló kifejezést. Hivatalos latin neve *dies ascensionis*, *festum ascensionis* (v. ö. Batthy.-k. Nyelveml. XIV. 165, 208. stb.; ol. *Ascensione*, ó-északol. és mai északolasz *sensa*, friauli *sense*, milánói *sensia*, parm. *assenzia*, Denkschr. XXII. 204.), míg népies neve *Viri Galilei* (Paoli, Lat. Paleogr. III. 279.). A szláv nyelvekben ezek a kifejezések: óbolg., gör. kel. szláv: *vъznošenie gospodьne* (Assem. 35.), *voznesenie gospodne*; róm. kath. szerb-horv.: *spasovo*, *spasov dan*, bolg. *spasuvdenj*, kaj-horv. *zastupljenje Kr.* stb.

Piros vagy vörös hét (v. ö. Cz.-Fog.) a *piros pinkőst napia* (v. ö. Nyelvemléktár XII. 172.) előtti hét; hasonló kifejezést más nyelvből nem ismerek.

A pünkösd, illetve szentháromság és advent közti vasárnapokat a magyarban számozták, még pedig volt *ńarba elől̃ső, masod, harmad . . . . hvzonneged vasarnap* (v. ö. Döbr.-k. Nyelveml. XII. 176—199.), vagy pedig *elsew, masodyk . . . . hwzonnegyedyk nyary wasarnap* (Pesthy, Nov. testam. 240.), s különösebb, figyelemre méltóbb neve tudtommal egyik hétnek sincs.

hókuszpókusz. «Angol eredetű szó, mely Hollandián keresztül jutott Németországba» (Nyr. XXX. 531.); csak azért említem, mert egyházi terminus technicusból: a «hoc est corpus meum»-ból származtatják. Ez az eredet azonban kétes (Kluge, Zeitschrift f. d. Wortf. II. 22.). Szótárainkban a szó egesz a legujabb időkig nem található, pedig a mint a magyarból való hazai szlov. *hokoszpokoszivati* (igei származék, említve az 1845. táján megjelent Zobr. szlov.-ben 114. l.) bizonyítja, nyelvünkben nem mai jövevény a szó.

A hónapok nevei. A hónapok nevei szoros összefüggésben vannak a naptár berendezésével, az évszámítás kezdetével. A magyarok az esztendőt nem kezdték márczius elsején, a mint az divatban volt Velenczében a köztársaság bukásáig (v. ö. e velenczei

stilusra PAOLI, Programma scolastico di paleografia latina III. 177.), sem pedig szeptember elsejével, a mint az szokásos volt bizanczi mintára CYRILL és METHODnál, s általában a gör. kel. egyházban. Nálunk az év deczember 25-én kezdődött (v. ö. KNAUZ, Kortan 94, 100. l. és *kis karácsony*). Ha azonban az év kezdeténél nem tudunk semmiféle velenczei olasz hatást kimutatni, még kevésbbé tudunk ilyet kimutatni a hónapok magyar elnevezéseinél. A hónapok neveire legrégibb magyar adataink a Müncheni (rövidítve: Münch.) és a Winkler-k.-ekben (röv.: W.), a Batthyány-misekönyvben (röv.: B.) és egy XIV. századi psalterium XV. századból való bejegyzései közt találhatók (röv.: Ps.; a két utóbbi közölve M. Könyvszemle, új foly. III. és XII. 254. l.); a XVI. századból több naptárunk és nomenclaturánk, pl. MURMELIUS, SZIKSZAI-FABR. közöl magyar neveket, SYLVESTER meg csinált magyar neveket, pl. január = erőss hó stb. A következő összeállításnál első sorban a XV. századi emlékeket, mint legrégibbeket vettem figyelembe. A hónapok magyar nevei már most részint tiszta latin nevek, részint pedig magyar elnevezések.

1. *Januárius, január*: M.: *Januarius*; — lat. *jānuārius*, vulg. lat. *jenuarius*, ol. *gennajo*, friauli *zenàr*. Gör. kel. szláv: óbolg. *enuarъ* (Assem.), egyh. szláv: *jenuarъ*, *envarъ*, *genьvarъ*, *gjenvarъ*, or. *janvarъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *januar*, cs. t. *januar* stb. A velenczei olasz és friauli ladin hatás alatt az olasz-szlovénben és a horvátban *ženar*, *zenar* (v. ö. Rad CXXXVI. 186. és ŠTREKELJ, O beneškom rokopisu XVII. lap). A magyarban a hónapok neveit már a XV. században ki tudták fejezni magyar szavakkal is; a latin nevek helyett szláv elnevezéseket találunk a gör. kel. szláv nyelvemlékek közül a XII. századi középbolgár «Ochridskij apostol»-ban és «Slěpčenskij apostol»-ban (a naptár kiadva SREZNEVSKIJ, Drevnije slavj. pamj. jusovago pisьma 79—112. l.). E nevek sokszor egyeznek a róm. kath. szlovén elnevezésekkel. Közlöm e neveket, hogy lássuk, hogy a magyar elnevezések nem fordítások a szlávból. — B. *Bodog Azzon ho* (v. ö. Nyr. I. 29, NyK. III. 339. és MURMELLIUS; később: *Kis Karácson hava*, míg *Boldog Asszony hava* = augusztus); — hazai szlov.: *proszínec*. *szvecsén* (Dober pajdás czimű naptár 1900., 1901. stb. évfolyamaiban), *szredzímec* («télközép», magyarból), osztrák szlovén: *prosinec* (v. ö. Koledar Družbe sv. Mohora 1888.), kaj-horv.: *proszinecz* ali *széchen* (*ch* = *cs*, JAMBR., a kaj-horv. adatok mind JAMBR. szótárából valók), cs. *leden*. Gör. kel. szláv középbolg.: *prosinecъ* (v. ö. MIKL. Lex. p.: **просинъцъ**).

2. *Februárius, február:* Münch.-k.: *Februarius;* — lat. *februārius*, vulg. lat. *febrarius*, ol. *febbrajo*. Gör. kel. szláv: óbolg. *fevrarъ* (Assem.), egyh. szláv: *ferьvarъ, fevrarъ*, or. *fevralъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *februar*, t. *február*, horv. *februār* (oklevelekben: *febrar, prьvarъ*, Šurm. Acta croat. 179, 182, 184. stb.) stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Bőith elő ho*, B.: *Beyth ele ho*, esetleg *Beit elsoő haua* (Murmellius), *gyertyaszentelő hó* (NyK. III. 339.); — hazai szlov. *szűsec* (Dober pajdás című naptár), *pozimec* (= tél utó), *szvecsán* (Gráczban nyomtatott haz. szlovén nyelvű imakönyvekben), osztrák szlov. *svęčân, sęčân* (Pleteršnik; Truber 1572. évi Kalend.-ban *siečan*, Kres II. 643.), kaj-horvát *szvéchen* (*ch* = *cs*, Jambr.), *svęčen* (Pleteršnik), *veliak* (Jambr.), cs. *únor*. Gör. kel. szláv középbolg. *sěčьnъ, sěčenъ* (v. ö. még Mikl. Lex. p.). Megemlítem, hogy az erd. szászban *špirkəl* = februarius (lat. spurcare: verunreinigen, v. ö. Korrespondentb. XXVII. 12.), s hogy ez a szó a németben csak Mosel vidékén járatos.

3. *Márczius:* Münch.: *Marcius;* — lat. *mārtius*, ol. *marzo*. Gör. kel. szláv: óbolg. *martъ*, egyh. szláv: *martъ* (írva: *marьtъ, mar'tъ* stb. Mikl. Lex. p.), or. *martъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *marec*, t. *marec* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Bőit mas ho*, B. és Ps.: *Beyth mas ho;* — hazai szlov. *máli tráven* (Dober pajdas cz. naptár), *predmladnyek* (= tavasz elő), *szüsec* (Gráczban nyomtatott hazai szlov. imakönyvekben), osztr. szlov. *súšec*, kaj-horv. *szusecz, gregurschak* (*ch* = *s*), cs. *březen*, gör. kel. szláv *suchy, suchij* (Mikl. Lex. p.).

4. *Április:* Münch.: *Aprilis;* — lat. *aprīlis*, ol. *aprile* (vel. *avrìl*, piem. *avrì, avrìl*, bolognai *avrèl* stb.), räto-rom. *apréile, avréil* (Ive 45.). Gör. kel. szláv: óbolg. *aprilъ*, egyh. szláv *aprilъ*, or. *aprělъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *april*, t. *apríl* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Zenth Gőrgh ha*[ua], B.: *Zenth Gergh ho*, Ps.: *Zenth Gergh haua;* — hazai szlov. *velki tráven* (gráczi nyomtatványokban: *mali tráven*), *szred mladnyek* (= tavaszközép), osztr. szlov. *mali tráven*, kaj-horv. *mali tráven*, cseh *duben;* gör. kel. szláv középbolg. *brězenъ* (Ochr. ap., Mikl. Lex. p.-ban nem említi).

5. *Május:* Münch.: *Maius;* — lat. *mājus*, ol. *maggio* (a velenczei és olasz latin emlékekben a hó neve latinúl *madius*, nálunk ez nem fordul elő). Gör. kel. szláv: óbolg. és egyh. szláv *maj* (szerb kútfőkben levő *maž* olasz eredetű, Mikl. Lex. p.), or. *maj;* róm. kath. szláv: szlov. *máj*, t. *máj* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Pynkősth ha*[ua], Ps.: *Pynkesth haua;* — hazai szlov. *riszálscsek* (= pünkösd hava; gráczi nyomtatványokban: *vélki tráven*), *pomladnyek* (= tavasz utó), osztr. szlov. *veliki tráven*, kaj-horv. *velíkî tráven, filipovschak* (*ch* = *cs*), *rosoczvet* (*s* = *zs*), *szviban*, cs. *květen;* gör. kel. szláv középbolg. *trěvenъ, trěvnъ* (olvasd *travenъ* s v. ö. Mikl. Lex. p.).

6. *Június:* Münch.: *Junius*, Marg. Leg. 139: *junyus* hauanak tyzenharmad napyan; — lat. *jūnius*, ol. *giugno*. Gör. kel. szláv: óbolg. *ijunъ*, egyh. szláv: *ijunъ*, *junъ*, *ijunij*, or. *ijunъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *jūnij*. t. *júni* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Zenth ywan ha*[ua], Ps.: *Zent Janus haua;* — hazai szlov. *iványcsek*, *predletnyek* (= nyárelő), *rozsniczvet* (Gráczban nyomt. imakönyvekben), kaj-horv. *ivanscsak*, *klaszen*, *mlecsen*, *lipan*, osztr. szlov. *rǫžnik*, cs. *červen;* gör. kel. szláv középbolg. *izokъ*.

7. *Július:* Münch.: *Julius;* — lat. *jūlius*, ol. *luglio*, *giulio* (velenczei oklevelekben *çuglio*-nak írva). Gör. kel. szláv: óbolg. *ijulъ*, egyh. szláv: *ijulъ*, *julъ*, *ijulij*, or. *ijulъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *jūlij*, t. *júli* stb. — Egyéb, nem latin elnevezések: W.: *Zenth Jacab ha*[ua], B.: *Zenth Jakab hawa*, Ps.: *Zent Jacab haua;* — hazai szlov. *jakopescsek*, *szredletnyek* (= nyárközép), *mali szerpan* (Gráczban nyomtatott imak.), osztr. szlov. *mali srpan*, kaj-horv. *sŕpen* (Pleteršnik), *szerpen* (Jambr.), *Jakopovcsak*, cs. *červenec* (*črvenec*, *črvnec*, Gebauer, Slov.); gör. kel. szláv középbolg. *črъveny*, egyh. szláv *červenъ* stb. (v. ö. Mikl. Lex. p.).

8. *Augusztus:* Münch.-k.: *Augustus;* — lat. *augustus*, vulg. lat. *agustus*, ol. *agosto*. Gör. kel. szláv: óbolg. *avъgustъ*, egyh. szláv: *avgustъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *avgūst*, t. *avgust* stb. — Egyéb, nem latin elnevezések: W.: *Kysazzon ha*[ua], B.: *Kys Azzon hawa*, Ps.: *Kysazzon haua* (később e hónap «Nagy Boldogasszony hava» néven is előfordul); — hazai szlov. *mésnyek* (Pleteršnik-nél *mešnjak*), *poletnyek* (= nyárutó), *vélki szerpan* (Gráczban nyomtatott imak.), kaj-horv. *veliko-messnyak* (*ss* = *s*), *kolovoz*, *vêrssan* (*ss* = *s*, Jambr.), osztr. szlov. *veliki srpan*, cs. *srpen;* gör. kel. középbolg. *zarevъ*, más egyh. szláv emlékekben: *srъpьnъ* (Mikl. Lex. p.).

9. *Szeptember:* Münch.: *September;* — lat. *september*, ol. *settembre*. Gör. kel. szláv: óbolg. *septębrъ*, egyházi szláv: *septebrъ*, *sektebrъ* stb. (Mikl. Lex. p.), or. *sentjabrъ* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *septēmber*, t. *september* stb. — Nem latin elnevezések: B.: *Zenth Mihal hawa*, Ps.: *Zenth Myhal haua*, W.: *Zent Miha* harmycz nap; — hazai szlov. *Mihálcsek*, *Mihálscsek*, *predjeszénec* (= őszelő), *kimovec* (gráczi hazai szlov. nyelvű nyomtatványokban), kaj-horv. *Miholscsak*, *malo-mesznyak* (*sz*-szel? Jambr., helyesen *s*-sel kellene állani, v. ö. augusztusnál), *rujen* (Jambr.), osztr. szlov. *kímavec*, *kimovec*, cs. *září;* gör. kel. szláv középbolgárban nincs megfelelő szláv neve.

10. *Október:* Münch.: *October;* — lat. *octōber*, ol. *ottobre*. Görög kel. szláv: Az óbolgárban *oktobrъ* a szó (Assem.), a melynek *oktovrъ* mellékalakja is előfordul az egyházi szláv nyelvemlékekben. Az egyházi szláv nyelvemlékekben azonban általában *oktembrъ* a szó (v. ö. Mikl. Lex. pal.: *oktebrъ*, or. *oktjabrъ*); ez az alak ana-

lógiás úton keletkezett a sept*e*mber, nov*e*mber, dec*e*mber hatása alatt. Róm. kath. szláv: szlov. *oktȏber*, t. *octóber* stb. — Nem latin elnevezések: W.: *Mynd zenth ha*[ua], Ps.; *Mendzenth haua* (v. ö. Nyr. I. 29, NyK. III. 340.); — hazai szlov. *vszeszvescsék*, *szredjeszénecz* (= őszközép), *vinotok* (gráczi nyomt.), osztr. szlov. *vinotok*, *kozopŕsk* (Pleteršnik), kaj-horv. *lisztopad*, *lukovcsak*, cs. *říjen*; gör. kel. középbolgár *listopadъ* (és Mikl. Lex. p.).

11. *November*: Münch.: *Nouember*; — lat. *november*, ol. *novembre*. Gör. kel. szláv: óbolg.: *nojębrъ*, egyh. szláv: *nojembrъ*, or. *nojabrь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *novẽmber*, t. *november* stb. — Nem latin elnevezések: B.: *Zenth Andoryas ho*, Ps.: *Zenth Andras haua*, W.: *Zenth Andras ha*[ua]; — hazai szlov. *andrejcsek*, *andrejscsek*, *pojeszénecz* (= őszutó), *lisztopad* (gráczi nyomtatványokban), kaj-horv. *szeszvecsak*, osztr. szlov. és cs. *listopad*; gör. kel. szláv középbolg. *grudьnъ*, egyh. szláv: *grudьnъ* (Mikl. Lex. p.).

12. *Deczember*: Münch.: *December*; — lat. *december*, ol. *dicembro*, *decembre*. Gör. kel. szláv: óbolg. *dekjębrъ*, egyházi szláv: *dekembrъ*, *dekebrъ* (Ap. Šiš.), or. *dekabrь* stb.; róm. kath. szláv: szlov. *decęmber*, t. *december* stb. — Egyéb elnevezések: B.: *Karachon ho*, Ps.: *Karaczon haua*, W.: *Karachon ha*[ua]; — hazai szlov. *bozsicsnyek*, *predzimec* (= télelő), *proszínecz* (Dober pajdás cz. naptár 1900., 1901.-i évfolyamában), osztr. szlov. és kaj-horv. *gruden*, cs. *prosinecz*; gör. kel. szláv középbolg. *studeny*, egyéb emlékekben: *studenyj* (v. ö. Mikl. Lex. p.).

A mint ez összeállítás mutatja, a hónapok magyar nevei vagy latin eredetűek, vagy pedig oly magyar elnevezések, melyeknek megfelelőket a szlávok közt nem találtunk; a szlovénben ugyan van itt-ott egyezés, de e nevek oly újkeletűek, hogy a szlovénben magyar eredetűek. Olasz, még pedig velenczei olasz vagy pedig Cyrill és Method-féle hatás e neveken ki nem mutatható.

Hushagyó. A *farsang* utolsó három napja a quinquagesima-ba esik (quinquagesima = *Fassangh wasarnap*, Érdy-k. Nyelveml. IV. 150, 202; *kilencbehaǵo harmad vasarnap*, Döbr.-k. Nyelveml. XII. 149, *hat hagyó*, NySz., *ćonka hét* Döbr.-k. Nyelveml. XII. 258.); e három napnak Czuczor-Fogarasi szótára szerint *hushagyó* a közös neve (v. ö. Szam.-Zoln. Okl. szót. *hushagyó hétfő*). Szorosabb értelemben azonban *hushagyó*-n (esetleg: *húshagyat*, MTsz.) a farsang utolsó, k e d d i napját értjük. E kifejezésünkről azt írja Ásbóth (v. ö. NyK. XVIII. 394. s köv. l.), hogy az óbolg. *męsopustъ* (*męso*: hús, *pustiti*: hagyni) fordítása. Ásbóth szerint az óbolg. *męsopustъ* «bőjt»-öt (értsd: quadragesima, Mikl. Lex. p., четыредесятница,

великій постъ, Sreznevskij, Mat. dlja slov. dr.; magyarúl mindig *böjt*, v. ö. *Hamvazó szerdá*-nál) jelent, s tulajdonkép **męsopost* (*postъ* > *fasta:* böjt) szóból való népetymologiai alakulás. A szónak szerinte jelentenie kellett az óbolg. forrásokban is azt, a mit a m. *hushagyó* jelent. Az alábbi sorokban vizsgálni fogjuk, vajjon gör. kel., vagy pedig róm. kath. szlávból való fordítás-e a m. *húshagyó*, s mi az eredete a szláv-magyar elnevezésnek.

Az óbolg. emlékekben előfordul a *mięsopustъ*, мѧсопѹстъ (v. ö. Assem. 84: sąbota prězde *mięsopusta*, nedělja prěžde *mięsopusta*, u. o. 86: sąbota *mięsopustьnaa*, nedělja *mięsopustьnaa;* v. ö. még Sav. kn. 44. b., 45. b., 47. a., 48. a., 69. b., Mak. list. Jag. Spec. 29.), s jelenti azt a vasárnapot, a mely húsvét vasárnapja előtt az 56. nap (v. ö. Dahl; Sreznevskij, Mat.: воскресенье передъ масленицей, недѣля передъ масленицей, ἀπόκρεως; недѣля передъ сыропустной недѣлей). A *mięsopustъ* utáni vasárnapnak *syro-pustъ* a neve (v. ö. Assem. 87, 88: nedělja *syropustьnaa*, sąbota *syropustьnaa;* lásd még Sav. kn. 49. b., 50. b., Grig. Par. I. 58: срѣда сѣропѹстьнаꙗ), a mi *sajt*hagyó-t jelent (v. ö. or. *sedmica syrnaja, maslenica* = vajhét; Mikl. Lex. p.: caseum edens) szóról-szóra. A *syropustъ* a gör. kel. egyházban a nagyböjt első hete (v. ö. Dalj). Ezek szerint tehát az óbolg.-ban *mięsopustъ* jelenti azt az utolsó napot, vasárnapot, a melyen túl a *syropustъ:* a vajas hét, a nagyböjt első hete kezdődik. Az egyházi szláv nyelvemlékekben ezenfelül jelentheti a *mięsopustъ:* 1. Dominica sexagesimæ; 2. Dom. quadragesimæ (v. ö. Sreznevskij, Mater.). A gör. kel. szláv nyelvekben szintén az itt tárgyalt jelentésekben ismeretes a szó. Csak azt jegyzem meg, hogy a bolgárban bármely böjt előtti utolsó húsnapot *zágovezni*-nek hívják (v. ö. Cankoff, 9, 166: der letzte fleischtag vor der fasten; Duvernois; Sborn. XVI., XVII. 2:20. or. *zagovenье*, a szerbben *poklade* Vuk, olaszúl *giorno di grasso*).

Az a külömbség, a mely a gör. kel. és a róm. kath. egyház közt a farsang végét illetőleg van, egyenesen arra utal, hogy a m. *hushagyó* eredetét a róm. kath. szlávságnál keressük. De itt se találjuk a kifejezést mindenütt. A szerbben a *mesopustъ* ismeretlen (v. ö. Vuk *pòklade* alatt: *pošljednji dan od poklada;* bolgárban *pokladi* Sborn. XVI., XVII. 2:27.), ugyanígy a bolgárban is. A hazai kath. bolgár naptárakban *postnanoš* (böjti éjszaka, v. ö.

Dobrosl.av, Balg. kal. 1882.) a húshagyó kedd. Nem így áll a dolog a többi róm. kath. szláv népnél, a melyre a következő adataim vannak:

a) Horvát ča-nyelvter.: *mesopûst*, vagy egyszerűen *pûst:* 1. Hushagyó kedd; 2. Farsang (v. ö. Arbe szig., Rad CXVIII. 52, Nem. I. 373, II. 181, 191, Šurm. Acta croat. 105, 132, 198.). A hazai ča-horvátok közt *pust* az alakja a szónak.

b) Kaj-horv. *Meszo-pusztni* (fašenszki dnevi, Jambr. Brumalia alatt), *meszopuszt, fašenk* (u. o. Bacchanal alatt). Régibb kaj-horv. és hazai szlov. naptárakban *fašnik, fašeng, faršang* (ném. *vaschanngtag*, Knauz 152.) a húshagyó kedd neve.

c) Szlovén: *mesopust*, általánosabb egyszerűen *pust:* 1. Húshagyó kedd (v. ö. Pleteršnik és Koledar družbe sv. Moh.); 2. farsang (v. ö. Pleteršnik és Bogočastje, Grácz 1850.); Lindenél *zapusty* alatt olvasható szlovén adatok: karint. *pust, puste dnevi*, stájeri: *pust, pustni dni, pustna nuč.*

d) Cseh-tót: *mesopust:* fastnacht; fasching, carneval | lengy. *mięsopust, mięsopusty:* fastnacht, fasching, besonders die drei letzten tage (Linde). A lengyelben egyébiránt a farsang utolsó három napját *zapust*-nak, a farsang többi részét *niezapust*-nak is hívják (v. ö. Kalina, Lud, I. 46, 79.) | szorb *sapust.*

A m. *húshagyó* (kedd) a róm. kath. szláv alakokkal, első sorban a szlovénekkel egyezik. Itt *pust, mesopust* a naptárak szerint első sorban *húshagyó kedd*, míg a *farsang* általában *fašenk*, a *quadragesima:* magy. *böjt* pedig *korizma* (ugyanígy hazai szlov., kaj-horv. és ča-horv. < olasz *quaresma, quarisma*).

A szláv *męso-pustъ*-ot Ásbóth *męso-postъ*-ból népetymológiai úton magyarázta; ez írásában tévedett, a mint azt már Schuchardt is helyesen megjegyezte (v. ö. Nyr. XVIII. 392.). Az olaszban ugyanis *carnasciale* (letzter fastentag, ultimo giorno di carnevale, Paoli, Lat. Paleographie III. 280, mellék-alak: *carnassale*) a *húshagyó kedd* neve. Erről a szóról Körtingnél ezt olvassuk: «*carnem laxare:* das fleisch loslassen: ital. *carnelasciare, carnescialare, carnascialare:* fastnacht feiern, dazu das Subst. *carnasciale* | ähnlich wird im Rum. der Tag vor Beginn der Fasten *lăsare de carne* genannt». Más olasz szótárakban olvassuk: Giorni *carnascialeschi* o *di grasso:* die letzten Fleischtage vor den Fasten; *mardi gras* = húshagyó kedd. Az olasz-oláhon kívül megvolt a szó a kihalt vegliaiban is

carnassual (farsang, Nyr. XVIII. 392.) alakban. Mindebből már most az a tanulság, hogy a szláv *męsopustъ* a latin-olasz *carnem laxare*-ből való fordítás, CYRILL és METHOD nyelvében pannoniai-morváriai eredetű kifejezés; a magyar *hushagyó* pedig róm. kath. szlovén.

Húsvét (régi nyelvünkben általában magashangú ragok járultak a szóhoz [v. ö. NySz.], a Jord.-k.-ben azonban *hosvét* alakban állandóan mélyhangú a szó ragozása. A népnyelvben levő alakváltozatokra v. ö. MTsz.: *hus-ét* stb.; a magyarországi latinban *pascha*, v. ö. 1141—61. okl. usque ad sabbatum *pasche*). A m. *húsvét* szóról MIKLOSICH nyomán (a Lex. p.-ban kifejtett nézete alapján) ÁSBÓTH kifejtette (NyK. XVIII. 397. s köv. l.), hogy szlávból való fordítás; a fordítás alapjául szolgáló szó a szlávban (**męso*)-*vъzьmъ*-nak (sumtio carnis) hangzott, s ma is kimutatható ez elnevezés a szláv nyelvek ker. terminológiájából. A következő sorokban már most kutatni fogjuk: gör. kel. vagy róm. kath. szlávból való fordítás-e a m. *húsvét*, s ha róm. katholikusból, akkor előáll a kérdés, mely róm. kath. szlávból.

A gör. kel. szlávságban ma három kifejezés van a *húsvét*-ra, kettő ezek közül megvan az óbolgárban. E kifejezések a következők:

a) пасха. Az óbolg. szövegekben számtalanszor előfordul e szó (v. ö. Cod. Mar. indexe alapján az evangéliumokat; továbbá Assem. 10, 11, 12, 13, 15. stb., Cloz. VONDRÁK indexe alapján, Euch. Sin. 30, 85, Cod. Supr. 244, 289, 302, 310, 311, 312, 313, 365, 371, 375. l.), hangzani talán *paska*-nak hangzott (s nem *pascha*, *pasha*-nak, v. ö. MIKL. Christl. 24. lap). Ezt abból következtetjük, hogy az óbolg. emlékekben a szó egyes dativusa és locativusa *pascě* (írva пасцѣ, pl. Zogr. és Mar.: Ján. XIX. 14, Mar. 115, 188. l., Cloz. index, stb.), *pastě* (írva пастѣ, Assem. Ján. XIX. 14, de a fejezetek címében *pascě*, Supr. 289, 302, 312, 339.), ez pedig csak úgy lehetséges, ha a nom. *paska*-nak hangzik (v. ö. óbolg. *dьska*: deszka, dat. loc.: *dьscě*, *dьstě* stb.). Egyébiránt MIKLOSICH szerint (Christ. Term. 24. l.) a kisoroszban ma is *paska* = *húsvét*. Az óbolg. пасха = *paska* jelentése: 1. zsidó és keresztény húsvét; 2. húsvéti bárány (v. ö. hogy a m. *húsvét*-nak is ez a jelentése az evangéliumokban, pl. Luk. XXII. 13, 15: Münch.-k.: *barant* = Jord.-k.: *hoswetoth* stb.).

A gör. kel. szláv hivatalos egyházi terminologiában ma is *pascha*, *pasha* (t. i. svętaja, v. ö. Cod. Supr. 365. l.) a húsvét neve, míg a gör. kel. szláv nyelvek közül csupán az orosz nép nyelvében él a *pascha*, *paska* húsvét jelentésben.

b) Въскрьсенье, въскрѣшенье. Az óbolg. nyelvemlékek fiatalabb szerkesztésében a *húsvét*-nak *vъskrьsenьje*, *vъskrěšenьje* a neve. Erre a névre a következő óbolg. adatok állnak rendelkezésünkre: 1. Cod. Supr. 372. l.: **слоко на трнд'нєкноіє вьскрѣшенъіє господн нашєго** (= εἰς τὴν τριήμερον ἀνάσασιν τοῦ κυρίου ἡμῶν ... ὁμιλία, v. ö. Leskien Altb. gr.[3] 233. l.) ... **єсє намъ прнде ... празденьство, вьскрѣсьнꙑн дьнь** (= vьskrěsьnyj dьnь) **господн нашєго Іс҃ѹ Хр҃істоса**; 2. Mak. listok: Vь svętaja nedělja *vъskrěšenьju* (Jag. Specimina 28. l. 17. sor). Az óbolg. *vъskrьsenьje* (v. ö. Glag. Cloz. Vondrák indexét), *vъskrěšenьje*, *vъskrьsьnъ dьnь* tulajdonkép resurrectio-t, feltámadás-t, a feltámadás napját jelenti s *húsvét* jelentése csak másodlagos. A gör. kel. szláv és a horv. glagolita emlékekben (v. ö. Mikl. Lex. p. és Star. VII. 95, 103. l.) azonban gyakori a «húsvét» jelentése. Ma a gör. kel. és a róm. kath. szerbben él a szó ***uskrs (vaskrs)***, *uskrsenje (vaskrsenje*, Vuk) alakban, a szerbből pedig az *uskrs* átment a horvátba is. A róm. kath. horvátban azonban az eredeti húsvétot jelentő kifejezés **vъzьmъ* (lásd alább). Az orosz *voskresenье* «vasárnap»-ot jelent (dominica, Urunk feltámadása napja), s húsvétot csak akkor, ha mellette van a *světloje* (voskresenje) jelző.

c) Az óbolg. emlékekben *velii dьnь*, *velikъ dьnь* ünnepet jelent, azonban nem akármilyen ünnepet. Az evangéliumban ezt olvassuk: Ján. XIX. 31: Münch.-k.: A' sidoc azert mert *kézőlet* uala hoǵ ne maradnanac źombaton a' testec a' kèreztèn, mert ez vala a' żombatnac *naǵ napia* kerec pilatost stb. = Assem. ïjudeï že, poneže *paraskeuĝïï* bě, da ne ostanątъ na krъstě tělesa vъ sąbotъ; bě bo *velïï denь* (másik helyen 120. lapon ugyanúgy) tojẹ sąbotъï, Zogr. **келн̃ дьнь**, Mar. **келнкъ день** (nb. Euch. Sin. 101. l.: **вь велнкы̃ нощь и день** szintén ide való). Ez idézet azt mutatja, hogy az óbolg.-ban a *velii dьnь*, *velikъ dьnь* ép a húsvéti ünnepre alkalmazza a kifejezést, s nem akármilyen ünnepre (v. ö. Jag. Zur Entst. II. 66.). Ez a kizárólagosság eredményezte azt, hogy néhány gör. kel. szláv nyelvben ma a *húsvét*ot hasonló névvel nevezik. A bolgár nyelvben *veligden* (Cankoff 6, 14, 158.), *velikden*, *veliden*

(Duvernois) a húsvét neve. Vuk szótárában azt olvashatni, hogy a bolgársággal érintkező s Morava folyón túl lakó gör. kel. szerbség szintén *velikdân-*, *velikidân-*nak hívja a *húsvét*-ot. A kifejezés *(velikden)* megvan a kisoroszban is (v. ö. Zelechowski, Dalj és Csopey szót.). A róm. kath. népek közül csak a bolgárok használják a szót (v. ö. paulik. hazai bolg. bibliafordításban: *veligdenj*; Kristofcsák, Kas nauk 9: u *velikdešne* nedêle).

E három pontban felsorolt neveken kívül a gör. kel. szlávban nincsenek más elnevezések a *húsvét*-ra (v. ö. hogy egyh. szláv nyelvemlékekben a zsidó húsvétot *dьnije opr̀ěsnъčьnii* [Ap. Šiš. XII. 3. = Jord.-k.: *hoswethnak* napyay]-nek is nevezik). A m. *húsvét* nem is lehet a Cyrill és Method-féle nyelvből, vagy pedig általában a gör. kel. szlávból való fordítás, mert e terminológiában a mi szavunkhoz hasonló alkotású szó sohase volt. Nem így a róm. kath. szláv terminológia. Itt megtaláljuk a mi szavunk fordítása alapjául szolgált eredeti szót.

A róm. kath. szláv ker. terminológiában három kifejezés van a *húsvét*-ra. Ezek a következők:

a) Szorb *jutry, jatšy, vjatšy*. Miklosich szerint (Christl. Term. 24. l.) a ném. *ostern*-ből való kölcsönzés.

b) A cseh-tót-lengy.-osztr. szlovén bibliafordításokban és népi beszédben a következő szó használatos: Lengy. *wielka noc (wielkonoc)*, cs. *veliká noc (velikonoc)*, t. *veliká noc, velká noc*, osztr. szlov. *velika noč* (Dalmatin bibliafordításában és Megiser szótárában: *velika nuzh* = olv. *velika nuč* s v. ö. még Arch. XXIV. 266.). A róm. kath. szláv *velika noc* vagy *v. noč* (v. ö. Euch. Sin. 101. l.: **вь великыѭ нощь**) «nagy éjtszakát» jelent s így a m. *húsvét* fordításánál alapúl nem szolgált.

c) A hazai szlovénben Küzmics bibliafordításában a *húsvét*-nak *vűzen* (ragozva: *vűzma, vűzmi, vűzmom*, továbbképezve: *vűzenszkí* szvétek, ágnecz stb.) a neve; így Luk. XXII. 1. («kí sze zovè *vűzen*»), Ján. VI. 4. («bio je pa blűzi *vűzen* szvétek 'zidovszki»), Zsidók XI. 28. («po vőri je vcsíno *vűzen*»), Máté XXVI. 2. («po dvőma dnévoma *vűzen* bode»). A mai nyelvben *vűzem* a név a naptárak tanusága szerint (v. ö. Dober pajdás). Az osztr. szlovénben kevés helyen járatos a *vúzem* (v. ö. Pleteršnik és u. o. *vzámen*: húsvéti; Muršec, Blagočastje 91. l.), általános itt a *velika noč* kitétel. — A kaj-horvátban az összes kaj-horv. nyomtatványok

tanusága szerint a *húsvét*-nak *vuzem* a neve (v. ö. a többi közt JAMBRESSICH, HABDELICH és BJELLOSTIJENEC szótárait, varazsdi kalendárium 1823-ból, Szveti evang. PETRETICstől stb.). — A čahorvátban, s általában az Adria-menti római katholikus horvátban *vazam, uzam* a név. Erre nézve a következő adatok állanak rendelkezésemre: 1. Az összes róm. kath. Adria-menti horvát nyelven készült bibliafordítások *vazam*-nak, *uzam*-nak hívják a *húsvét*-ot; így TRUBER újtestamentoma (*vazam*, egyszer *paška* is, Luk. XXII. 1.), a Zárai lectionarium (*uaçam*, olv. *vazam*), Spalátói Bernát lectionáriuma *(vazam)*, s a raguzai RAŃINA evangeliariuma *(uzam)*. Csupán azt jegyzem meg, hogy az Adria-menti horvátban a *vъ-*, *vь-* szókezdetnek éjszakon *va-*, középen és délen *va* és *u* a megfelelője; a *što*-kavštinában szabályos az *u* (kivételkép itt-ott *va*, v. ö. Rad CXXXIV. 104, 105. és Arch. XVII. 23.). Egyéb emlékek is megerősítik e szabályt. Horvát glagolita nyelvemlékekben *vazam* a húsvét (v. ö. Reg, sv. Ben. Star. VII. 91, 92, 107, 108; 1360—1387. évi adat, Star. XIV. 210; Statut Kastavski Mon. IV. 182, 262: od *pusta* do drugoga pondelka po *vazmi;* HERVOJA miss. 29. i.), ellenben raguzai cyrillbetűs oklevélben *uzam* (v. ö. MIKL. Mon. serb. 7: 1110—1200-i okl.: o *uzъměchъ* u nedělu; RAŃINA-nál is: *uzmi* budu). A róm. kath. Adria-menti horvátban a multban csakis *vazam, uzam* volt a *húsvét* neve. 2. A mai népi beszédben is *vazam* a név. VUK szótárában az áll, hogy *vàzam* Horvátországban és Dalmáciában a róm. katholikusoktól hallható; a régibb dalmát katekizmusok *vazam*-ot írnak, ugyanígy a szótárak (VOLTIGGI, STULLI, MICALIA, VERANTIUS, BJELLOST.). A népnyelvi közlésekből a következő adatok állanak rendelkezésemre: *vazàn, vazán* (gen. *vazmà*, NEM. I. 383, 385, 424, II. 194, 198.), *vazâm* (fiumei adat, Rad CXXIV. 105.), *vazam* (Novi-i adat), *vazâm* (Arbe szigeti, Rad CXVIII. 5, 53.), *vazon, vazân* (Dubačnica, Rad CXXI. 101.) stb.

Ezek után kétségtelen, hogy a róm. kath. Adria-menti horvátban *vazam, uzam* a húsvét neve. Ez a *vazam, uzam*, kaj-horv. *vuzem*, hazai szlov. *vűzen*, osztr. szlov. *vúzem* (*vzámen* adj.) a szláv *vъzęti*, horv. *vazeti, uzeti (uzmem, uzmeš), vzeti*, hazai szlov. *vzéti* (v. ö. *vzemem, vzemeš, vzemte, vzemí, vzéo, vzévši* stb.) ige part. præt. act. I. származéka. Az alak előfordul az óbolgár emlékekben is; alapalak *vъzьmъ* (v. ö. Máté XIII. 31, XVII. 27, Márk X. 21,

Luk. V. 25, XXIV. 43: Cod. Mar. és or. *vъzemъ* Sborn.), a melyet a Münch.-k. *vevén-*, *felvevén-*nel fordit. A szláv *vъzęti*, horv. *vzeti*, *vazeti*, *uzeti*. szlov. *vzéti*, cs. *vzeti*, *vzati*, t. *vziať* (v. ö. t. *vzácny* > **vziacny* > *vъzem-tjь*), szlov. *vzẹ̀ti* (v. ö. *vzámen* = húsvéti, PLETERŠNIK és lajbachi Letop. 1888: 133.) stb. igének «sumere, accipere, venni, felvenni» a jelentése. Ez a «venni» van a magyar *hús-vét*-ban is s ezzel megtaláltuk azt a nyelvet, a melyben a magyarral egyező kitétel van. A mint az ide mellékelt térkép mutatja,

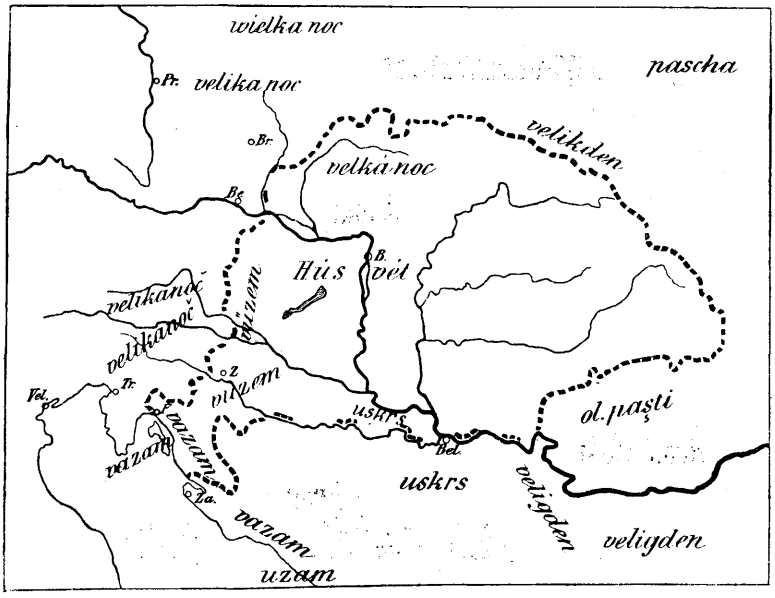

a m. *húsvét* róm. kath. horv.-szlovénből, illetve szlovénből való fordítás. A fordításra csupán egyet kell megjegyeznem. A horv. szlov. *vazam*, *uzam*, *vuzem*, *vűzen* csupán «*vét*, *vétel*»-t jelent, az összetétel előtagja a «hús»-t jelentő «*męso*» hiányzik az elnevezésből. Erre egy analógiával felelünk: A szlávságban a «*húshagyó*» keddet (lásd *húshagyónál*) *mesopust* mellett egyszerűen *pust*-nak is hívják. Így van ez a szlovénben (v. ö. *pûst*, PLETERŠNIK és ÁSBÓTH, NyK. XVIII. 396.), a ča-horvátban (*pûst*, gen. *pústa*: carneval, fastnacht, NEM. I. 373; legrégibb adat a Statut Kastavski-ban: od *pusta* do drugoga pondelka po vazmi, Mon. pur. slav. merid. IV. 182.). A mint már most a *meso-pust* (hús-hagyás) mellett van *pust* (hagyás), úgy volt a *vuzem*, *vazam* (vét, vétel) mellett egykor *meso-*

vuzem, illetve **męso-vъzьmъ* is. Ezt azonban ma már nem tudjuk kimutatni. Még csak azt jegyzem meg, hogy a szláv *vazam, vuzem*, m. *hús-vét* véleményem szerint végelemzésben egy eddig ki nem mutatott lat.-olasz *carne* + *assumptio* vagy hozzá hasonló szóval összetett név fordítása, tehát ugyanolyan, mint a *húshagyó, mesopust*, ol. *carnelasciare* (v. ö. Körting, EtWb. 1948.), *carnevale*. A húsvétnak ol. neve *pasqua*, räto-románban *paŝqua* stb.

himnusz, régi nyelvünkben *himnos* is, írva *hymnos, ymnos* Döbr.-k. 235, 236, 238; — lat. *hymnus*.

Itéletnap. Nyelvtörténeti adataink szerint a régi magyarban *bírságnap* (v. ö. HB.: *birſag nop ivtua*) volt a «dies iudicii» neve, a melyet később az *itéletnap* szorított ki. Mindkét kifejezés ugyanazt jelenti (v. ö. bírság = judicium, NyKözl. XXVI. 216.), s lehet egyenesen a latinból szóról-szóra történt fordítás (v. ö. 1001-i pannonhalmi okl.: «ante deum iudicem uiuorum et mortuorum in die iudicii»). Azért mondom, hogy lehet, mert a szláv ker. terminológiában is itélet napjának nevezik a «birságnapot». Az óbolg. nyelvemlékekben két kifejezés van az *itéletnap*-ra: *a)* сѫдьнꙑнь дьнь = *sądьnyj dьnъ* (v. ö. az evangéliumokban Máté X. 15, XI. 22, 24, XII. 36: вь дьнь сѫдънꙑ = Münch.-k.: *itelet napian*, Máté XII. 41, 42: на сѫдъ = Münch.-k.: *itéletnapian*; Mak. list. Jag. Spec. 28.). E kifejezés megvan a különböző egyházi szláv nyelvemlékekben (v. ö. Ap. Šiš. II. Pét. II. 9, III. 7: вь дьнь соу̑дьнии, Amfilochij, I. 2, 167, 182.). *b)* страшьнꙑнь дьнь сѫда vagy дьнь страшьнааго сѫда = *strašьnyj dьnъ sąda, dьnъ strašьnaago sąda* (Euch. Sin. 151, 163; egyéb gör. kel. szláv emlékekben Zbornik 1319, 1372. évi okl.). E kifejezés jelentése «az itélet félelmes, rettentő, szörnyű napja, vagy a félelmes (rettentő) itélet napja». A gör. kel. szláv nyelvekben ma az *itéletnap*-ot inkább *strašní sud*-nak (félelmes, rettentő itélet), mint *sudní den*-nek (itéleti nap) hívják (v. ő. Šafařik, Über den Urspr. 39. lap), bár a gör. kel. szláv fordításokban a *sudní den* sem ismeretlen, mint fentebb láttuk. Az óbolg., illetve görög keleti szláv nyelvemlékekben a «dies judicii»-ra más kifejezés nincs; Miklosich (Christl. Term. 48.) ugyan fölveszi az óbolg. evangéliumokban előforduló *poslědьnji dьnъ* (послѣдьнїй дьнь: Cod. Mar. Ján. VI. 39, 40, 44, 54, XI. 24, XII. 48.) kitételt is a term. technicusok közé; mivel azonban a Münch.-k.-ben a megfelelő helyeken állan-

dóan *utolsó nap*-ot olvasunk (v. ö. a latinban in extremo die, a görögben: ἐν ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ), s a magyarban az itéletnapot *utolsó nap*-nak soha se hitták, az a nézetem az óbolg. *poslědьnji* dьnь-ről, hogy nem term. technicus.

A róm. kath. szláv nyelvekben a *dies judicii* kizárólag a szláv *sądъ* (itélet) szóból alkotott kitétellel neveztetik; már az ó szlovén Freisingeni nyelvemlékekben (*na zodni den, na zudinem dine* = die extremi judicii, v. ö. Vondrák, Fris. pam. szótár) is ez a név, ugyanigy a mai szlovénben *sodnji dan* vagy *den* (Dalm., Pleteršnik, esetleg *dan sodbe*), a hazai szlov.-ben *szoudnyi dén*. A többi róm. kath. szláv nyelvben ez a kitétel: lengy. *dzień sądny*, cs. *soudný den*, t. *súdný deň*, szorb *sudny dźeń (źeń)*, horv.-szerb *sudni dan*.

Mindezek után állíthatjuk, hogy a m. *bírságnap, itéletnap* lehet ugyan fordított kifejezés a lat. *dies judicii*-ből (ol. *giorno del giudizio*), de az se lehetetlen, hogy mint népi szó a róm. kath. szlávból való fordítás; a szláv alakok pedig latin eredetűek.

Januárius, v. ö. A hónapok nevei.

Július, június, lásd A hónapok nevei.

Kaczér, v. ö. *Eretnek*.

Kalendáriom, kalendárium; — a lat. *calendae*-ből képzett középlat. *calendarium*-ból; más név: *judicium* és *csízio*, mely a kalendárium első napjának a Circum*cisio* Christi nevéből ered (Ethn. XV. 333.). *Naptár* szavunk neológiai alkotás (v. ö. Szily, NyUSz.). A naptári évkezdetre v. ö. A hónapok nevei.

Kalvária; — lat. *Calvāria* (Sylvesternél *főkoponya hely*-lyel fordítva és NySzót. II. 353.).

Kalugyer (Szam. Zoln. Okl. szót.), *kalugyerné* (MTsz.), v. ö. *Barát*.

Kámzsa. Ezt a szavunkat a kutatók a lat. *camicia, camisia*, ol. *camicia, comiscia* (Nyr. XVI. 19. XVIII. 213.) «ing» jelentésű szóból magyarázták; Kőrösi (Nyr. XV. 453.) ezt írja: «*Kámzsa* — ol. *camicia*. Hozzánk direkte Rómából jött a *kámzsa*; erre vall legalább a szónak *zs* hangja; ugyanis épen a római dialektus sajátsága, hogy a kezdő, vagy két magánhangzó közt levő *cs*-t *š*-nek ejti: róm. *camiscia* ‚ing' = ol. *camicia*». A fiumei főgimnázium 1891—92-i értesítőjében közzétett «A magyar nyelvbeli olasz elemek» cz. munkájában a *kámzsá*-t hasztalan keressük. A szerző előbbi írását nem tartotta helyesnek. Azok, a kik a *kámzsa* szó

eredetével foglalkoztak, figyelmen kívül hagyták, hogy a m. *kámzsa* egyházi term. technicus. CZUCZOR-FOGARASInál ezt olvassuk: *Kámzsa*, 1. Hosszú [fehér] ing, melyet a misemondó pap magára vesz; 2. A palóczoknál vastag darócz-ruha, milyet a kolduló szerzetesek, remeték viselnek (v. ö. MTsz. és e műben: *cziliczium*, gör. kel. bolg.-szerb *rasa*); 3. A szerzetesruhának az a része, melyet a fejre lehet húzni; csuklya. A m. *kámzsa* tehát nem akármilyen ing, hanem csakis a misemondó pap hosszú fehér inge. A lat. *camīsia*, *camicia* (*c*-je eredetére v. ö. GRÖBER, Grundr. I. 533; a második szótag *i*-je hangsúlyos, s állítólag hosszú, v. ö. u. o. I. 502.) «ing, Hemd, leinener Überwurf» jelentésű, s megfelelői az olaszban *camicia* és *camiscia* (vel. ol. *camìsa* BOERIO, genov. ol. *camíxa*, *x* = *zs*, OLIVIERI, piem. ol. *camísa*, bologn., milan. *camisa*), a francziában *chemise* (v. ö. KÖRTING, EtymWb.), a räto-rom.-ban *kameiża* (rovignoi adat, IVE 8.) stb. Van azonban az olaszban egy másik szó, a mely ugyanazt jelenti, a mit a m. *kámzsa*; ez a szó az ol. *cámice*: chorhemd (v. ö. KÖRTING, EtymWb., *camice*: messhemd, VOLTIGGI; SOMMARIPA szlovén-olasz jegyzései közt: ol. *camice* = srakica od masnicou, tehát «messhemd», míg az ol. *camiścia* csakis srakica, hemd), a mely a vel. olaszban *càmise*, *càmiso* («vesta lunga di panno lino bianco, ad uso degli ecclesiastici nella celebrazione degli uffizii», BOERIO), a genovaiban *camixu* (*x* = *zs*, vesta lunga di panno lino bianco cho portano le persone ecclesiastiche nella celebrazione degli ufficii divini» OLIVIERI), a milanoiban *cames* (BONFI) hangalakú. Megvan a szó az ófrancziában is *canse*, *cainse*, *chainse* alakban («chorhemd», KÖRTING, EtWb.). Az olasz *cámice*, ófrcz. *canse* egy vulg. lat. **cámice* (GRÖBER szerint **cámisi*) szóra mutat, a melynek eredetileg talán semmi köze se volt a lat. *camisia* «ing»-et jelentő szóhoz. Idővel azonban a rokonjelentés alapján annyira összekeveredett a két szó (v. ö. hogy a *camicia* alak *c*-jét GRÖBER a lat. *camice*: kámzsa szó hatásából magyarázza), hogy az egyházi latin nyelvben *camisia* volt a *kámzsa* neve is (v. ö. 1086-i bakonybeli javak összeírását: Tesaurus ... ecclesie: *camisie* III.). A m. *kámzsa* már most a lat. **cámice*-, ol. *cámice*, ófrcz. *canse* «chorhemd» szóból ered, de hogyan, minő hangtani úton.

A m. *kámzsa* szó állandóan *zs* hanggal bírt; régi irataink-ban, mikor a m. *s* és *zs* még *s*-sel van írva, ez a szó is *camsa* (v. ö.

Schlägli szój.; Birk-k. M. Könyvszemle új foly. XIV. 18, NySz. és Okl. szót.) alakban jelenik meg. Két *z*-vel írott adatunk is van (Beszt. szój. és Okl. szót.: *camza, kamza*), de ezek alighanem *zs*-vel olvasandók (v. ö. *z* = s, Apor-k.: LXVIII. zsolt. 10: *zerelme*, olvasd *sérelme*, CI. 4: *fűzt*, olvasd *füst*, CXVIII. 91: *zerzezeddel*, olvasd *szerzéseddel*, Döbr.-k. 15, 17, 71: *zoltar*, 15, 251: *zido* stb.). Honnan van már most a szóban a *zs* hang? Mint említettem, a lat. *camisia*-val, jóllehet ebből könnyű a *zs*-és alakot kimagyarázni (v. ö. Dalmáciában *Camisia, Comisa* = horvátúl *Komiža*, hely Lissa szigetén, ol. *Neresi* = horv. *Nerežišće*, falu Brazza szigetén; a vel. olaszban a lat. *s* szó közepén magánhangzók közt *ź*), nem szabad magyaráznunk a szót a jelentés miatt. Ismeretes dolog azonban, hogy a lat. *ce-* szótag, a mely Velenczében *se*-nek (olv. *sze*), Genovában *že*-nek hangzik, néhány róm. kath. szláv szóban *ž*, illetve *že* alakban van meg; ilyen szó a róm. kath. szláv *kríž* = lat. *cruce*, ilyen a róm. kath. horv. *kalež* = lat. *calice* (v. ö. raguzai horv. *mažera* = lat. *maceria*, Jir. Die Rom. I. 90, 91, horv. *cužina* = lat. *cŏcīna* stb., v. ö. *Dézsma, kereszt* és *kehely* szavaknál). Ide való példa a lat. *cámice* (chorhemd) szóból való horv. *kâmiž* (raguzai adat, Rad LXV. 165. és horv. Akad. nagyszótára «dugo prteno bijelo odijelo što nose katolički svještenici pod svečanijem odijelom»), cs. *komže* (*komžička*: chorrock), lengy. *komża* (chorhemd), magyar *kámzsa* (ebből kölcsönzés a kaj-horv. *kamša, kânša*: superpellicium és a t. *kamža*).

Ezek szerint a m. *kámzsa* olyan róm. kath. eredetű kifejezés, a melyben a *zs* a róm. kath. szláv alakokkal közös eredetű. Lehet a szó közvetlen olasz eredetű, nem lehetetlen azonban, hogy egy eddig ki nem mutatott róm. kath. szláv **kámiža*-ból való. Megjegyzem még, hogy a *kámzsa* gör. kel. szláv neve *sticharъ, felonъ* (ez utóbbit parastas alkalmával öltik fel), s esetleg *rasa* (v. ö. bolg. szerb *rasa*: barátcsuha).

Kanonok. Ismeretes dolog, hogy az észak-olasz nyelvjárásokban, s így a velenczeiben is a szóvégi magánhangzók az *a*-t kivéve nem hangzanak; az ol. *canónico* (lat. *cănōnĭcus*, gör. κανονικός) szóból tehát érthető volna a magyar alak (v. ö. hogy Volf vel. olasznak mondta az átvételt, Volf, Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 85. l.). Az olasz nyelvjárásokban azonban a *canonic* (bolognai olasz alak) helyett gyakoribb a *canónaco, calónaco* (általá-

ban ol. alakok), *calonegh* (milánói), *calònego* (vel. ol. Boerio) alak. A fiumei horvátban tényleg olasz hatás alatt *kalònik* a szó (Rad CXXIV. 127; Linde szótára szerint a bosnyákban is *kalonik*), s a magyarban is a népnyelvben ismeretes a *kalonok* alak (MTsz.). A m. *kanonok* és *kalonok* (az utóbbi dissimilatioval is magyarázható) a közvetlen olasz hatás mellett szólnak. Van azonban egy hangtani sajátság, a mely az olasz eredet ellen szól. A magyarban ugyanis a régi alak *kananak, kananok* (v. ö. NySz., Oklevélszótár, Schlägli szój.), a szóban tehát hangsúlyozott olasz *ó* helyén a magyarban *a* van. Az olasz hangsúlyozott és hangsúlytalan *ǫ́, ǫ̀* a magyarban kivétel nélkül megmarad (v. ö. *ostya, naspolya, orgona, osztriga, datolya* stb.); csupán néhány lat.-ol. eredetűnek látszó szó van (v. ö. *Apalín, apastal, kar, zsinat* szavakat e műben; *garas*), a hol az *o* helyén *a* van. Mivel az idegen *o*: m. *a* megfelelés szláv jövevényszavaink nevezetes tulajdonsága (v. ö. NyK. XVIII. 374.), biztos dolog, hogy a régi m. *kananok, kananak* is a szláv *kanonik*-ból ered közvetlenül. A római katholikus szláv nyelvekben a «domherr»-re a következő szavak vannak: Szorb *kanonik*, lengyel *kanonik*, tót *kanonik* (és *kapitulnik, kapitulský pán*, v. ö. Cz.-F.: káptalanbeli úr), cs. *kanovník*, szlov. *kanônik* (Pleteršnik), *kanǒnik* (Zobr. szlov. 58. l.), horv. *kanonik* (Šurm. Acta croat. 73, 161, 234, 235. stb.), *kanovnik* (Šurm. Acta croat. 174, 300, 301, 306.), *kalònik* (Rad CXXIV. 127.), kaj-horvát *kanonik*. A m. *kanonok* róm. kath. szláv (szlov. horv., a hol *kanǒnik* a szó) eredetű kifejezés; a gör. kel. egyházban a *kanonьnikъ* (Mikl. Lex. p.), *kanovьnikъ* (Sreznevskij, Drev. rusk. slov.), *kanónikъ* (Dalj) csak mint róm. kath. papi méltóságot megjelölő kifejezés él (a szerb *kanonik*: egy bizonyos adónem-re v. ö. Novakovics, Zakonik 170. l.).

1. *Kántor*: «Énekes mester a templomokban» (Cz.-F.). A lat. *cantor* átvevése; a latinból átkerült a szó a róm. kath. szláv nyelvekbe is (v. ö. cs. *kantor*, lengy. *kantor*). A *kántor* gör. kel. bolgár neve *psaltъ* (v. ö. Duvernois: *psaltъ*, gör. ψάλτης: pěvčij; Vazov irataiban «učitel školský»), oroszúl *ustávščik* (rokon kifejezés: *dьjakъ, golovščik*).

2. *Kántor*. «A kath. egyházban jelent bőjtöt, mely évenként négyszer fordul elő, úgymint *Lucza, Hamvazószerda, Pünkösd* és *sz. kereszt föltalálása* utáni szerdán, pénteken és szombaton.

Innen e napok neve általán *kántornapok*, különösen *kántorszerda, kántorpéntek, kántorszombat.* A hét, melyre e napok esnek, *kántorhét*-nek mondatik. Ezen nevezetét a lat. *quatuor tempora* (összehúzva *quatember*) után vette» (Cz.-F.). A szónak ez az első jelentése tünik ki nyelvemlékeinkből is, v. ö. «Imaron leezen tanwsagwnk az harom *cantor* napokon» (Érdy-kódex 20, NySzót., Knauz, Kortan 245.). Mivel azonban ilyen három kántornap egy évben négyszer volt (v. ö. Grimm szótára *quatember* alatt: «die nach alter päpstlicher anordnung zur weihe der priester bestimmte woche, am anfange jedes kirchlichen vierteljahres, in welcher nebst dem freitag und samstag auch der mittwoch strenggebotener fastentag war; sodann diese vierteljährliche fastenzeit, im bürgerlichen und geschäftlichen leben ein vierteljahr, überhaupt ein quartal»), nagyon természetes, hogy kifejlődött az egy negyedév jelentés (NySzót. és Oklevélszótár). Az a kérdés mármost, honnan való a m. *kántor*. Hogy a szó róm. katholikus eredetű, nem szorúl bizonyításra. A gör. kel. egyházban nincs kántorbőjt. A latinban quattuor tempora a név; ebből a németben *quatember* lett (v. ö. Grimm: kfn. *quatember, kotember, kotemper, katemmer, katemer, katemner*, baj. *quotemmer, kotemmer, quattember*, köz- és alném. *quatertember*). Nem lehetetlen, hogy a ma már nem használt lengy. *kentopory, kantopory* (v. ö. Linde, más név *suchédni; kvatembra* német eredetű; a csehben *čtvrtletí, čtveropostí, suchédni*) egyenesen a latinból való (v. ö. NyK. VI. 306.). A m. *kántor* nem származtatható a ném. *quatember* alakból. A szlovénben *kvátre, kvátri* (Quatember és Vierteljahr, Pleteršnik), horvátban és a róm. kath. szerbben *kvatre, kvatri* a szó; e kifejezések nem a lat. *quattuor tempora*-ból, hanem az ol. *quattro* (tempora, tempi)-ból valók. Valószínű, hogy az olaszban a három kántornapot egyszerűen *quattro*-nak hívják (frcz. les *quatro* temps), erre mutat a szlovén, horvát és a magyar szó. Ezt azonban nem tudom kimutatni. A dalmát-horvát lectionariumokban a naptári részben, a mely velenczei olasz nyelven van írva, a kántornapok neve 4 tempore (v. ö. Rešetar, Zadarski i Rańinin lekcionar, XXXII, XXXV, XLI, XLIII. lapok: per el merchorj de *4 tempore*, per el uenere de le *4 tempore* del aduento, per el sabato de *4 tempore* del aduento stb.). A m. *kántor* (alakváltozat: *gántor*, NySzót.) tehát az ol. *quattro*

átvevése (magyarúl *neǵed bőjt* is, v. ö. *neǵed bőiti pentek*, Döbr.-k. 487.); mikép jutott azonban a m. szóba az *n*, egyelőre nem tudom megmondani, a tót *kántri*, *kantry*-ban (Linde, Karłowicz, ugyanőnála a «Słownik wyrazów obcego a mniej jasnego pochodzenia» cz. könyvben szerb [?] *kantore* is olvasható) azonban magyar eredetű.

kápa (NySz.); — lat. *cappa*, ol. *cappa* stb. (v. ö. Körting, EtWb.).

Káplán (alakváltozat: *káplány* NySz.): hilfsprediger, -priester; — a m. kifejezés róm. kath. szlov. ném. eredetű, v. ö. lat. *capellānus*, piem. ol. *capłàn*, ném. *kaplan*, lengy. *kapłan*, cs. *kaplan*, szlov. *kaplān*; a kaj- és ča-horvátban *kapelan* (Jambr.), *kapelàn*, *kapelán* (Nem. I. 422, 425; Šurm. Acta croat. 74, 106, 154. stb.) a szó; ez utóbbi alakra v. ö. friauli *capelano* (Nyr. XV. 453.) A lat. *capellanus* eredetileg azt a papot jelentette, a ki Szent Márton köpenyének, palástjának *(capella)* őrizetével volt megbízva.

Kápolna. A lat.-ol. *căppĕllă* eredetileg Szent Márton köpenyét (= cappella) jelentette, aztán átvitelesen azt a helyet, a hol e köpenyt őrizték. Az összes róm. kath. népeknél ma a szónak «kis templom, kápolna» a jelentése (egy másik ol. kifejezés *ancona*, Denkschr. XXII. 126. és Körting, EtWb.); v. ö. ném. *kapĕlle* (eltérő hangsúlyozással: *kápelle*, Kluge EtWb.), cs. *kapla*, *kaple*, *kaplicě*, lengy. *kapla*, *kapela*, *kaplica*, szorb *kapała*, *kapała*, szlov. *kapẽla*, *kapẽlica*, kaj-horv. *kapéla*, *kapélicza* (Jambr.). A gör. kel. szlávok közül csak a kis- és fehér-oroszban van meg a szó *(kaplica)*, a hol lengyel eredetű, máskülömben a gör. kel. szlávban *časovnja (molenьnja, božnička*, orosz, Dalj), *paráklis* (bolgárúl, Jireček, Christl. El. 45. és Duvernois) a kápolna neve. Azt, hogy a m. *kápolna* róm. kath. néptől átvett kifejezés, felesleges bizonyítani. Csak az a kérdés, mely róm. kath. néptől. Eddig a szót úgy magyarázták, hogy az ol. *capĕlla*-ból való (v. ö. mil. *capélla*, bolognai *capêlla*, de rövid *l*-lel: piem. *capèla*, velenczei *capèla*); a hosszú olasz *l*-ből dissimilátió útján keletkezett volna a magyarban *ln* (v. ö. Nyr. XV. 453.). E magyarázat két más hasonló esetre támaszkodik; az egyik a m. *angolna* (*ángvilla*, *ingola* MTsz., *ingolna* NySz.), a mely a lat.-ol. *anguĭlla*-ból, a másik a m. *ampolna* (*ámpolna*, *ompolna* NySz.), a mely a lat. *ampulla*, ol. *ampolla* szóból ered. Jobb magyarázat híján elfogadom én is e fejtegetést, s a m. *kápolná*-t közvetlen az ol. nyelvjárási *capella*-ból származ-

tatom. A tót *kaplnka* a magyarból való kölcsönzés (v. ö. az oláhban is, Nyr. XVI. 497.).

Káptalan. A régi m. nyelvben *kapitulum*, *kapitulom* (v. ö. Birk-k. M. Könyvszemle XIV. 16, 17, 19, 20: *capitulomba* zauok ne legen, *capitulum* | Marg. Leg. 18, 19, 20, 24. stb.: az *capitulum* hazban, 202, 220. l.: *capitulom* hazban), *káptolom* (NySz.), *káptolon* (v. ö. Marg. Leg. 161; *captolon*nak) alakváltozatok voltak, ezek közül legtovább élt a *káptolon* (v. ö. hogy Sándor I. Sokféle III. 81-ben még *káptolon*-t ír, Jambr. szótárában capitulumnál m. *káptolom* olvasható; Lipszky Repertoriumában *Káptolon, Káptolon*fa olvasható). A ma használt *káptalan* alak a *káptolon*-ból lett a *-talan* képzős melléknevek analógiájára (v. ö. Simonyi, Magyar nyelv I. 135.; ugyanígy *Bertalan*). A magyar szó közvetlenül a lat. egyházi nyelvből való, v. ö. lat. *capitulum*,.vel. ol. *capìtolo*, piem. ol. *capìtol*, ném. *kapitel* stb. A lat.-olaszból való a lengy. *kapituła*, t. *kapituła*, horv. *kaptol* (*kapitul, kapitol*, Šurm. Acta croat. 77, 90, 303. stb. és horv. akad. nagyszótár), szlov. *kaptol* (*kapitol* németből való, Linde). A gör. kel. egyházban hasonló értelmű kifejezés a *sъborъ*, v. ö. *konvent*.

Kar, kórus. E két kifejezés közül *kar* a régibb, *kórus* pedig az újabb kifejezés nyelvünkben; míg azonban a *kórus* a latin egyházi nyelv útján elterjedt szó, addig a *kar* népi eredetű ker. terminus technicus. Jelentése a következő: 1. A templomban bizonyos meghatározott helyen éneklők csoportja, esetleg maga az ének. 2. Az a hely a templomban (rendesen karzat), a hol énekelnek. Az óbolg. emlékekben a következő párhuzamos helyet találjuk:

Luk. XV. 25: Münch.-k.: Es micor... a' hazhoz kőzeleitene halla a' hangoslatot es a' *kart*, Jord.-k.: *tanczolasth*; = Vulg. Et quum... appropinquasset domui audiuit concentum et *choros* | Assem.: i ěko grjędy približi sę kъ domu, slyša pěniě i *liky*, Mar., Zogr., Sav. kn.: лнкъı = gör. καὶ ὡς ἐρχόμενος ἤγγίσε τῇ οἰκίᾳ, ἤκουσε συμφωνίας καὶ χορῶν.

Cyrill és Method nyelvében, s azután a gör. kel. egyházi szláv nyelvemlékekben *likъ* azt jelenti, a mit a m. *kar* (v. ö. Mikl. Lex. p. és Apor-k. CXLIX. 3: *kar*ban = egyházi szláv: vъ *licě*). A görög χορός-nak megfelelő görög keleti szláv *хогъ* előfordul

ugyan egyházi szláv emlékekben, csakhogy *h*-val, *ch*-val kell olvasni. A m. *kar* megfejtéséért nem a gör. kel., hanem a róm. kath. szláv terminológiához kell fordulnunk. A gör. χορός > lat. *chŏrus*-ban (v. ö. egy 1156-i oklevelünkben: ad cuius seruicium constitui *chorum* fratrum, Knauz, Mon. I.) a *ch*-t *k*-nak a latin egyház mondta; ezért van az olaszban *coro* (piem. *côro*, mil. *cor*), s ezért van a róm. kath. szláv nyelvekben is *k*-val a szó (v. ö. lengy. *kor*, cseh *kůr*, Žalt. Wittenber.: *kór*, *kur*, Pesthy G. Nomenclatura, t. *kur* Linde, szlovén *kor*, *kōr*, dalmát horvát *kór*, római katholikus szerb *kôr*, v. ö. Linde). A mint azonban a latin kiejtést a nem latin népeknél folyton befolyásolta az írott alak, itt-ott a lat. *chorus* szónál is a *k* helyett *ch*, *h* kiejtést találunk (v. ö. lengy. *chór*, morva-cs. *chor*, t. *chôr*, *chvor*, karint. szlovén *chor*; a tótban állítólag *triam* is a név, Slov. Pohľ. XXIII. 713.). A m. *kar* róm. kath. nép nyelvéből való, mivel a gör. χ, lat. *ch* helyén *k* van; az átadó nyelv azonban csakis a szláv lehet, mert a szóban *o* : *a* megfelelés van. Az olasz szavak *o*-ja megmarad a magyarban is (v. ö. *kanonok*, *apostol*, *zsinat*, *Apalin* szavakat e műben; *garas*), ellenben a szláv szavak *o*-jának a mi nyelvünkben *a* a megfelelője. A m. *kar* tehát róm. kath. szláv (még pedig szlovén) úton közvetített olasz-lat. jövevényszó.

Karácson, *karácsony*. A Münch.-k.-ben levő naptár *Vrnac zůleteté*-nek nevezi decz. 25-ét, többi XV. és XVI. századi kalendáriumunk pedig *karachon*-t, *karaczon*-t ír; ugyanígy január elsejének a Münch.-kódexet kivéve (itt = *vrnak kŏrnekezete napia*) valamennyi XV., XVI. századi emlékünkben *kis karácson* a neve. E *kis karácson* kifejezésnek (először a Batth. misekönyv naptárában, M. Könyvszemle III. 114; azután Döbr.-k. 227, 1579-i, 1581-i, 1589-i, 1592-i kalend.) régebben egyszerűen *karácson*, később (legrégibb adatom az 1581-i kalendáriumból való) *nagykarácsony* volt az ellentéte.

A m. *karácson* (*keracson* napia, sajtóhiba lesz, Nomencl. 1629. Szeben, As) szó átkerülése útja-módjával részletesebben Miklosich (v. ö. Christl. Term. 22., Lex. p., EtWb., Denkschr. XXIII. 186, XXVIII. 22.), az ő nyomdokain Ásbóth (NyK. XVIII. 387, Nyr. XV. 169, 357, Archiv IX. 694.) és Schuchardt (Nyr. XV. 299, XVIII. 393, Arch. IX. 526; s v. ö. e czikkekhez Kaluźniacki becses összefoglaló adatait, Arch. XI. 624. s köv. l.) foglalkozott. A szó eredete

azonban mind ez ideig nincs tisztázva, s az én fejtegetéseim sem viszik előbbre e fontos szó eredete kérdését.

A szó eredete után hasztalan kutatunk az óbolg., valamint bárminő szerkesztésű gör. kel. szláv naptárban (v. ö. Assem. 62—83, 149, 150, 152, 179. l., Euch. Sin. 191, Cod. Supr. 61. | Ap. Šiš. Sreznevskij, Drev. slav. pam. művében lásd az «ukazatelj kalendarnyj»-t). A gör. kel. szláv terminológiában a hivatalos név *roždьstvo, roždestvo* volt (= decz. 25; jan. 1. = *novoje lěto, obrězanije* g. J. Ch.), s még a múlt század ötvenes éveiben is pl. szerb naptárakban a gör. kel. szerbben *roždestvo* (s a róm. kath. szerbben *božić*) volt a *karácson*. A helyett, hogy elősorolnám az összes szláv *karácson*-ra vonatkozó elnevezéseket, ide mellékelem a ma használt szláv kifejezések térképét:

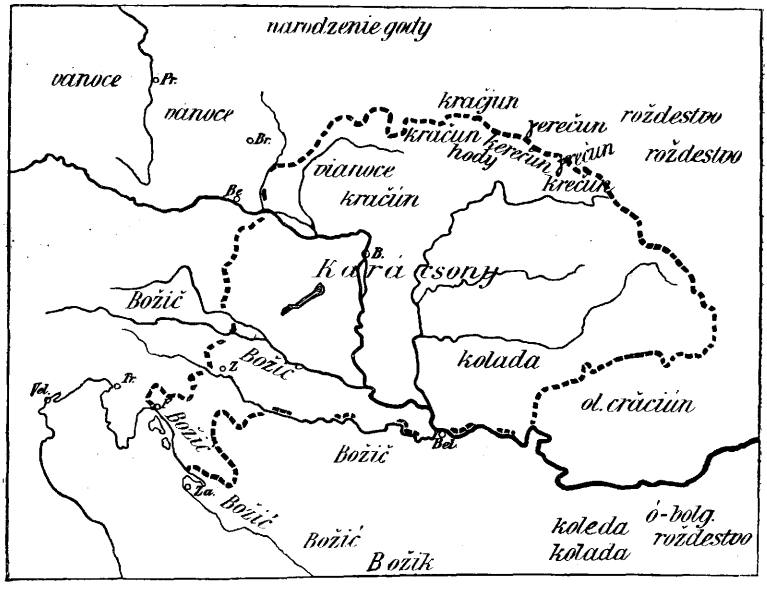
narodzenie gody
vianoce
vianoce
vianoce
kračun
kračun
hody
kračun
kračun
kračun
kračun
rerečun
rerečun
rereč

Szerbiában ismeretlen a *novo ljeto* Vuk[3]). Nem tartom lehetetlennek, hogy e kifejezés ezekben a nyelvekben magyar eredetű.

A mellékelt térkép mutatja, hogy a m. szóhoz hasonló van a tótban, kisoroszban, nagyoroszban és az oláhban. Lássuk ezeket közelebbről:

A tót nyelv keleti nyelvjáráscsoportja (pl. Nógrád északi része, Gömör-m.) a *karácsony*-t *kračún*-nak (v. ö. Palkov., Jungm., Jancsovics szót., *kračún* Loos, B.-Szarvason: *kračún*) nevezi; az újév napját azonban *Nový rok*-nak mondják e helyeken, és nem «kis karácson»-nak. A kisorosz nyelvjárások közül a szó csak egynéhány galiciaiban és a magyarországiakban van meg; Csopey szerint a hazai kisor. *kračun* = karácsony. Kaluzniacki czikke alapján pontosabban is szólhatunk a kisor. szóról. E szerint a Galiciában lakó huculok s a Tisza forrásai körül élő mármarosi ruténok *krečun*-nak (v. ö. крєчунъ, грєчунъ) hívják a *karácsony*-t (v. ö. Arch. XI. 626: «das Fest der Geburt Christi sammt diesem Feste vorangehenden heiligen Abende»; téves tehát Miklosich tanítása, hogy a huculban a szó «adventfasten», Denkschr. XXVIII. 22.). Ismeretes a szó *kračun* (кралунъ, крайонъ) alakban a galicziai lemki-knél, továbbá Szepes-, Sáros-, Zemplén-megyékben, *kerečun* (керечунъ, геречунъ) alakban a galicziai bojki-knál s a hazai Verhovina-lakóknál Ung-, Bereg- és Mármaros-megyékben. Ez a *kračun*, *kerečun*, *keréčun* «karácsonyi kalácsot» jelent (v. ö. Csopey, Mitrák).*) Megjegyzem

*) Kaluzniacki Arch. XI. 625. ezt írja: «Bei den Lemken, den Bojken und den Verchovincen wird unter *kračun*, bezw. *kerečun* gegenwärtig ein Laib Brod verstanden, das man mit anderen Broden zugleich am 24. Dec. alten Stils bäckt, das sich jedoch von anderen Broden dadurch unterscheidet, dass es in der Regel etwas grösser ist als die anderen und ausserdem, was eben das Charakteristische ist, einige Knoblauchknollen, dann Partien von Speisen, die man für den Weihnachtsabend vorbereitet, also Kraut, Erbsen, Kartoffeln und dgl., enthält. Auch besteht in den meisten Gegenden die Sitte, dieses Brod .... mit Honig oder Oel (Hanföl) anzustreichen und Mohn- oder Weizenkörner darauf zu streuen. Dieses Brod wird nun, sobald es Abend geworden ist, ohne jede weitere Ceremonie auf den mit einem Leintuch gedeckten Tisch gestellt und ohne gegessen zu werden hierselbst während der ganzen folgenden Festwoche bis zum neuen Jahre, d. i. bis zum 1. Jänner alten Stils belassen» stb.

végül, hogy a lemki-k nyelvjárását kivéve a hangsúly a szó utolsó tagján van.

A nagyoroszban sem ismeretlen a szó; Dalj szótára közli, hogy a nagyor. *karačún (koročunъ)* «halál» (v. ö. смерть, конецъ, гибель stb.) értelmén kívül «téli napfordulat»-ot (солноворотъ) is jelent, a mi a gör. kel. kalendárium szerint decz 12-ike, a mi kalendáriumunk szerint decz. 24, illetve e században decz. 25. Az orosz szóra van egy XII. századra visszavezethető adatunk (v. ö. Sreznevskij, Drev. r. slov.: стоыше всѧ осѣнняа дъждева отъ госпожина дни до корочюна [do *koročjuna*] = Ásbóth fordításában Nyr. XV. 169: Az egész sarju vizes lett, kisasszony napjától *karácsony*ig meleg volt stb.), a hol az ó-or. *koročjunъ* nyilván a téli napfordulatot jelenti (v. ö. Mikl. Lex. pal. szerint: iejunium nativitatis Domini).

A tót nyelv keleti, a kisorosz galicziai és magyarországi nyelvjárásain, valamint a nagyorosz nyelven kivül más szláv nyelvből a *kračun* ki nem mutatható. Miklosich ugyan több művében forrás megnevezése nélkül állítja, hogy a bolgárban ismeretes szó a *kračun* (= nativitas Domini, dies natalis Jesu Christi, v. ö. Denkschr. XXIII. 186, XXVIII. 22, Lex. p., EtWb., Christl. Term. 23.). Nincs azonban az a bolgár népnyelvi közlés, a melylyel ez állítást igazolni lehetne. A bolgárban a *karácsony kóleda* (Per. Spis. 1882, Kn. 3:143, Duvernois), *koledo* (bolgár min. Sborn. XVI—XVII. 2. rész 7.), *kóladù* (Cank. 176.), *kolada* (hazai bolg. is), *božik* (maczedóniai bolg., Duvernois, Ochrida, Sborn. XVI—XVII. 2. 40.). Ugyanitt a karácsony estéjét, decz. 24-ét *kis (koleda)*-nak, tehát *kis karácsony*-nak hívják (v. ö. *málka koleda* = decz. 24, Duvernois, *manéčko kóledo* = decz. 24, Sborn. XVI—XVII. 2. 4, 43; egyéb kifejezések: *bъdnik, bъdni večer, kѫdénijѫ véčѫr*, Mikl. Christl. Term. 23, Duvernois, Sborn. XVI—XVII. 2. rész 4, 6, 23, 24, 34.), míg január elseje = *nova gudina* (hazai bolg. is), *sveti Vasílija* (v. ö. Sborn. XVI—XVII. 2, 19.).

A bolgárból tehát nem tudunk kimutatni egy *kračun* (= karácson) alakot. Mindazonáltal egy bolgár *kračun* esetleges meglételemellett a következő valószínűségek szólnak: *a)* Egy orosz író, Afanasjev azt írja (Arch. IX. 694. Ásbóth), hogy minden olyan bolgárt, a ki deczember 25-én születik, *kračun*-nak hívják. Az értesítésben nincs semmi idegenszerű; napok, ünnepnapok nevei

gyakran szolgáltak személynevekül a magyarban is (v. ö. Húsvét, Péntek, Szombat, Karácson nevű embereket az Okl. szót.-ban), a bolgárban is, másutt is. A szerbben *božić* a *karácsony* neve, s a szó ismeretes személynév is (v. ö. MIKL. Christl. Term. 22. és horvát Akad. nagyszót.); ugyanígy az oláh *crăciun* név is előfordul a bukaresti érsekség névtárában (közölve VENELINből *krъčunъ*: férfi, *krъčuna*: nő MIKLOSICHnál, Lex. p.); a tótok közt ma is nem egy *kračún* vezetéknévvel bíró ember van. A baj csak az, hogy **Kračunъ* bolgár személynevet se tudunk kimutatni, jóllehet a bolgárban ismeretes személynevek *Veligden* (tulajdonkép: húsvét), *Stréda* (tulajdonkép: szerda), *Nedělko*, *Nedělja* (tulajdonkép: vasárnap), *Paraškéva*, görögben is Παρασκευή (tulajdonkép: péntek; lásd e neveket DUVERNOIS szótárához csatolt VLAJKOV-, KARAVELOV-, MILADINOV-féle gyűjteményeket, valamint a Pirot-ból és Zajčarskoje-ből közölteket); *b)* Az oláhban a *karácsony*-t *craciun-*, *crăciún*-nak hívják (v. ö. CIH.); nem tartom valószínűnek SCHUCHARDT magyarázatát, a ki az oláh szót *Christ[i je]junium*-ból magyarázza (v. ö. albán *keršendele* = Christi natalia, JIREČ. Die Rom. I. 16.), s a szláv alakokat erre az oláhra vezeti vissza. Legvalószínűbb az oláh szó szláv eredete. *c)* Végül felhozok egy, historicusoktól és szlavistáktól többször említett történeti tanítást. Szláv íróknál többször olvashatni, hogy a honfoglalás idején a bolgárság a tótsággal a mai Gömörvármegye táján érintkezhetett nyelvileg. E tanításnál, a mely ellen sokat lehetne felhozni, két nyelvi dolgot is szoktak felemlíteni; az egyik, hogy a bolgár nyelv egy részében a ѣ: *ja*-nak hangzik, ugyanígy a Sajó- és Rima-menti tótban *(chliab, mliako, triam)*; másik, hogy a bolgárban a *j* szókezdet gyakran elmarad, *jablъko* helyett *ablъka*, s erre felhozzák a gömörmegyei *Abloncza* falu nevét (v. ö. Sloven. Pohľady XXIII. 713. és Arch. XII. 95.). Harmadikúl fel lehetne hozni a *Zemplén* nevet, a mely régen, s ma is a helyszínen *Zemlén* (*p*-s alakja hibás olvasás eredménye); ez a *Zemlén* alak esetleg bolgár is lehetne. E két, illetve három nyelvi dologhoz lehetne sorolni, hogy a t. *kračún* ugyanezeken a gömöri részeken járatos, s az ugyanide való, de rég eltünt bolgárban szintén meglehetett.

E három pontban felsorolt dolgokat csak azért hoztam fel, hogy a bolgárban esetleg meglehetett a *kračun* szó. Kimutatni azonban nem tudjuk.

A m. *karácson, karácsony* kétségtelenül szláv eredetű; közelebbről azonban nem tudjuk meghatározni eredetét. A gör. kel. szláv terminológiában a szó soha sem volt hivatalos kifejezés, a róm. kath.-ban sem. Mint népi kifejezés azonban megvan a tótban, kisoroszban, nagyoroszban, oláhban. Meglehetett a bolgárban is, s lehetséges, hogy nyelvünkben olyan gör. kel. eredetű bolgár szó, a milyen a *kereszt* és a *szombat*.

A karácsonynyal kapcsolatban meg kell emlékeznem karácsony estéjéről is. Decz. 24-ének estéjét emlékeink *karácson esti*-nek (v. ö. NySz.), *karácson vigiliájá*-nak (v. ö. Münck.-k., Döbr.-k. 263.), *Ur esti*-nek (v. ö. Teleki-k. 149.) hívják. Népies nyelvünkben e nevekhez még kettő járul: 1. *Vília estéje* (beregszászi ismerőseimtől hallottam és Gömörben Nyr. XXIII. 377.), a melyben *vília* = vigilia; a m. *vília* azonban nem közvetlenül a latinból való, hanem a tót-lengy. *vilija* átvevése. Sárosmegyében ugyanis tótúl decz. 24-ének estéje *vílija* (v. ö. Časopis, VI. 86: Na *viliju* pred Hodami, *wilia* Kristá pane Linde), ugyanígy a lengyelben *wilia* (b. narodzenia; v. ö. Linde), a szlovénben *bîlja* (v. ö. Pleteršnik); lásd a *vigilia* szót is e műben. 2. *Béved (bévöd, bőved) este* v. *estéje* (v. ö. MTsz.). Ez az elnevezés ugyan ma nem csupán karácsony estéjét, hanem az esztendő utolsó estéjét is jelenti, de ez könnyen megmagyarázható a karácsony-kiskarácsony-féle naptár-eltolódásokkal. A m. *béved (bőved) este*, a mint azt Szarvas a Nyr. XXII. 44. lapján kifejtette, a *bő* (illetve régibb **beve*) melléknévnek a kicsinyített *-d* képzővel alkotott (v. ö. *rövid* és középfok *rövebb* MTsz.) származéka. *Béved este* tehát «gazdag este, a mikor a bőjt után először van bőven mit enni». Ez az elnevezés a magyarban aligha eredeti. Hasonló elnevezést a róm. kath. szlávoknál is találunk. A tótban *štedrý večer*, a csehben *štědrý večer* karácsony estéjét jelenti; megvan a szó a kisoroszban is, itt *ščedrij večer (večir)* = decz. 31-ének estéje vagy pedig vízkereszt vigiliája (v. ö. Zelechowski és Piskunov, Slov. 43.); s megvan a lengyelben, a hol *szczodry dzień* = vízkereszt (Linde). A szláv *štedrъ*, a mint az az óbolgár nyelvemlékekből kitünik (v. ö. Psalt. Sin. LXXXV. 15, CII. 8. zsoltár), irgalmazó-t, irgalmas-t jelent (v. ö. Apor-k. és Döbr.-k. zsoltárai közt LXXXV. 15, CII. 8.). A ki azonban irgalmas, az jótékony, bőkezű adakozó, innen van aztán, hogy a cseh-tót *štedrý (ščedrý), štědrý*, kisor. *ščedrij*, lengy.

szczodry = mildthätig, freigebig, reichlich (v. ö. kisor. *šče-driti:* reichlich beschenken). A cseh-tót *štědrý (štedrý) večer* szóról szóra annyit jelent tehát, mint a m. *béved (bőved) este.* Végül megjegyzem, hogy a gör. kel. óbolgárban *navečerje r. Chr.*, a bolgárban *malka koleda* (kis karácsony, l. fentebb; ugyanitt vízkereszt estéje = *popova koleda*), *bъdnik*, a szerb-horvátban *badnjak* stb. (v. ö. Mikl. Christl. Term. 23.), az oroszban *sočelьnikъ* a név. A m. kifejezés cseh-tót eredetűnek látszik, de nyelvünkben nem általános használatú.

Karapol (bespritzen, besprengen). Egyházi term. technicus a *karapol* is, a mint ez a következő idézetből kitünik: «A mi templominkban kőrösztségre valo vizet tartunk, *karapolo* vizet penig, mely minket megszentellyen» (v. ö. NySz.). Ma is ismeretes a szó Csallóközben, Mátyusföldön (v. ö. MTsz., Cz.-Foc.), s ez a kis területen való elterjedtsége azt látszik bizonyítani, hogy a multban is a szó csak tájszóként élt, általános sohase volt. A szó eredete után kutatva mind a gör. kel., mind pedig a róm. kath. szláv keresztény terminológiában megtaláljuk a megfelelőt. Az óbolg. emlékekben ilyen adatok találhatók: Cod. Supr. 3. l.: **къзѧ коду ... покропи късь народ**': vъzę vody *pokropi* vъsь narod' = vevén a vizet meg*karapolá* az egész népet (v. ö. még ez emlékben 218, 244, 290, 369. l.) | Psalt. Sin. L: 9: **окропиши мѧ ософомъ**: *okropiši* mję osofomъ = Döbr.-k.: *Harmatozi* engem isoppal, Kulcs.- és Keszth.-k.: *Harmatoz meg* engemet the malaztodal, Batthy.-k.: *Hincz meg* engemet isoppal; v. ö. Euch. Sin. 155. l.: **wкропиши мѧ исофомь** = *okropiši* mę isofomь | Euch. Sin. 11. l.: **кропѧщиимъ сѧ ею**: *kropęšč̑iimъ* sę ejǫ = (mindazoknak), a kik meg*karapolják* magukat vele (t. i. vízzel), v. ö. még 37. l. — Az óbolg. *kropiti, pokropiti, okropiti* jól ismert term. technicusok a gör. kel. szláv nyelvemlékekben; a gör. kel. szlávból való az oláh *uncropesc* is (v. ö. Cih. II. 375.). A gör. kel. szláv nyelvek közül csak a bolgárban nem él a szó (v. ö. Mikl. EtWb., Lex. p., Duvernois), az oroszban (v. ö. kropitь narodъ sv. vodoju) és a szerbben *(kró-piti)* megvan az ige. A róm. kath. szláv terminológiában szintén megvan a szó, adataim a következők: Szlov. *kropiti:* besprengen (*kropílnica, kropílnik:* weihwasserkessel, weihwasserbecken Pleteršnik, udinei szlov. *kropilo:* aspergolo, lajbachi Letopis 1891: 107; hazai szlov. *poškropiti, škropiti,* v. ö. pri dveraj sze poškropí

z-nalecsenov blagoszlovlenov vodouv, Zobr. szlov. 22; Küzmics, Nouvi zák. Luk. VII. 44, Zsid. IX. 21, Péter I. 2.), horv. *kropiti* (horv. akad. szót., Nem. I. 368.), cs. t. *pokropiť*, *pokropiti* (v. ö. *kropenka*, *kropenica*: weihwassergefäss), lengy. *kropić* (Linde) stb. A m. *karapol*-ról nem lehet eldönteni, vajjon a gör. kel., vagy pedig a róm. kath. szláv ker. terminológiából való-e (v. ö. NyK. XXIV. 482.).

Kardinális, *kárdinál*. A régi nyelvben gyakori a szókezdő *g*-s alak (v. ö. NySz.: *gardinál*, *gardinális*, *gárdináros*), a mi olasz eredetre mutat. A szó eredetére v. ö. lat. *cardinalis*, ol. *cardinale* (vel. ol. *gardenàl*, mil. ol. *gardinal*, piem. ol. *cardinal*), róm. kath. szláv *kardinal* stb. A m. alakok közül a *gardinál* s esetleg a *kardinál* olasz eredetű; a *gardinális* alak olasz kiejtés által befolyásolt egyházi nyelv útján elterjedt alak, míg a *kardinális* tisztán könyv útján jutott nyelvünkbe.

Káté (v. ö. Cz.-Fog.), rövidebb alak a *katekizmus*-ból; e lat. gör. eredetű szóról csak annyit jegyzek meg, hogy a gör. lat. *χ* : *ch* helyén levő *k* latin egyházi kiejtés maradványa; ilyen *k* volt a *katekéta* (v. ö. ča-horv. *katikét*, Nem. I. 425.), *katekumén* (κατηχούμενος, gör. kel. szláv *katichumenъ*) szavakban is (v. ö. *Krisztus*).

Katolikus (v. ö. Cz.-Fog.); — lat. *catholicus* (gör. καθολικός, Mikl. Christ. Term. 11. l.).

Kazsula, *kásla*: «Olly *kazsulát* auagy misse ruhát csináltata» (NySz.). A szó a lat. *căsŭlă*-ból való (v. ö. spany. *casulla*: messgewand, Körting, EtWb.); két magánhangzó közti lat. *s* *zs*-vé észak-ol. közvetítéssel lett. Hasonló alak: *rózsa*. A m. *kásla* alak olyan vulg. lat. kiejtést mutat, a milyen van a *tégla*, *fáklya*, *csuklya* (v. ö. e műbeo *csuklya*) szavakban. Class. lat. kiejtésű alakból való a m. *keczele* (v. ö. NySz. és MTsz.). Még megjegyzem, hogy nem mint keresztény term. technicus, de mint közönséges «ing»-et jelentő szó az összes szlávságban a lat. *casula*: *košulja* alakban járatos (v. ö. Mikl. EtWb.).

Kedd, v. ö. A hét és napjai.

Kehely. A szóról a következőket kell előre bocsátani: 1. A szó régibb alakja, *kelih* (Szikszai-Fabritius, Nomenclatura, 1619. évi), *kelyeh* (v. ö. Münch.-k. Máté XXVI. 39, 42, Márk XIV. 23, Luk. XXII. 20, NySz.: *kelevh*), *kelyh*, *kelh* (v. ö. Oklevélszótár és a mai *kelyhet* alakot); 2. A szó első sorban ker. terminus tech-

nicus; legrégibb bibliafordításunkban kizárólag ez a lat. *calix* megfelelője, később azonban kiszorítja a *pohár* szó. A Jord.-k.-ben, továbbá Erdősi Sylvesternél, Heltaimál, Komáromi Csipkésnél, Tárkányimál (kivéve Máté XXVI. 27, Márk XIV. 23, Luk. XXII. 20.) *pohár* a terminus technicus; 3. Átvitelesen jelenthet a *kehely* bármilyen (: üvegből készült) poharat (v. ö. Münch.-k. Máté XXIII. 25, 26, Márk VII. 4, 8, Luk. XI. 39: *kehely* = óbolg. evangeliumokban: *stьklьnica* < *stьklo*: üveg, Cod. Supr. 177, 304.). Kérdés már most, minő eredetű a m. *kehely*.

A) Görög kel. szlávság. Az óbolg. emlékekben a m. *kehely*nek a következő kifejezések felelnek meg: 1. ѵаша = *čaša* (v. ö. Ásbóth, Nyr. XXXI. 8; a szó nem függ össze a litv. *kiaušė* «schädel» szóval, v. ö. Vondrák Altb. gr. 63.). Az óbolg. *čaša* két jelentéssel bír: α) Egyházi terminus technicus; párhuzamos bibliafordításoknál a magyarban kivétel nélkül a *kehely* szó felel meg neki a Münch.-k.-ben (v. ö. Máté XX. 22, 23, XXVI. 27, 39, 42, Márk X. 38, 39, XIV. 23, 36, Luk. XXII. 17, 20, 42, Ján. XVIII. 11. | más óbolg. emlékekben: Euch. Sin. 85, 86, 194, Cloz. 381. sor, Supr. 172, 265, 313.); β) Jelenthet azonban bármilyen poharat (v. ö. Münch.-k. és óbolg. evang. Máté X. 42, Márk IX. 40. | Supr. 218, 356, 432, Psalt. Sin. X. 6, XV. 5, XXII. 5, LXXIV. 9, CXV. 4.). A gör. kel. egyházi szláv nyelvemlékekben, valamint a mai megfelelő nyelvekben (or., bolg., szerb) a «kehely»-nek egyházi értelemben *čaša* a neve. 2. потиръ = *potirъ*. Az óbolg. nyelvemlékekben egyszer fordul elő, a hely ez: Euch. Sin. 21. l.: Попъ же къздвигъ потиръ рєчєтъ = popъ že vъzdvigъ *potirъ* rečetъ (= s a pap felemelvén a kelyhet, szól). Ez a *potirъ* a gör. ποτήριον szóból való (helyes alak talán *potyrъ* volna, v. ö. *monastyrъ*: μοναστήριον), s ismeretes a gör. kel. szláv ker. terminológiában (v. ö. bolg. *potir*, or. *potirъ*, *potirь*, *potyrь*, szlavóniai és montenegrói szerb *putir*, *putijer*, Mikl. Lex. p., Sreznevskij, Dr. r. slov., Duvernois, Dalj, Vuk).

E két kifejezésen kívül a gör. kel. szláv egyház mást a kehely-re nem ismer.

B) Róm. kath. szláv. 1. *Čaša* = kehely. Főleg Dalmáciában járatos, ezt vallja a Zárai és a spalátói Bernát-féle lectionárium, s ezt a raguzai Rańina-féle is (kivéve Máté XXVI. 27, 42.). Bjellostijenec szótára szerint Dalmáciában *čaša* a ker. term. techni-

cus, ugyanezt vallja Verancsics és Stulli szótára is. A m.-horvát tengerparti glagolita bibliafordításokban szintén *čaša* a szó (v. ö. Berčić, Ulomci, Truber), a népies szó azonban e helyeken *kalež*. Nagyjában tehát állíthatjuk, hogy a dalmát-horvátban *čaša* a «kehely» neve. 2. *kalež*. E szóról a horvát Akadémia nagyszótára azt mondja, hogy a kath. délszlávoktól (szerb, horv., bolg.) hallható. Mi a szó geografiai elterjedését a következőkép határozhatjuk meg: Ismeretes a *kalež* a quarneroi szigeteken, Veglián (v. ö. Nem. I. 395.), általában pedig a m.-horvát tengerparton. E területekről a legrégibb adatok a XIV. századból valók (v. ö. 1360—1387-ből Star. XIV. 211; 1387-ből, 1445-ből Šurm. Acta croat. 95, 162, 277, Raňina lect. Máté XXVI. 27, 42, Rad CXXXVI. 181, Micalia, Voltiggi). E területen kivül *kalež* a «kehely» neve a róm. kath. szerbeknél (bunyev., v. ö. Vuk szerint is, Szlavóniában és Montenegróban) és a róm. kath. bolgárok egy részénél (a másik rész, t. i. a magyar eredetű *pahar*-t mond). — A róm. kath. délszláv *kalež*-ről az a nézet, hogy észak-ol., még pedig vel. ol. eredetű (*càlese*-ből, horv. akad. nagyszót. és Boerio), s közvetlenül a ném. *kelch*-hez semmi köze, a mint Miklosich és Uhlenbeck (Arch. XV. 487.) szerették volna magyarázni. Azt hiszem, a vel. ol. eredetet valló nézet se helyes. A vel. ol.-ban a lat. *ce se(sze-)*-nek hangzik, ebből pedig bajos *zs*-t kimagyarázni. Az ó-dalmata nyelvvel se lehet a szót megmagyaráznunk; igaz ugyan, hogy az ó-dalmata nyelvben *calesso* (irva *challixe*, *x* jelenthet *š*-et, *ž*-ét, v. ö. Jireček, Die Rom. I. 52, 81.) a szó, s ebből hamarabb volna érthető a horv. *kalež*. A legnagyobb ellenvetés az ó-dalm. eredet ellen az, hogy a róm. kath. szláv ker. terminológiában van néhány szó, a mely a lat. *ce* helyén *zs*-t tüntet fel (v. ö. *križ: cruce*, *kámzsa: camice*, v. ö. e mű I. 2: 9. lapját, továbbá *kereszt*, *kámzsa*, *dézsma* szavakat). S ez nézetem szerint észak-ol., elsősorban genovai nyelvjárással magyarázható. 3. *kelih*. A horv. Akadémia szótára megjegyzi, hogy a kaj-horvátban *kelih* a term. technicus. Ezt vallják a különböző kaj-horv. nyomtatványok és szótárak (v. ö. Bjellost., Jambr., Habd.; e három műben *kalež*-ről szó sincs). Az egész szlovén területen szintén *kelih* a k e h e l y neve. Ezt találjuk a Dalmatin-féle és az angol bibliatársasági újtestamentomban (v. ö. Máté XX. 22, 23, XXIII. 25, 26, XXVI. 27, 39, 42, Márk X. 38, 39, XIV. 23, 36, Luk. XXII. 17, 20, 42, Ján. XVIII. 11, I. Kor. X.

16, 21, XI. 25, 26, 27, 28, Apokal. XIV. 10, XVI. 19.), ezt egyéb emlékekben (v. ö. olaszföldi szlov. *kelic*, *c* = *ch*, Letop. 1891 : 111; *kelih* MEGISER, karint. *čéľh* Kres I. 415. stb.). A hazai szlovének közül a róm. kath. *kelih*-et, az ág. ev. *pehár*-t mond, ismeretes azonban lutheránus iratokban a *kelih* is (v. ö. Lut. 37: kaj bi lüdsztvi *kelih* [pehár] zadrzsali). — Ez a kaj-horv. szlov. *kelih* német eredetű a szóban levő *h* alapján (v. ö. ó-feln. *chęlih* PAUL, Grundr. I. 309.). — Ugyancsak németből való a cs. t. *kalich* (v. ö. ó-feln. **chalih*, Arch. XV. 487.), lengy. *kielich* (innen való a kisor. *kelych*, *kelich*, or. *keljáh*, ŽELECHOWSKI, DALJ), szorb *keluch*, *khěluch* (LINDE). 4. *Pehár*, *pahar* kifejezéseket azért nem tárgyalom, mert csak a hazai szlov. lutheránus és a paulikánus bolg. terminológiában fordulnak elő, itt használatuk magyar eredetű. A m. *pohár* mint egyh. term. technicus azonban, mint feljebb bizonyítottam, újabb keletű.

Ha már most megvonjuk a k e h e l y re vonatkozó szláv ker. terminus technicusok térképét,

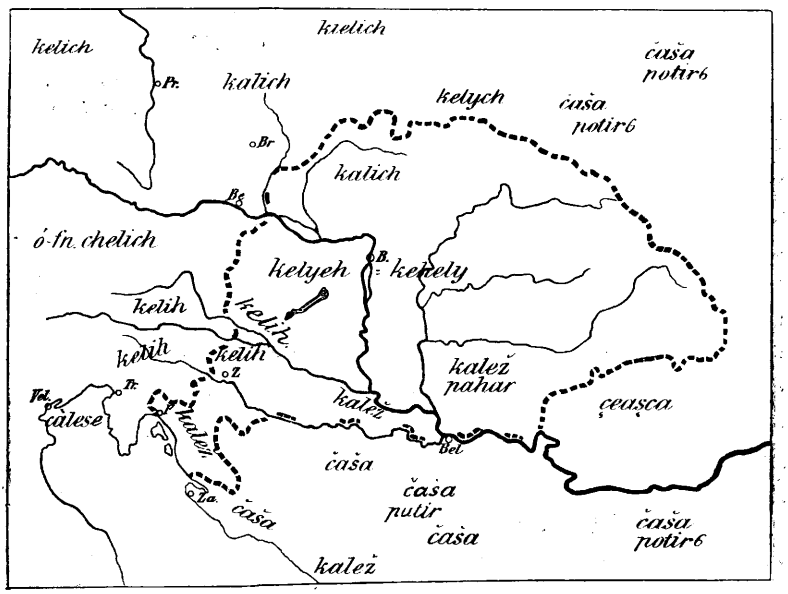

látjuk, hogy a magyar szó gör. kel. szláv eredetű nem lehet (v. ö. hogy a gör. kel. szláv *časa* átment az oláhba is: *ceașcă*, CIHAC), hanem csakis róm. kath. szláv. A róm. kath. szlávok közül is azon-

ban kizárandók a bolgárok, szerbek, ča-dalmát-horvátok, csehtótok, lengyelek, szorbok. Marad mint átadó a kaj-horv. szlovén nép. A m. *kehely (kelih, kelyeh, kelyöh, kelyh, kely)* ezek szerint róm. kath. kaj-horv. szlovén ker. terminológia által közvetített szó (v. ö. Lumtzer-Melich, Deutsche Lehnw. cz. művemben egyenesen a németből származtattam).

Képmutató. E szavunkról Ásbóth azt írja, hogy az óbolg. nyelvemlékekben előforduló *liceměrъ* (hypocrita, ὑποκριτής) fordítása (NyK. XVIII. 401—3.). A szláv szó összetett szó, előtagja a «facies»-t jelentő *lice*, utótagját azonban Ásbóth nem vizsgálja, jelentését nem állapítja meg. A magyar kifejezést se tekintette történeti fejlődésében. A legrégibb magyar bibliafordításban, a Münch.-k.-ben levőben a lat. *hypocrita*-nak k i z á r ó l a g *képmutáló* (esetleg olvasható: *kép-mútáló*) a megfelelője (v. ö. Münch.-k. Máté VI. 2, 5, 16, VII. 5, XV. 7, XXII. 18, XXIII. 13, 14, 15, 23, 25, 27, 29, XXIV. 51, Márk VII. 6, Luk. VI. 42, XII. 56, XIII. 15; ugyanitt (*kepmutálat* Máté XXIII. 28, Luk. XII. 1. = hypocrisis). A Jord.-k.-ben kétszer *képmutáló* (Máté VI. 2, 5.), máskor *képutáló* (v. ö. a fenti idézeteket, *képutálás* u. o.). A Döbr.-k.-ben található újtestamentomi részekben öt eset közül négyszer *képmutáló* (v. ö. Döbr.-k. Máté VI. 2, 5, XXII. 18, Luk. VI. 42. a 258, 199, 180. lapon), egyszer pedig *képmutató* (v. ö. u. o. Máté VI. 16. a 151. lapon). XVI. századi bibliafordításainkban aztán végleg *képmutató* a szó (v. ö. Heltai, Károlyi, K. Csipkés; Erdősi *tettetes ember*-t ír). Ha a NySz. adatait időrendileg egymással összehasonlítjuk, akkor az derül ki, hogy a magyarban eredetileg csakis *képmutáló* volt a szó. Lassan-lassan feledésbe ment a *kép-mutáló* összetétel második tagjának értelme, a mit elősegített az is, hogy a lat. *mutare* máskülömben jövevényként nem volt meg nyelvünkben; e jelentéselhomályosulyás folytán népetymologiai úton keletkezett a *kép-utáló* (Murmelius, Komjáthy B. I. Tim. IV. 2.) s még inkább a *képmutató*. A m. szó eredetileg «képváltoztató»-t jelent.

Történeti fejlődésben kell megfigyelnünk a szláv kifejezést is. Az óbolg. evang. fordítások közül a Zogr.-ban és a Mar.-ban kilenczszer **ѵпокрнтъ**, **оупокрнтъ** (= ypokritъ, upokritъ), nyolczszor pedig **лицемѣръ** (= liceměrъ; hypocrisis = **лицемѣрье**, **лицемѣрьство**, Máté XXIII. 28, Luk. XII. 1.) a m. *képmutáló* megfelelője; az Assem.-ban négyszer **ѵпокрнтъ**, háromszor **лице-**

мѣръ, míg a Sav. kn.-ban kétszer нпокрнтъ, упокрытъ (Máté VI. 2, XXIV. 51.), ötször pedig лицемѣръ. Ez öt лицемѣръ-eset közül kettő olyan, a mely a Zogr.-ban és a Mar.-ban упокрнтъ még (v. ö. Máté VI. 16. XXII. 18.). A fiatalabb szerkesztésű óbolg. nyelvemlékekben csakis лицемѣръ olvasható (v. ö. Glag. Cloz. VONDRÁK és Supr. 245, 298, 423.). Az óbolg. упокрнтъ-nek e lassú térvesztését igen szépen figyelhetjük meg a különböző szerkesztésű egyh. szláv nyelvemlékekben (v. ö. Starine XXIX. 181.); a XI. századi Ostromir-ev.-ban hét eset közül hatszor *licemѣrъ*, egyszer *upokritъ*, a XII. századi trnovoi ev.-ban kizárólag *licemѣrъ* a szó (v. ö. JAG. Ev. Dobr. I. 9.), s így van ez későbbi emlékekben is (Ap. Šiš., Ostrogi biblia, or. és kisor. biblia, RYLEC, bolgár népi és paulikán. biblia, STOJK., VUK-DAN.). Egyházi szláv emlékekben a *licemѣrъ*-rel azonos jelentésű kifejezések: *licedĕj* (AMFIL. III. 2, 81.), *licetvorenije* (προσωποποιία, SREZNEVSKIJ, Dr. r. slov. és MIKL. Lex. pal.).

E történeti megvilágításból az a tanulság, hogy CYRILL és METHOD nyelvében eredetileg fordítatlanúl hagyott kifejezés a gör. ὑποκριτής, melynek az óbolg. emlékek régibb szerkesztésében упокрнтъ, оупокрнтъ a megfelelője (v. ö. JAG. Zur Entst. II. 70, VONDRÁK, Glag. Cloz. 12.); e kifejezést csak később szorítja ki a *licemѣrъ*. Hogy ez a *licemѣrъ* mikép került bele a gör. kel. terminológiába, nem tudjuk. Tény azonban az, hogy róm. kath. szláv népek terminológiájában is megvan. A dalmát-horvát lectionáriumokban *licimir* a szó (v. ö. spal. BERN. és RAŇINA, nem népi szó, Rad CXXXVI. 182.), ugyanezt találjuk a TRUBER-féle, valamint a JAGIĆ kiadta isztriai horvát protestáns bibliafordításokban (v. ö. Ezsaiás IX. 17.). Általaban a tengerparti horvátban *licimir* a szó s megvan a róm. kath. szerb *(licumirac)* és bolgár *(licimirac)* evangeliumfordításokban is. A szlovén szótárakban *licemêr*, *licemêrec* (stb. PLETERŠNIK) olvasható, a különböző bibliafordításokban azonban a szó nem fordul elő (v. ö. kaj-horv., hazai szlovén *skazlivec*, osztrák szlov. *hinavec*, *ajhler*). Azonban a régi cseh evangéliumfordítások ismerik a szót, v. ö. 1392-ben: *lyczomyernij* pokrytci, *lyczomyerstwo*, 1344—64: *lyczomyernyk* (GEBAUER, Hist. mluv. I.). VONDRÁK e cseh adatokról azt tartja, hogy a csehben a CYRILL és METHOD-féle nyelv hatása alatt terjedtek el (v. ö. Sitzungsber. CXXIX: X. 26, 34.). Végül megemlítem,

hogy a lengy. szótárak is közölnek egy *licemiernik* (Linde) alakot (lengy. *obłudnik*, csehben *pokrytec* a rendes kifejezés). E fejtegetésből kiderül, hogy a róm. kath. szláv népeknél régóta ismeretes szó a *liceměrъ*.

Mit jelent azonban a *liceměrъ*? Miklosich szerint (EtWb.) «*liceměrъ*: simulator ist dunklen Ursprungs». E kijelentés a szó utótagjára vonatkozik, mert az előtag a szláv *lice* (facies) érthető. Erről a *měrъ*-ről az a nézetem, hogy olyan népetymológiai úton keletkezett, a hogy a m. *képmutató*. Tekintetbe véve, hogy a magyarban kép-*mutáló*, a litvánban weid-*mainys* (litv. *mainys* etymológiailag egy az óbolg. *měniti*: mutare igével) a szó, lehetséges, hogy a szlávban eredetileg *lice-*měnъ* volt a «képmutató». Népetymologiai vagy pedig a számtalan *-měrъ* végű szláv személynév hatása alatt a *lice-*měnъ*-ből *lice-*měrъ* lett. Ha ilyen *lice-*měnъ* alakot ki lehetne mutatni, akkor a magyar *képmutáló* lehetne a szlávból, még pedig a róm. kath. szlávból való fordítás. Ilyet azonban nem tudunk kimutatni. A szláv **liceměnъ*, magy. *képmutáló* aztán végelemzésben valamilyen vulg. latin kifejezésnek lehetne a fordítása (v. ö. gör. kel. szláv *lice-tvorenije* = gör. προσωποποιία), s Cyrill és Method nyelvébe *liceměr* alakban hazánkban került át. Egy ilyen latin kifejezés meglételére mutatnak a következők: *a)* A magyarban a lat. *mūtāre* csak a kép-*mutáló*-ban volt használatban, önálló használatban ki nem mutatható; *b)* A vulg. latinban ismert kifejezések voltak: *faciam ferire* = képet vágni, das Gesicht schlagen, *faciam gelatus*: am Gesicht erfroren, *faciam *laigare*: liebkosen (v. ö. Körting EtWb. 368.); *c)* A lat. *mutare*-ra v. ö. ol. *mutare . . . il mantello*: köpönyegforgató, vel. ol. *muarse de colòr*, allibire, cioè impallidire per cosa che ti faccia restar confuso (Boerio). Ez adatok alapján nem tartom lehetetlennek, hogy volt egy vulg. lat. *faciam mutare*, *faciam mutans* kifejezés; ilyen kifejezésnek a fordítása a m. *képmutáló* s a szláv *liceměnъ*.

Összefoglalva a mondottakat, a m. *képmutató* lehet róm. kath. szlávból való fordítás egy eddig ki nem mutatott **liceměnъ* alakból; *liceměrъ*-ből nem eredhet a mi szavunk, mert a *liceměrъ* második tagjában érthetetlen a szláv előtt is. Mind a m. *képmutáló*, mind pedig a róm. kath. szláv **liceměnъ*, illetve **liceměrъ* végelemzésben vulg. lat. eredetűek lesznek.

I. *Kereszt.* A szláv ker. terminologia nem egységes eredetű; semmi sem bizonyítja ezt jobban, mint az a tény, hogy vannak ker. terminus technicusok, a melyek csakis róm. katholikus szlávok, viszont mások, a melyek kizárólag gör. kel. szlávok. Ilyen kifejezés van a lat. crux-ra is. A gör. kel. szlávság a lat. crux-ot kizárólag *krьstъ*-nek hívja, míg a róm. kath. szláv *kríž*-nek. Az óbolgár nyelvemlékek gör. kel. szláv emlékek, bennök a crux-nak *krьstъ* a neve (ez a helyes alak Arch. II. 209, Vondrák Altkir. gr. 88; más óbolg. kifejezések: *drěvo krьstьnoje* Supr. 8, 260, 374. *drěvo svętoje* Supr. 194, *drěvo* Supr. 299, 301; v. ö. m. *keresztfa*); ezt a *krьstъ*-ot találjuk a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben (egyéb kifejezés: *čьstьnoje drěvo* vagy *drъvo*, Zbornik 1305, 1332. évi okirat), valamint a mai gör. kel. szláv nyelvekben (v. ö. bolg. *krst, krъstъ, krus:* crux, kreuz, Mikl. Slav. Bibl. I. 46, Duvernois, Cank. 19, szerb *krst*, or. *krestъ*, kisor. *krestъ, chrestъ*). A r. kath. szlávság a crux-ot *kríž*-nek hívja, ez a szó a kath. bolgárnál és a kath. szerbnél is (v. ö. Jagić, Zur Entst. II. 24. 26; szorb *kžiž, kschiž*, lengy. *krzyż*, cs. *kříž*, t. *kríž*, szlov. *kríž*, horv. *kríž*). A róm. kath. glagolita szláv emlékekben *kríž* a lat. crux neve, így van ez a Prágai glag. töredékben (v. ö. II. b. lap 10—11. sor: *križъnъmъ*, Šafařik, Über den Urspr. 9, 37; a Kíjeviben a szó nem fordul elő, de a *papež, miša, oplata* kifejezések bizonyítják, hogy a kereszt-et e nyelvemlék írója is *kríž*-nek hívta), s a horvát glagolita emlékekben (v. ö. Berčić, Ulomci, szentírási helyeken, Šurm. Acta croat. 4, 5, 155. stb., Reg. sv. Ben. Star. VII. 102, 122. stb.). Pannoniában és Moraviában *kríž* volt a kereszt neve mindenkor (v. ö. Oblak Pannoniában *krьstъ*-et is használatosnak tartja, de hibásan, Arch. XV. 369, 348; lásd még Jag. Glag. 9. l. jegyzet és Zur Entst. II. 65.); egyéb bizonyítékok mellett támogassa e nézetet az is, hogy az 1086-i bakonybéli javak összeírásánál a szó mint mansio neve előkerül (v. ö. e mű I. 2. rész 117.). Erről a *kríž*-ről az a nézetem, hogy nem német (v. ö. Vondrák, Altk. gr. 40: «aus dem d. *chrūzi*, wohl durch die verm. Form **krjūžь*», Mikl. Christl. Term. és Uhlenbeck, Arch. XV. 488.), hanem román nyelvi: észak-olasz eredetű. E mű 2. része 53, 58, 59. lapján részletesen bizonyítottam, hogy ez a szláv *kríž* olyan észak-olasz nyelvjárásból való, a hol a lat. *ū : ǖ*-nek, illetve *ī*-nek hangzik, s a lat. *ce* pedig *že*-nek (v. ö. az ott felhozottakon kívül: ó-dalmata: *krusi, krus*, Jir. Die

Rom. I. 37, 42, isztriai ven. lad. *kruź*, Ive, 130, 143, továbbá közszláv *Rím*: Róma, Vondrák, Altk. gr. 368, óbolg. *štitъ* > **skjutъ* > lat. *scūtum*; *kámzsa, dézsma, kehely*).

S ha már most felteszszük a kérdést, gör. keleti, vagy pedig róm. kath. szláv eredetű-e a m. *kereszt*, azt kell mondanunk, hogy a leghatározottabban gör. kel. szláv. S e tekintetben nem zavarhatja következtetésünket az, hogy a róm. kath. dalmát-horvát lectionáriumok közül a raguzai Ranina-féle 19 eset közül csupán háromszor használja a *kríž* szót (v. ö. Máté X. 38, XVI. 24, Luk.

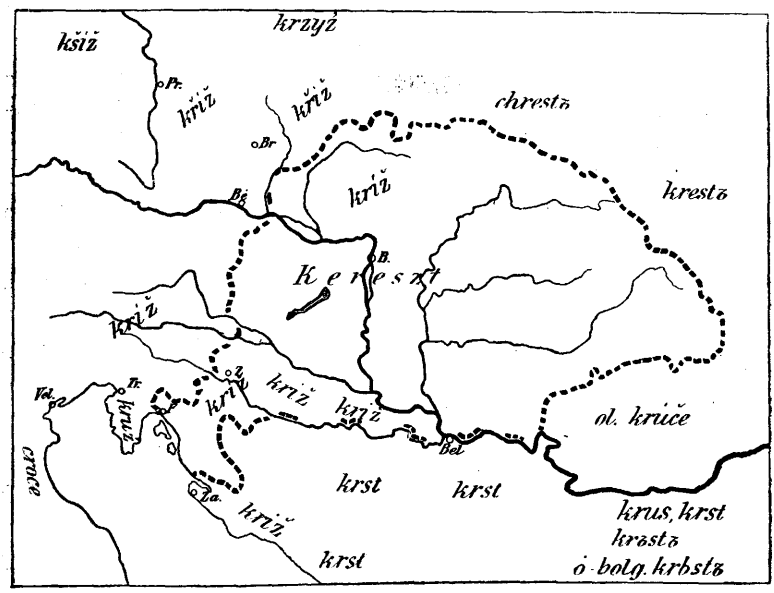

XIV. 27.), a többiben pedig *krst*, *chrast*, *charst* a «kereszt» neve (v. ö. Máté XXVII. 32, 40, 42, Márk XV. 21, 30, 32, Luk. XXIII. 26, Ján. XIX. 17, 19, 25, 31, Galat. V. 11, VI. 12, 14, Filippibeli II. 8, III. 18. és Rad CXXXVI. 185.). A raguzai róm. kath. népnél azonban *kríž* is előfordul (v. ö. Rad LXV. 178.).

A m. *kërëszt* (v. ö. Okl. szót.: 1253: *cryst ut*, 1268—1422: *Kristuty*, 1248: *hrist vt*, 1272: *kuruzt wt*) tehát a gör. kel. szlávság ker. terminológiájából való; az átvett alak *krьstъ* (eredetére v. ö. Mikl. Christl. Term. 38, 39, Ásbóth, NyK. XVIII. 345.). Mivel a magyarság kereszténységfelvétele területén: Dunántúl mindenkor *kríž* volt a kifejezés, következik, hogy a magyarok e kifeje-

zést Pannoniába magukkal hozták. Már Šafařik helyesen sejtette, mikor ezt írta: «Das ung. *kereszt* scheint zu den Ungarn aus Constantinopel und Bulgarien vielleicht über Siebenbürgen (948—1003) gebracht worden zu sein» (v. ö. Über den Urspr. 37. és Ásbóth, NyK. XVIII. 346.). Én Šafařiktól csak annyiban térek el, hogy az átvételt az Al-Dunánál, a honfoglalás előtt történtnek képzelem. A magyarok még nem voltak keresztények, mikor a *kereszt* szó már megvolt nyelvükben. «A kereszt érzékeinkkel felfogható, konkrét tárgyat jelent, a melyen a magyarnak szeme megakadhatott már régen a keresztény hit felvétele előtt» (v. ö. Ásbóth, NyK. XVIII. 347.). Az oszmanli-török a *kereszt*-et a gör. σταυρός-ból *istavros*-nak hívja, pedig nem keresztény; a finn nép a *kereszt*-et szintén a gör. kel. szláv terminológiából vette (v. ö. f. *risti*, karj. *risti*, wepsz *rist*, észt *riśt*, lív *riśt*, *rist* Mikkola, Berühr. 41. stb.), pedig a finnek soha se voltak gör. kel. vallásúak (Ahlquist első térítőknek az oroszokat tartja, v. ö. Die Kulturw.[2] 249.). Szakasztott ez az eset van a magyarban is.

II. *Kereszt-*, *vízkereszt*. Ásbóth kimutatta (NyK. XVIII. 348, 349, 399.), hogy a *kereszt*-anya (-atya, -fiú, -leány, -szülő), *kereszt*-levél, *kereszt*-név, *kereszt*-víz, víz-*kereszt* szavakban a *kereszt*-nek «baptisma, taufe, keresztség» a jelentése. Ez a *kereszt* szintén szláv eredetű szó, csak az a kérdés, mely szláv ker. terminológiából való.

Vondrák a Frisin. pam. 70. lapján azt írja, hogy a mi az óbolg. emlékekben крьщенье, крьщенние (*krьštenьe*, *krьštenije*, v. ö. Cod. Mar. index, Glag. Cloz., Euch. Sin. 42, 43, Chilandari töred.; a megfelelő helyeken a mi Münch.-kódexünk *keresztség*-et ír), az a Freisingeni ószlovén nyelvemlékekben *krest*, a tótban és a szlovénben *krst*, a csehben *křest*. A cseh-tót-szlovén adatokhoz hozzátehetjük még a következő róm. kath. szláv szavakat is: lengy. *krzest (chrzest, krzt, chrzt)*, kaj-horv. *krst* (Jambr.: *kêrszt*, Bjellost.: *kerszt*), Adria-menti horv. *krst* [Nem. I. 375; horvát Akad. szót. *krst; kerst* Volt., *kerszth:* keresztség, Veran.; a dalmát lectionáriumok közül a Záraiban háromszor (Ap. csel. I. 22, X. 37.), a spalátói Bernát-félében egyszer (Ap. csel. XIX. 4.) *krst* a szó. A ragusai Rańina-félében kizárólag *krščenje* fordul elő], róm. kath. bolg. *krâs* (taufe, Manik. katek. 6.). — Ez összeállításból az derül ki, hogy a róm. kath. szláv nyelvekben (leszámítva a legdélibb

dalmát-horvátot és a róm. kath. szerbet) a «baptisma, taufe, keresztség»-nek *krьstъ* a neve; itt, a róm. kath. szlávok közt közönséges kifejezés a *krstní list, krstní otec, krstno íme* (*keresztlevél, -atya, -név* stb.). A magyar «baptisma»-t jelentő *kereszt* tehát róm. kath. szláv. E tanítás ellen már most a következőket lehet felhozni: Igaz ugyan, hogy CYRILL és METHOD nyelvében az óbolgárban, továbbá a mai gör. kel. szláv nyelvekben *krьstъ* «crux»-ot (esetleg: K r i s z t u s-t), *krьstьnyj* pedig «keresztes»-t, «kereszthez tartozó»-t (v. ö. óbolg. *drěvo krьstьnoje:* keresztfa, crux; *obraz krъstъnyj:* kereszt-alak, kereszt Supr. 122, 123—24.) jelent, s a m. *kereszt* (baptisma) ebből nem származtatható, mindazonáltal figyelembe veendők a következő gör. kel. szláv adatok: *a)* A «keresztapa, koma» bolgárúl *krъsnik* (DUVERNOIS), *krù'snik, krù'stnik* (komámasszony: *krŭsnicù*, CANKOFF 6, 15, 178. és szótári rész; a k e r e s z tfiu, leány azonban: *krùštélnik, kruštélnicù*); *b)* A szerbben *kršteno ime* (= keresztnév), *kršteno pismo* (keresztlevél; *kršteni-:* Tauf-, VUK[3]) mellett előfordul a *krsno ime* is, a mi ugyan nem jelent keresztnevet, sem névnapi ünnepet (v. ö. VUK[3] és ÁSBÓTH, NyK. XVIII. 349.), mindamellett itt a *krstьnъ* «baptisma»-hoz tartozót jelenthetett eredetileg; *c)* Az oroszban a «baptisma» szintén *kreščenije*, azonban *krestnyj* (*otec, matь, synъ* stb.), *krestnik* (*krestnica:* keresztfiú, lány) ugyanaz, a mi a m. *kereszt*(-apa, anya, fiú stb.)-beli *kereszt*. Mindez adatokból az látszik, hogy a gör. kel. szláv terminológiában a *krьstъ* néhány továbbképzett alakban csakugyan «baptisma»-t is jelenthet, magában állva azonban soha se fordul elő. Ezt támogatni látszik a már felhozott adatokon kívül a *vízkereszt* orosz-bolgár neve is. Az óbolg. (v. ö. Assem. 154, 155, 179. l.) és a külömböző gör. kel. szláv nyelvemlékekben (MIKL. Lex. p.), valamint a mai gör. kel. szláv nyelvekben *bogojavlenije, epifanija* vagy *krьščenije Gospodnje, prěkrъsti* (MIKL. Lex. p.) a *vízkereszt* neve. E mellett azonban előfordul az oroszban *vodokrešča, vodokrešči* (DALJ, v. ö. finn *vedenristi* stb. ÁSBÓTH, NyK. XVIII. 351, 398, kisor. *vodochrešči* ŽELECHOWSKI), a mely kitételnek első jelentése «Weihe, Einweihung des Wassers», második azonban *vízkereszt* napja. Megvan a szó a gör. kel. bolgárban is, itt ugyan a *vízkereszt*-nek *vodici* (v. ö. DUVERNOIS és Sbornik XVI., XVII. 2 : 25.) a népies neve, előkerül azonban a *vodokrьščь* (DUVERNOIS), *vodo-krъšči* (Sbornik XVI., XVII. 2, 42.),

vodokršti (KANITZ, Bulgarien I. 59.) nevezet is (v. ö. hogy a bolgárban január 5-ike = *krъstove, popova koleda*, DUVERNOIS). Az orosz és a bolgár *vízkereszt* elnevezésre vonatkozó szavak azt látszanak bizonyítani, hogy a *krъstъ* talán magába állva is jelenthetett «baptisma»-t a gör. kel. szlávban, adat azonban egy sincs rá. Azt is lehetne állítani, hogy a m. *vízkereszt* gör. kel. szláv eredetű kifejezés (v. ö. HUNFALVY állítását, idézve NyK. XVIII. 398.), mert hiszen szórványos használatban megtaláltuk a szláv megfelelőt a bolgárban is (nb. az oláhban *botezul, boboteaţa* Arch. XI. 627.). Támogatná ezt az is, hogy a jan. 6-iki vízszentelés szokása a görög kel. egyházban ma is megvan. A m. *vízkereszt* róm. kath. szláv, még pedig szlovén-horvát eredete mellett a következőket hozom fel:

a) A vízszentelés szokása megvolt s részben megvan ma is a latin egyházban (v. ö. Nyr. II. 23, NyK. XVIII. 398, Kirchenlex. IV. 707.); a mi emlékeink közt január 6-ikára a legrégibb tudósítás GALEOTTI (29. §: «vízkereszt napján pedig az a szokás országszerte, hogy a papok egyházi ruhákba öltözködve házról-házra járnak, s a keresztet maguk előtt tartva lépnek be, mintegy így próbálva meg, hogy vajjon befogadják-e a kereszténységet, közben ünnepi énekeket zengenek és alamizsnát gyűjtenek» CSÁSZÁR fordítása), de itt nincs vízszentelésről szó.

b) A róm. kath. szláv népek közül a *vízkereszt*-et a szerb *vodò krŝće*-nak hívja, VUK[3] azt írja e szóról, hogy ma már itt-ott gör. kel. szerbektől is hallható. Régibb kath. szerb iratokban *vodokerstje, vodokrstje* a szó (a mai kath. szerb naptárakban *Sv. 3 kralja, krali, bogojavljenije*). Az Adria-menti horvátban sem ismeretlen a szó, itt a következő alakjai vannak: *vodokarstje, vodokarst* (STULLI, DELLA BELLA, VOLT., BALLMANN-RICHTER), *vodokrst*; végül MIKLOSICH és ÁSBÓTH szerint a szlovénben *vodokrst* a szó (v. ö. Christl. Term. 27. és Arch. IX. 697; JANEŽIĆ és PLETERŠNIK szótára szerint a szlovénben nincs meg a szó). A horv. szlov. *vodokrst* a szláv *voda* (víz) és *krst* (taufe) szavak összetételéből való, s ennek fordítása a magyar alak. A róm. kath. szerb, horv. és szlovén nyelvet leszámítva a róm. kath. szlávságban h á r o m k i r á l y o k napjának nevezik január 6-át (v. ö. kaj-horv. *Tri kràlyi*, hazai és osztr. szlov. *Szvéti trijé králi*, bolg. *Tri sveti krale*, t. *Sv. 3 kráľov*, ol. *epifania, befana* és festa dei *Magi*, PESTHY Nomenclaturájában *i tre mag,*

frcz. *les tres rois*, magyarúl *vízkereszt*, lengy. *szczodry dzień* = «bő nap» v. ö. *karácsony*-nál).

A «baptisma»-t jelentő m. *kereszt* róm. kath. szláv eredetű kifejezés, a mint azt az ide mellékelt tábla mutatja,

a *vízkereszt* pedig részben fordított kifejezés a róm. kath. szlovén-horvátból.

Keresztel. A m. *keresztel* a szláv *krьstiti* ige átvétele (v. ö. Mikl. Christl. Term. 29; nem helyes magyarázat a Nyr. XII. 99. és NyK. XVIII. 350. lapján). Bajos azonban arra a kérdésre felelni, hogy a gör. kel. vagy pedig róm. kath. szláv terminológiából való-e a m. *kërësztël*. Az óbolg. emlékekben *krьstiti* az ige (számtalan adatban), a gör. kel. szláv nyelvekben pedig ezek az alakok: or. *krestitь* (крестить), szerb *krstiti*, bolg. *krъsti*. A róm. kath. szláv nyelvekben pedig ezeket találjuk: Az ó-szlovén Freisingeni nyelvemlékekben: *crisken* (olv. *krišćen* baptizatus; v. ö. u. o. *crezt:* = m. kereszt: baptisma, v. ö. Vondrák, Fris. pam. szótár), mai szlovén: *krstiti* (itt ott *kerstiti*); horv. kath. szerb: *krstiti* (változatok: *kristiti, karstiti, kerstiti*), bolg. *krasti, kraštem*, t. *krstiť*, cs. *křtiti*, lengy. *krzcić, chrzcić*, szorb *chcžicź, kśćić, kśćiś* (Linde és Mikl. Christl. Term. 29.). A magy. *kërësztël* egy régi róm. kath.

ószlovén *kristiti* (az *i*-re v. ö. Freis. nyelveml.: *timnizah* = HB.: *timnucebelevl*: mai *tömlöcz*) igéből ép oly szabályosan megmagyarázható, mint akár az óbolg. *krьstiti* igéből. A *keresztel* ige származéka a

Keresztelő. Sűrűn előforduló szó Keresztelő Szent János (= Dunántúl *Iván*, v. ö. *Iván*, e mű 2. rész 113. l.) nevében. Az óbolg. emlékekben, s az összes gör. kel. szláv bibliafordításokban *krьstitelь* a szó. A mi emlékeinkben legelőször *Janos baptista* a kifejezés. A Münch.-k.-ben kizárólag *Janos (Janus) baptista* fordul elő (v. ö. naptári rész jun. 24, aug. 29, Máté III. 1, XI. 11, 12, XIV. 2, 8, XVI. 14, XVII. 13, Márk VI. 14, 24, 25, VIII. 28, Luk. VII. 20, 28, 33, IX. 19.), a Jord.-k.-ben kétszer *keresztelő János* (v. ö. Máté XI. 11, 12.), 12-szer pedig *baptista* (Máté III. 1, XIV. 2, XVI. 14, XVII. 13, Márk VI. 25, VIII. 28, Luk. VII. 20, 33, IX. 19.), *baptizta* (Máté XIV. 8, Márk VI. 14, 24.). A Döbr.-k.-ben «Janos *baptizta* ńaka vagasa» olvasható (kiadás 211. l.), az evangeliumi szövegben azonban *keresztelő János* van (Máté VI. 24, 25.). E történeti áttekintésből az a tanulság, hogy a magyarban a lat. J o a n n e s *baptista* először fordítatlan kifejezés (fordított alakban általánossá a XVI. század folyamán lesz), az óbolg. emlékekben azonban a gör. Ἰωάννης βαπτιστής mindig fordított kifejezés volt.

Keresztyén. Vuk szótárában azt olvassuk, hogy a *keresztényt* a görög keleti szerb *hrišćanin*-nak, a római katholikus pedig *kršćanin*-nak (v. ö. a horvát Akadémia szótárát is) mondja, más szóval a lat. *chrīstianus*-nak, gör. χριστιανός-nak a görög keleti szerbségben *h*-s, a római katholikus szerbségben pedig *k*-s kiejtés felel meg. A kath. horvátok a gör. kel. szerbeket *hrìšćan*-oknak, önmagukat *krstiján*-oknak hívják (v. ö. Nem. I. 389, 425, II. 214; Arbe sziget, Rad CXVIII. 5; Raguzában a Bellarmini-féle kath. kátékban *hristjanin* is előfordul). A róm. kath. bolgár *krestjanin*, míg a gör. kel. *christjanin*, *christenin* (Duvernois; *ja* > *je*-re v. ö. *Stoján*: *Stojene* stb. Cank. 3.). Az orosz ember is kereszténységét s vallását mondva *christianinъ* (**христианинъ**) szóval él. A gör. χριστιανός-t a gör. kel. szlávság ma *ch*-val, *h*-val mondja. Ezt találjuk a különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben is (v. ö. Vita Methodii Jag. Zur Entst. I. 6; Ap. Šiš. I. Péter IV. 16; Russkaja Pravda: **хрестианинъ**; szerb Zbornik-ban 1300, 1312—17, 1342. oklevelek stb.). Az óbolg. emlékeket véve

az evangéliumok közül a Zografosban olvassuk (Márk IX. 41.): ѣко крьстиѣни есте (= jako *krьstijani* jeste, Münch.-k.: mert Christuse vattok); a többi óbolg. evang.-ban христови (: *Christovi*) a szó. Hogy itt *krьstijanъ* = keresztény, felesleges bizonyítani. Ez a *krьstijanъ* van a többi óbolg. emlékben is; az Euch. Sin.-ban *krestьjanъ* (122. l.: крєстъѣнъ, 123. l.: кєръı крєстъѣнскъı), a Glag. Cloz.-ban *krъstijanъ*, *krestьjanъ* (кръстиѣнъ, крєстъѣнъ, v. ö. Vondrák, Glag. Cloz. index), a Cod. Supr.-ben *krьstijanъ* (крьстиꙗнъ), *krъstijaninъ* (крьстиꙗннъ), *krьstьjanъ* (крьстьꙗнъ; mind a három alakra v. ö. 34, 42, 84, 100, 112. stb. stb.) a szó. A Codex Suprasliensben azonban előfordul *ch*-val ejtett alak is, még pedig kétszer, a helyek ezek: 186. l.: сѫтъıѧ цръкви хрьстиꙗнъскъı (svętyę crъkvi *chrъstijanъsky*: a keresztény szent templomokat; v. ö. ugyanazon a lapon: на цръкви христовъı: na crъkvi *Christovy*) | 371. l.: сн сѫтъ таинъı христианомъ (si sątъ tajiny *christianomъ*: ezek a keresztények szentségei).

Ebből az összeállításból az derül ki, hogy a m. *keresztyén*-t legföljebb az óbolg. nyelvemlékek régibb szerkesztésében előforduló, *k*-val bíró *krьstьjanъ (krьstijanъ)* alakjából kellene magyarázni. Az ujabb óbolg. szerkesztésben és különböző szerkesztésű gör. kel. szláv nyelvemlékekben előforduló, valamint a mai gör. kel. szláv alakból a m. szót nem származtathatjuk, mert akkor nyelvünkben *ch*-val, illetve *h*-val kellene hangzania. Ásbóth az óbolg. *krьstijanъ*-ból származtatta a m. szót (NyK. XVIII. 352.), a mit el is lehetne fogadni. Mindazonáltal az a nézetem, hogy a m. *keresztyén*-nek semmi köze a kel. szláv terminológiához, még pedig azért, mert itt csupán a legrégibb szerkesztésű emlékekben van a *k*-val bíró alak, az újabbakban *ch*, *h*-val van ejtve a szó. A róm. kath. szlávoknál ellenben mindenütt *k*-val bíró alak van s ezért azt tartom, hogy a m. *keresztyén* szó róm. kath. néptől kölcsönzött kifejezés. Csak az a kérdés, melyikből.

Ismeretes dolog, hogy a latin egyház a gör. eredetű szavak *ch* (χ)-jét *k*-nak mondta, a lat. *christianus* (írva 1109-i veszprémi görög oklevél Muz. és Orsz. lev. példányain: *cristianissimo* rege) valamennyi róm. kath. szláv nyelvben *k*-n kezdődik (v. ö. t. *krestan*, cs. *křesťan*, lengy. *krześcianin* [és *chrześcianin*], szorb *khšesćijan, khšesćan, kšeścijan, kšesćan*, hazai szlov. *krščân* [Pleteršnik, *krszcsanye* szmo, Lut. 34. | e mellett a hazai szlovénben *krszcsenik*,

krszcsenicza, a kaj-horvátban *krszcsenik*, a ča-horvátban *kersćen* is előfordul «keresztyén» jelentéssel, e szó tulajdonkép «baptizatus»-t jelent s part. pass. a *krstiti* igéből, az adatokat lásd Zobr. szlov. 84, lajbachi Letopis 1887 : 219, Rad CXXIV. 127. és v. ö. Freis. nyelveml. *crisken:* baptisatus], róm. kath. szerb *kršćanin*, róm. kath. bolg. *krestjanin*). Ez a *k* szókezdet van a magyarban is. A latin *i*-t magánhangzó előtt az egyház *j*-nek mondta (v. ö. *Adorján, Damján, Marján* stb.), s az ilyen *j* az előtte levő mássalhangzót palatalizálta (v. ö. *Mátyás, Mátyus, ostya, sekrestye* stb.). Ez a hangsajátság is megvan a különböző róm. kath. szláv szavakban (szerb, szlov. **-šča-* = **stьja*, pl. szlov. *Sebeščan:* Sebestyén stb.), s megvan a régi magyar *keresztyén* szón is (régen állandóan *ty*-vel, ma az ev. ref.-nél; régen: *kyresztyen* is, Csánki, Magy. földr. III. 614. és Okl. szót.). E két hangtani sajátság alapján azt hiszem, hogy a m. *keresztyén* a róm. kath. terminológiából megmagyarázható. De nem közvetlen a latinból. Legvalószínűbbnek tartom, hogy az ol. *cristiano*, melynek olasz nyelvjárásokban *cristiàn* (piem. és vel. ol.), *crestiàn* (vel. ol., Boerio) alakjai vannak (v. ö. veneto-lad. *krišćéń, krišćán* Ive XIV. 27.), a ča-horvátba és a szlovénbe *krstiján* (v. ö. Nem. I. 425, Rad CXVIII. 5, horv. akad. szótár), *kristjan* (v. ö. Pleteršnik) alakban került át. Ebből a szlovén *kristjan*-ból, esetleg **krstjan*-ból való a m. *keresztyén*, a hol az *ā*-nak illeszkedés útján felel meg az *é* (v. ö. ófr.-ban *christian:* később *christiien, chrestien*, Seelmann, Aussprache 172.). A m. alak magyarázható azonban egyenesen az olaszból is. Az alakulásra v. ö. *Sebestyén: Sebastiano.*

Összefoglalva a mondottakat: A m. *keresztyén* lehet az óbolg. régibb szerkesztésű emlékek *krьstьjanъ* szavából való, valószínűbb azonban, hogy róm. kath. nép nyelvéből került hozzánk. A róm. kath. népek közül is lehet egyenesen észak-olasz eredetű, s lehet szlovén úton közvetített kifejezés. Ez utóbbit tartom a legvalószínűbbnek.

Keresztvetés. Volf György (Első keresztény térítőink, Budap. Szemle LXXXVI. 81.) az olasz térítők mellett felhozta, hogy a magyarok úgy vetnek keresztet, mint az olaszok. A magyar keresztvetés különbözik a némettől (homlok, száj, mell érintése), a gör. kel. szlávtól [három ujjat össze kell tenni, s aztán érinteni kell a homlokot (**Во имѧ Отца**), a has közepe táját (**и Сына**), a mell

jobb váll felé eső részét (Н скатаго), ugyanígy a bal részt (Δєχα) s végül a kezet le kell ereszteni s Амнинъ-t mondani, v. ö. Mali katihizis, N.-Kikinda 4. l.]. Volf azt állítja, hogy a tótok és szlovének németesen vetnek keresztet. Úgy tudom, hogy a róm. kath. szlávság keresztvetése a következő: Homlok (bolg. u íme na bašta), mell (i na sina), bal váll (i na duha), jobb váll (svétia), mell (amen) érintése. Ez van a róm. kath. bolgárnál, róm. kath. szerbnél, ča- és kaj-horvátnál, olaszföldi, görci és hazai szlovénnél (a stájerikrajnai németesen vet keresztet: Kers. kat. nauk 4. l.), a tótoknál, cseheknél, lengyeleknél. Ez a keresztvetés pedig teljesen egyezik a magyarral. Még csak azt jegyzem meg, hogy a m. keresztet vetni kifejezéshez hasonlót semmiféle körülöttünk fekvő, vagy nyelvünk keresztény terminológiájára ható nyelvben nem találtam. *Keresztet vetni*-t a külömböző nyelvekben a következőkép fejezik ki: Lat. *signare* (se cruce), ol. *segnarsi* (farsi il segno della croce), ném. *segen* (: signum) és ebből sich *segnen* (sich bekreuzen, ein kreuz schlagen, machen). A ném. szó átment a tótba *(prežehnať sa)*, csehbe *(přežehnati se*, křížem se *žehnati)*, lengyelbe (*przeżegnać* sie). A szlovénben *prekrížati se, pokrížati se, kríž delati*, a kaj-horvátban és a ča-horv. egy részében *prekrížati se*, a horvátság másik része nyelvében, a római katholikus szerbben és a római katholikus bolgárban *prikarstiti se, prekrstiti se, prekrъsti se* a kifejezés. E kifejezés egyezik a görög keleti szláv terminológia kifejezésével, a mely *prěkrъstiti sę* (v. ö. Miklosich, Lex. pal.; orosz *perekrestitь sja*, szerb *prekrstiti se*). Ezen *prěkrъstiti sę* mellett az óbolgár emlékekben *obrazъ krъstьnyj sъtvoriti* kifejezés is ismeretes (v. ö. Cod. Supr. 122. l.: образъ крѣстѣнѣнїн къ оумѣ своємъ сѣтворнкъ ... 123—124: Алєѯандръ ... образъ крѣстѣнѣнїн сѣтворнкъ отъ чєла нлуа н прѣкрѣсти вксє тѣло своє глаголѧ); e kifejezéssel összevetendő az or. *sotvoritь*, *položitь na sebja krestъ*, bolg. *stórją krъstъ* (maced. bolg. *činamь krъstъ*). A m. *keresztet vetni* eredeti magyar kifejezésnek látszik.

[*Kerlés*. Az erdélyi *Kerlés* község nevét (erd. szász *Kirjəlês*, Kisch, Nösner Wörter 83.) a gör. κύριε ἐλέησον-ból magyarázzák (v. ö. Kézai, Endlicher kiadása 118. l.: «in septem castris in monte qui Kyrioleis dicitur», változatok: Kyriolesz, = *Cserhalom*). A kifejezés eredetére v. ö. HB.: es keassatuc uromchuz

charmul. *kirl.* . . . Clamate III. *k.*; Czeh-k. Nyelveml. XIV. 331: *kyrie eleyson*, Vita s. Gerardi 10. §: *kyrie eleison*; — lat. *kyriēles*: litaniæ, *kyrie leisare*: litanias decantare, kfn. *kirieleis*, szorb *kyrlisch* (Márk XIV. 26. bibliaford.: oni ton kwalobny *kyrlisch* bjechu wuspjewali), cseh *krleš*, ó-or. *kerьlešь*, *kerelešь* (horv. akad. nagyszót. *kràliješ* szónál), *kerьlěšь* (Sreznevskij, Mater. és Mikl. EtWb. *kerělešь*-nél). Nem lehetetlen, hogy a magyarban a *kerlés* ker. term. technicus volt; v. ö. *kirié* NySz.]

Kilenczbe hagyó vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

Klastrom, *monostor*, *kolostor*. Volf György azt állította, hogy a m. *kolostor* egy velenczei ol. **clauśtro*-ból való (v. ö. Kiktől tanult a magyar írni, olvasni? 70, 85. l.). Nagyon könnyű volna ezzel szemben kifejtenem, hogy a szlovén *klošter* (v. ö. Trubernél 1575-ben: eniga *closhtra*, v *closhtri*, lajbachi Letopis 1891: 139; stájeri szlov. *kloštèr*, Megiser; cirkno-i: *klójšter* Arch. VIII. 436, udinei szlov. *clošter*, Letopis 1891: 113; hazai szlov. *klošter*, *kloušter*, Zobr. szlov. 54, 63, Lut. 6, 7, 9, 26. stb.), horvát *kloštar* (Nem. l. 378; számtalan régi adat Šurm. Acta croat. 126, 130, 156. stb.) sokkal közelebb áll a m. *kolostor*-hoz, mint egy ki nem mutatott vel. olasz **claustro* (v. ö. raguzai horv. *klávstro*, Rad LXV. 161.). Mindez azonban nem változtat azon a tényen, a melyet a 11. lapon (különlenyomat 2. rész) kifejtettem, hogy a magyar nyelvben egész a XVIII. század végéig nem fordul elő a *kolostor* szó (Csánki II. 414. lapján említett *Klosthaar* hely pozsegamegyei horvát név) sem helynévben, sem közszóként. A régi magyar nyelv csakis *klastrom*-ról és *monostor*-ról tud. Kérdés, minő eredetűek ezek a szavak.

A m. *klastrom*, a mint azt a szó vége is mutatja, egyenesen a lat. *claustrum*-mal függ össze. De nem lehet a class. lat. *claustrum* alak az átvett, mert a hangsúlyozott lat. *au*-nak a magyarban nem felelhet meg rövid *a*. A m. *klastrom*-beli *a* eredetére kétféle magyarázatot tudok: α) Ismeretes dolog, hogy a *claustrum* mellett a latinban *clōstrum* is járatos (v. ö. Du Cange és Körting, EtWb.; *plostrum*: plaustrum, Gröber I. 525.). A latin-olasz szavak *o*-ja ugyan változatlan marad nyelvünkben, de ha szláv közvetítéssel kerül át hozzánk, akkor az *o*-nak megfelelhet az *a* (v. ö. *apastal*, *kar*, *zsinat*; *garas*, *kananak* és a nevek közt *Apalín*). Ilyen eredetű lehetne a *klastrom*-beli *a* is, jóllehet a szláv nyelvekben *-um* vég-

ződéssel a lat. *claustrum* nem fordul elő; β) A másik lehetőséghez egy vulg. lat. hangtani sajátság figyelembe vétele szükséges. Ismeretes dolog, hogy ha a vulg. lat.-ban *au* szótag után *u*-val bíró szótag következett, az *au*-ból *a* lett; v. ö. *Agustus, Glacus, Cladio*, olasz *Pesaro:* Pisaurum, ol. *Metaro:* Metaurus, ol. *ascoltare:* auscultare (v. ö. SEELMANN, Aussprache 223. l.). Azt gondolom, hogy a *claustrum* mellett volt egy **clastrum* alak is, s ez a m. *klastrom*. Ilyen vulg. lat. alakra mutat a cseh, tót *klášter* (vulg. lat. **clastrų*), lengy. *klasztor* is; class. lat. *au* helyett *á* van a m. *Pál (Paulus), Ágoston (Augustinus:* ol. *Agostino)* szavakban is. A *klastrom*-ról az a nézetem, hogy **clastrum* alakból való, s a m. nyelvtörténetben előforduló *klaustrom* (v. ö. NySz. és Példák k. Nyelveml. VIII. 118: e g i *claustromba*) a lat. írott alak hatása alatt keletkezett tudákos alkotás. Mondanom sem kell, hogy a *klastrom* a róm. kath. terminológiából való, a gör. kel. szlávban a lat. *claustrum*-ból alkotott hasonló hangzású szó elő nem fordul (v. ö. MIKL. Christl. Term. 19. l.).

A m. *monostor*-ról (v. ö. Ehr.-k. 75, 76. és NySz.; hazai lat. *monasterium*, v. ő. 1109. veszpr. okl.: de monasterio bezprimiensium) VOLF azt tartotta, hogy egy vel. ol. **monaśtero*, **monaśter* (v. ö. Kiktől tanult stb. 85. l.) szóból való. A vel. olaszban BOERIO szerint ezek az alakok: *monostièr, monestièr, monistero, monasterio*, a mely alakok bármelyikéből az *s*-nek *ś* hangzása felvételével megmagyarázható volna a mi szavunk (egyéb olasz alakok: milánói: *monestée*, piem. *monëstè* és ol. *manastero, mosteri*, SAVJ-LOPEZ, Altit. Chrest. index; ó-dalm. *manister*, JIREČEK, Die Romanen I. 86.). Föltünő azonban, hogy az Adria-menti horvátban a szó mindenütt *sz*-szel hangzik, így Dalmácziában *manastir* (BJELLOSTIJENEC), *monastir* (Starine VII. 123, 124.), a Quarnerón e két alak mellett *molstir* és *mostir* (v. ö. NEM. I. 403, 407, Starine VII. 75, 120, 122, 123, ŠURM. Acta croat. 121, 122.), pedig itt erős volt a velenczés hatás. Igaz, hogy e horvát alakokra azt is lehetne mondani, hogy az egyházi szláv nyelvből valók. Az egyházi szláv nyelvben ugyanis szintén *manastyrъ* a «kolostor» neve. E tekintetben az óbolgár nyelvemlékekben a következőket találjuk: Az óbolg. nyelvemlékekben a «kolostor»-ra két kifejezés van: α) Gör. μοναστήριον = мънастꙑрь: *manastyrъ* (Supr. 28, 32, 37, 90, 92, 129, 152, 153, 200, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 218,

221, 398, 400, 402, 406, 429, 431, 432, 433, 434, 435, 439, 440, 442, 443, 445, 446, 449, Euch. Sin. 160, 169, 191, 192.), **манастнрь**: *manastirъ* (Supr. 431.), **моностꙑрь**: *monostyrъ* (Supr. 138, 204, 205, 439.), **монастꙑрь**: *monastyrъ* (Supr.-ben egyszer), **мастꙑрь**: *mastyrъ* (Supr. 430, ha nem íráshiba, úgy v. ö. ča-horv. *mostír*, Nem. I. 403, 407.) | β) Gör. λαύρα = óbolg. **лакра**: *lavra* (Supr. 207, 208, 211, 214, 215, 216, 218, 219, 221.). — A gör. kel. szláv egyházban ma is *monastyrъ* (or., bolg.; szerb *namastir*) a kisebb, *lavra* (or., bolg., szerb) a nagyobb, nevezetesebb kolostor neve (egyéb nevek: bolg. *metoch:* női kolostor, oláh *metóc*, Cihac II. 675, egyh. szláv *kinovije* stb.). A gör. kel. szláv *monastyrъ* görög eredetű; a m. *monostor* azonban nem gör. kel., hanem róm. kath. eredetű. Ismeretes dolog, hogy a gör. μοναστήριον a lat. terminológiában *monasterium*, az ófn.-ben *munistiri (münster)* stb., más szóval a szó meg volt a latin egyházban is. A róm. kath. szláv nyelvek közül azonban csak a horvátban találtuk meg. A hazai szlovénben csak helynévben maradt meg a szó. A hazai szlovének ugyanis Szent Gotthárd városát, a hol tudvalevően cziszterczita klastrom van, mai napig *Monošter*-nek hívják. Magyarúl e helynek soha sem volt Monostor a neve, úgy hogy e helynév alapján azt lehet gondolni, hogy a szlovénben *monošter* egykor talán klastromot is jelentett (lat. ol. *a* = szlávban *o: monastero* > *monošter*).

Mindent összefoglalva a következőket találtuk: A magyarban eredetileg csak *klastrom* és *monostor* volt használatos *claustrum* értelemben, a *kolostor* ismeretlen a legújabb időkig; ezek közül *klastrom* egy vulg. lat. **clastrum* (esetleg *clostrum*)-ból való, míg a *monostor*, esetleg szlovén úton közvetített olasz eredetű szó. *Kolostor* XIX. századi szó nyelvünkben, a ném. *kloster*-ből való, *s*-ét azonban a *klastrom* szó *s*-ének köszöni.

klerikus (magyarúl *pap diak*, Ehr.-k. 86), *klérus*; — lat. *clericus*, *clerus*. A gör. kel. szlávban *klirosъ* a szó (< gör. κλῆρος, v. ö. *klirosъ*, *klirosьnikъ*, *klirikъ* Supr. 60, 153, 157, 160, 207, 400, 402, 411, 412, 414, 434; Jag. Zur Entst. II. 90. és Mikl. Lex. p.).

kókonya. «A húsvéti szentelt eledelt (kalács, sonka, hús, tojás, só stb. együttvéve)» itt-ott *kókonyá*-nak hívják (v. ö. Cz.-Fog., NySz. és az elterjedésre MTsz.; lat. neve *eulogiae*). Simonyi (Nyr. VII. 247.) a szót a ném. *kuchen*-ből (v. ö. szlov. *koláč:* radförmiges osterbrot; gör. kel. kisor. *paska*) magyarázta, Czuczor-Fogarasi

pedig a tojást jelentő *kukó*-ból. Tóth Béla olasz eredetűnek mondta a szót (Nyr. XXVIII. 175.), s összevetette az ol. *cuccagna*-val, a mely azt az eleséget jelenti, melyet népies mulatságokon a mászók jutalmául az árbocz tetejére kitűznek (mil. ol. *cucagna:* maga a rúd, a melyre másznak). Hegedüs István figyelmeztet, hogy a m. szóval részletesen foglalkozott Schuchardt Hugó a Zeitschr. für rom. Phil. XXVI. 322—323. lapjain, a hol nagy valószínűséggel magyarázta, hogy a m. szó az ol. *cuccagna* (náp. *coccagna*), frcz. *cocagne*, wall. *cocogne* («eine menge ostereier»), délfr. *coucagno* szavakkal függ össze. A mi kifejezésünk is eredetileg talán csak a húsvéti tojást jelentette (v. ö. Sándor-k. adatát), s az összes húsvéti ételekre való kollektiv jelentése csak másodlagos. A m. kifejezés nézetem szerint is olasz eredetű, eredeti hangalakja *kókanya*, a melyből később *kókonya* lett a magyar nyelvben (v. ö. *orgona*, régi m. *katana: katona* stb.).

Koma. Nyelvtörténeti adataink (NySz.) azt vallják, hogy a szó egykor nyelvünkben *kom*-nak hangzott; ez az alak ma is megvan a népnyelvben (MTsz.). Az irodalmi *koma* alak *a*-ja birtokos személyrag (v. ö. *zúza, gége, öcse, apa,* TMNy. 225, 291.), míg a *komé*-beli *é* a szláv vocativus *e*-nek felel meg (v. ö. szláv *kum:* egyes vocativus: *kume*). Hogy a *kom, koma, komé* szláv eredetű, rég ismert dolog; hogy azonban mely nyelvből való, nehéz megmondani. Bizonyos dolog csak az, hogy a m. *koma* nem eredhet az óbolgár nyelvemlékek régibb szerkesztésebeli szókincséből, mert itt a szó **кѣмотрѣ** (*кѣmotrѣ:* compater), **кѣмотра** (*кѣmotra:* commater, ol. *commattere;* v. ö. Glag. Cloz. Vondrák index alapján). Ez a kifejezés kétségtelenül morváviai eredetű (v. ö. Šafařik, Über den Ursprung 36, Mikl. Christl. Term. 30, Jag. Zur Entst. II. 26, Jireček, Die Rom. I. 36.), a mit bizonyít az is, hogy az egyházi szláv nyelvemlékek közül csak az orosz szerkesztésű Vita s. Methodii-ban fordul elő (*kupetra:* komaasszony, cap. XI.; v. ö. Sreznevskij, Materialy és Dalj: **кѵпетра**) s a mai élő szláv nyelvek közül csakis a cseh-tót-lengyelben *(kmotr)* és a szorbban (*kmotr, kmotsch*, Linde) van meg.

Az óbolg. nyelvemlékek fiatalabb szerkesztésében, a Cod. Supr.-ben (225. l.) előkerül a *kuma* (komaasszony) szó is, melynek férfit jelölő párja *kumъ* s erről az a nézet, hogy valami úton-módon a *commater (compater)*-ből való (v. ö. Mikl. Christl. Term. 30,

VONDRÁK Altk. gr. 52.). A m. *kom, koma* ezzel a *kum, kuma* szóval függ össze. Az óbolg. *kum, kuma* szónak megfelelői az orosz, bolgár (más kifejezés: *koltata* Arch. VII. 323.), szerb, ča- és kajhorvát *kum* (= koma), *kuma* (= komaasszony). A horvát glagolita missalékban *sutlь* is előfordul (v. ö. Arch. f. slav. Ph. XXII. 527—29; olaszsággal érintkező horv. szlov. *sutao, sutal, sutel: sutla*), a mi az olasz *santolo* (vagy ó-dalm. **suntlo*) átvevése. A hazai szlovénben a komaasszony-nak *kuma* a neve (v. ö. Sztarisinsztvo 60, 61. l.: moram idti k-mojoj *kumi;* edna veli: pite *kuma*), valószínű, hogy a *koma*-nak *kum* nevezete is meglesz, de ezt nem tudom kimutatni. Az osztrák szlovénben a már idézett *sutel* mellett *boter (botra), koter (kotra)* a járatos kifejezés (v. ö. PLETERŠNIK). Ezek után arra a kérdésre, milyen eredetű a m. *kom, koma (kómé)*, úgy felelhetünk, hogy azt mondjuk: lehet gör. kel. bolgár, de lehet róm. kath. kajhorv.-hazai szlovén eredetű is.

Konvent (Magy. Könyvszemle XIV. 15, 17, Birk-k.: az egez *conuent*); — lat. *conventus*, ol. *convento* (kolostor), ó-frcz. *convent* (kolostor), raguzai horv. *konvenat* (róm. kath. kolostor, horv. akad. szót.), ča-horv. *konvent* (*kumvent, kuvent*, ŠURM. Acta croat. 163, 236, 268, 326, 330.), t. *konvent* (luth. tótban = gyűlés) stb. A lat. *conventus*-ról lásd JIREČEK, Die Rom. I. 37, 38. és *Zobor* szavunkat (e mű különlenyomat 2. rész 134. l.), v. ö. *káptalan*.

Korozsma, krizsma. Ez a szó a régi magyar nyelvben egyházi terminus technicus volt (v. ö. Érdy-k., Nyelveml. V. 129: zep illatw *criſmawal* megkenettetőt . . . *Criſma* vala . . . és NySz.) s «oleum sacrum» a jelentése. Ma is megvan a szó a népnyelvben *korozsma (kolozsma, kilozsma)* alakban, s jelentése «keresztelői ajándék, melyet a keresztszülék a keresztfiuknak v. keresztlányuknak adnak (darab vászon v. gyolcs v. ruhaneműt», v. ö. MTsz.). Nem szenved kétséget, hogy a m. *krizsma, korozsma* a gör. lat. χρῖσμα-, *chrisma*-ból való, csak az a kérdés, minő közvetítéssel. — ŠAFAŘIK azt írja (v. ö. Über den Ursprung 12, 35.), hogy a *chrisma* a nyugati, μῦρον pedig a keleti egyház kifejezése; áll ez nagyjában a szláv keresztény terminológiára (v. ö. RAČKI, Assem. LXXXI.), a mennyiben a katholikus szlávban a lat. *chrisma*-nak, a gör. kel. szlávban pedig a gör. μῦρον-nak megfelelő szó a term. technicus (v. ö. DALJnál, MITRÁKnál, DUVERNOISnál nincs szó *chrizma, krizma*-ról, VUKnál is csak mint kath. szerb szóról). Ha a mai gör. kel.

szláv terminológiában nem is fordul elő a χρнзма: *chrizma* (Miklosich Christl. Term. 30. lapján közölt bolgár *krizmane* róm. kath. bolg. kifejezés), a gör. kel. szláv nyelvemlékekben mégis nyoma van a szónak. A legrégibb kifejezés itt is a *miro*, *myro* (мvро; v. ö. Jag. Zur Entst. II. 70, 72; és Assem. Luk. VII. 37, 38, 46, Ján. XI. 2, XII. 3, 4, 5.), a melyet azonban igen korán helyettesíthet a *chrizma* (χρнзма, v. ö. Mar.-hoz csatolt index; Supr. 345. l. és Psalt. Sin. CXXXII. 2: χрiзма; a magyarban a megfelelő párhuzamos helyeken *kenet* olvasható). Mivel a *miro*, *myro* a *chrizma*-val már az evangeliumokban is váltakozik (Mar., Zogr.), némely kutatók eldöntetlenül hagyják, melyik a régibb kifejezés (v. ö. Arch. XV. 352, Starine XXIX. 179, Sitzungsber. CXXXIX. Zlatoust 65.). A különböző szerkesztésű szláv nyelvemlékekben *hrizma*, *hrižma* (Miklosich, Christl. Term. 30.), *krizma*, *križma* (Mikl. Lex. pal. és Ev. Dobrom. I. 58.) alakok fordulnak elő. A gör. kel. szláv nyelvek ez alakokról semmit se tudnak, csupán a kisoroszban van *križma*, a melynek jelentése: 1. weisses Leinwandstück bei der Taufe, 2. Pathengeschenk (Želechowski és Csopey). Nagyon kívánatos volna tudni, milyen területen járatos a szó a ruthénben; mindenesetre kiemelendő, hogy a gör. kel. (gör. kath.) kisoroszban a *križma* nem egyházi term. technicus (a kifejezés itt is a *míro*), s hogy a gör. *χ*: lat. *ch*-val bíró szavak *ch*-val és nem *k*-val vannak meg a kisor.-ban is.

A m. *krizsma*, *korozsma* róm. kath. szláv eredetű kifejezés, a következő okok alapján: *a)* A m. *krizsma*, *korozsma* a gör. *χ*: lat. *ch* helyén *k*-t tüntet fel; e hangtani sajátság, a mint azt a *Krisztus*, *érsek* stb. szavak tárgyalásánál láttuk, a latin egyházi kiejtés sajátsága. Ezért van, hogy okleveleinkben a szó *c*-vel van írva (v. ö. 1109-i veszprémi görög-lat. oklevél Országos levéltári példányán: in consecratione *crismatis* et olei), s hogy valamennyi róm. kath. szláv nyelvben a szó *k*-val van meg. *b)* Szláv közvetítés mellett szól az, hogy a m. *krizsma*-ban a lat. *s* helyén *zs*-t találunk (v. ö. Arch. XXIV. 267.). A róm. kath. szláv nyelvekben ugyanis a szónak a következő alakjai vannak: cseh *křížmo*, *křižmo*, lengy. *krzyżmo*, *chrzyżmo*, szorb *kžižmo*. E három nyelvben a jelentés «oleum sacrum», s azt hiszem, hogy a ném. *chrisam*-ból való kölcsönzések (v. ö. cs. t. *almužno*, de szlov. *almužna*). A róm. kath. szerbben *krizma*, *krizmati*: bérmálás, bérmálni-t jelent (v. ö. Vuk), ugyanez a jelen-

tése a szónak a dalmát-horvátban is (v. ö. Bjellost., Voltiggi, Micalia; a raguzai horv. katekizmusokban *hrizmanje:* bérmálás) s részben a ča-kavštinaban is (v. ö. Rad XX. 115. és hogy az olaszban *crisma:* l'olio consecrato, de *cresima, cresma:* il sacramento). A kaj-horvátban az én adataim szerint *krizma* (oleum sacrum; Habd.; *bermati:* bérmálni) a szó, a horvát Akadémia ismer azonban horvát *križma* alakot is (v. ö. Nem. I. 417: *Križmanić* vezetéknév), s Jagić «Evang. Dobromiri» czímű tanulmányában azt írja (I. 58.), hogy «noch heute ist im Kroatisch-Slovenischen der Ausdruck mit *ž: krîžma* wohlbekannt». Nyilvánvaló dolog, hogy itt kroatisch-on kaj-horvát értendő.

Jagić azt írja, hogy a szlovénben is *ž*-vel van az alak. S csakugyan, az osztrák és magyarországi szlovén kátékban *križma* annyi mint «oleum sacrum» (v. ö. pl. Kerščanski kat. nauk okrajšan. Na Dunaji 1852, 50. lap: Sveta *birma* je zakrament, v kterem je kerščen človek s sveto *križmo*, vagy Muržec, Bogočastje sv. katolške cerkve 125. l.: «*križma* . . . obstoji iz posvečenega olja ino palzama» stb.). Pleteršnik szótárában *križma:* das geweihte oel; taufmahl, *križemnik:* taufhemdchen, das die Pathen dem Täufling schenken (v. ö. baj. chrisam-hemed: jenes Hemd, das der

kěižmo
krzyžmo
křižma
miro
križma
križmu
križma
križmu
križma
križmu
križmu
križma
križmu
križma
križmu
križma

Täufling als Geschenk erhält, Schmeller I. 395.). S ezzel a m. *krizsma, korozsma* mindkét jelentését és hangalakját megmagyaráztuk. Miként a *bérmál*, ez is róm. kath. szlovén eredetű kifejezés nyelvünkben, a mint azt a fenti térkép is feltünteti. V. ö. *bérmálni*.

Kórus, v. ö. *kar*.

Létánya. A régibb magyarban a mai *litánia létányá*-nak hangzott (v. ö. Thewrewk-k.: bodogh azon *letanyaya* magyarwl, Nyelveml. II. 273, Czech-k.: *letanya*, Nyelveml. XIV. 331.). Ma is megvan ez alak a nép nyelvében (v. ö. *létányo, letenye* MTsz.). Ez a régi *létánya* a maga *é*-jével olasz eredetre mutat; vel. olasz latinságban *letania* is olvasható (v. ö. Monticoli, Chron. Ven. J. diac. I. 73.), s a mai vel. olaszban a *litanie* (v. ö. Boerio; Rešetar, Zadarski i Rańinin lekc. XL. lap: le *litanje*) mellett *letanie* is hallható (v. ö. ol. *letanie, litanie:* lat. *litaniae*). Előfordul azonban *e*-vel a szó a ča-horvátban is (v. ö. *letanie*, Reg. sv. Ben. Starine VII. 94. és Linde szótára) és a XII. századi stájeri osztrák németben is (v. ö. hogy a seckau-i XII. századi u. n. Heinrichs Litaneinak az eredetiben *Letania* a címe, a kézirat Gráczban Manus. I. 1501. alatt az egyet. könyvtárban, kiadva: Hoffmann von Fallersleben, Iter Austriacum II. 215; Karintiában németül ma is *Letanei*, Grimm Wb.). E két adat alapján azt hiszem, hogy a szlovénben is, meg a kaj-horvátban is megvolt *e*-vel is a szó. Ma azonban az írott latin alak *(litania)* győzelmeskedett a népies *letanja, letanje* felett (v. ö. kaj-horv. *litanie:* litaniæ Jambr., szlov. *litanje:* litaniæ Linde, *litanije* Pleteršnik, kath. bolg. *litánia*, cs. t. *litanie:* litaniæ, lengy. *litania*, szorb *litaneja*). — Cyrill és Method nyelvében nem fordul elő a *litanija*, Miklosich Lex. p.-ában is csak egy XVII. századi szerb forrásból közöl *litanija*-t s ma a kisor.-ban van *litanija* (Mitrák és Želechowski; Daljnál, Duvernoisnál, Vuknál nincs *litania* szó). Mindazonáltal a *litanija* nem gör. kel. szláv kifejezés, itt hozzá hasonló a *litija:* литиꙗ, gör. λιτή, a mely ugyan első sorban p r o c e s s i ó-t jelent (v. ö. Supr. 411: съ литиꙗмн, Mikl. Lex. p.: съ литиєю поюще; lásd a *processio* szónál), de jelenthet l i t a n i á-t is (v. ö. Sreznevskij, Materialy: мимоходящи литии = pertranseunte *litania*). Mindezek után kimondhatjuk, hogy a m. *létánya* róm. kath. nép adta terminus technicus; lehet egyenesen olasz, de lehet szlovén-horvát közvetítéssel jött kifejezés.

limbus (Volf, Első keresztény térítőink különleny. 100. l.); — lat. *limbus* (v. ö. Mikl. Christl. Term. 50. l.).

május, v. ö. A hónapok nevei.

malaszt. Részletesen kifejtettem már ez értekezésemben (v. ö. NyK. XXXII. 57—63. és különlenyomat I. 1. 19—25. l.), hogy az óbolgár, s az ez alapon fejlődött gör. kel. szláv evangéliumokban, zsoltárokban, egybevetve a párhuzamos magyar szövegekkel, a *malaszt*-ot *blagodětь*-nek, *blagodatь*-nak hívják (v. ö. Jag. Zur Entst. II. 61, 63, 74.); csakis a róm. kath. szláv fordításokban hívják a m a l a s z t-ot *milostь*-nak. Kétségtelen dolog, hogy a gör. kel. szláv emlékekben előfordul a *milostь* szó, csakhogy jelentése kivétel nélkül i r g a l m a s s á g, misericordia (v. ö. **милость**, később **щедрота** is, t. *štedrý* večer: karácsony estéje, Jag. Zur Entst. II. 65.). A róm. kath. szlávban az *irgalmasság*: *milosrdie* (cs.; lengy. *miłośierdzie*, horv. *milosrdje*; az óbolgárban a szó *könyörület*-et jelent, v. ö. Máté IX. 36. XIV. 14, XV. 32.), *usmiljenje* (osztr. szlov.), *szmilenoszt* (hazai szlov.). Mivel tehát a m. *malaszt* jelentésében csakis a róm. kath. szláv *milostь* szóval egyezik, következik, hogy a m. kifejezés a róm. kath. szláv keresztény terminológiából való. Ezt egyébiránt nem csak a párhuzamos bibliai szövegekből lehet bebizonyítani; mindenki tudja, hogy a *malaszt* szó leginkább az angyali üdvözletből ismeretes a nép előtt. A Königsbergi töredék szalagjain [*mi*]*lostual teles* olvasható, a Peer-kódexben (Nyelveml. II. 92.) pedig «Idwezleg maria: *malasthwal* telÏyes». Ma is *malasztal teljes*-t mondunk. Az egyezés itt is csak a róm. kath. szlávval mutatható ki; a gör. keleti szláv nyelvekben ezt találjuk: Bogorodice Děvo, raduj sę *blagodatnaja* Maria, Gospodь s' toboju (szerb kátékban: Pozdrav Materi Božjoj-ban). Ez van az óbolgárban is (Luk. I. 28: **радоуи сѧ благодатьнаѧ господь съ тобоѭ**) s a külömböző gör. kel. szláv emlékekben. A *blagodatьnaja*-t itt-ott felcseréli a *blagodětelьnaja* (Nikol. ev.), *obradovanaja* (v. ö. Jag. Zur Entst. II. 63.) kifejezés.

A róm. kath. szláv nyelvek angyali üdvözletében a mi *malaszttal teljes* kitételünknek a következő megfelelése van:

A) tót: Zdrava' s Maria, *milosti* p l n a | hazai szlov. Zdrava bojdi Maria, *miloscse* p u n a, Goszpon je sztebom (Küzmics Miklós, Szvéti evangy.[2] 133. l. és Kres I. 183.) | kaj-horv. Zdrava budi Marie, *milozti* p u n a (Varazsdi Abecedariumban 1828-ból 8. lapon:

miloscse p u n a) | ča-horv. Zdrava budi Maria, *miloszti* p u n a, Verancsics szótárában 1595-ben 128. lap: pulna *miloszti* | róm. kath. szerb: Zdrava budi M., *milosti* p u n a | róm. kath. bolg. Zdráva Mário! s *milus* p â l n a, Guspudin ij sâs têbe (v. ö. Vazdiganj 396. l.).

B) Cseh: Zdráva bud' M., *milosti* o b d a ř e n á | osztr. szlov. Zdráva bodi M., z *milostjo* obdarovana (bibliafordításban Luk. I. 28.); régi katekizmusokban és emlékekben az angyali üdvözletben ezt találjuk: Chiessena si Maria, *ghnade* si pouna (lajbachi Letopis

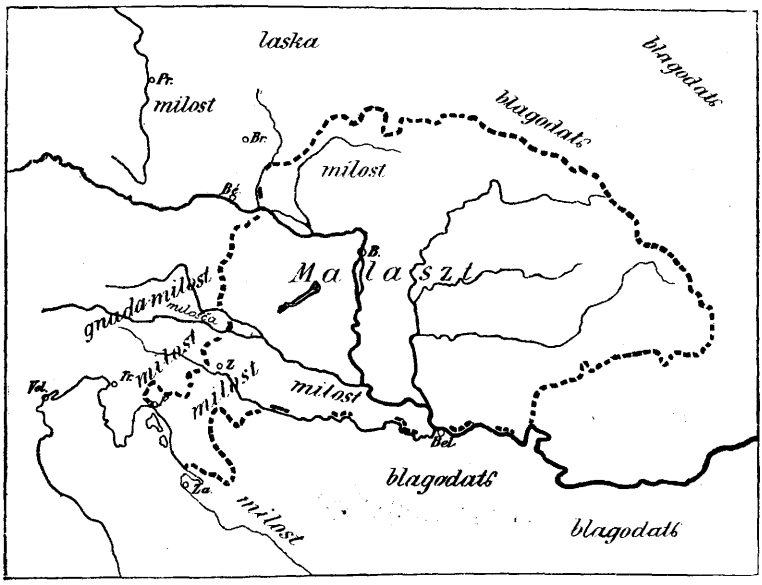

1891: 98.); Češčena si Maria, *gnade* polna (Kerščanski kat. nauk, na Dunaji 1852, 27. l.). Ez a *gnada* (malaszt) szó már a XV. századi Klagenfurti kéziratban is benn van (Czestschena sy Maria, *gnade* pallna, Kres I. 183, lajbachi Letopis 1887: 221, Sket. Slov. slovstvene čit. 32.), s Dalmatin bibliájához csatolt registerben azt olvassuk, hogy a krajnai *gnada* annyi mint a kaj-horv. *milost* (malaszt). A Freis. nyelvemlékekben *milost* = gratia és misericordia | lengy. bądź podrowiona *láską* udárowána (bibliaford. Luk. I. 28.).

A m. *malaszttal teljes* csak az *A)* alatt felsorolt nyelvek kifejezésével egyezik, s az a nézetem, hogy ép ezért a *malaszt* hazai szlov. kaj-horv. eredetű. Itt a *milošča* mellett *miloszt* is a szó (v. ö.

Barla M. Krsz. nove peszm. knige 5; kaj-horv. *mìlost*, Rad CXVI. 123.). Még megjegyzem, hogy személyneveink *Milozt*-ja (lásd szláv személynevek I. 2, 118.) a lat. *Clemens* fordítása, s hogy egy oklevelünkben «Laczlo Istennek malazthyaabool Magyerorzaagnak kyrallya» olvasható (v. ö. Szamota, Schlägli szój. *szerém* szónál).

márczius, v. ö. A hónapok nevei.

mártír, mellékalakja: *mártély*, *maltir*, *mártirom* (NySz., Jambr. és MTsz.); — lat. *martyr*, gör. μάρτυρ, ol. *martire* (piem. ol. *màrtir*). Közvetlen latin-olasz eredetű kifejezés nyelvünkben. A gör. kel. szláv ker. terminológiában мѫчєникъ: *mǫčenikъ* (v. ö. or., szerb *mučenik*, bolg. *mъ̑čenik*; egyéb gör. kel. szláv kifejezések: страстотрьпьць: *strastotrъpьcь*, исповѣдьникъ: *ispovědьnikъ*, страдалець: *stradalьcь*) a mártír neve, s ugyanez a szó megvan a róm. kath. szláv terminológiában is (v. ö. cs. t. *mučedlnik*, horv. *mučenik*, lengy. *męczennik*; a szlovénben a Freis. nyelvemlékekben *moćenik*, a mai nyelvben *mučenik*, *mantrnik*, *martrnik*). Itt jegyzem meg, hogy a szláv *mǫčenikъ* származékszó a szláv *mǫka* (or., szerb-horv. cseh-tót: *muka*, bolg. *mъ̑ka*, lengy. *męka*, szlov. *móka* és gyakrabban mint egyh. term. techn. *muka*): gyötrelem, fáradság jelentésű szóból, a melyből a m. *munka* is ered (v. ö. HB.: ez *muncas* vilagbele = fáradságos, gyötrelmes).

menyegzős vasárnap, v. ö. A hét és napjai.

miasszonyunk. Kódexeinkben, mai imádságainkban «*azonyonk* Maria, *azzonywnk* zyz Maria, *asszonyunk* Mária» (NySz., Virg.-k.; Érdy-k. Nyelvemléktár V. 60, 202, 487.) olvasható. A régi magyarban asszony = domina; a Szent Gellért-legenda 13. §.-ából arról értesülünk (v. ö. NySz.-ben levő idézetet), hogy a magyarok Bold. Szűz Máriát egyszerűen *domina*-nak hívták, míg a Leg. S. Stephani maior 11. §.-a szerint *regina*-nak (v. ö. cuius honor et gloria tam celebris inter Ungaros habetur, quod eciam festiuitas assumpcionis eiusdem virginis sine additamento proprii nominis ipsorum lingue regine uocitetur). Ez magyarúl *asszonyunk* vagy még inkább *nagyasszony* (v. ö. naptárakban: *Nag Azzon napia*, Knauz, Kortan 143.) lehetett. Az *asszonyunk* kifejezés latinúl *Nostra Domina*. A mi már most a dologban feltünő, az az *asszonyunk*-beli több birtokost jelölő *-unk* személyrag. A nélkül hogy a dologból valamit következtetnénk, megemlítem, hogy az olaszban *Madonna* (= mea domina, insbesondere die heilige Jungfrau,

Körting, EtWb.) a kifejezés, a mi tudvalevően asszonyom jelentésű: olasz iratokban azonban előfordul «*nostra dona*» is (v. ö. Rešetar, Zad. i Raďinin lekcionar LII. lap: per la mesa dela *nostra dona*), de nem népies. Hasonló népies kifejezés csak a francziában van; Du Cangenál a domina szó alatt ezt olvassuk: «Voci Domina sæpius addita est hæc nostra. Hinc Gallis nostris quasi uno verbo effertur *Nostre-Dame*». A francziában tudvalevően Boldogasszonynak ma is *Notre-Dame* a neve. A szláv nyelvekben hasonló kifejezések szintén kimutathatók, így horv. Naša Gospa, Naša Gospoja (Linde-féle szótár Panna alatt), a mi magyar eredetű lesz. Ugyancsak magyar eredetű lesz a *Nagy-* és *Kisasszony*-ból a hazai bolg. *Mala* (kis), *Velka*, *Gulema* (nagy) *Gospa*, a róm. kath. szerb és a kaj-horv. *Mala*, *Velika Gospa*, *Gospojina*, a muraközi horv. *Mala*, *Velika Meša*, a hazai ča-horv. *Mala*, *Velika Maša*. A gör. kel. szlávban *presvętaja vladičica naša Bogorodica*, *Bogomaterь* a kifejezés (v. ö. Assem. 171, 172.).

miatyánk. A kifejezés a lat. *pater noster* fordítása. Ugyanígy, az ima bekezdése alapján nevezik ez imát a szlávok is (v. ö. t. *očenáš*, lengy. *ojczenász*, szlov. *očanáš*, or. *očenaš* stb.; gör. kel. szlávban *gospodnja*, *molitva gospodnja* is).

mindszent napja (v. ö. Münch.-k.: *Mend scent* napia, Batthy. misek.: Könyvszemle III. 113: *Mynd Zent;* Nyelvemléktár V. 413, 443, XII. 215: *Myntzent napya*, *mynt zent*, *Mindzent*, NySz. és Knauz, Kortan 232.); — a lat. *dies festus omnium sanctorum* fordítása. Fordított kifejezés van a szlávságnál is (v. ö. horv. *sesvéti* Nem. I. 403. stb.).

ministrál, *ministráns* (MTsz.: *miniszter*); — lat. *ministro*, *ministrans* (t. i. missæ).

mise. Erről a szóról az értekezés folyamán többször megemlékeztem már (v. ö. különlenyomat I. 2. rész: 3, 57.) s azt mondtam, hogy a lat. *missa* Észak-Olaszországtól föl egész Lengyelországig valamennyi róm. kath. szláv nyelvben *s*-sel hangzik. Valószínű, hogy ez az *s* hang olyan újlatin nyelvi dialektusból való, a hol a két magánhangzó közti lat. *ss* (= *ssz*)-et *s*-nek (= *š*) mondták (v. ö. Jir. Die Rom. I. 36, 85.). A magyar *mise* azonban nem közvetlen újlatin nyelvi átvétel, hanem szláv közvetítéssel került nyelvünkbe. Csak az a kérdés, mely szláv nyelv közvetítésével.

Mivel a lat. *missa*, m. *misé*-nek megfelelő hangalakú és jelentésű szó csak a róm. kath. szlávságban található, következik, hogy a m. *mise* róm. kath. eredetű ker. terminus technicus. A gör. kel. szláv egyházban, s így az óbolg. emlékekben is a misének egész a mai napig *liturgjija* (v. ö. Assem. 125, 178. l., Sav. kn. 99, 105, 124. > gör. λειτουργία), *liturgija*, *služьba* (v. ö. Assem. 178, Supr. 139, Mikl. Lex. p.; szerb: *služba:* Srbi obično liturgiju zovu prosto s l u ž b a; az oroszban *obědnja*) a neve.

Görög kel. szláv emlékekben az egy Vita Methodii-t leszámítva nem fordul elő *mьša* szó. A Vita Methodii-ban azonban többször olvassuk (az idézeteket lásd ez értekezés I. 2. rész 57. l.) ezt: *mьša rekъše* služьba = mise, azaz [értsd: gör. kel. szlávban] *služba*. Ez az adat azt bizonyítja, hogy Cyrill és Method működése területén: Moraviában a *mьša* népies kifejezés volt (v. ö. Jag. Zur Entst. I. 22, 54.), a mely a *liturgjija* kifejezést a gör. kel. szláv terminológiában kiszorította volna, ha nem lenne a görög keleti és a római katholikus mise közt oly nagy különbség. Egyébiránt a *mise: mьša* római katholikus szláv voltát az is bizonyítja, hogy ezt a szót találjuk a tót-cseh szerkesztésű Kíjevi töredékekben (nyolczszor fordul elő) és a horvát szerkesztésű Bécsi levelekben (kétszer fordul elő, v. ö. Jag. Glagolitica 8, 9, 10, 12. l.). A lat. *missa*-ból eredt róm. kath. szláv *mьša* (tehát *š*-es alak) hazánk területén való használatát ki tudjuk mutatni a IX., X. század óta. A mai róm. kath. szláv alakok a következők: lengy. *msza* (olv. *mša*), szorb *mša*, ó-cseh *mša*, mai cseh *mše*, t. *mša*, *omša*, hazai szlov. *meša* (m é š n i k: áldozó pap), osztrák szlov. *maša* (Megiser, Pleteršnik, *mašnik:* áldozó pap, előfordul *meša*, *mešnik* is, v. ö. Muršec, Bogočastje, index), olaszföldi szlov. *maša*, *miša* (Arch. XIV. 196, 229, 232. és lajbachi Letop. 1891 : 99.), kajhorv. *meša* (Habd., Petretics, lajbachi Letopis 1887 : 207.), horv. *maša* és *misa* [hogy hol végződik az *š*-es, s hol kezdődik az *s*-es (= *sz*) ejtés, v. ö. Jag. Glagolitica 9. l., az *s*-es (= *sz*) alak a lat. *missa*-nak hatása alatt keletkezett újabb időben. Ma pl. Dalmácziában *misa* a szó, de régebben, a mint azt Hervoja misekönyve tanusítja, *s* (= *š*)-es volt], római katholikus szerb *mîsa*, római katholikus bolgár *misa* (*misnić:* áldozó pap; a római katholikus bolgárban *maša*, *mъša* is hallható, v. ö. Syrku, orosz Akadémia Izvjestija IV. 657.).

A m. *mise*, a mint azt az idemellékelt térkép mutatja,

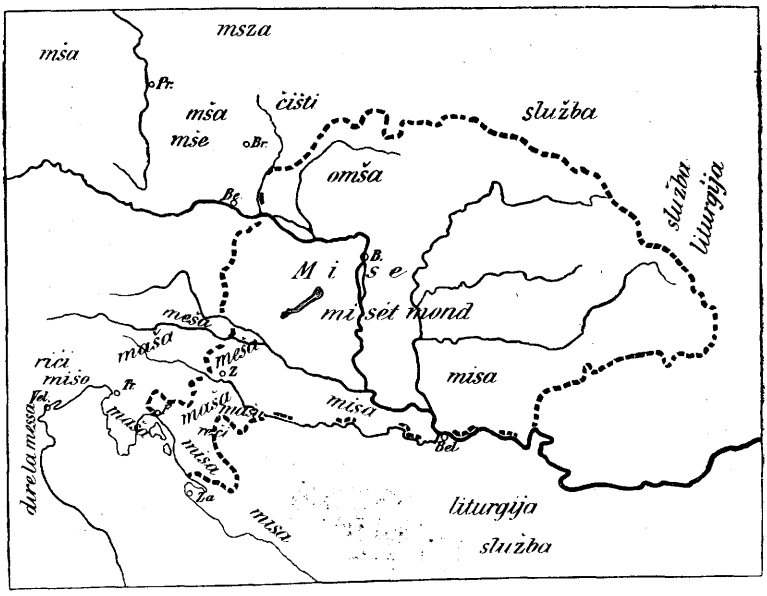
msza
mša
Pr.
mša
mše
Br.
čisti
služba
omša
Bs.
služba
liturgija
M i s e
mi séť mond
B.
mesa
mesa
misa
misa
mis

szerb, ča-horv.: *mašu služiti*, a kifejezés megvan a Statut Vinodolski-ban, Mon. IV. 20. l., továbbá Šurm. Acta croat. 157, 161. stb.), misét mondani azonban csakis a horvát és a szlovén nyelvben. A szlovén nyelv egy részében ugyan hallható a *mašo brati* = misét olvasni: messe lesen (ugyanígy cseh mši čisti, lengy. czytać mszą), *mašo delati, storiti* (= missam facere, *maševati*, hazai szlov. *mesűvati*), azonban itt előfordul a *mašo reči, mišo riči* kifejezés is, a mi szóról-szóra misét mondani jelentésű (v. ö. olaszföldi szlov., Arch. XIV. 229.). A horvátban szintén *mašu povedati, mašu reči* hallható (v. ö. Šurm. Acta croat. 37: veliku mašu rešči, u. o. 124. l.: vsaki tjedan bude dužan svete maše dve povedati, u. o. 145. l.: da se reče 40 mis stb.). A horv. *mašu reči*, olaszföldi szlov. *mišo, mašo reči, riči*, m. *misét mondani* az olasz *dire la messa*, franczia *dire la messe* (a latinban missas dicere volna, v. ö. Du Cangenál egyszer előfordul) fordítása.

Mindent összefoglalva az a nézetem, hogy a m. *mise, misét mondani* róm. kath. szlovén-horvát eredetű nyelvünkben, a hol viszont olasz eredetű.

A különböző mise-elnevezések közül, a milyen a *lassu* v. *csendes mise, nagymise* stb. (v. ö. Czuczor-Fogarasi, *mise* és NySz., továbbá itt requiem-nél) csupán a *csonka misé*t említem, a melyhez hasonló elnevezést más nyelvből nem ismerek (missa imperfecta??). Csonka mise az a mise, melyet nagypénteken reggel 9 órakor mondanak. A rendes miséből ekkor bizonyos részeket elhagynak.

monostor, v. ö. *klastrom*.

munka, v. ö. *mártír*.

nagyasszony, v. ö. *miasszonyunk*.

november, v. ö. A hónapok nevei.

oktáva. Valamely ünnep utáni nyolczadik nap az illető ünnep oktává-ja (NySz.); a kifejezés a lat. *octava* (ol. *octava*, horv. *oktava, oktaba*, lengy. *oktawa*, cs. *ochtav, ochtab, otava, votava* stb.) átvétele.

október, v. ö. A hónapok nevei.

oltár. A m. *oltár*-nak az óbolg. evangélium- és zsoltárfordításokban ѡлтарь: *oltarъ* a megfelelője (írva ѡлътарь is, v. ö. Máté V. 23, 24, XXIII. 18, 19, 20, 35, Luk. I. 11, XI. 51, Zsoltárok XXV.

6, L. 21, LXXXIII. 4, CXVII. 27; egyéb adatok: Euch. Sin. 16, 70, 77, 134, 135, 152, 159, 176, 178, 186, Cod. Supr. 153, 157.). E kifejezést, a mely egyszer *altarъ* alakban olvasható a Psalt. Sin.-ban (XLII. zsolt. 4: **къ алтарю божю** = Döbr.-k.: istennek o l t a r a h o z), az óbolg. nyelvemlékekben itt-ott *trěbište* (**трѣбиште**, v. ö. Vondrák, Glag. Cloz. 9, 11. l., Sitzungsber. CXXIV. II. 43, Arch. XV. 342, Cod. Supr. 264, 312, 316.), *prěstolъ* (**прѣстолъ** = Máté V. 34: Mar. = Münch.-k.: istennec *zeki*), az egyházi szlávokban pedig *trěbьnikъ* (**трѣбьникъ**), *žrьtvьnikъ* (**жрьтвьникъ**) váltja fel (v. ö. Jag. Zur Entst. II. 66, 72, Sitzungsber. CXL. Jag. Dobr. 11. l.). Általában azonban közönséges kifejezés az *oltarъ* mind az óbolg. nyelvemlékekben, mind pedig a gör. kel. szláv emlékekben. A mai gör. kel. szláv nyelvekben is *oltarъ* a szó (v. ö. or. *oltarъ*, az ó-oroszban *altarъ* is; kisor. *oltar, vivtar* | bolg. *oltár*, Plěvnja-ban *valьtarъ*, Sborn. VIII. 279. | szerb *òltâr*), a mely mellett *prěstolъ* (v. ö. oláh *pristol, pristil*, Weigand, Jahresber. VII. 101.), *žertvenikъ* is előfordul.

Az óbolg. és gör. kel. szláv *oltarъ* szóról az a nézet, hogy moravismus (v. ö. Šafařik, Über den Ursprung 9. l.); hazánkban ugyanis a lat. *altare*-ből (v. ö. Jir. Die Rom. I. 36, Vondrák, Altk. gr. 42.), vagy az ófn. *altâri*-ból (v. ö. Arch. XV. 489.) a szlávban *oltarъ* lett, s ez a kifejezés aztán belekerült a Cyrill és Method nyelvébe. Ezzel szemben Jagić azt írja (v. ö. Zur Entst. I. 82, II. 26.), hogy az óbolg. *oltarъ* eredhet a gör. τὸ ἀλτάριον szóból is. Mi ehhez a nézethez csatlakozunk, s azt tartjuk, hogy Cyrill és Method hazánkba a görög ἀλτάριον-ból való *oltarъ* kifejezéssel jött. Itt azonban *oltārъ* kifejezést talált, mert a lat. *altare*-ból a róm. kath. szláv népeknél, függetlenül a gör. keletiektől, szintén *oltārъ* lett a szó. S ma a róm. katholikus szláv népek is *oltarъ*-ra visszavezethető szót használnak *oltár* értelemben [v. ö. szorb *wołtař, hołtař*, lengy. *ołtarz*, cs. *oltář*, t. *oltár*, szlov. *oltár*, horv. *oltár* (ča-horv., Nem. I. 407, dalmácziai kátékban *otar*, v. ö. raguzai *òtār* Rad LXV. 162. és Vuk, Fiumében *altār* is, Rad CXXIV. 106.), róm. kath. szerb *òltâr*, róm. kath. bolg. *ultár*]. A mai szláv *oltarъ* tehát kétféle eredetű; a gör. keletieknél a görögből, a róm. katholikusoknál pedig a latinból való kölcsönzés.

A m. *oltár* (legrégibb előfordulása a Gyulafehérvári glosszákban: scent *oltarun* kuner kepeben, alakváltozatok: *óltár, otar:*

olv. *ótár; altar* NySz.) nézetem szerint szláv eredetű kifejezés. A szláv nyelvekben a latin-görög eredetű jövevényszavak *a*-ja, α-ja általában *o* alakban jelentkezik (v. ö. pl. szláv *poganъ: paganus*, παγανός, szláv *sotona: σατανὰς*, szláv *poroda: παράδεισος* stb.); a lat. gör. *altāre*, ἀλτάριον-ból tehát a szlávságban szabályosan *oltārъ* lett (a szóvégre v. ö. μοναστήριον: *monastyrъ*, ποτήριον: *potirъ* stb.). A magyar *oltár* *o*-ja tehát szláv közvetítésre vall. E tanítás ellen két dolgot lehet felhozni: 1. Vannak észak-olasz nyelvjárások, a melyekben a szókezdő lat. ol. *al-* a XV. században *ol*-nak hangzik (v. ö. Denkschriften XXII. 110, Sitzungsber. LIX. 6.). Egy olasz nyelvjárási *oltār* alakból válhatott a magyarban *oltár*. Erre azonban azt jegyzem meg, hogy ez olasz nyelvjárási sajátság a XIV. század legelejére és a XIII. század végére nincs kimutatva, nálunk pedig ekkor is *oltár* volt a szó (v. ö. Gyulafehérvári glosszák). 2. Sokkal nyomósabb a második ellenvetés. A lat. *a* nyelvünkben általában *a* marad latin eredetű jövevényszavainkban. A magyar nyelv történetén belül azonban egy sereg szóról ki lehet mutatni, hogy a legrégebben *a*-val hangzottak, ma pedig *o*-val vannak meg nyelvünkben. Ilyen szók a következők: *Borbás* régebben *Barbas* (Okl. szót.), *Borbála* régebben *Barbara* (Okl. szót.), *Magdolna* régebben *Magdalna*, *Ágota* régebben *Agatha*, *pogány* régebben *pagan* (v. ö. Okl. szót.), *Pongrácz* régebben *Pangrácz* (Okl. szót.) stb. Ha mi az összes idevágó példákat összegyűjtjük (v. ö. *Boldizsár*, *Katolna*, *kókonya*, *orgona* stb.), azt fogjuk látni, hogy az ilyen latín-görög eredetű szavak *a* > *o*-t feltüntető szavak kétfélék; az egyik részt nyelvünkben először *a*-val, azután később *o*-val írták, ezek ma *o*-val hangzanak; a másik részt mindig *o*-val írták. Ez utóbbi szavakról az a nézetem, hogy *o*-val kerültek át hozzánk, ilyen szó pl. a *Boldizsár* név, s ilyen az *oltár* is (v. ö. Okl. szót., a NySz. egy XVI. századi *altar* adatot közöl, de ez a mi szempontunkból kései, ennek *a*-ja az *altare* hatásából magyarázható). Mivel tehát a m. *oltár* a legrégibb időktől *o*-val van írva, s így a szláv alakokkal egyezik, az a nézetem róla, hogy szláv úton került hozzánk. Azt azonban nem lehet eldönteni, vajjon gör. kel. vagy róm. kath. szláv terminológiából kaptuk-e.

olvasó. A régi magyar nyelvben kizárólag *olvasó* volt a r o s a r i u m neve (v. ö. NySz. és Okl. szót.), újabban a hivatalos terminológiában *rózsakoszorú* (NySz.), *rózsafüzér* is (v. ö. naptárak) a

név. A lat. *rosarium*, ol. *rosario* (népies szó: *corona*), frcz. *rosaire*, alb. *ruzare*, *rozār*, *ruzār* (Weigand, Jahresber. X. 129. stb.) nem magyarázza meg a mi *olvasó* elnevezésünket; ennek megértéseért a szláv nyelvekhez kell fordulnunk. Az *olvasó* szóról Ásbóth azt tartja (v. ö. NyK. XVIII. 405.), hogy «szakasztott mása az orosz és egy bizton föltehető ószlovén (értsd: óbolgár) kifejezésnek». Az oroszban ugyanis *četki* (olv. *čotki*, többes sz., kisor. *čotki*, Želechowski) az olvasó népies neve, s ez az or. *čestь* (olvasni, számolni) ige származéka. Hasonló felfogáson alapuló elnevezést találunk a bolgárban is, meg a szerbben is. A bolgárban a lat. rosarium-nak *brojeníci* (többes nom., Cank. 157. l., Duvernois, népies eredetét bizonyítja, hogy Vazov regényében is előfordul), a szerbben *brojenice*, *brojanice* (többes nom., Vuk) a neve; e két név a szláv *broj* «szám, numerus» szóból való (v. ö. szlov. *berilo*: lesebuch). Mivel már most a m. *olvasni* «legere» és «numerare» jelentésű, egészen helyes az a következtetés, a mely szerint a m. *olvasó* a gör. kel. szláv *brojeníci*, *brojenice*, *četki* kifejezéseknek a fordítása is lehet. Ezt a következtetést az se zavarná, hogy az olvasó csak a XIII. század óta, s csak a róm. katholikusoknál terjedt el, mert hiszen az olvasó csupán mai alakját nyerte Szent Domonkostól, egyébként pedig ismert volt már jóval régebben is (v. ö. Kirchenlex. Rosenkranz), s ismert volt a gör. kel. szerzeteseknél is. Hogy azonban az óbolgárban mi volt az olvasó neve, azt nem tudjuk megmondani (v. ö. hogy az oláhban *mătanie*, *metănii* a szó, Cihac II. 675, a mi a gör. μετάνοια mása, talán az óbolg.-ban is ez lehetett a szó).

Fontosabb ellenvetés a m. *olvasó* elnevezés gör. kel. szláv eredete ellen, hogy vannak róm. kath. szláv népek is, a melyek a mi elnevezésünkhöz hasonló jelentésű szóval hívják az *olvasó*-t. A róm. kath. szláv népek nyelvében a rosarium-nak következő nevei vannak:

a) Lat. *rosarium*, ném. *rosenkranz* = lengy. *różaniec*, cs. *růženec*, t. *ruženec*, osztr. szlov. *rôženkranc*, *rožni venec (vejnec)*, sokác-szerb *rožarij (rozarij)*.

b) Lat. ol. *corona* (v. ö. rosario . . . detto più comunemente *corona*) = osztr. szlov. *krônica*, róm. kath. bolg. és szerb: *krunica*, Adria-menti horv. *krunica*.

c) Lat rosarium vulgo *pater-noster* = t. *pátriki (pátrike)*,

pátrički (a szó g y ö n g yöt is jelent, s e jelentésben átment a kisoroszba is (v. ö. kisor. *pacjóri, pacjorkí;* glaskorallen, gläserner etc. Halsschmuck, Želechowski) | fordított kifejezés: hazai ča-horv. *očenaši*, dalmát-horv. és róm. kath. szerb: *očenaši* (Vuk).

d) Hazai szlov. *čislo, čisla* (v. ö. Zobr. szlov. 23: V-rokaj mej molitveno kni'siczo, ali *csiszlo* (petli, pater noster, molek) ki etih nema v-Cérkvi, po návadi nema tüdi v-szrci pobo'snoszti, u. o. 38: tü májo molitvene i drüge féle dobre knige, ino *szvoja csiszla* | kaj-horv. sveto *čislo* (muraközi horvát naptár: Medjimurski kolendár, október első vasárnapja; Jambr., Bjellost., Habdelich). Dalmát-horvát szótárak közül Micalianál és Stullinál olvasható, hogy a horv. *čislo* = rosarium (v. ö. horv. akadémiai szótár).

e) Egyéb kifejezések: Szlov. *molek* (v. ö. Pleteršnik és Zobr. szlov. 23.), *petli* (Zobr. szlov. 23.), *betlik* (Škapulér 24.), raguzai horv. *krliješi, kraliješ* (Vuk, e kifejezést a horvát Akadémia szótára a m. *kláris*-ból származtatja, v. ö. Okl. szót.: harom k l a r i s olwaso, egy k a l a r i s olwaso).

Ez összeállításból látható, hogy a róm. kath. népek közül a hazai szlovének, a kaj- s részben a ča-horvátok (*d* alatt) a lat. r o s a r i u m-ot *čislo*-nak hívják. Ez a *čislo* tulajdonkép «szám»-ot jelent, s ép úgy származik a *čьtǫ* (olvasok, számolok) igéből, mint akár az or. *četkí* (*čotkí*, rosarium). Mindent összefoglalva, a m. *olvasó* lehet a róm. kath. szlovén-horv. *čislo* alapján készült fordítás is.

orgona. Régibb alakja *organa*, a mely az 1629. évi nagyszebeni Nomencl. E. 2. lapján előfordul (v. ö. *orgonás* Okl. szót.). A NySz. a Döbr.-k.-ből idéz *organa* alakot, idézete azonban hibás, a kódexben *orgona* olvasható. A m. *orgona* a lat. o r g a n u m többes *organa* alakjából való kölcsönzés (v. ö. ófn. *organa*, Kluge EtWb.), így található már zsoltárfordításainkban is (v. ö. CXXXVI. zsolt. 2. vers: Apor-k.: mv *orgonainkat*, Döbr.-k.: mi *orgonankot* = lat. *organa nostra;* az óbolgár Psalt. Sin.-ban: *organъny našję*, Berčić-nél *organi naše* olvasható). A lat. *organum: organa*, gör. ὄργανον a szláv nyelvekben a következő alakokkal van meg: gör. kel. szláv *organъ (jergan* Jag. Zur Entst. II. 91, *varganъ*, Sreznevskij, Mater.); róm. kath. szláv: szorb *orgele*, lengy. *organy*, cseh-tót *varhany, organy*, hazai szlov. *orgole*, osztr. szlov. *orgle*, horv. szerb *orgule, orgulje* (valamennyi róm. kath. szláv alak többes nom.).

Ostya. Az *ostyá*-nak nyelvtörténetünkben, valamint mai nyelvünkben három jelentése van: *a)* Jelent az *ostya* áldozatot, v. ö. Luk. II. 24: Münch.-k.: hoǵ aianlananac *ostyat,* Jord.-k.: hogy áldozatot tenneenek = Vulg.: ut darent *hostiam.* Ilyen értelemben előfordul az *ostya* a Bécsi-k.-ben is (v. ö. Baruch VI. 27, 29, Dániel II. 46, IX. 27, írva *hosťa,* Osyas VIII. 13, Amos V. 25, Jónás I. 16, Sofoniás I. 7, 8, Malach. prologus). Az óbolgár emlékekben ennek az «áldozat» jelentésű *ostyá*-nak *žrьtva* a megfelelője (későbbi emlékekben *tr̀ěba,* Jag. Zur Entst. II. 64, v. ö. még Mikl. Christl. Term. 31. l.). *b)* Jelenti az *ostya* azt a «kovásztalan buzalisztből tüzes vaslemezek között sütött hártyavékonyságú lepénykét, a melyet a szent miseáldozatnál és Úr vacsorájáúl használnálnak» (Czucz.-Fog.). *c)* Szélesebb értelemben jelenthet az *ostya* «akármi czélra fordított hasonló süteményt» (Czucz.-Fog.).

A *b)* alatt felhozott jelentésben a m. *ostyá*-nak az óbolg. emlékekben **просκора**: *prosvora* felel meg (Cod. Supr. 398, 400.). A különböző gör. kel. szláv nyelvekben és emlékekben pedig ezeket találjuk: or. *prosfora, prosfira, prosvira* (nyelvemlékekben: *prosfura, prosfyra*), kisor. *proskura* (geweihtes Weizenbrödchen zur heil. Messe. Hostie bei der griechischen Kirche), bolg. *prosfora, prosvora* (v. ö. bolg. *porězanica:* geweihte Brotschnitte, Cank. 192. és Duvernois), szerb *poskura* (Montenegroban: *leturgjija,* Vuk[3]). A gör. kel. szláv *prosfora* (átment az oláhba is, v. ö. Cihac II. 691: *prosfora, prescura*) a gör. προσφορά mása s így fordítatlan kifejezés egész a mai napig, jóllehet a gör. προσφέρειν-t az óbolg. és egyházi szláv nyelvemlékek *prinesti*-vel, *prinositi*-val fordítják (ebből: *prinošenьe:* áldozat, v. ö. Glag. Cloz., *prinosъ,* Mikl. Lex. p.). Itt jegyzem meg, hogy a kovásztalan kenyérnek, a zsidók páskájának az óbolgárban *opr̀ěsnъkъ* (**опрѣснъкъ**) a neve (v. ö. Máté XXVI. 17, Márk XIV. 1, 2, Luk. XXII. 1, 7, Glag. Cloz. és Cod. Supr. 312, 313, 371. = m. pogácsaétel; mai bolg. *presenčěn hlěb:* ungesäuertes brod, Cank. 196. és Duvernois).

A róm. kath. szláv nyelvekben az *ostyá*-ra két kifejezés van: *a)* Lat. *oblāta* (lomb. ol. *obià,* Körting, EtWb., milánói ol. *obbiàa,* észak-ol. *oblato, oblata*), kfn. *oblâte;* — szorb *obla, hoblat,* lengy. *opłatek, obłatek,* cs. *oplatek,* t. *oplatek, oblátka,* szlov. *ôblat* (*ublat,* Linde), régi horv. glagolita missalékban: *ublatica* (Jagić, Glagolitica 20. l.), Popović szótára közöl szerb *oblanda, oblatna*

alakot, a mit róm. kath. szerbnek kell tartanunk. A szerb-horvát *oblanda* szóra összevetendő, hogy a régi dalmata nyelvben *bluta* (= art brot, das zum allerheiligenfest verfertigt wird, raguzai horv. *oblatna*, Cherso szigetén horv. *oblia*) felel meg a lat. *oblata*-nak (v. ö. Bartoli, bécsi Akadémia Anzeiger 176.).

Ott, a hol Cyrill és Method működött, Moráviában *oplatъ* volt a népi kifejezés; ezt bizonyítják a cseh-tót szerkesztésű Kíjevi levelek, a hol az *ostyá*-nak tízszer *oplatъ* a neve. Az *oplatъ* kizárólag róm. kath. kifejezés, ezt bizonyítja az is, hogy orosz emlékek-

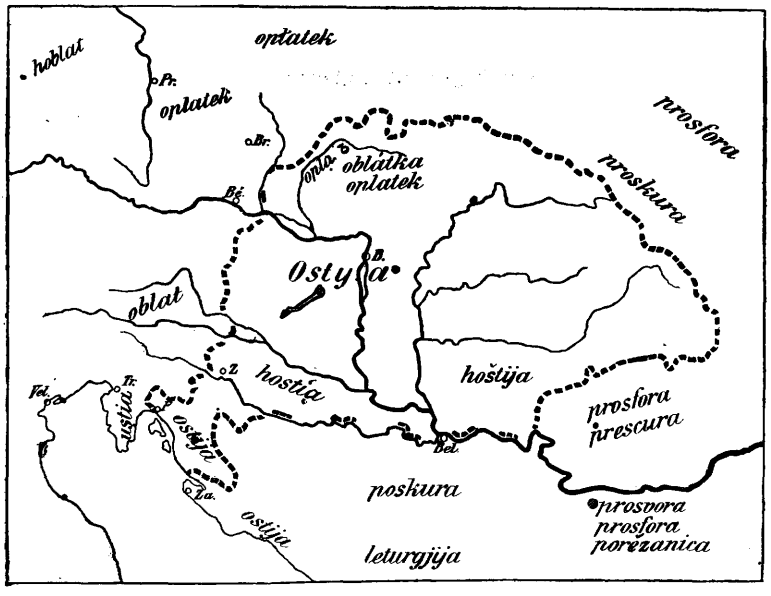

ben az *oplatъkъ* (v. ö. Jagić Glagolitica 20. és Sreznevskij, Materialy) a róm. kath. *ostyá*-nak a neve s lengyel eredetű szó. Megjegyzem még, hogy az *oblātio*-t a Kíjevi töredékekben *prinosъ*-, *prinošenije*-nek találjuk fordítva (v. ö. hanc oblationem = sy *prinosъ* és Jag. Glagolitica 21.); a *prinosъ* jelentheti azonban az *ostyá*-t is (v. ö. Kíjevi tör.: hostiam hanc tibi oblatam = *prinosъ sь* pri neseny tebě).

b) Lat. *hostia, ostia* (a szókezdő *h*-t a latinban már a köztársaság idején se mondták, v. ö. Gröber, Grundriss I. 362.), ol. *ostia* (piem. ol. *ostia*, Bolognában Ferrari szótára szerint *nèvla*, v. ö. Körting EtWb. 6485. szám), räto-rom. *uṣtia* (v. ö. Ive 3: *uṣtiér*)

stb. — Az Adria-menti horvát glagolita missalékban *oštija* a szó (v. ö. Jagić, Glagolitica 20.), ezt az alakot Noviban és Bribirben magam is hallottam. Ugyanígy *s*-sel van a szó a hazai bolgárban (*hoštia*, Vazdiganj 386, 391, 392. l.), itt azonban magyar *ostya* hatása alatt is keletkezhetett az *š*. A róm. kath. szláv nyelvekben azonban ma általában *s*-szel van a szó, v. ö. róm. kath. szerb *ostija* (Brancsics és Derra, Popović), dalmát-horv. *ostija*, *hostija* (Rad CXXXVI. 182, Stulli), kaj-horv. *hostia* (Bjellost.), szlov. *hóstija* (Pleteršnik), cseh-tót *hostie*, *hostija*. Az a nézetem, hogy az *š*-es alak egykor nagyobb területen volt járatos, s hogy csupán az írott lat. *hostia* hatása alatt szorult ki az *š*. Úgy gondolom, hogy **oštija*, **oštja* (ma **ošča* volna) megvolt egykor nemcsak a ča-horvátban, hanem a kaj-horvátban és a hazai szlovénben is (v. ö. hogy az ol. *osteria*: wirtshaus az egész szlovénségben és horvátságban ma is *š*-sel van meg: szlov. horv. *ošterija*, hazai szlov., kaj-horv. *oštarija* Habd., Megiser és Küzmics Nouvi zákon Luk. X. 34.). Bizonyos persze ez csak akkor volna, ha adatot tudnánk közölni előfordulására, ilyet azonban nem tudunk közölni. Mindazonáltal azt tartom, hogy az *ostya* szláv úton közvetített (v. ö. ó-horv. *oštija*) latin szertartású terminus technicus. A lat. *hostia* vulg. lat. ejtése *ostija*, *ostja*, s ezt tükrözteti vissza mind a szláv, mind a magyar alak (v. ö. *Sebestyén*, *Adorján* stb.). A m. *hostya* alak *h*-ja a lat. írott alak hatása alatt keletkezett, lehet, hogy csak írott alak volt, de az is lehet, hogy ejtették is.

ős-fi, v. ö. *barát*.

pap. Az óbolg. és a magyar evangélium- és zsoltárfordításokban sűrűn előforduló szó a *pap*, a párhuzamos helyek a következők:

1. Máté XII. 4: Münch.-k.: *papocnac*, Jord.-k.: a *papoknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Mar. ѥрѣомъ, Zogr. ⁘ѥрѣомъ = gör. τοῖς ἱερεῦσι. Az Assem. és a Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

2. Máté XII. 5: Münch.-k.: a' *papoc*, Jord.-k.: a*ppapok* = Vulg. *sacerdotes* | Mar. ѥрѣи, Zogr. ⁘ѥрѣи = gör. οἱ ἱερεῖς. Az Assem. és a Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

3. Márk II. 26: Münch.-k.: *papocnac*, Jord.-k.: az *papoknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Assem. *ïereomъ*, Mar., Sav. kn.: ѥрѣомъ, Zogr. ⁘ѥрѣомъ = gör. τοῖς ἱερεῦσι.

4. Luk. I. 5: Münch.-k.: eǵ neminemŏ *pap*, Jord.-k.: egy *papy* feyedelem = Vulg. *sacerdos* quidam | Assem. *ïereï* eterъ,

Mar. ιερεн еднnъ, Zogr. ʿιερει ετερъ = gör. ἱερεύς τις. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

5. Luk. V. 14: Münch.-k.: a' *papocnac*, Jord.-k. *papnak* = Vulg. *sacerdoti* | Mar. нерεокн, Zogr. ʿιрѣокн = gör. τῷ ἱερεῖ. Az Assem. és a Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

6. Luk. VI. 4: Münch.-k.: a' *papocnac*, Jord.-k.: az *papaknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Assem. *ïereomъ*, Mar. нерѣкомъ, Zogr. ʿιрѣкомъ = gör. τοὺς ἱερεῖς. A Sav. kn.-ban a hely nincs meg.

7. Luk. X. 31: Münch.-k.: nemeĭ *pap*, Jord.-k.: egy *pap* = Vulg. *sacerdos* quidam | Assem. *ereï* eterъ, Mar. нерεн еднnъ, Zogr. ʿιерѣι ετερъ, Sav. kn. нерει еднnъ = gör. ἱερεύς τις.

8. Luk. XVII. 14: Münch.-k.: a' *papocnac*, Jord.-k.: *papoknak* = Vulg. *sacerdotibus* | Assem. *ïereomъ*, Mar. нерѣкомъ, Sav. kn. нерεомъ, Zogr. ʿιерεомъ = gör. τοῖς ἱερεῦσι.

9. Ján. I. 19: Münch.-k.: *papocat*, Jord.-k.: *papokat* = Vulg. *sacerdotes* | Assem. *iereję*, Mar. és Zogr. ιерεıѧ = gör. ἱερεῖς. Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

10. Luk. I. 8, 9: Münch.-k.: a *papsaggal*, . . . a *papsagnac* zokasa zerent, Jord.-k.: *papy* tyztecnek zereben . . . *papy* zolgalathnak zokasa zerent = Vulg. *sacerdotio* . . . secundum consuetudinem functionis *sacerdotalis* | Assem. . . . po obyčaju *ïereïskumu*, Mar. по объıуаıю нерεнскоѹмоѹ, Zogr. по объıуаıю ерѣıскоѹмоѹ = gör. κατὰ τὸ ἔθος τῆς ἱερατείας. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

E tíz adaton kívül megvan még a szó Máté VIII. 4. és Márk I. 44-ben is, csakhogy itt az óbolg. textusokban egyszer *archijerej* (v. ö. Máté VIII. 4: Assem. Mar., Márk I. 44: Zogr., Mar.), másszor *jerej* olvasható (v. ö. Máté VIII. 4: Sav. kn., Ostrom., Márk I. 44: Assem., Sav. kn.). E helyeket e váltakozás miatt nem idézem.

11. LXXVII. zsoltár 64: Döbr.-k.: ѵ̊ *papi* = lat. *sacerdotes* eorum | Psalt. sin.: ιерѣı ıχъ = gör. οἱ ἱερεῖς αὐτῶν.

12. XCVIII. zsoltár 6: Apor-k.: ô *papi* kôzôt, Döbr.-k.: ѵ̊ *papi* kôzôt = lat. in *sacerdotibus* eius | Psalt. sin. къ ιерѣıχъ его = gör. ἐν τοῖς ἱερεῦσιν αὐτοῦ.

13. CIX. zsoltár 4: Apor-k.: *pap*, Döbr.-k.: *pap* = lat. *sacerdos* | Psalt. sin.: ιерѣı = gör. ἱερεύς.

14. CXXXI. zsoltár 9: Apor-k.: te *papid*, Döbr.-k.: te *papid* = lat. *sacerdotes* tui | Psalt. sin.: ιерѣı твои = gör. οἱ ἱερεῖς σου.

15. CXXXI. zsoltár 16: Apor-k.: ô *papit*, Döbr.-k.: ѵ̊ *papit* = lat. *sacerdotes* eius | Psalt. sin.: ιерεıѧ его = gör. τοὺς ἱερεῖς αὐτῆς.

Az evangeliumi és zsoltárfordításokbeli helyek azt valljá́k,

hogy az óbolgárban a *pap*-ot *jerej*-nek hívták, a mi a gör. ἱερεύς szóból való átvevés. Ez a kifejezés van a régibb szerkesztésű óbolgár emlékekben (így a már idézetteken kívül v. ö. még Glag. Cloz., a hol szintén *jerej* a szó); az újabb szerkesztésű óbolgár emlékekben, a milyen az Euch. Sinaiticum és a Codex Suprasliensis, a *jerej* váltakozik a *popъ* szóval (v. ö. Euch. Sin. *jerej* 19, 36, 37, 38, 39, 122. stb., *popъ* 20, 21, 31, 45, 70, 71. stb. | Cod. Supr. *jerej* 35, 36. stb., *popъ* 160, 172, 186. stb.) s így van ez a különböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben is (egyéb, p a p o t jelentő kifejezéseket lásd Miki. Christl. Term. 13. l. és Jag. Zur Entst. II. 89.).

Az a körülmény, hogy a *popъ* csak a fiatalabb szerkesztésű óbolg. nyelvemlékekben fordul elő, azt a nézetet támogatja, a mely azt mondja, hogy a *popъ* az óbolgár nyelvbe, s ezzel együtt a gör. kel. szláv terminológiába Moráviában, esetleg Pannoniában került bele. E nézetet támogatja még a következő két bizonyíték is: α) A szláv *popъ* csakis ott kerülhetett át a szlávokhoz, a hol a szlávok a németekkel érintkeztek, mert a *popъ* hangtanilag csakis a ném. *pfaffo* (alném. *pape*, alapalak **papo* Kluge EtWb.[6] és Arch. XV. 490.) szóból magyarázható. A szlávok pedig németekkel, még pedig frankokkal és bajorokkal, a kik köztük a kereszténységet is terjesztették, csakis hazánkban: Moráviában és Pannoniában érintkeztek. β) A ném. *pfaffo*-t Kluge a gör. παπᾶς «clericus minor»-ból magyarázza (gör. πάπας = pápa). Egy gör. παπᾶς-ból a szlávban nem válhatik *popъ*, mert a szlávban, még pedig az óbolgárban az összes görög jövevényszók, a melyek a görögben -ας-ra végződnek, -*a* végűekké lesznek, pl. σατανᾶς = óbolg. *sotona*, Κλεόπας: Kleofás = óbolg. *Kleopa*, Καιάφας: Kaifás = óbolg. *Kajafa*, Ἰωνᾶς: Jónás = óbolg. *Jona*, Ἰωσίας: Óziás = óbolg. *Jozija*, Ἰούδας: Júdás = óbolg. *Juda*, Μεσσίας: Messiás = óbolg. *Mesija*, Βαραββᾶς: Borbás = óbolg. *Varavva*, Ἡσαίας: Ezsaiás = óbolg. *Isaija* stb. Egy «clericus minor»-t (vagy pápát) jelentő gör. παπᾶς-ból (vagy πάπας-ból) az óbolgárban *popa* lett volna (a mai bolg. *papaz*, Duvernois szótára, és szerb *pàpaz*, Vuk szótára, török eredetű kölcsönzés. A gör. kel. papokat a gör. παπᾶς-ból a törökök hívják gúnyképen *papaz*-oknak).

Cyrill és Method tehát mindaddig, míg hazánkba nem jött (860—1. táján), nem ismerte a *popъ* szót; mikor pedig tanítványai

hazánkból irataikkal együtt kivonultak, annyi más róm. kath. szláv kifejezéssel együtt ezt is magukkal vitték, s innen van az, hogy ma a kifejezést megtaláljuk a gör. kel. szlávoknál is (bolg., or., szerb *pop*).

A magyarság a *pap* szót a honfoglalás előtt nem vehette fel nyelvébe, mert azon népeknél, a melyekkel a honfoglalásig érintkezett, a *popъ* szó abban az időben nem volt meg. Mikor pedig Pannoniába költözött s CYRILL és METHOD tanítványai eltávoztak hazánkból, a *popъ* szót itt találta mint népi szót a róm. kath. szlávoknál. Hogy mely róm. kath. szláv néptől való a magyar szó, nehéz megmondani. A legrégibb róm. kath. szláv emlékekben a *pap*-ot *zakonьnikъ*-nak hívják (v. ö. Kíjevi töredékek, JAG. Glagolitica 45. és *zaconnic*, Freisingeni nyelvemlékek, v. ö. VONDRÁK, Fris. pam. szótár), a mi az óbolgár emlékekben törvénytudót, írástudót jelent. Ha azonban a legrégebbiekben nem fordul is elő, a régi latinbetűs róm. kath. szláv emlékekben megtalálható a *pop*. Így a régi csehben *pop* «priester»-t jelent (v. ö. GEBAUER, Žaltař Wittenb. szótár | Arch. XII. 51: «*pop* priester, später vergessen, heute für einen katholischen geistlichen nur peiorativ»), a tót népdalokban is megvan a *pap*-ot jelentő *pop*, ma azonban a csehben, tótban és lengyelben *pop* csak gör. kel. pap, a róm. kath. pap tótúl *kňaz*, lengyelűl *ksiądz*, csehűl *kněz* (v. ö. még szorb *kńez*, MIKL. Christl. Term. 14. l.). Nem így áll a dolog a szlovén-horvátra nézve. A hazai szlovénben a *pap* ma is *pop* (v. ö. Zobriszani szlov. 59, 63. és KÜZMICS, Nouvi zákon, a fent közölt szentírási helyeken; az osztrák szlovénben *pop* JANEŽIČ szótára szerint: pfaffe, Weltpriester, PLETERŠNIK szótára szerint csak gör. kel. pap = *pop*), ugyanígy a kajhorvátban (v. ö. HABDELICH, BJELLOSTIJENEC, DALMATIN, Register), valamint a ča-horvátban (v. ö. NEM. I. 374, 375, ŠURM. Acta croat. 71, 72. stb.). Nézetem szerint ez a szlovén-horvát *pop* került a magyarba, a mely itt ma is róm. kath. papot jelent.

pápa (NySz.: papst), emlékeinkben *úr-papa* (Ehr.-k. 90. l.) is. A római pápának 1075-től hivatalos latin czíme *pāpă* (v. ö. KLUGE, EtWb. *papst*-nál), a mely az olaszban *papa*, a francziában *pape*. A hazai szlovénben, a horvátban, a róm. kath. szerbben és bolgárban a szó *pápa*, *papa* (v. ö. MIKL. Christl. Term. 12. l.). A gör. kel. szláv terminológiában csak a római pápa megjelölésére fordul elő a szó. A legrégibb óbolgár emlékekben a római pápát «rimьskъij

papežь»-nek (v. ö. Assem. 144. l.: papeža, 153. l.: Selïvestra *papeža* rim'ska, 158. l.: Klimenta *papeža* rimska és Vita Methodii: cap. I. és XII.: papežь, Jag. Zur Entst. I. 33.), a fiatalabb szerkesztésűekben *papa*-nak hívják (v. ö. Cod. Supr. 90: Гρигора папы роумска'го és Vita Const. cap. 17: rimьskyj *papa*, Jag. Zur Entst. I. 131.). E két kifejezés közül Moráviában talált kifejezés a *papežь* (v. ö. Kíjevi töredékek: *papeža*. Jag. Glagolitica 45. és Zur Entst. II. 26, továbbá osztr. szlov. *pápež*, *papež*, cseh-tót *papež*, lengy. *papież*). A m. *pápa* épúgy egyenesen a latinból való lehet, mint a hogy ugyanonnan való a hazai szlov., horv. és róm. kath. szerbbolg. *papa*.

paradicsom. Az óbolg. nyelvemlékekben két kifejezést találunk a gör. παράδεισος, lat. *paradisus* szóra. A régibb szerkesztésű emlékekben *raj* (рай) fordul elő (v. ö. Luk. XXIII. 43, Glag. Cloz. 693., 698. sor, az ujabbakban: Cod. Supr. 72. 319, 320, 347, 356, 357.). Ez a kifejezés a különböző szerkesztésű gör. kel. (v. ö. Ap. Šiš., Hvalov rukop.: II. Cor. XII. 4, Amfilochij III. 1, 39: Apocal. II. 7, Mikl. Lex. p.), valamint róm. kath. szláv emlékekben (v. ö. Prágai töredékek, Bécsi lev. Jag. Glagolitica 12, 23; különféle lectionariumok és bibliafordítások). *Raj* a neve a *paradicsom*nak ma is a gör. keleti, s nagy részben a róm. kath. szlávoknál.

Az óbolg. nyelvemlékek második kifejezése *poroda* (пορода); e kifejezés a gör. παράδεισος mása, s a Cod. Supr. fiatalabb részeiben fordul elő (v. ö. Cod. Supr. 67, 223, 226, 227, 256, 257, 286. stb. stb., lásd Vondrák, Studien 12. a bécsi Sitzungsber. CXXII. kötetében). Úgy látszik, hogy a *poroda* Cyrill és Method működése korszakánál fiatalabb kifejezés (v. ö. Vondrák, O Jana exarcha 8, 39. l.), görög kel. szláv emlékekben azonban gyakran fordul elő, latin szertartásúakban sohasem (v. ö. Amfilochij II. 1, 716; II. Cor. XII. 4, Mikl. Lex. p. és Sreznevskij, Materialy). A m. *paradicsom* ezzel a gör. kel. szláv *poroda*-val nem magyarázható; a mi szavunk a lat. *părădīsus* tárgyeseti *paradisum* alakjából való (v. ö. Nyr. VI. 389, XII. 130. stb. és ez értekezés külön lenyomatában 2. rész 166. l.: *Egyiptom*nál). Magyarázatra szorul azonban az, mikép lett a lat. *s*-ből (paradi*s*um) magy. *cs* (paradi*cs*om).

A HB.-ben háromszor fordul elő a szó, mind a háromszor *ſ*-sel írva (v. ö. *paradiſumut*, *paradiſumben*, *paradiſum*); mivel összes többi előfordulásában a szó olyan jellel van írva, a mit

csakis *cs*-nek olvashatunk (v. ö. pl. Münch.-k. Luk. XXIII. 43: paradičomban, Apost. mélt. 38: paradyćzombol, stb. lásd NySz.), a HB. *ſ*-es alakját is általában *cs*-vel olvasták (v. ö. a HB.-ben a *cs* = *ſ*: *gimilſtvvl, gimilſben, gimilſnec, e* és *i* előtt: *c*: *gimilcictul, gimilcetvl*). Volf György (v. ö. Kiktől tanult stb. 55, 56. l.) azt tartotta, hogy a *paradiſum* akár *paradízsum*-nak, akár pedig *paradisum*-nak is olvasható (ugyanígy: HB. *yſaac* = *Isák* vagy *Izsák*). Általában azonban valószínűbbnek tartja az *s*-es ejtést (tehát: *paradisum*), mert van rá példánk, hogy az *ś* hang *cs*-vé is lett latin eredetű szavainkban (v. ö. *virgács*; lat. *virgas, golyóbics, golyóbis*: lat. *globus*; *Lukács*: lat. *Lucas* nem okvetlen ide való példa, v. ö. *Lukács* a személynevek közt). Az én nézetem szerint a HB. *paradiſum* adata csakis *zs*-vel *paradizsom*-nak olvasható. Bizonyítékaim a következők:

α) A lat. eredetű jövevényszavakban a két magánhangzó közti lat. *s* nyelvünkben *zs* megfeleléssel van, pl. *uzsora*: lat. *usura, rózsa*: lat. *rosa, eklézsia*: lat. *ecclesia*; *József, Ezsaiás, Józsue* stb. stb. Így van ez a szlovén-horvátban is, a mint azt a következő példák vallják: horv. *limožina*: lemosina, *vižitatur*: visitator, *ažula* (Jir. Die Rom. I. 84.): ol. *asola, miležim*: millesimo (Šurm. Acta croat. 116, 188, Rad LXV. 163. stb.), szlov. *ruža*: rózsa, *mužika*: muzsika stb. stb. Hogy e sajátság végelemzésben észak-olasz, illetve velenczei-e, a honnan tényleg magyarázható, e helyen minket nem érdekel. Kiemelem azonban, hogy e szabályos megfelelés alapján a lat. *paradisus*-nak, illetve *paradisum*-nak a magyarban *zs*-vel: tehát *pàràdizsom*-nak kellett hangzania (két magánhangzó közti lat. *ss* = m. *s*, pl. *mise*: *missa*).

β) Van azonban az analógiák alapján kikövetkeztetett bizonyítékoknál erősebb argumentumunk is. A *paradicsom*-ot az osztrák-szlovén nyelv nagy részében *paradíž*-nek mondják; ez a kifejezés Stájerországban (v. ö. Megiser: ném. *paradiss*, lat. *paradisus*, szlov. *paradish, sh* = *ž*), Krajnában, Karinthiában (v. ö. Janežić szótára és Dalmatin bibliafordításában: Luk. XXIII. 43: v' *Paradishi*, II. Kor. XII. 4: v' *Paradish*, Apocal. II. 7: v' srédi Boshjiga *paradisha, sh* = *ž*). A kifejezés határait nem ismerem (Trubernél *raj* a szó, Lajbachi Letopis 1891: 151.), de valószínű, hogy megvan Isztria félszigeten és a horvát szigeteken is. Ez a szlov. *paradíž* lehet az ol. *paradiso* mása (v. ö. mil., bolognai,

piem. ol. *paradis* és SAVJ-LOPEZ, Altit. Chrest. 7, velenczei ol. nem lehet, mert itt a két magánhangzó közti *d* kiesik, ó-vel. alak: *paraiso*, bécsi akad. Sitzungsber. XLII. 226.), de lehet német eredetű is (ófn. *paradîsi*, középfn. *paradîs*). A mi szempontunkból az a nevezetes, hogy az osztrák-szlovénben *ž*-vel van a szó. A hazai szlovénben és a kaj-horvátban szintén *ž*-vel van a szó. Itt a *paradicsom paradižom*-nak hangzik. Az adatok ezek: Hazai szlovén adatok: *paradi'som* (olv. *zs*-vel, Zobr. szlov. 84. l.), *paradi'zom* (olv. *zs*-vel, KÜZMICS, Nouvi zákon 440. és 807. l., valamint Luk.

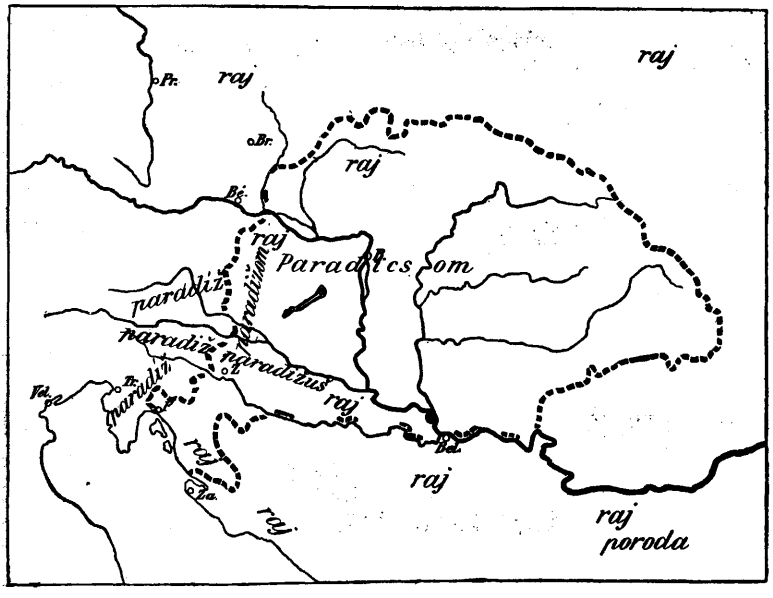

XXIII. 43, II. Cor. XII. 4, Ján. jelen. II. 7.), *paradižom* (Jezus ino Maria 417. l.) | kaj-horv.: *paradiſom* (olv. *zs*-vel: raj zemelszki, paradisus (BJELLOSTIJENEC). Erről a szlov. horv. *paradižom*-ról MIKLOSICH azt írja (Christl. Term. 49. l.), hogy «nach dem magy. *paradicsom*» keletkezett. Más szóval MIKLOSICH azt hiszi, hogy itt is előbb *paradíž* volt a szó, de erre hatott a m. *paradicsom*, s ilyen hatás alatt lett a szó *-om* végűvé. Kétségtelen dolog, hogy a szlov. horv. *-om* magyar eredetű szóvég. Az én nézetem azonban az, hogy a szlovén-horvátban eredetileg a szó *paradižum* (vagy csupán *paradižuš*, ez az alak járatos még ma is a kaj-kavštinaban, zagorjei adat, ŠUFFLAY MILÁN dr. közlése) volt, ez maradt meg a HB.

pàrádizsom szavában. Ez az eredeti szlov. *paradižum* a magyar *paradicsom* hatása alatt vette fel az *-om* szóvéget. Hogy a magyarban mikép lett a *paradizsom*-ból a mai *paradicsom*, nem tudom megmagyarázni. A megfelelésre azonban összevetem a szlov. *Lukež*-t (v. ö. még *Judaž*, *Matevž*, *Primož*) és a m. *Lukács* nevet. Bármint álljon is a dolog, a magyarban először *pàrádizsom*-ot mondtak (v. ö. SZINNYEI Magy. nyelve a 4-ik kiadástól *zs*-vel olvassa a szót), s csak később *paradicsom*-ot. S ilyen fejlődésmenetben a szó *zs*-je szlovén eredetű, a mint azt térképünk is feltünteti.

parancsolat. Erről a szóról az a nézetem, hogy önállóan keletkezett a m. nyelvben a nem egyházi terminus technicusként használatos *parancsol*ni igéből (v. ö. ószlov. *poročiti* : Freisingeni nyelv.: tebe *poronjo* me telo, mai szlovénben *poročiti* = befehlen, MEGISER, DALM. Register, lajbachi Letopis 1882—3: 119; bolg. *porąčka* : præceptum, DUVERNOIS, horv. glagolita emlékek: božie *poručenje:* præcepta Dei, Starine VII. 82.). Ezen eredete miatt nem tárgyalom részletesebben a szót.

parázna, beléndes. Kétségbe nem vonható dolog, hogy a *parázna* s a vele egy jelentésű *beléndes* az egyházi terminológiával terjedt el nyelvünkben. S mivel a szentírásban igen sokszor van szó parázna asszonyról, paráznaságról, könnyű lesz megállapítani, mi a czíműl írt szóra a terminus technicus CYRILL és METHOD nyelvében s vele együtt a gör. kel. szláv terminológiában s minő eredetű a mi kifejezésünk. Párhuzamos idézeteink a következők:

1. Máté XIX. 18: Münch.-k.: *tőruent ne tőrih*, Jord.-k.: Ne *paraznalkogyal* = Vulg. Non committes adulterium | Assem.: ne *prêljubъ sъtvoriši*, Mar. **не прѣлюбꙑ сътворишн**, Sav. kn. **нн прѣлюбꙑ створн**, Zogr. későbbi interpolatio: **не прѣлюбѣн творишн** = gör. οὐ μοιχεύσεις.

2. Márk X. 19. Münch.-k.: *Tőruent ne tőrih*, Jord.-k.: Ne *paraznalkogyal* = Ne committas adulterium | Zogr. **не прѣлюбꙑ дѣи**, Mar. **не прѣлюбъ дѣи** = gör. μὴ μοιχεύσῃς. Az Assem.-ban és a Sav. kn.-ban hiányzik a hely.

3. Luk. XVIII. 20: Münch.-k.: *Ne belendezkeģģel*, Jord.-k.: Ne *paraznalkogyal* = Vulg. Non committes adulterium | Assem.: ne *prêljuby* sъtvori, Zogr. **не прѣлюбꙑ сътворн**, Mar. **не прѣлюбъ сътворн**, Sav. kn. **не прѣлюбꙑ створн** = gör. μὴ μοιχεύσῃς.

4. Máté XIX. 9: Münch.-k.: valaki elhaģanģa ő feleseget hanemčac *paraznasagert* es eģebet vend a' *belendezkedic*, es ki az elhaģottat vendi *belendezkedic*, Jord.-k.: ... *paraznasagh*nak okaert

. . . vethkezyk . . . vethkezyk = Vulg. quicunque repudiauerit uxorem suam, nisi ob stuprum et aliam duxerit, is committit adulterium. Et qui repudiatam duxerit, is adulterium committit | Assem. iže ašte pustïtъ ženą svoją razvê slovese *prêljubodêina*, tvorit ją *prêljuby tvoriti*, i ženęi sę podъbêgoją *prêljuby tvoritъ*, Mar. . . . **разкѣ словесе прѣлюодѣнна . . . прѣлюбы творитн . . . . прѣлюбы творитъ**, Sav. kn.: **нже аще поуститъ женж своѭ. не любы дѣѩкъиж. и творитъ ѭ любы створыиж. прѣлюбы дѣетъ.** Zogr. későbbi interpolatio: **разкѣ словесе любодѣаннаго творитъ ѭ прѣлюбы творитн . . . прѣлюбѣн творитъ** = gör. (λέγω δὲ ὑμῖν, ὅτι) ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχευθῆναι. Καὶ ὁ ἀπολελυμένην γαμήσας, μοιχᾶται.

5. Luk. XVI. 18: Münch.-k.: *belendezkedic* (kétszer), Jord.-k.: *vethkózyk* (kétszer), Károlyi: *paráználkodik* = Vulg. adulterium committit (kétszer) | Zogr. **прѣлюбы дѣетъ** (kétszer), Mar. **прѣлюбы дѣатъ . . . прѣлюбы творитъ** = gör. μοιχεύει (kétszer). Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

6. LXXII. zsoltár 27. vers: Apor-k.: Elueztetted mend azokat kik el *belendezkednek* te tőlled, Döbr.-k.: kik tőled el *paraznalkodnak*, Kulcs. és Keszth.-k.: kyk *paraznalkodnak* = lat. perdidisti omnem qui *fornicatur* abs te | Psalt. Sin. **потрѣбилъ еси квсего любы дѣѭ[ѭ]щта отъ тебе** = gör. ἐξωλόθρευσας πάντα τὸν πορνεύσοντα ἀπό σου.

7. Máté V. 27: Münch.-k.: Ne *paraznalkoǵǵal*, Jord.-k.: Ne *paraznakyal* (sic!) = Vulg. Non committes adulterium | Zogr. **не прѣлюбы сътворишн**, Mar. **не прѣлюбы сътворишн** = gör. οὐ μοιχεύσεις. Az Assem.-ban és a Sav. kn.-ban hiányzik a hely.

8. Máté V. 28: Münch.-k.: meg*paraznalkodot* = Vulg. adulterium commisit | Zogr. **любы сътворн**, Mar. **любы сътворн** = gör. ἐμοίχευσεν. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

9. CV. zsolt. 39. vers: Apor-k., Döbr.-k.: *paraznalkodanak* = lat. fornicati sunt | Psalt. Sin. **любы створишѧ** = gör. ἐπόρνευσαν.

10. Márk X. 11, 12: Münch.-k.: *tőruent tőr* ő raita . . . *paraznalkodic*, Jord.-k.: *tórvent zegh . . . parazna* leezen = Vulg. adulterium committit (kétszer) | Zogr. **прѣлюбы творитъ** (kétszer), Mar. **прѣлюбы творитъ** = gör. μοιχᾶται . . . . μοιχᾶται . . . Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

11. Máté XV. 19: Münch.-k. *tőrueń tőresec paraznasagok* = Vulg. adulteria, stupra | Zogr. **прѣлюбодѣаннѣ**, Mar. **прѣлюбодѣаннѣ, любодѣаннѣ** = gör. μοιχεῖαι, πορνεῖαι. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

12. Márk VII. 21. Münch.-k.: *tőrueń tőretec paraznasagoc*, Jord.-k.: *paraznasagok* = Vulg. adulteria, stupra | Zogr. **прѣлю-**

бодѣнькѣ. любодѣнье. Mar. **прѣлюбодѣннѣ. любодѣннѣ** = gör. μοιχεῖαι, πορνεῖαι. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

13. Ján. VIII. 3, 4: Münch.-k.: *tőruentőretben . . . tőrueńtöretben*, Jord.-k.: *paraznasaghba . . . paraznasaghba* = Vulg. in *adulterio* (kétszer) | Zogr. **вь прѣлюбодѣании . . . въ прѣлюбодѣании**, Mar. **вь прѣлюбодѣаннн . . . въ прѣлюбодѣаннн** = gör. ἐν μοιχείᾳ. Assem. és Sav. kn.-ban hiányzik a hely.

14. Máté V. 32: Münch.-k.: *paraznasagnac* oka nalkůl, a' *paraznalkottaťťa*, Jord.-k. *paraznasaghnak* oka nalkyl, az bynre boczattya = Vulg. nisi causa *stupri*, efficit ut illa sit *adultera* | Zogr. **разкѣ словесе любодѣиндаго творитъ ѭ прѣлюбы дѣати**, Mar. **разкѣ словесе любодѣиндаго. творитъ ѭ прѣлюбы дѣатн** = gör. παρεκτὸς λόγου πορνείας, ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι, Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

15. Ján. VIII. 41: Münch.-k.: *paraznasagtol*, Jord.-k.: *fertezetesseeghból*, Károlyi: *paráznaságból* = Vulg. e *stupro* | Assem.: otъ *ljubodêanïê*, Zogr. **отъ любодѣаннѣ**, Mar. **отъ любодѣаннѣ** = gör. ἐκ πορνείας. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

16. Máté XVI. 4: Münch.-k.: *tőrueńtőrő*, Jord.-k.: *parazna* = Vulg. adultera | Zogr. **прѣлюбодѣи**, Mar.: **прѣлюбодѣи** = gör. μοιχαλίς. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

17. Luk. XVIII. 11: Münch.-k.: *tőruentőrőc*, Jord.-k.: *paraznak* = Vulg. adulteri | Assem. *prêljubodêi*, Zogr. és Sav. kn. **прѣлюбодѣы**, Mar. **прѣлюбодѣи** = gör. μοιχοί.

18. Luk. XV. 13: Münch.-k. eluen *belendesől*, Jord.-k. *gyenyerwsegghel* eelwen, Károlyi: élvén *dobzódva* = Vulg. vivendo *luxuriose* | Assem. živy *blądъno*, Zogr. Mar. **жнѣы блѧдѣно**, Sav. kn. **жнѣы блѧдѣно** = gör. ζῶν ἀσώτως. V. ö. Schlägli szój. *belendes* = fornicator.

19. Máté XII. 39: Münch.-k., Jord.-k.: *parazna* = Vulg. adultera | Zogr. **любодѣи**, Mar. **любодѣи** = gör. μοιχαλίς. Assem. és Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

20. Máté XXI. 31, 32: Münch.-k. a' *paraznac* (kétszer), Jord.-k. az *paraznak* (kétszer) = Vulg. meretrices | Mar. és Zogr. későbbi interpolatio: **любодѣницѧ, любоденцѧ** = gör. αἱ πόρναι.

21. Márk VIII. 38: Münch.-k. a' *parazna* nemzet kőzőt, Jord.-k. *parazna* = Vulg. in generatione hac *adultera* | Assem. vъ rodê semъ *prêljubodêimъ*, Zogr. **къ родѣ семь прѣлюбодѣіимь**, Mar. **къ родѣ семь прѣлюбодѣнмъ**, Sav. kn. **къ родѣ семь прѣлюбодѣнмѣмь** (sic!) = gör. ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ τῇ μοιχαλίδι.

22. Luk. XV. 30: Károlyi: a *paráznákkal* (Münch.-k.-ben fordítatlan) = Vulg. cum meretricibus | Assem. sъ *ljubodêicami*, Zogr. **съ любодѣицамн**, Mar. **съ любодѣницамн** = gör. μετὰ πορνῶν. A Sav. kn.-ban a szó fordítatlan.

23. XLIX. zsoltár 18. vers: Döbr., Keszth., Kulcsár-k.: *pa-*

raznakkal = lat. cum adulteris | Psalt. Sin. **съ прѣлюбодѣі** = gör. μετὰ μοιχοῦ.

E párhuzamos idézetekből az derül ki, hogy a magyarban *törvényt törni* (szegni), *törvénytörés* (törvénytöret), *törvénytörő* teljesen egyjelentésű a *beléndezkedni* (v. ö. még Bécsi-k. Ozyas IV. 15.), *beléndesség* (v. ö. Bécsi-k. Jud. X. 4, Amos I. 5, Naum. III. 4.), *beléndes*, illetve *paráználkodni*, *paráznaság*, *parázna* szavakkal. Hogy a magyar kifejezések közül melyik a legrégibb, megfelelő magyar szövegek híján nehéz megmondani.

Ha már most csoportosítjuk azokat a kifejezéseket, a melyeket a fentebbi párhuzamos helyek alapján a régibb szerkesztésű óbolg. emlékekben találtunk, ezeket írhatjuk:

A) Törvénytörő, beléndes, parázna:

1. adulter, μοιχός, μοιχαλίς = *prěljuboděj, ljuboděj*, melléknévi származék: *prěljubodějin, ljubodějinъ*;

2. meretrix, πόρνη = *ljubodějica*;

3. luxuriosus, ἄσωτος; *bląd̨ьnъ*.

B) Törvénytörés (-töret), beléndesség, paráznaság: adulterium, stuprum, μοιχεία, πορνεία = *prěljubodějanije, ljubodějanije*.

C) Törvényt tör, beléndezkedik, paráználkodik: adulterium committere, fornicari, μοιχεύω, μοιχάομαι, πορνεύω = *prěljuby* (vagy *prěljubь*) *sъtvoriti* (vagy: *tvoriti*, vagy: *dějati*); *ljuby sъtvoriti* (*tvoriti* vagy *dějati*).

A fiatalabb szerkesztésű óbolg. emlékekben nagyjában az itt *A)—C)* alatt felsorolt kifejezéseket találjuk (v. ö. *ljuboděj* Glag. Cloz. index, *ljubodějica* Euch. Sin. 68, Supr. 258, 271, 360, *prěljubodějanije*, *ljubodějanije* Euch. Sin. 163, Glag. Cloz. index, *prěljubodějstvo*, *ljubodějstvo* Supr. 262, 265, 270, 408, *prěljuby tvoriti* és *dějati* Glag. Cloz. index, *prěljubodějati* Supr. 270. stb.); előkerül azonban egy másik kifejezés is. Az újabb szerkesztésű óbolg. emlékekben ugyanis a régi *prěljuby sъtvoriti*, *ljuby sъtvoriti* (v. *dějati*: paráználkodni) kifejezést a *bląd̨ъ sъtvoriti* váltja fel (v. ö. Arch. XIII. 341. és Jag. Zur Entst. II. 65; a kifejezésre az adatok ezek: Euch. Sin. 189, 190, 191, 192, 193. l., Supr. 410. l.). Ennek megfelelően a régi *ljubodějica*-t az újabb *bląd̨ьnica* cseréli fel (v. ö. Jag. Zur Entst. II. 74. és Cod. Supr. 259, 291, 292, 304, 305. stb., ugyanitt 259, 398. lapon egyjelentésű vele a *žena bląd̨ьna*), s általában megjegyezhetjük, hogy az újabb óbolg. emlékekben *bląd̨ъ* a

paráznaság neve (v. ö. Euch. Sin. 125, Supr. 247. Fragm. Chil.; *blaždenije* Supr. 260, 281, *blądilište*: lupanar Supr. 2. stb.).

A külömböző szerkesztésű egyházi szláv nyelvemlékekben a már elősorolt kifejezéseken kívül még két kifejezést találunk: α) *Studoložьstvo, studoděj, studoděјanije* (v. ö. Ap. Šiš. II. Kor. XII. 21, Gal. V. 19, Ephez. IV. 19, I. Tim. I. 10, Római XIII. 13. és Mikl. Lex. p. *studoděјstvo* stb.); β) *blędь* (v. ö. orosz kútfőkben: *bljadь*, szerbekben: *bledь*: πορνεία, fornicatio, lásd alább).

E fejtegetésből az a tanulság, hogy az óbolg., valamint a külömböző szerkesztésű gör. kel. szláv emlékekben a *paráznú*-t soha sem hívták *prazьnъ-* (v. ö. ča-horv. *prázan* és *prāzàn* stb. Nem. II. 187, 190.), illetve *prazdьnъ*-nek. Az óbolg. emlékekben előfordul a *prazdьnъ* szó, csakhogy jelentése «üres, hiú, tétlen, rest» stb. Ime a párhuzamos helyek:

1. Máté XII. 36: Münch.-k.: menden *hiu* igèrôl, Jord.-k. mynden *hewsagos* bezedrôl = Vulg. de quocunque verbo *otioso* | Assem. vъsêko slovo *prazdьno*, Zogr. **вскѣко слоко праздьно**, Mar. **вскѣко слоко праздъно** = gör. πᾶν ῥῆμα ἀργόν. A Sav. kn.-ban nincs meg a hely.

2. Máté XII. 44: Münch.-k.: lelte ôtet *hiuan*, Jord.-k. *hewolkodwan* = Vulg. reperit eum *vacantem* | Zogr.: **обрѣштетъ праздьнъ**, Mar. **праздъньнъ** = gör. καὶ ἐλθὸν εὑρίσκει σχολάζοντα.

3. Máté XX. 3: Münch.-k.: *hyaba* aluan, Jord.-k.: alwan *hewolkodokat* = Vulg. vidit alios stantes *otiosos* | Assem. stojęšte *prazdьny*, Mar. **праздъньı**, Zogr. későbbi interpol. **праздъньı**, Sav. kn. **празньı** = gör. ἑστῶτας . . . ἀργούς.

4. Máté XX. 6: Münch.-k.: Mit allotoc it *hyan* mend e napot esteg? Jord.-k.: *hiwolkodwan* = Vulg. inuenit alios stantes *otiosos* . . . Cur hic statis totum diem *otiosi* | Assem. čьto stoïte sьde vesь denь *prazdьnï*? Mar. **праздьньı** . . . **праздъньн**, Sav. kn.: **празньı** . . . **празнн**, Zogr. későbbi interpol.: **праздъньı** . . . **праздъньн** = gör. εὗρεν ἄλλους ἑστῶτας ἀργούς . . . τί ὧδε ἑστήκατε ὅλην τὴν ἡμέραν ἀργοί.

Az óbolg. *prazdьnъ* tehát otiosus, ἀργός jelentésű (v. ö. mai bolg. *prázen*: leer, *prázna hortù'*: falsches gerücht, *na prázno*: nicht ungereimt Cank. Gram. 140, 151, 194, *prazen*: leer, öde, vergeblich, unnütz, eitel Karavelov, Pamj.). Ebből a jelentésből fejlődött az, hogy az óbolg.-ban és a gör. kel. szlávban az «ünnep» neve *prazdьnikъ* (ünnepelni = *prazdьnovati* stb. v. ö. Glag. Cloz., Mar. index, Mikl. Lex. p. és Chr. Term. 21. l.; és Supr. 130:

нѣсмъ праздень азъ нно дѣло имамъ). A *prazdьnъ* itt felsorolt jelentései mellett jelenthet «meddő»-t, «szűz»-et is a szó (v. ö. Supr. 97: ксего плода праздъна, 270: ако дѣвьство, аште iесть праздьно), a mire összevetendő, hogy az óbolgárban (v. ö. Máté XXIV. 19, Márk XIII. 17, Luk. II. 5, XXI. 23.) a *neprazdьnъ* «terhes, áldott állapotban levő nő»-t jelent; ma is a bolg. *neprázna* = schwanger (v. ö. Jag. Zur Entst. II. 66, Cank. Gram. 184.).

Az óbolg., illetve gör. kel. szláv *prazdьnъ*, *prazьnъ* (= üres, hiú, rest, tétlen, meddő; ünneplő) jelentésköre sohase fejlődött odáig, hogy «adulter»-t, μοιχός-t jelentett volna. Mivel már most az óbolg. *prazdьnъ* sohase jelentett *paráznát*, s mivel a m. *parázna* terminus technicus, s e jelentésben a gör. kel. szláv terminológiában egészen más kifejezések vannak használatban, következik, hogy a m. *parázna* nem lehet óbolgár, sem pedig gör. kel. szláv eredetű kifejezés. S a róm. kath. szláv népek közt tényleg vannak, a kik nyelvében a *prazen*, *prazan* ugyanazt jelenti, a mit a mi terminologiánkban. A hatodik parancsolat a magyarban: *Ne paráználkodjál* (v. ö. Pesti Nomenclatura = Non moechaberis). A gör. kel. szláv terminologiában, mint láttuk, a legrégibb kitétel *ne prěljuby sъtvoriši*, később *ne blądъ sъtvoriši*, ma *ne čini preljube* (szerb). A róm. kath. szlávságnál a parancsolat így hangzik:

A) Dalmát-horv. ne *praznuy* (Verancsics, Diction. 1595. Velencze, 124. l.) | hazai ča-horv. ne *praznuj* (Merchich, Nauk 34. l.; mosonmegyei adat) | kaj-horv. ne *praznui* (Horv. Katekhis. 1747. évből 43. l.), ne *praznüjh* (varazsdi adat, Ábecedar, Varazsd 1828. évből, 10. l.). A kaj-horvátban *praznik:* mœchus, fornicator, adulter, sacrilegus, *praznost:* fornicatio, adulterium, *praznuvati:* fornicari, adulteri, mœchari (v. ö. Habd., Bjell.), rodo-*prázen*, *prázniti* z rodom, rodo-*práznost* (rodo-bludnost, rodo bluden Jambr.) | hazai szlov. ne *praznűh* (Abecedarium Szlow. 1725-ből), ne *praznüjh*, ne *praznüj* (Küzmics Nouvi zákon, Máté V. 27, Róm. XIII. 9. stb.). A hazai szlovén nyelvű irodalomból, első sorban Küzmics Újtestamentomából számtalan adatban tudjuk közölni, hogy *prázen:* «üres, hiú» mellett *parázná*-t is jelent (*práznosť* = paráznaság, *práznik:* parázna férfi, *práznica:* parázna nő, *praznűvati* (rövid *a*-val): paráználkodni).

B) Osztr. szlov., s részben a gráczi hazai szlov. nyelvű nyomtatványokban: ne *prešestüj* (Düh. hrána 32. l.), ne *prešestvuj*, ne

prešestvaj (v. ö. DALMATINnál; *prešuštvati*, ugyanígy MEGISERnél: *prešuštvati:* ehebrechen, *prešušnik:* ehebrecher; DALMATIN bibliafordítása registerében azt mondja, hogy a krajnai *prešuštvu, prešuštváti* = kaj-horv. *prelubadejstvo, prasnost, prasnikuváti.* Az olasz szlovénben *prešušnik* = adulter, Letopis 1891 : 104.).

C) Dalm. horv. és róm. kath. szerb: ne sagreši *bludno*, ne čini *preljubodejstva*, ne včini *priljubodivstva*, róm. kath. bolg. nidê greši *zasrámnu* (Vazdiganj 397. l.).

D) Szorb: nedyrbisch *mandżelstwo łamacż*, cs. t. *nezesmilniš*,

nezcydzołožiš, ne *cudzołož* (v. ö. GEBAUER, Staroč. slov. *cuzoložiti:* ehebrechen), lengy. nie będziesz *cudzołożył* (innen a kisoroszban is van *ne čužoložˇ*).

Mindent számbavéve, úgy találtuk, hogy a m. *parázná*-nak (régibb alakja: *prázna*, erre mutat a népnyelvi *perázna* is, v. ö. NySz. és MTsz., a szó személynévűl használva, Okl. szót.; a Jord. és Érdy-k.-ekben található *paláz, palázolkodik:* adulter, fornicor szavakat figyelmen kívül hagytam) jelentésben és hangalakban megfelelőjét csakis a ča- és kaj-horvát, valamint a hazai szlovén nyelv keresztény terminológiájában találtuk. Ebből a kaj-horv. hazai szlov. *prázen* (v. ö. rodo-*prazen*, JAMBR. incestuosus alatt)

szóból való a magyar *parázna*, a mint azt a fentebbi térkép is feltünteti.

A fentebbi fejtegetésekből az derült ki, hogy a *parázna* szóval egyjelentésű emlékeinkben a *beléndes* szó. Már Szamota István helyesen jegyezte meg, hogy a *beléndes*: fornicator «ugyanazon *blend* tőből származik, a melyből a *bolond*» (Szamota, Schlägli szój. 2026. számnál; hogy e szó összetartozik-e a m. *belénd* · hyoscyamus névvel, v. ö. Mikl. Slav. Elem. és Denkschr. XXVIII. 5, azt ezúttal nem kutatom; v. ö. NySz., a hol egynek van véve). Magam is fennebb megjegyeztem, hogy a gör. kel. szláv emlékekben van egy *bljadь*, *bledъ* főnév, a mely πορνεία, fornicatio jelentésű. Ezzel a szóval függ össze a m. *beléndes*, de hogyan.

Az óbolg. emlékekben sűrűn előforduló szó a *blądъ*, *blądіti*, melynek «error, errare, tévelygés, tévelygeni» a jelentése (v. ö. Mar. index és a mi evang. textusainkat). Ebben a jelentésben a *blądіti* valamennyi szláv nyelvben megvan. A fentebbi fejtegetésekből azonban kiki láthatja, hogy az «error, errare» jelentésű *blądъ*, *blądіti* az óbolg. emlékek fiatalabb szerkesztésű részében paráznaság-ot, paráználkodni-t jelent. E jelentésnek is nyoma van a róm. kath. szláv nyelvekben is (v. ö. pl. az olaszf. szlovént, a hol *bludnica* = adultera, *bludnost* = adulterio, lajbachi Letopis 1891 : 104, tótúl is *blud* paráznaság). Ez a szláv *blądъ* van a m. *bolond* szóban is, a mely tévelygés jelentésből fejlődött «mens, delirus, stultus»-szá (v. ö. a régi magyarban *bujdosni* = errare és *bújdosó elméjű* = bolond, Marg. Leg. 165, Péld. k. 3.). Ez a szláv *blądъ* : *blądіti* ablautos alak a szláv *blęd* : *blęsti* (*blędą*) igéhez, a mely szintén első sorban «*tévelygeni*, errare», másodsorban «*fecsegni*, *csacsogni*, nugari», harmadsorban pedig «*paráználkodni*, scortari» jelentésű. Nyelvtörténeti adataink e három jelentésre a következők:

Luk. XXIV. 11: Münch.-k.: tettetec ő előttőc mikeppen *teuelgenenec* ez igec, Károlyi: az ő beszédök csak *mesebeszédnek* látszék azok előtt = Vulg.: visa sunt apud illos ceu *deliramentum* verba illarum | Assem. avišę sę prědь nimi êko *blędi* glagoli ihъ, Zogr. és Mar. **блѧдн глаголѧ**ѧ **ихъ** = gör. ἐφάνησαν ἐνώπιον αὐτῶν ὡσει λῆρος τὰ ῥήματα αὐτῶν. Itt jegyzem meg, hogy a hazai szlov. bibliában *zbloudnoszt* olvasható e helyen.

A *blędъ*: **блѧдъ** főnév «tévelygő beszéd, fecsegő beszéd:

error, nugæ» jelentésben megtalálható még az Euch. Sin.-ban (131. l.) és a Cod. Supr.-ben (6, 118, 119. l.; egyéb emlékekben: Vita Methodii cap. I, VIII, X: *bljadь*: error, MIKL. Lex. p. és SREZNEVSKIJ, Mater.), míg a megfelelő ige «tévelygeni, fecsegni» jelentésben a Cod. Supr.-ben (119: блѧдѫ, 6, 119: блѧдѫ; egyéb emlékekben: *blediti*: nugari, DANIČIĆ Rječ., MIKL. Lex. p. és SREZNEVSKIJ, Mater.). Hogy a magyarban a *blęsti*-nek «csacsogni, fecsegni» is megfelelhet, arra v. ö.:

Apost. Šiš.: 1. Ap. csel. XVII. 18: блѧдникын (v. ö. AMFIL. I. 1: 442: блѧдникъ) = Jord.-k.: *czaczogo*, KÁROLYI: *fecsegő*; 2. III. Ján. lev. I. 10: блѧдѫ ѡ нась (AMFILOCHIJ I. 2: 288: блѧдн ѡ нас) = Jord.-k. *czaczoghwan* my reank, KÁROLYI: *csacsogván* ellenünk

A *blędь*: *blęsti*: harmadik jelentése csakis orosz szerkesztésű emlékekben található; itt a *bljadь* = meretrix (MIKL. Lex. p., EtWb. és SREZNEVSKIJ, Mater.), a *bljadnja* pedig «beléndesség» (v. ö. Izvjestija VIII. 4: 334, 336.). A m. *beléndes* ezt a jelentést tükrözteti vissza. Az a kérdés már most, honnan való az egyházi szláv kifejezés s vele együtt a m. *beléndes* szó. S erre nézve az a nézetem, hogy csakis az élő szláv nyelvek meghallgatása után adhatunk a fentebbi kérdésre feleletet. Az óbolg. egyházi szláv *blęsti*: *blędą* ige és származékai ugyanis ma csakis a következő nyelvekben élnek:

cs. *blésti (bledu, bledeš)*: faseln, deliriren, verwirrt reden (v. ö. GEBAUER, Staroč. slov. és RANK);

szlov. *blésti (bledem)*: irre reden, phantasieren, faseln | *bledenje*: irrthum (MEGISER), phantasieren, unsinnige rede | *blêdec*: wortgewirr, gallimathias (PLETERŠNIK).

kaj-horv. és itt-ott dalm.-horv. *blezti bledem*: balo, vocem edo ovis, blatero, insulse, inepte loquor, *bledenye*: hallucinatio, inculta, inconsiderata ac inepta locutio (BJELLOSTIJENEC és horv. akad. szótára).

Mivel már most más szláv nyelvben nem él az ige, sem származékai (v. ö. bolg. *bledo*-s l o v e n: fecsegő, DUVERNOIS, egyházi eredetű lesz), igen valószínű, hogy a szó az óbolg. terminológiában pannoniai-morávai eredetű kifejezés. Valószínű ezzel kapcsolatban az is, hogy a m. *beléndes* szlovén eredetű kifejezés.

MELICH JÁNOS.

A XIV. századbeli oszmán-török nyelv.

(Második közlemény.)

C) Szójegyzék.

Ajrug, ajruχ: más, másféle, külön. — *Urmaz ajruglar gibi bīhūde lāf* (nem fecseg haszontalanságokat másokhoz hasonlóan; 18.). *Ol jīlanlar bir birin jirdi müdām, Kim bulamazlardı daχ' ajruχ taam* (ama kígyók mindíg egymást ették; mert nem is találhattak másféle eledelt; 173.).

ajruχsı: más, másféle, különböző. *Ajruχsı itmek:* megmásítani, megváltoztatni. — *Nakz-i-ahd iblis işi, bejle bil, Ahdingi ajruχsı itme, ǯehd kıl* (a szerződés megszegése az ördög dolga, így tudd meg; azon légy, hogy szerződésedet meg ne másítsad; 148.). E két szó az El-fereds bad es-sidde-ben: *ajruk* és *ajruksı*.

anda: ott; akkor. — *Bir čeri ǯemᶜ itti anda šehrijār, Kim anga joχ idi hadd ile šumār* (egy sereget gyűjtött akkor a fejedelem, a melynek nem volt határa és száma; 12.).

angla-: érteni, megérteni, felfogni. *Aklı angladı:* esze megértette, eszével felfogta (22.).

ang-: megérteni, eszébe, emlékezetébe hozni magának, megemlékezni, eszébe jutni. — *Čünki gördiler Sikender lutfini, Döndiler Dārādan angup unfini* (mikor tapasztalták Sándor kegyes voltát, elfordultak Dáriustól, ismervén zsarnokságát; 23.). *Gördi nerkes, angdı dildāri gözin; Jangagı angdı, gülistāni görüb* (látott nárcziszt s a szívrablónak szeme jutott eszébe; látván a rózsaligetet, annak arcza jutott eszébe; 80.).

angaru: túl, tovább, előre. — A mai nyelvben *ayarı*.

ansız: nélküle, ő nélküle, a nélkül. — *Kajser iċün tikti*

Dārā anda dār, Asdı̊ anı̊, kaldı̊ ansı̊z kasr u dār (a császár számára Dárius ott akasztófát állított fel, fölakasztatta s a kastély és palota ő nélküle maradt; 15.). *Öldi Dārā, kaldı̊ ansı̊z kasr u dār* (meghalt D. s a kastély és palota ő nélküle maradt; 66.). — Ahmed Vefik és Meninski is említik ezt az *ansı̊z* szót. V. ö. *sensiz* (nélküled; 65.).

apar-: vinni, magával vinni, hordozni. — *Bārgāh urdı̊lar ol dem, ki apardı̊lar* (rögtön felütötték a sátrat, melyet magokkal vittek; 91.). Ez az ige előfordul az El-fereds-ben is. Ahmed Vefik turkomán szónak mondja. Voltaképpen összetétel *alı̊p-barmak*-ból (= véve menni).

artur-: növeszteni, nagyobbítani.

assı̊: haszon. *Assı̊ ne?:* mi haszna? *Assı̊ ne leškerde čoχ olmag aded?* (mi haszna a hadseregben a nagy szám? 54.).

Bāglu: megkötött, elzárt, nehéz — tudni, vagy megtenni. — *Mešveret dir baglu išlere kilid* (a tanakodás, v. megfontolás a kulcsa, v. nyitja a nehéz ügyeknek; 36.).

baj: gazdag. — *Baj ve joχsula kāmu χōš söjledi, Ulujı̊, kičiji χōšdil ejledi* (minden gazdaggal és szegénynyel kegyesen beszélt, nagyot és kicsit megörvendeztetett; 196.).

barča: mind, mindnyájan, összes. Az El-feredsben: *barǯa*.

bašar-: felülkerekedni, előnyben lenni, diadalmaskodni. *Dostungı̊ sen ol kadar it serefrāz, Kim bašarmaja, oburs a kinesāz* (barátodat csak annyira emeld fel, hogy föléd ne kerüljön, ha netán bosszúálló; 43.). Az alapszó *baš* (fej, fő, első), tehát szószerint: fő, v. első lenni vmiben. Ennek az igének «győztes lenni, győzedelmeskedni» jelentését Ahmed Vefik szótára is említi.

bejle: így, ilyen. A mai nyelvben *böjle*. V. ö. *ejle* és *nejle!*

bellüsiz: nem látható, láthatatlan, eltünt. — *Bahr-i-χūn idi seräser rezmgāh, Bellüsiz olmı̊šdı̊ tozdan mihr u māh* (vértengerré lőn az egész csatatér, láthatatlanná lőn a portól a nap és hold; 159.). A *belli, bellü* tagadó alakja; ma inkább *belürsiz, belirsiz* használatos; de Ahmed Vefik szótára említi ezt a *bellüsiz* alakot is.

bigi (mindig így írva بيكى): képpen, ként, hasonló, hasonlóan, mint. — *Bahr bigi* (a tengerhez hasonlóan); *mār bigi* (kígyóként); *Dārā bigi* (Dáriushoz hasonlóan). *Šem' bigi rūšen kilur* (gyertyaként világít; 30.). *Ger jüzinge reng virürse hajā, gül bigi olasın* (ha arczodnak színt ad az élet, olyan leszesz, mint a rózsa;

31.). *Gün bigi rūšen* (világos, mint a nap; 48.). *Giže ajîna bigi rūšen olur, Šölesilen her taraf gülšen olur* (világos leszen, mint az éjszaka holdja, fényétől minden tájék rózsaliget leszen; 197.). — Ez a névutó megvolt a szeldsuk nyelvben is, éppen ilyen kiejtéssel. Ezt Kúnos Ignácz a Szultán Veled versében *beyi*-nek olvassa és a *bey* (arcz, külső) főnévből származtatja (Nyelvtud. Közl. XXII. 502.). Hogy azonban helyesen *bigi*-nek kell olvasni és így semmi köze sincs az említett *bey* főnévhez, kétségtelenné teszik a következő bizonyítékok: 1. Ez a névutó a Rebábnámében így van írva: بكى, ellenben az «arcza» jelentésű szó így: بنكى azaz *bengi* (pl. a 81. sorban). 2. Ásik pasa divánjában mindig így találjuk: بِكِي keszrével írva: azaz: *bigi*. 3. Ahmed Vefik is (szótára II. 1039.) a *gibi* szónál ezt mondja: «kadimde بيگى denürdi» (régen *bigi*-nek ejtették). 4. A csagatájban is — a *gibi* mellett — megtaláljuk ezt a névutót *bigin* بيكين alakban (Abuska, Sejkh Szulejmán és Behdset-ül-Lugat, mely utóbbi *Mir Hajder* és *Lutfi* műveiből idézi), a mely a végső *n*-jével éppen úgy viszonylik a *bigi*-hez, mint az oszm. *gibi*, azerb. *kimi* a Bruszavidéki és azerb. *kimin*-hez s az *ile* és *bile* (val, vel) az *ilen*, *bilen* alakhoz. 5. Végűl azt is megemlíthetem, hogy Fleischer szintén *bigi*-nek olvasta a szeldsuk versben előforduló névutót (ZDMG. XXIII.). E szerint a *bigi (bigin)* névutó nem egyéb, mint metathétikus alak az eredeti *gibi* (oszm., csag., krími-tatár), illetőleg *kibi* (kún, orenburgi kirgiz) szóból, a mely az ujg. *kep* (Bild, Form), altai *kep* (minta, forma, modell), jakut *kiäb* (Form, Gestalt), mong. *keb* (Bild, Vorbild) származéka. V. ö. m. *-kép*, *-képen*, *-képpen*.

birib- بيربمك: küldeni, bocsátani. — *Girü ilči biribdi Iskendere* (a követet visszaküldte Sándorhoz; 52.). *Bes pejām biribdi ol Iskendere, Kim sening dir mülk ve kišver jeksere* (azután izenetet küldött Sándornak, hogy a tied az ország és tartomány egészen; 65.). *Kāmusî biribdi jirlü jirine šehrijār* (a fejedelem mindnyáját elbocsájtotta a maga hazájába; 67.). *Ardînža biribdi* (utána küldött; 250.). — Ez az ige az Iszkendernámében igen gyakran fordul elő, így még pl. az 53, 113, 114, 175. lapokon. Az El-feredsben már kezdő *v* hanggal találjuk: *virib-* és *viribimek*. Meninski, Bianchi-Kieffer és Mallouf *virbi-*, Hindoglu pedig *virb-* alakban hozza fel.

biš بيش: öt. A mai nyelvben *beš*.

bitik: irat, levél. — *Bir bitik jazdı anasına* (egy levelet írt anyjának; 371.).

boj: nemzetség, nem. — *Kendü bojında iki jüz ming delir, Kāmusî rūmi nežād ve širgir* (a maga nemzetéből 200,000 vitéz, mindnyája rúmi származású és oroszlánölő; 156.). — Ahmed Vefik szótárában is a *boj* = faj, fajta, nem; a néptörzsnek egyik ága, nemzetsége. Csag. *boj* = nemzetség, néptörzs (Szulejmán).

Čaγla-: előre kiszámítani. megjövendölni. — *Ilm ehli, kim rasad bagladılar, Ne geliser dünjada, čagladılar* (a tudósok, kik a csillagokat vizsgálták, megjövendölték, hogy mi fog bekövetkezni a világon; 305.). — A csagatajban *čagla* = előre érezni, sejteni, vélni, megtudni (Behdset-ül-Lugat és Abuska Lugati).

četük: egy bizonyos állat neve, bizonyára: ázsiai petymeg, czibet-petymeg, Viverra Zibetha. — *Hem ol ilde ejlediler istijād Ol četüki, kim derisi dir zebād; Bir četük daγ' anda ittiler šikjār, Kim kanatlu-dı, učardı murgzār* (ugyanabban a tartományban [t. i. Zends szigetén] vadászták azt a *četük*-et, melynek bőre czibet-petymeg; még egy másféle *četük*-et is vadásztak ott, a mely szárnyas volt s a réten repült; 173.). A mai nyelvben már elavult szó s mint ilyent hozza fel már Meninski is, továbbá Bianchi-Kieffer szótára, mindkettő «macska» jelentéssel. E szót különben az egyptomi-kipcsák nyelvből is ismerjük szintén «macska» értelemben (Houtsma: Ein türkisch-arabisches Glossar. Leiden 1894. a 69. lapon).

čîχar-: elbocsátani, ellökni, ellőni; kivenni, kilőni. — *Ol oχî čün čîχarur jajdan, irgüzür bir joχsul oglına, čîχarur anıy gözin, ölür ol bičāre meskin* (a mint ellövi a nyilat az íjjról, egy szegény fiút talál el vele, annak a szemét kilövi s meghal a szerencsétlen nyomorult; 301.). A mai nyelvben *čîkarmak*.

Dang: csodálkozás, elámulás, meglepődés. *Danga kalmak* (csodálkozni, álmélkodni).

dangla-: csodálni, csodálkozni valamin (accusat. és dativusszal). — *Anî ustādî Aristo dangladî* (őt tanítója, Aristoteles, is csodálta; 22.). *Ne aǯeb āsār dîr, danglagil bunga* (mily különös dolog! csodálkozzál rajta; 174.).

dangla: reggel. — Csag. *tangla. Tang, dang, daγ* (reggeli idő, napkelte) + *ile, le* (val, vel = reg-vel).

dap- : találni, megtalálni, valamit el-, megnyerni, valamihez hozzájutni. *Zafer dapmak* = győzelmet nyerni.

deg- : hozzá érni, illetni, valakire szállani, jutni. — *Kimlere degesi dir bu mülk ü šehr ?* (kikre fog szállani ez az ország és város?). *Anıng ardınža gele bir rūzgjār, Kim dege Aškānılara šehr u dijār* (utána fog jönni idő, mikor az Áskanidákra fog szállani a város és ország; 305.). A mai nyelvben *dej-*.

degül, degil : nincs, nem. *Degül-di* (nem volt; 186.). Ma *dejil*.

dengiz دنكيز : tenger. A mai nyelvben *deyiz, deniz*.

dirlik : élet. — *Dogru söjle, kim jalan irlik degül, Dirliki jalanžînung dirlik degül* (beszélj őszintén, mert a hazugság nem férfiasság, a hazugnak élete nem élet; 251.). *Bí-hamijjetligle dirlik olmaja* (a dicsőség vágya nélkül semmit sem ér az élet; 14.). Az El-fereds-ben *dirilik*.

dišra : a külső, valaminek külseje. — *Iči dolu χubs ve dišrasî žemāl* (belseje telve piszkossággal, de külseje szép; 33.).

dönder- دوندارمك : fordítani, megfordítani, forgatni. — *Baχt jüz dönder-* (a szerencse elfordítja arcát = hátat fordít; 57.). *Avret olan otura, döndere čarχ* (az asszony üljön otthon s forgassa a kereket, t. i. a rokka kerekét = fonjon; 60.). Ez a *dönder-* a mai *döndür-* alak mellett éppen olyan, mint *gönder-* (küldeni) a *göndür-* mellett. Megisernél is (1612-ből): *dünder-* (vertere).

dut- : fogni, tartani.

dürüš-, dürič- : igyekezni, erőlködni, törekedni, küzdeni, harczolni. — *Zulmî terk itmege žān ilen düriš* (egész lélekkel igyekezzél a zsarnokságot abbanhagyni; 38.). *Düšmening kahr itmeden seni, Dürüšüben kehr itgil sen anî* (mielőtt ellenséged meggyőzne téged, küzdelemmel te győzd le őt; 37.). *Jürüjelüm, χasm ilen görüšelüm, Nām u nenk iči̇n bu gün dürüšelüm* (menjünk, találkozzunk az ellenséggel s harczoljunk ma a jó hírnévért; 59.). *Dürüšüb nakš isine irmek gerek, anî görmek gerek* (erőfeszítéssel is a kép gazdájához [eredetijéhez] kell jutnom s őt látnom kell; 76.). Ahmed Vefik szótárában is *dürüšmek*.

Eje : úr, tulajdonos, valaminek ura, birtokosa. — *Mülk ejesi čünki bīkuvvet ola, Lāžerem düšmen anga fursat bula* (mikor az ország ura erőtlenné lesz, az ellenség szükségképpen győzelmet vesz rajta; 294.). *Tiz iriš, kim mülk ejesiz olmasun* (gyorsan menj

oda, hogy az ország úr nélkül ne legyen; 65.). A csagatajban *eje* és *ege*.

ejegü: oldal, oldalborda. — *Sol ejegüsinden jaraduban virdi Havvaja vužūd* (a bal oldalából teremtve adott lételt Évának; 124.). E szó az El-feredsben és Meninskinél is *ejegü*, a mai nyelvben pedig *ejgi* (Ahmed Vefik), *ejegi* (Hindoglu), vagy *egi* (Mallouf). A csagatájban *ejegü*, *öjegü* (Szulejmán), az egyptomi-kipcsákban *ejeg*.

ejle: úgy, olyan. *Ejle čoχ* = olyan sok. Az El-feredsben és Rebábnáméban is *ejle*; a mai nyelvben *öjle*. V. ö. *bejle* és *nejle!*

ejlet-: tétetni, csináltatni. — az *ejle-* ige causativuma. — *Lutfi dir aning manga söz söjleden, Ošbu zība dürrleri nazm ejleden* (az ő kegye volt, a mi engem megszólaltatott s a mi fűzérbe szedette velem e szép gyöngyöket; 11.).

ejlük és *ejlülik*: jóság, jótétemény. — *Čünki senden ejlülik gördüm jakin, Men daχi ejlük idem sanga hemin* (mivel tőled jóságot tapasztaltam, én is szintúgy jótéteményt gyakorlok irányodban; 252.).

ejü: jó.

el-: össze-, hozzákötni, egybefűzni, összecsatolni, — a házassági kötelékről is. — *Bir zemān, ki elib oldilar jile, Oldi kiz hakk emri ile hāmile* (egyszer, midőn már egy évig éltek házasságban, a leány isten rendeletéből terhes lőn; 17.).

em: orvosság, gyógyszer. — *Derde em olur* (a fájdalomra gyógyszer lesz; 32.).

emrūd: körte. Persa *emrūd*. A mai köznyelvben *armud*.

engsek: tarkó, a fej és nyak hátsó része. Ma *eyse*.

erzeng: ördög, démon. — *Iki jüz ming daχi erzeng itti žem', Itmege Iskendering mülkini kam'* (kétszáz ezer *erzeng* is összegyűlt, hogy elpusztítsa Iszkender országát; 218.).

Gej: nagy, nagyon, igen, jó, jól. — *Gej anglamak* = jól érteni (22, 112.). *Gej saχin!* = nagyon vigyázz! (67.). *Suda bünjād ejlemek gej žehl olur* (vízre építeni nagy ostobaság; 26.). *Her kiši sanga dogru sanmagil, Dostunga daχi gej inanmagil* (minden embert ne gondolj irányodban őszintének, még a barátodnak se nagyon higyj! 41.). *Kiši kalmaz, kalur andan bir gej ād* (az ember nem marad meg, de marad utána jó hírnév; 163.). A szeldsuk nyelvben is *gej* = jó, jól, igen (Rebábname).

gerek: szükséges lenni, szükségessé válni, kelleni. — *Didi šaha filosof-i-nāmdār, Kim gerekmez ki idesin munda karar* (a hírneves bölcs mondta a sáhnak: nem szükséges, hogy itt megállapodj; 185.). *Gerekmez-dir* = nem szükséges, nem kell (54, 57.). — Ahmed Vefik szerint is (szótára II. 1044.) a régi oszmán-török nyelvben volt egy *gerekmek* ige ugyanilyen jelentéssel (negat. *gerekmez*), a mely a csagatájban is használatos (Szulejmán szótára 269.).

gerekinže: kellőleg, úgy, a mint, vagy a mennyire szükséges. — *Čünki jiri gerekinže kazdılar, Dengizi ajrub anda saldılar* (a mint a földet kellő mélyen kiásták, a tenger vizét abba [a csatornába] belebocsátották; 256.).

gider-: eltávolitani, meneszteni, elköltöztetni, megsemmisiteni, kiirtani. — *Meni giderdükde bu dehr, Kimlere degesi dir bu mülk ü šehr?* (ha engem elköltöztet ez a világ, kikre fog szállani ez az ország és város? 305.). *Dünja sevgüsini gönglüngden gider* (a világ szeretetét irtsd ki szívedből; 196.). Ez az ige nem egyéb, mint a *git-* (menni, eltávozni) igének causativuma. Megvan az Elferedsben is, továbbá Meninski és Ahmed Vefik is említik.

gij-: felölteni, magára venni — ruhafélét. A mai köznyelvben *gejmek*.

görküz-: mutatni, megmutatni, láttatni valakivel (20, 248.). Megvan a csagatájban is (Behds. Lug.).

görset-: mutatni. A mai nyelvben metathesissel: *göster-*.

χanda és *kanda:* hol? a hol; hova? a hova.

χansî: melyik? a melyik. — *Xansî šehri, kim alur ise, jaχar* (a mely várost elfoglalja, azt fölégeti; 13.). *Xansî kišver, kim kala bī-padišah, χalk ider zalm ile bir birin tebāh* (a mely ország király nélkül marad, ott a nép zsarnoksággal tönkre teszi egymást; 65.). Ez a szó nem egyéb, mint az eredeti *kangîsî* alak összevonása. V. ö. azerb. *hangsî, hansî, hasî* (Budagov grammat. 82.).

Ičre: ban, ben; időre vonatkozólag: alatt. — *Tarfet-ül-ajn ičre* (egy pillanat alatt; 7.). E névutó a szeldsukban is *hol?* kérdésre felelőleg használtatott (Rebábnáme, Ásik pasa).

igirmi: húsz. A mai nyelvben *jigirmi, jirmi*. V. ö. csagat. *igirme* (Szulejmán), vagy *igerme* (Behds.-Lug.).

igit: ifjú, fiatal, vitéz; fiatal ember, hős. *Igitlik:* ifjúság, fiatal kor, férfiasság, vitézség. — *Igit kiši* (fiatal ember, 51.). *Pīr-*

den hergez igitlik gelmeje, Igit ile pīr hemrāh olmaja (az öregtől soha sem telik ki vitézség, az ifjúval ne versenyezzen az öreg; 13.). *Šah bilsün, kim igitlik dir kemāl, Pīrlik durur kāmu naks u zevāl* (tudja meg a sah, hogy a fiatalság: a tökéletesség, az öregség pedig csupa hiány és fogyatkozás; 51.).

îl és *jîl:* év, esztendő. Azerbajdsániban *il.*

il: békés, valakivel békében, vagy barátságos viszonyban élő, barát; béke, békés viszony. — *Düšmeniy ile müdārā ejlegil, Il erinče dostāne söjlegil* (ellenségeddel nyájasan [hízelgően, v. eszélyesen] bánj, mintha barátod volna, barátságosan beszélj vele; 32.). — V. ö. csagat. *il* (békés, mással békében élő, engedelmeskedő, meghódolt, jó barát; béke), *il bolmak* (békében lenni vkivel; és: meghódolni); jakut *il* (gutes Einverständniss), *illāχ* (friedliebend); kún *elelik* (pax).

îlan és *jîlan:* kígyó. — Azerb. *ilan.*

ilet: vezetni, vinni.

înan-: hinni, bízni benne, rábízni vmit (dat. és acc.-val). — *Kiči išin uluja înanmagîl, Ulu kiči išin bitüre, sanmagîl* (a kis ember dolgát ne bízd a nagyra; ne gondold, hogy a nagy elvégzi a kicsinek való dolgot; 35.).

indür-: leszállítani, lehozni, levinni. — A mai köznyelvben *endir-.*

îrag: messze, távol; távolság. *Iragdan:* messziről.

irgüz-: juttatni vhova, v. vmihez, eszközölni, hogy vhova jusson, v. érjen. — Az El-feredsben *irgür-*, de az Iszkendernámében mindig így van írva: ايركوز azaz végső *z*-vel (pl. 10, 139, 301, 371. lapokon). Egyébiránt ez ugyanazon causativ-képzővel való az *ir-* (érni, érkezni, jutni) igéből, mint a *görküz-* a *gör-* igéből.

is: úr, tulajdonos, birtokos. — *Devlet isi* (a hatalom ura, birtokosa; 148.). *Nakš isi* (a kép birtokosa, a festett képnek eredetije; 76.). *Māl ü mülk isi idi ol šehrijār, Leškerine joχ idi hergez šumār* (kincs és birodalom ura volt az a fejedelem, seregének soha sem volt se szeri, se száma; 108.). — E szó az El-feredsben: *iss;* Ahmed Vefiknél *is* és *îs;* a szeldsuk nyelvben szintén *is.*

issiz: úr-, gazda nélkül való, uratlanúl, gazdátlanúl. *Čünki kajser öldi, issiz kaldî Rūm* (mikor a császár meghalt, Rúm országa úr nélkül maradt; 15.).

iš: ez, emez. — *Ol kāmudan kalan iš afsāne dir, Mülk Allahîng dîr, ki ǧāvidāne dir* (mindabból a mi megmarad, ez a mese; az isten országa az, a mi örökkévaló; 11.). E mutatónévmás locativusa az *ište* (itt, íme), s összetétele: *iš-bu.* V. ö. csagat. *isre* (itt, emitt; Szulejmán), melyben ugyanazt a határozóragot látjuk, mint az *ičre, üzre, tašra* stb. szókban. L. *oš!*

iv ايو: ház. A mai nyelvben *ev.*

iver-: küldeni. — *Rūmî Dārā kismet itti, taki her kiši jirinde oturuban, ivere Dārāja māl* (Dárius Rúm országát elosztotta [a vezérei között], hogy minden ember a maga helyén tartózkodván, onnan adót küldjön neki; 16.). Csagat. *jiber-*, melyből a kezdő *j* elejtésével és *b : v* hangcserével alakult *iver-.*

Jagî: ellenség. — Csag. *jagî* és *jau.*

jagîluk: ellenségeskedés. — *Dostlîg bizimle bünjād ejlegil, Kim bizimle jagîluk kîlmajasîn* (köss velünk barátságot, hogy velünk ne ellenségeskedjél; 253.).

jalguz: egyedül. *Kendü jalguz* (egyedül, v. csupán maga; 292.). A mai nyelvben *jalîŋîz.* Csagat. *jalguz* és *jalînguz.*

janga: felé, feléje (ablativusszal). *Ol janga:* arra felé (256.). *Jangadîn:* felől, oldalról. *Iki jangadîn* (kétfelől, két oldalról; 77.). *Her jangadîn* (minden felől; 12.). *Bir janga kîlmak:* félre tenni, eltávolítani vkit, v. eltenni láb alól. — *Kardašî Mêmūn ola düšmen anga, Isteje anî kim kîla bir janga* (testvére, M., ellensége fog lenni s arra törekszik, hogy őt letaszítsa a trónról; 331.).

jangîl-: elveszíteni, valamitől megfosztatni. — *Mindi nāgjāh bojnîna bir dîv-i-šūm, Olub ol melūnîng ajagî kemend, Šöjle zōr ejledi ol ifrit-i-šūm, Kim jangîldî da'vetini šāh-i-Rūm; nutkî baglandî ve uramazdî dem* (hirtelen felugrott a nyakába egy gonosz dív s az átkozott a lábait hurokká tevén, oly erővel szorította össze az a gonosz démon, hogy Rúm sahja elveszítette a hangját, beszélőtehetsége megakadt s lélekzetet sem tudott venni; 221.).

jaragla-: fölszerelni, fölfegyverezni.

jasa-: elkészíteni, rendezni, rendbe, sorba állítani. — *Leškeri jasadî šāh-i-Sistān, K' ide Iskenderle bir ǧenk-i-girān* (hadseregét rendbe állítá Szisztán sahja, hogy Sándorral nagy csatát vívjon; 91.). Az El-feredsben is előfordul «bereit stellen» jelentéssel.

jašin-: elrejtőzni, eltűnni. — *Teninden ǯān jašindî* (testéből eltűnt a lélek; 77.). Megvan az El-feredsben is.

jaz-: festeni — képet, lefesteni. — *Sūretin jazdîrdîlar kîzîng anga; Gören anî didi, kim Gülšah bu dîr* (a leány képét leföstették a számára; a ki látta, azt mondta: ez valóban Gülšah; 75.). Ez az ige az El-feredsben is előfordul «malen, zeichnen» értelemben.

javlak: nagyon, igen. — *Bu arada irdi Dārāja χaber, K'oldî Zulkarnejn javlak nāmver* (e közben az a hír érkezett Dáriushoz, hogy Sándor igen hírnevessé lőn; 49.). E szót ugyanilyen jelentésben a szeldsuk nyelvből is ismerjük; pl. az 1340. évből való Tezkeret-ül-Evliában ezt olvassuk: *javlak korktî ve ditremek duttu* (nagyon megijedt és elfogta a reszketés). Meninski a 17. század közepén elavult és ritkán használt szónak jelzi.

jeddi: hét (számnév). Azerbajdsániban is *jeddi.*

jeng-: meg-, legyőzni, diadalmaskodni valamin. — *Šehvete jengen fîrište dir jakin, Šehvete ujan kiši šejtān dîr lāin* (az érzéki vágyat legyőző: angyal bizonnyal, az érzéki vágynak hódoló ember: átkozott sátán; 42.).

jig: jó, jobb, derék, kiváló, többet érő. — *Kiši kim düšmen kîlîžînda öle, Jig ki jauz ād ile diri kala, Taχtdan jig dir anga tābut-i-teng* (jobb, ha az ember az ellenség kardjától hal meg, mintsem rosz hírnévvel életben marad; a trónnál jobb annak a szűk koporsó; 14.). *Kendüden jig ile itmegil ǯedel* (magadnál kiválóbbal ne kezdj versengést; 53.). Comparativusa *jigrek.*

jirlü jirinǯe: a maga helyén, a kellő helyen. — *Ilči gerek kim ola ehl-i-bejān, Kim sözi jirlü jirinǯe söjleje, Her sözing manasînî gej anglaja* (szükséges, hogy a követ értelmes legyen, a ki a szót a maga helyén mondja s minden szó jelentőségét jól tudja; 112.).

joχlu és *joχsul:* szegény. *Baj ve joχsul:* gazdag és szegény (196.). *Varungî joχlulara kîlgil sebîl* (vagyonodat tedd hozzáférhetővé a szegényeknek; 163.).

jolduz: csillag. A mai nyelvben *jîldîz.* Csagatájban is *jolduz* és *jîlduz* (Behdset-ül-Lugat).

julgun: tamariszkfa, tamarix. — *Düzdiler julgun agažîndan bir oχ* (tamariszkfából egy nyilat csináltak; 299.). *Julgun agažîndan ol bir oχ düzer* (a tamariszkfából egy nyilat csinál; 301.).

A mai nyelvben *ilgun*, *ilgin*. Csagat. *julgun* (Behds.-Lug.), egyptomi-kipcsákban *jilgun*.

jurug: nemzetség, család? — *Var idi Lohrasp ādlu bir suvār, Šah Feridun jurugindan jādkjār; Taχta čiχardi bašina tāǯ urub* (volt egy, L. nevű lovag, híres a F. sah családjából; a trónra ültette, fejére koronát tevén; 295.). A szónak eme jelentése mellett szól az a körülmény, hogy az iráni hősmonda szerint Lohraszp csakugyan Feridunnak hatodik ivadéka volt. V. ö. csagataj *urug*.

jüre يورا: környék, tájék. — *Ming ǯezire varidi ol jürede* (ezer sziget volt azon a tájékon; 174.). *Jüresinde*: valami körül, környékén, táján (123.). Az El-fereds-ben is előfordul ez a szó «Kreis, Umgebung, Nähe» jelentéssel.

Kāmu: mind, az összes. *Kāmusi*: mindnyája. Megvolt a szeldsuk nyelvben is.

kandan: honnan? a honnan.

kangli: kocsi.

karšu: -ért, érette. — *Irte giže karšunga zār iderim, Šöjle kim gül karšusina andelib* (éjjel-nappal siránkozom éretted [utánad], valamint a fülemüle a rózsáért; 99.).

katina: -hoz, -hez, hozzája, mellé. *Katinda*: -nál, -nél, mellett. *Katindan*: -tól, -től, mellől.

kendözi: önmaga. Az El-fereds-ben és a szeldsuk nyelvben is.

kiči: kis, kicsi; az *ulu* (nagy) ellentéte.

kijma-: megkímélni, nem bántani, megkegyelmezni (dativusszal). — *Oglum elingde idi, kijmading anga, Men daχi lā-büdd kijamazim sanga* (kezedben volt a fiam s nem bántottad, ennélfogva én is megkegyelmezek neked; 252.).

kimi, vagy *gimi* és *gibi*: -képpen, -ként, hasonlóan, mint. — *ǯem kimi*: mint Dsemsid (20). *Kil kimi bārik* (vékony, mint a hajszál; 80.). *Anber kimi* (ámbrához hasonlóan; 80.). *Munuŋ kimi* (ekképpen, ehhez hasonlóan). *Jirde ot kimi bitirdi anda zer* (ott a földből úgy nőtt az arany, mint a fű; 174.). V. ö. azerb. és Bruszavidéki *kimi*, *kimin*.

kirχ: negyven.

kirpük: szempilla, a szem szőre.

konšu: szomszéd. — A mai nyelvben *koŋšu* كوكشو és *komšu;* csagat. *kongši.*

košun: csapat, hadosztály, ezred. — *Ming košun lešker düzetti nāmdār, Her košunda ming kiši ževšen suvār* (ezer csapatba rendezte a sereget, minden osztályban ezer ember, pánczélos lovas; 156.). Előfordul az El-fereds-ben is.

Min-: fölmenni, fölülni vmire, felugrani. — *Nāgjāh bojnina mindi* (hirtelen a nyakába ugrott; 221.). A mai nyelvben *bin-.* Azerb. és csagat. szintén *minmek.*

ming: ezer. A mai nyelvben *biŋ, bin.* Azerb. *miŋ, min;* csagat. *ming.*

mu és *bu:* ez.

munža: ennyi, ilyen sok. A mai nyelvben *bunža.* Csag. is *munža.*

Nejle: milyen? minő? hogyan? V. ö. *ejle* és *bejle!* Valamint a *böjle (bejle)* és *šöjle* szók — Ahmed Vefik magyarázata szerint is — az eredeti *bu+ile, šu+ile* alakokból származtak, úgy a *nejle* is nem egyéb, mint a *ne, ni* (mi?) kérdőnévmás és az *ile* (val, vel) összetétele.

ničesi: milyen? hogyan? mit mondok! — *Jüridi Kešmire andan šah-i-Rūm, Kim göre ničesi dir ol merzübūm; Buldı anda bi-aded šehr u dijār* (onnan Kasmírba ment Rúm sahja, hogy meglássa: milyen az a tartomány. Talált abban számtalan várost és tartományt; 202.). *Išitting šehrijār aždehajı ničesi itti šikjār* (hallottad, hogy a fejedelem hogyan ölte meg a sárkányt; 167.). *Nireje kılsang nazar, žejhūn idi, Ničesi žejhūn! ki mevž-i-χūn idi* (a merre tekintesz, folyam volt. Mit folyam! sőt vér-tenger volt! 15.). *Gerče igne čābuk ve sertīz ola, Ničesi kılıž gibi χūnrīz ola* (ámbár a tű éles és hegyes legyen, hogyan lenne vérontó, mint a kard? 35.). Az El-fereds-ben *nižesi.*

nireje: a hova, a merre. *Nirede:* a hol. *Nireden:* a honnan. A *nireje* egy helyen eredeti *ni jire* alakban is előfordul: *ni jire varsang:* a merre (szószerint: a mely helyre) mégy (19.).

niše: miért? — *Ošbu dagda niše duttunguz vatan?* (miért ebben a hegyben választottatok magatoknak lakhelyet? 363.). E szót ismerjük a szeldsuk nyelvből (pl. Ásik pasánál) és a csagatájban is (Behds.-Lug., Szulejmán).

Ogra-: menni, haladni, elvonulni. — *Nireje ograsa, gāret*

dir iši, Kanda kim irse, χasāret dir iši (a merre halad, rablás a dolga, a hova érkezik, ott pusztítás a munkája; 13.).

ong-: sikerülni. — *Iš tedbir ilen ongar* (a dolog, v. ügy okos megfontolással sikerül; 52.). *Kimde var sim u zer, ongar iši* (a kinek van aranya és ezüstje: sikerül a dolga; 76.).

oš: ez; íme. — *Sening dir genž ü māl u tāž u taχt, Hem sipāh ve hem dijār ve milk ü baχt, Oš kāmudan olmišim men binijāz* (tied a kincs és vagyon, a korona és trón, továbbá a hadsereg és ország, a királyság és szerencse; mindebből én nem kívánok semmit; 65.). *Fōr-i-hinde čün irišti bu χaber, Kim gelür oš lešker ile šir-i-ner* (mikor a hindu Porushoz jutott ez a hír, hogy jön ezzel a sereggel a hím oroszlán, t. i. Nagy Sándor; 157.). *Ol, ki baš čekmišdi dün eflākdan, Oš bu gün baš kalduramaz χākdan* (az, ki tegnap az egekig emelte a fejét, az ma nem bírja fejét fölemelni a földről; 162.). *Hind u Sindi čünki feth itti temām, Diler oš, kim ide Čin mülkin makām* (mikor Hindet és Szindet egészen meghódította, azt óhajtá, hogy Csin országát tegye székhelyévé; 186.). *Šahdan dilejüben aldi meni, Ölmiš iken, oš diri kildi meni* (a sahtól kikérve megmentett engem, mikor meghaltam volna, ez tett engem élővé; 248.). *Herne kim nakl oldise andan sahih, Oš rivājet ejledim sanga sarih* (mindazt, a mi igazat ránk hagytak róla, azt beszéltem el neked világosan; 381.). *Kajsere geldi χaber, kim čoχ čeri Rūma oš geldi ve Dārā serveri* (a császárhoz jött a hír, hogy íme sok sereg érkezett Rúmba és Dárius a vezére; 13.). *Oš kāmu:* ez mind, mindez (másképpen: *ol kāmu;* 11.). — Ezt az *oš* mutatónévmást ezenkívül megtaláljuk az El-fereds-ben, egy 1458-ból való kaszidés könyvben s más régi oszmán-török kéziratokban; sőt még Ahmed Vefik szótára is felhozza «*šu, išbu, ošol*» jelentéssel. Továbbá használatos volt a *szeldsuk* nyelvben (pl. Ásik pasánál), a *csagatáj*ban (Mir Hajder és Nevái), és az *ujgur*ban (Kudatku Bilik). Locativusa *ošda* (itt; El-feredsben s más régi iratokban és Ahmed Vefiknél is I. 140.), melylyel v. ö. *ište.*

ošbu: ez. *Ošol:* az, amaz. Genitivusa *oš aning* (113.).

öngdin: előtt; elülről. — *Bundan öngdin* (ezelőtt; 59.). *Andan öngdin, kim gelürdi Rūma šah* (azelőtt, hogy a sah Rúmba jött; 62.). *Men sizden öngdin jürüjüben* (én ti előttetek járván; 58.). *Öngdin songa gör* (nézd meg elejétől végig; 379.). Az El-feredsben *öydin.*

özge: más, -n kívül. *Et ile etmekden özge* (húson és kenyéren kívül; 363.).

Pakïr: réz. A mai nyelvben *bakïr.*

Sagïššïz: számtalan, megszámlálhatatlan. — *Sagïššïz sipāh getürüp Rūma* (számtalan lovasságot vezetvén Rúmba; 53.). Az El-feredsben *sagïš* (szám).

sān: szám, számítás. *Sān ile on ming* (számszerint tíz ezer; 354.). Csag. *san.*

sārï: felé. *Cešme sārï* (a forrás felé; 362.). Az El-feredsben *saru;* Ahmed Vefiknél *sarï;* csagat. *sārï.*

savur-: szórni, szét-, elszórni. *Jile savurmak:* szélnek szórni, szélnek ereszteni (58.).

sin: sír, sírhalom. — *Öldükde varmaz siningdin janga* (mikor meghaltál, a sírod felé sem megy; 12.). — Ahmed Vefik szótárában *siŋ.* Csagat. *sin.*

sïna-: próbálni. — *Čoχ sïnadïm, gördüm* (sokat próbáltam, tapasztaltam; 39.). Előfordul az El-feredsben is.

šol: az, amaz.

söjlet-: megszólaltatni, szólásra bírni valakit. L. *ejlet-.*

sujurga-: vki iránt kegyességgel viseltetni, megkegyelmezni, kitüntetni, megajándékozni. Megvan az El-feredsben is. Csagat. *sujurgamak.*

Teg: -ként, képpen, hasonlóan, mint. — *Anïng mülkin Rustemteg χarāb ider* (annak országát Rusztemként elpusztítja; 40.). *Olma jilteg bi-sebāt; dagteg pājdar ol!* (ne légy változó, mint a szél; szilárdan állj, mint a hegy; 168.). Csagat. *tek.*

tengri: isten.

tep-: tiporni, taposni. — *Kendü devletin jire tepmek* (a maga hatalmát földre tiporni; 31.). A mai köznyelvben: *depmek.*

tik-: felállítani. *Bārgāh tikmek* (sátrat felütni; 164.). Ma *dikmek.*

tilkü: róka. A mai köznyelvben *tilki, dilki.*

tök-: önteni, kiönteni, szórni, hinteni. *Jaš tökmek:* könyeket hullatni (89.). A mai nyelvben *dökmek.*

tüket-: be-, elvégezni, befejezni. — *Čünki Iflaton tüketti nāmesin, Aldï eline Aristo χāmesin* (mikor Plato befejezte a könyvét, Aristoteles vette kezébe a tollat; 34.). — A mai köznyelvben *düketmek.* Csag. szintén *tüketmek.*

Uj-: ráhallgatni, engedni, engedelmeskedni. *Avret sözine ujmak* (az asszony szavára hallgatni). *Šehvete ujan kiši* (az érzékiségnek hódoló ember; 42.).

ulal: nagyobbodni, nőni. — *Devletin daχi ulalmag diledi* (hatalmát is növekedni kívánta; 107.). Az *ulu* (nagy) melléknév származéka.

ulus: nép, néptörzs, nemzet. — Csag. *ulus.*

urlïg: nemzetség, család? — *Zābulistānda Rustem urlïgindan bir delir var ïdï, aning adï-dï Zerasp* (Z.-ban volt R. nemzetségéből [v. magvából] egy vitéz, a kinek neve Z. volt; 70.). V. ö. kun *urluc, ourluc* (semen, granum), *uru* (semen), *uruh* (proles); kazáni-tatár *orlok* (vetőmag).

üže és *jüže:* magas, magasan levő, v. fekvő. — *Rūm üže, Magreb alčag dir ʿajān, Lāžerem su ol janga oldï revān* (Rúm magasabban fekvő; Magrebb alacsonyabb tudvalevőleg, ennélfogva a víz erre felé folyt; 256.). Azerb. *uža.*

üžel-: nagyobbodni, nőni, növekedni. — *Üželür söz ile ululur adï, Dirilür söz ile ölüler adï* (a szó által növekedik a nagyok hírneve, a szó által életre kél a holtak neve; 3.). De causativuma *jüželtmek* (98.).

ürek és *jürek:* szív. Azerbajdsáni *ürex.*

Var (mint főnév): a mije van az embernek, vagyon, birtok, javak. — *Varungï joχlulara kïlgïl sebïl* (vagyonodat osszd meg a szegényekkel; 163.).

varlïg: lét, létezés, létel, élet. — *Anga varlïgïndan jig durur ʿadem* (arra nézve a létezésénél, v. életénél jobb a nem-lét, v. halál; 31.). *Čün kāmu varlïg sudan oldï, bes erip āχir su ola* (minthogy minden lét vízből lett, tehát elolvadva végre ismét vízzé lesz; 26.).

virānlïg: pusztulás, romlás, enyészet. — *Čün binā-ül-ömre viranlïg gele* (mikor az élet házát végromlás éri; 51.).

D) Szövegek.

1. Nagy Sándor háborúja Dáriussal (55—60. l.).

Söjlegil, ej bülbül-i-šīrīn-nevā!
Kim gülistān dolu dır berg ü nevā.
Bir iki žām ile žāni šād kıl,
Gussalardan gönglüngi āzād kıl.
Bes bejān it, kim Sikender rēj ilen
Memleketde niledi Dārā ilen.
Ilči Dārāja čün iltdi bu χaber,
Didi Iskender bejānin sertaser,
Kaχıdı Dārā ve žem' itdi sipāh,
Kim jürüjüb Rūmi ejleje tebāh.
Lešker-i-Irān ve hem Tūrān-zemīn
Anda žem' itdi, hem Māčīn ü Čīn,
Xazar ve Rūs ve χatā ve mülk-i-Hind,
Magreb ve Tūrān ve hem Kešmir u Sind.

Hindden and' ıdı Mihrāž χān,
Čīn dijārindan daχi Tamgāž χān.
Rum-iline dek medājindan direfš
Dolu idi ve 'alem surχ ve benefš.
Čarχı kerr itmiš idi āvāz-i-kūs,
Toz kılmıšdı havājı ebenūs.
Nireje kim kiši iderdi nigjāh,
Xajme idi ve direfš ve bārgāh.
Jir jüzi dolu kemān ve tīr idi,
Kūh ve sahrā gürz ilen šemšīr idi.
Ne Feridūn ve ne χōd Zohhāk ve žem
Dirmemišdi ejle čoχ χajl u hašem.
Dideler Iskendere: Dārāi šāh
Oš irišdi Rūma ve bī-hadd sipāh.
Kasdı bu, kim ejleje Rūmı jebāb,
Anda jir kojmaja itmeden χarāb,
Ir ve avret kāmusın ide helāk,
Jile savura ne varsa anda χāk.
Düzdi Iskender daχi mehterlerin
Rūm-ilining ve daχi serverlerin,

Magyarúl.

Szóllalj meg, édes hangú fülemüle!
Mikor a rózsaliget tele van levéllel és dallal.
Egy-két serleggel vidámítsd föl lelkedet,
A gondoktól szabadítsd meg szívedet.
Azután beszéld el, hogy Sándor okossággal
Mit csinált Dáriussal országában.
Mikor a követ Dáriushoz vitte ezt a hírt
S elmondta Sándor izenetét elejétől végig,
Megharagudott Dárius és lovas hadat gyűjtött,
Hogy Rúmba menvén, azt megsemmisítse.
Összegyűjté ott Irán és Turán-föld,
Valamint Mácsin és Csín,
Khazar és Rúszországok, Khatáj és Hindország,
Magreb és Turán s egyszersmind Kasmir és Szind seregeit.
Hindországból ott volt Mihráds khán,
Csín tartományából pedig Tamgads khán.
Székhelyétől Rúm országáig zászló
S vörös és kék lobogó volt látható.
Az égboltig hatott a dobok pörgése,
A por ében-feketévé tette a levegőt.
A merre csak nézett az ember,
Mindenütt kisebb-nagyobb sátor és zászló volt.
A föld szinét egészen íjj és nyil borítá el,
Hegyen és síkon buzogány és kard volt látható.
Sem Feridún, sem maga Zohák és Dsemsid
Nem gyüjtött össze ilyen sok lovas hadat és kiséretet.
Mondták Sándornak: Dárius király
Im Rúmba érkezett és számtalan lovasság.
Czélja az, hogy elpusztítsa Rúmot
S ne hagyjon ott helyet rombolás nélkül,
Minden férfit és nőt elveszítsen,
S szélnek szórjon mindent, a mi ott föld és por.
Sándor is összehívta tehát
Rúm országának nagyjait és vezéreit,

Her birine istimālet virdi šāh,
Kim «žihānda ben olursam padišah,
Her biringize virem bir memleket
Rūm bigi, kanda idesiz seltānet.
Čoχlığından düšmening zikr itmengiz,
Xatırıngızda jauz fikr itmengiz.
Manga χālikdan virülüb dir meded,
Čoχ kajırmang sizde az ise ʿaded.
Sizden öngdin jürüjüben men ölem.
Ölmek olur ise, men evvel ölem.
Xanda kim var nām ve nāmūs ve hüner,
Gerče az ola, bula čoχa zafer.
Kišide kim olmaja nāmūs ve nenk,
Jir jüzinden anga jigrek gūr-i-teng».
Bu söz ile kāmu χōšdil oldılar,
Girü ʿahd anuyle tāze kildilar.
Istimāletlen olur χōšdil sipāh,
Ol sipāh ilen olur kuvvetlü šāh.
Bes didiler anga, kim «ej šehrijār!
Jolunga olsun bu žānumuz nisār.
Jürüjelüm, χasm ilen görüšelüm,
Nām u nenk ičün bu gün dürüšelüm.
Bundan öngdin, kim bize Dārāi šāh
Jürüjüben olmıšıdı kāne-χāh,
Padišāhumuz bizim bir pīr idi,
Āžiz ve bedrēj ve bītedbīr idi;
Anıy ičün bize buldı ol zafer,
K' olmazıdı serverümüz χalka ser.
Šimdi, kim sultānumuz dir nūživān,
Hem dilāver šīr ve hem nev-pehlivān,
Bir neberd ejlejelüm, kim tāž u taχt
Alına düšmenden ve hem milk ü baχt».
Ne gerek, čünkim dilāver ola šāh
Düšmening elinden almag tāž u gāh?
Ol kiši, kim dir: olajım χalka baš,
Ortaja kojmag gerek dir žān u baš.
Ol kišije, kim dilāver olmaja,
Memleket hergez musaχχar olmaja.

Mindnyájoknak így kedveskedett:
«Ha én leszek király a világon,
Közületek kinek-kinek adok egy-egy országot,
Akkorát, mint Rúm, hogy ott fejedelmek legyetek.
Az ellenség sokaságát ne emlegessétek,
Elmétekben rosz gondolat ne forduljon meg.
A teremtőtől nékem adatott a segitség,
Ne nagyon aggódjatok, ha nálatok kevesebb is a szám.
Előttetek járva én fogok meghalni,
Ha már halni kell, én halok meg először.
A hol jó hírnév, becsület és erény van,
A kevesebb szám is győzelmet nyer a sokon.
A mely embernek nincs becsülete és tisztelete,
Annak jóbb a szűk sírban, mint a föld szinén.»
E beszédtől mindnyájan felvidultak,
S megújitották vele a szövetségüket.
Szép beszédtől lesz jókedvű a sereg
S ilyen sereggel lesz hatalmas a király.
Aztán monták neki: «Óh fejedelem!
Feláldozzuk éretted életünket.
Menjünk, szálljunk szembe az ellenséggel.
Harczoljunk ma a jó hírnévért s becsületért.
Ezelőtt, mikor Dárius király
Bosszúvágygyal ellenünk jött,
Fejedelmünk öreg ember volt,
Gyönge, helytelen gondolkozású és tanácstalan;
Azért nyert az győzelmet rajtunk,
Hogy vezérünk nem volt feje a népnek.
Most, mikor fejedelmünk egy ifjú
S egyszersmind bátor oroszlán és fiatal bajnok,
Olyan harczot vívunk, hogy a koronát és trónt
S a királyságot és szerencsét elvegyük az ellenségtől.»
Mi kell még, mikor a fejedelem egy hős,
Elvenni az ellenség kezéből a koronát és hatalmat?
Annak, ki azt mondja, hogy feje lesz a népnek,
Koczkára kell tenni életét és fejét.
Az az ember, a ki nem bátor szívű,
Soha sem hódít országot.

Kāmu itmišdir anuŋle ittifāk,
Kimsening gönglünde joχ durur nifāk.
Bozulur išler, nirede olsa nifāk,
Kāmu iš biter, čü ola ittifāk.
Düzdi Iskender daχi χajl u hašem,
Düzdi raχt ve χajme ve tabl u ʿalem.
Ne kadar kim Rūmda buldı sipāh,
žemʿ idüb karšuladı Dārāi šāh.
Xālika kilub tevekkül šehrijār,
Düšmen ile ženk kıldı iχtijār.
Šandan irišmedin χajl u sipāh,
Düšmen üstine jüridi kerim šāh.
Bark-vār irdi ve urdı bīdirenk
Xasmı šöjle, kʾ āhūjı urur pelenk.
ʿArša jetti nāle-i-nāj ile kūs,
Oldı tozdan čarχ jüzi ebenūs.
Bir neberd oldı, ki čarχ-i-tīzgerd
Görmemišdi hič anga bengzer neberd.
Doldı kān mevžı ilen rūd-i-Fürāt,
Lāle rengin dutdı sahrada nebāt.
Jir jüzi dob-dolu girüdār idi,
Šāh Dārāja bu dünja dār idi.

2. Nagy Sándor és Gülsah szerelme (71—84. l.).

Sāh ol mülki almaga kıldı heves,
Sūret ilen kendüji ilči düzdi bes.
Vardı, gördi Zābulistān illerin,
Anda girüb čiχažag menzillerin.
Sīstān šehrine čün irišdi šāh,
Hem Zerasp ilen daχi görüšdi šāh,
Herne pejgāmı, ki fikr ile ejledi,
žümlesin bir-bir Zeraspa söjledi.
Čün fasīh idi ve ol šīrīn kelām,
Šah Zeraspiŋ dutdı gönglünde makām.
ʿIšret itdi anuŋle bir hafta temām,
Irte giže oldı nūš-ā-nūš žām.
Var ıdı kızı aniŋ, Gülšah nām,

Mindnyájan szövetségre léptek vele
S egyiknek szívében sem volt kétszínűség.
Meghiúsul minden dolog, a hol álnokság van,
Minden dolog sikerül, ha egyetértés van.
Rendezte tehát Sándor a lovasságot és kiséretét,
Beszerzé a hadi készletet, sátrakat, dobot, zászlókat.
A mennyi lovasságot talált Rúmban,
Mind összegyűjtvén, szembe ment Dárius királynak.
A teremtőre bizván magát a fejedelem,
Harczra határozta el magát az ellenséggel.
Mielőtt megérkezett volna Syriából a lovas had,
A jeles fejedelem az ellenség felé tartott.
Villámként ért oda s olyan hirtelen csapott
Az ellenségre, mint a tigris támad az őzre.
Az égig felhatott a kürtök és dobok hangja,
S az ég képe a portól ében-feketévé lőn.
Olyan harcz kezdődött, hogy a gyorsan forgó ég
Még soha sem látott ahhoz hasonló küzdelmet.
A vér hullámaitól megáradt az Eufrátes vize,
A mezőn a növényzet a tulipán színét vette föl.
A föld színén mindenütt viaskodás folyt
S Dárius királynak szűk lett ez a világ.

A sahnak vágya támadt elfoglalni azt az országot,
Tehát egy követnek képét vette magára.
Elment, megnézte Zábulisztán tartományait,
Az oda vivő és kivezető útakat.
Mikor Szisztán városába érkezett a sah
És találkozott Zeraszppal,
Minden izenetet, a mit elgondolt,
Egyenkint elmondotta Zeraszpnak.
Mivel ékesszóló és édes beszédű vala,
Zeraszp királynak megnyerte a szivét.
Múlatozott vele egy egész hétig,
Éjjel nappal hajtogatták a serleget.
Volt neki egy leánya, Gülsah nevű,

Kim jüzinden mihr-i-nūr alurdı vām.
Gözine nergis perestārı müdām,
Saçlarına misk ilen ʿanber gulām.
Görse jüzin, vālih olurdı melek,
žūš iderdi aškına māh-i-felek.
Gözlerining žān idi ittügi sajd,
Göngül idi zülfining kıldugı kajd.
Jangagı tābına dujmazdı āftāb,
Tišne idi lʿalına dürr-i-χōšāb.
Gözlerining mekri ilen ol dilsitān
Itmiš idi ol illeri Bābilistān.
Virmiš idi sāniʿ anga bir žemāl,
Görmemiš mislin χajālında χijāl.
Bir nazarlen čünki gördi šah jüzin,
Āh idübeni unutdı kendözin.
Āh idüb kız hasret ile agladı
Šöjle kim dāje jüregin dagladı.
Šemʿ bigi subh olunža jandı ol,
Āhının tütünine bojandı ol.
Oldı elif kaddı anıng šekl-i-nun,
Gözlerinden mevž iderdi sejl-i-χūn.
Dāje čoχ pend itdi, ol kız almadı,
Ögüd ilen odı sākin olmadı ....
«Šöjle idem, kim sen anı bulasın,
Ol seniy ola, sen anıng olasın».
Sūretin jazdırdılar kızıng anga,
Šöjle kim gören anı kaldı danga.
Sūreti jazub harīra düzdiler,
Mühr idüb bir kul eline virdiler,
Kim nihāni anı ilčije vire,
K' ilči ačub, anda ne vardır göre.
Iletüp kul virdi šāhıng eline,
Girü tāz döndi ve gitdi joluna.
Šah čünkim itdi šol nakša nazar,
Kıldı šol dem ašk žānına eser.
Ašk odından šöjle žānı itdi žūš,
K' anda hergez kalmadı akl ile hūš.
Gülšehing bir χādimin buldırdı šāh,

Kinek arczáról vámot vett a világító nap.
Szemeinek a nárcisz állandó imádója,
Hajfürteinek a mosusz és ámbra szolgája.
Ha arczát látta volna, eszét vesztené az angyal,
S tűzbe jött volna szerelmétől a hold az égen.
A mit a szemei vadásztak, az a lélek volt
S a mit hajfürtei hálóba ejtettek, az a szív volt.
Két orczája ragyogásával nem telt be a nap
S rubint-ajkaira szomjazott a csillogó gyöngy.
Szemeinek bűvösségével ez a szívrabló
Bábellé változtatta azt az egész országot.
Az alkotó olyan szépséget ajándékozott neki
Melynek párját még álmában sem látta a képzelet.
A mint egy pillantással meglátta a sah arczát
Felsóhajtván elfeledkezett magáról
Sóhajtozva oly gerjedelemmel sírt a lány,
Hogy égő sebet ejtett dajkája szivén.
Reggelig tűzben égett, mint az égő gyertya,
Sóhajtásainak a füstje befeketítette.
Egyenes termete egészen meggörbült,
Szemeiből a vérkönyek árja folyt.
Dajkája sokáig csillapítá, de a lánynak nem használt,
A jó tanácstól a tüze nem aludt el . . . . .
«Úgy fogok tenni, hogy elérhessed őt,
Az a tied legyen, te az övé légy.»
A leány képét leföstették a számára,
Úgy, hogy a ki azt látta, elcsodálkozott.
A képét selyemre lefestették
S lepecsételve egy szolga kezébe adták,
Hogy azt titkon vigye a követhez
S a követ felbontván, lássa, hogy mi van benne.
A szolga elvivén a sah kezébe adta
S gyorsan visszafordult és ment a maga útján.
A mint a sah megpillantotta ezt a festményt,
Azonnal eltöltè szivét a szerelem.
A szerelem tüzétől úgy forrott a lelke,
Hogy nem maradt meg továbbra esze és értelme.
A sah tehát előhívatta Gülsahnak egy szolgáját

A m. kir. tech. iparmuz. könyvtárának

Hālînî ǯümle anga bildirdi šāh.
Didi : bir gez aning jüzin görem,
Sīm ve zer n'olur, anga ǯānım virem.
Vardî ve virdi anga čoχ sīm ve zer,
Sīm ve zer dir, kim ide išde hüner.

Čünki χādim buldî ol sermājei,
Vākif itdi ošbu hāla dājei.
Dāje χōd diler, ki ol kîzî göre,
ǯān ilen ol daχ' anga göngül vire.
Gülšehi gül bāgına iletdiler,
Šāh visākînîy janîndan gitdiler.
Šāh nihān jirden gözedirken, nikāb
Götürüb arz itdi jüzden āftāb.
Ol ǯemāla čünki itdi bir nazar,
Kîldî ol dem ašk ǯānına eser.
Ašk odî ǯānînî ejle itdi ǯūš,
Kim teninden ǯān jašındî, gitdi hūš.
Gülšehi čün gördi šāh-i-nāmdār,
Kalmadî anda daχi sabr u karār.
Gözleri aning ne efsūn ejledi,
Kim šehi zülfine meǯnūn ejledi ?
Šah ǯihān dutarken idüb dāru gīr,
Bir kîl ilen itdiler anî esīr !
Her giže tā subh iderdi zāri ol,
Gözedürdi aj ve jolduzlarî ol.
Āhî gök ajinesin kîlmîšdî ženg,
Olmîš îdî jašîlen jir surχreng.
Gözlerine bu ǯihān tārik idi,
Gittügi jol kîl kimi bārik idi.
Girje ve zāri ilen düšüb jola,
Irdi jüz ming derd ile bir menzile,
Nev behār ve lāle ve gülzār idi,
Češmelerden dob-tolu enhār idi,
Her janga rīhān ilen nesrīn idi,
Topragî 'anber kimi müškin idi.
Gördi nergis : angdî dildārî gözin,
Gül görüb : zikr ejledi jārîng jüzin.

És föltárta előtte a helyzetét egészen.
Azt mondta: csak egyszer láthassam az arczát,
Nem csak aranyat, ezüstöt, de a lelkemet adom érte!
Ment és sok ezüstöt, aranyat adott neki,
Mert az ezüst és arany az, a mi sikerre vezet minden ügyben.
Mikor a szolga megkapta ezt a jutalmat,
Értesítette e dologról a dajkát.
A dajka maga is óhajtá, hogy az láthassa a leányt
S az is egész lélekkel neki adja a szivét.
Gülsahot a rózsás kertbe vezették
És a sahhal való találkozás elől felre vonultak.
A sah egy rejtett helyről nézvén,
Fölemelte a fátyolt és megmutatta arczán a napot.
Mikor meglátta azt a szépséget,
Azonnal nyomot hagyott szivében a szerelem.
A szerelem tüze úgy hevítette lelkét,
Hogy testéből eltűnt a lélek s elhagyta az esze.
A mint látta Gülsahot a nagyhirű sah,
Nem volt többé türelme és maradása.
Mily igézetet míveltek annak szemei,
Hogy a fejedelmet hajfürtiért őrjöngővé tették?
Mikor a sah a világot akarta bírni háboruskodva,
Egy hajszállal fogolylyá tették őt!
Minden éjjel egész reggelig sóhajtozott,
Csak a holdat és csillagokat nézte.
Sóhaja az ég tükrét rozsdaként befogta,
S vérkönyeitől piros színűvé lőn a föld.
Szemei előtt elsötétült ez a világ
S járt útja olyan keskeny volt, mint a hajszál.
Fájdalmas síránkozással útnak eredvén,
Száz ezerféle fájdalommal egy helyre érkezett,
A hol tavasz és tulipán s rózsaliget vala,
Forrásokból megáradt folyók voltak,
Mindenfelé basilikum és nárczisz volt,
S a föld is ámbra és mosusz illatú vala.
Mikor látta a nárcziszt: a szívrabló szeme jutott eszébe,
Látta a rózsát s a kedvesnek arcza jutott eszébe;

Sačinь jād itdi, rīhāni görüb,
Jangagь angdь gülistāni-görüb.
Bülbül išitdi gelüben nagme-sāz,
Dir idi gül karšusьna dürlü rāz.
Didi: sen göre bilürsing jārьngi,
Arz idersing anga dürlü zārьngь;
Beni gör, kim göremezim jārьmь,
Dijemezim, kim neden dir zārьmь.
Bes kalem aluban ol gülšende šāh,
Gülšehe bir nāme jazdь dolu āh:
«Ašking odь žānьma kjār ejledi,
Firkating gönglümi bīmār ejledi.
El-vedā', ej jār-i-dilber, el-vedā'!
El-vedā', ej sačь 'anber, el-vedā'!
Ömür bigi seni bir dem görmišim,
Gördügümden heǯr odьna janmьšьm.
Ger iremezim ǯemālьnga sening,
Rāzi olmьšьm χajālьnga sening.
Sanga ševkimni nižesin söjlejem?
Bīnihājet dir, niže šarh ejlejem?
Vardьr evrākьna agažlarьng šumār,
Lík menim ševkuma joχdurur, ej jār!
Dilerim, k' idem sanga ševkim bejān,
Xāmeden kān nāmeje oldь revānu».
Nāmeji čünki iletdi pejk-i-šāh,
Xādima virmekligine buldь rāh.
Nāmeden čün oldь Gülšaha χaber,
Nāmeji ačdь ve itdi bir nazer.
Ševk odьndan žāni ol dem itdi žūš,
Gitdi Gülšehdin hem ol dem akl ve hūš.

3. Nagy Sándor Turkesztánban (202—207. l.).

Jüridi Kešmirė andan šāh-i-Rūm,
Kim göre nižesi dir ol merzübūm . . . .
Vardь andan Türk-iline šehrijār,
Buldь anda bīkerān šehr u dijār.
Kimi virürdi anlaring Tamgāža māl,

A hajára gondolt, mikor a basilikumot látta,
Két orczájára emlékezett, mikor a rózsaligetet látta.
Jött a fülemüle énekelve s hallotta,
Hogy sokféle titkot beszélt a rózsának.
Igy szólt: te láthatod a kedvesedet,
Elmondhatod néki mindenféle panaszodat;
De nézz engem, a ki nem láthatom kedvesemet
S nem mondhatom el, honnan van panaszom.
Aztán irótollat fogván a sah ama rózsaligetben,
Egy levelet írt Gülsahnak, fájdalommal teljeset:
«Szerelmed tűze mély hatást tett lelkemre,
A tőled való elválás beteggé tette szívemet.
Isten veled, óh szívrabló kedves, isten veled!
Isten veled, óh ámbraillat-hajú, isten veled!
Egy pillanatra láttalak téged, ki életem vagy,
S e látástól az elválás tüzében elégtem.
Ha nem érhetem el szépséged bírását,
Megelégszem azzal is, hogy képzeletemben élsz.
Hogyan mondjam el neked szerelmemet?
Végtelen az, hogyan magyarázzam meg?
A fák leveleinek van száma,
De az én szerelmemnek nincs határa, óh kedves!
Óhajtom, hogy tudtodra adjam szerelmemet
S ím a tollamból vér folyt e levélre.»
Mikor a sah hírnöke elvitte a levelet,
Alkalmat talált átadni a szolgának.
A mint Gülsah értesült a levélről,
Felbontá azt és beletekintett,
A szerelem tüzétől rögtön forrni kezdett a lelke
S azonnal elhagyta Gülsahot az esze s értelme.

Onnan Kasmírba ment Rúm fejedelme,
Hogy megnézze, milyen az a tartomány . . . . .
Onnan Türk-ilibe ment a fejedelem
S talált ott számtalan sok várost és tartományt.
Azoknak egy része Tamgadsnak fizetett adót,

Kimi ʿāsi olub iderdi meāl.
Bir melik var-dı, adı Tarχān idi
Türkden daχ' olana ol χān idi.
Var ıdı leśker anungle bıśumār,
Kāmu tūr-endāz ve ǯevśen reh-suvār.
But-perest idi olar kāmu jakin,
Kimse ne tevhīd bilürdi, ne dīn.
Šahdan ol melike irišdi χaber,
Kim gelür oš leśker ilen šīr-i-ner.
Bir ċeri ǯemʿ oldı anda bıaded,
K' anga ne pājān var ıdı ve ne hadd.
Ċünki šāhıng leśkerini gördiler,
Saff düzedüb šaha karšu durdılar.
Anlarıngle bir neberd ejledi šāh,
K' itdi rūšen gözi anlara sijāh.
Bir biri üstine jıχılub küśteler,
Oldı ol sahra serāser püśteler.
Kanda kim baχsang, ten idi bī-revān,
Her taraf kān sejl idi, olmıś revān.
Türk jājdan tir-i-bārān itdiler,
Ejle kim pejkāni bārān itdiler.
Öldi iki jangadan bıhadd sipāh,
ʿAkibet türke muzaffer oldı šāh.
Türk, kim adları dir šimdi tatār,
Oldılar šeh kılıžından tār-u-mār.
Kimi ʿurjān ve kimi garkāb-i-χūn
Kačdılar olub ʿalemler ser-nigūn.
Olub ol leśker serāser pājmāl,
Tökdiler bengāh ve raχt ve kenž ü māl.

Ol arada, k' olmıśıdı dār-u-gīr,
Düśdi Tarχān atdan ve oldı esīr,
Bir niċeler daχi anınglen bile,
Ċünki baś gide, ajag hālı n'ola?
Ereš ol gün itdi čoχ dürlü hüner,
Anda oldı serefrāz ve nāmver.
Kıldı ming kišini pejkānile χāk,
Ming daχi oldı kılıžından helāk.

Más része pedig föllázadván elfordult tőle.
Egy király volt ott, a neve Tárkhán,
Az volt a khánjuk a türköknek.
Annak hadserege számtalan vala,
Mindnyája nyilas és pánczélos lovas.
Azok mind bálványimádók voltak bizonnyal,
Egyikük sem tudott az egy-istenről és vallásról.
A sahról az a hír jutott ama királyhoz,
Hogy jön ama sereggel a hím oroszlán.
Akkor olyan óriási sereg gyűlt össze,
Hogy a számának nem volt vége és határa.
Mikor megláttak a sah seregét,
A hadsorokat rendezve szembeszálltak vele.
Ezekkel olyan harczot vívott a sah,
Hogy látó szemeiket megvakította.
A holttestek egymás tetejére hullván,
A mezőn mindenütt halmok emelkedtek.
Akármerre néznél: test volt lélek nélkül,
Minden részen a vér folyt patakokban.
A türkök ijjaikról annyira szórták a nyilat,
Hogy a nyilak vashegyei záporként hullottak.
Mindakét részről számtalan lovas halt meg,
De végre győzelmet nyert a sah a törökökön.
A törökök, kiknek most tatár a nevük,
Szétszóródtak a sah kardjától.
Ki mezitelenné tétetett, ki a vérözönbe fúlt,
Ki megfutott megfordított zászlókkal.
Ama sereg teljesen eltiportatván
Szétszórták málhájukat, hadi szereiket, kincseiket és javaikat.
Azon a helyen, hol a küzdelmet vívták,
Tárkhán leesett a lováról es fogolylyá lőn,
Valamint vele együtt még többen is;
Mert ha a fej elvész, mi sors vár a lábra?
E napon Eres (?) sokféle hőstettet vitt véghez,
Kitűntette itt magát és hírnevet szerzett.
Ezer embert sújtott a porba nyilával,
Ezer pedig kardjától pusztult el.

Čünki jāsından čıχardı anıng χedeng,
Oχı pejkānıle olurdı mūm seng.
Šah kıldı ol gün anı χalka ser,
Milk virdi anga ve tāǯ u kemer.
Girdi türking kišverine šehrijār,
Feth itdi ne ki var šehr ü dijār.
Herne k' alınıš ıdı jirden tāǯ-baχš,
Kāmusını leškerine kıldı baχš.
Virüben Tamgāǯa tāǯ ve külāh,
Kıldı ol ulusa daχı anı šāh,
K' asildan Tamgāǯ olara χān idi,
Ol ulusa daχı ol sultān idi.
Čün alamazdı anı andan šāh-i-Čin,
Bes anınglen sulh itmišdi güzīn.
Čün musaχχar oldı ol kišver temām,
Geldiler šāhıng katına χās u ʿām.
ǯümlesine virdi šeh tešrif-i-γās,
Buldılar kāmu katında ıχtisās.
Dīn-i-Daud ol zemān hakk dīn idi,
Šah Zulkarnejne ol ajīn idi.
Šahdan anlar nasīhat aldılar,
Dīne girüb ehl-i-imān oldılar.
Čünki revnak dutdı ol kišver temām,
Šah taχta čıχdı, aldı ele ǯām,
Eline ǯām aldı, kojdı χanǯeri,
Bašına tāǯ urdı, saldı migferi.
Nūš kıldı bāde-i-anber-šemīm,
Kim deminden tāze olurdı nʿeīm.
Bir zemandan songra ejle emr itdi šāh,
K' ol taraflarda jürüjüben sipāh,
Ne aǯāib k' ol memālikda ola,
Šah görmek iċün getüreler ele.
Kūh ve dešti jürüjüb sajd itdiler,
Čoχ aǯāib ǯānavar kajd itdiler.
Buldılar nesnāsi ol jirde jakın,
Šekli insān, el ajagı bir hemin,
Bir ajagilen ejle iderdi sejr,
Kim jügürse anı gören sanurdı tajr.

Mikor íjjáról elrepült a nyil,
Nyila hegyétől viaszszá vált a kő.
A sah akkor a népnek fejévé tette őt,
Neki adta a királyságot, a koronát és övet.
Aztán behatolt a fejedelem a törökök országába,
Meghódította mind, a mennyi város és tartomány volt.
A mi zsákmányt e földön ejtett a korona-osztogató,
Azt mind kiosztotta hadseregének.
Tamgádsnak adván a koronát és sapkát,
Ama népnek fejedelmévé tette;
Mert eredetileg is Tamgáds volt azoknak a khánjuk,
Ama népnek is ő volt a szultánja.
Mikor azt Csin fejedelme nem birta elvenni tőle,
Jobbnak látta békét kötni vele.
Miután az az ország egészen meghódolt,
A sahhoz jött az előkelő és köznép.
A sah mindnyája iránt különös tiszteletet tanúsított,
Mindnyájan barátságos fogadtatásra találtak nála.
Abban az időben Dávid hite volt az igaz hit,
Nagy Sándor királynak is ez volt a vallása.
Azok tehát a sahtól jó tanácsokat hallottak
S áttérvén a vallására igazhivőkké lettek.
A mint fény áradt az országra,
Trónjára ült a sah, serleget vett kezébe,
Kezébe serleget vett, handsárját leoldotta,
Fejére koronát tett, sisakját letette.
Olyan ámbraillatú bort ivott,
Hogy illatától megújult gyönyöre.
Egy idő mulva olyan parancsot adott a sah,
Hogy a sereg járja be azokat a vidékeket
S a mi természeti csodák vannak abban az országban,
Hozzák el, hogy a sah láthassa.
Hegyet és síkságot bejártak vadászva
És sok csoda állatot hatalmukba ejtettek.
Találtak olyan szörny-embert azon a vidéken,
Mely emberi alakú, de keze s lába csak egy van;
Egy lábával olyan módon járt,
Hogy a ki látta, azt hitte volna, madár.

Bir ǯemāet kim daχi sajd itdiler,
Dagda bir bojnuzlu davšan dutdilar.
Her sebuᶜ örkürdi andan, görse renk,
Ger derende šīr oldi, ja pelenk. —
Bir zemandan songra rēj ejle itdi šāh,
Kim toguzgurdan janga ilete sipāh.
Geldi, bir jir buldi kim joχ anga hadd,
ǯümlesin bir kavm dutmiš bīaded.
Sūreti zāhirde ādam-rū kāmu,
Līk sīretde behāim-χū kāmu.
Buldi bir ümmet daχ' anda, ser-ta-ser
Ādami hejāt ve likin gürk-ser.
Buldilar hem ol arada bir gürūh,
Dolu anlardan serāser dešt ü kūh,
Ādami šeklinde, līkin fil-vār
Engseginde kāmuning χurtum var,
Bitmišdi omuzlarinda bāl u per,
Sözleri kuš savti bigi ser-ta-ser.
Gjāh iderlerdi insān bigi sejr,
Gjāh učarlardi ol resme ki tajr.
Ol aradan daχi gitdi šehrijār,
Ogradi bir daga, iči dolu mār,
Gövdesi ilan ve baši ādemi,
Gör : neler ider jaradan ālemi!
Šah ol ilanlari ejledi helāk,
Ejledi užan uža ol jiri pāk.
Šimdi ol bir ādemije dir makām,
Köj ve šehr ile ᶜimāret dir temām.
Ol aradan daχi čün göč itdiler,
Bir ᶜaǯeb maχlūka daχi jitdiler.
Kuš kimi var kāmusinda bāl u per,
Bašlari it bigi, tenleri bešer.
Ol aradan daχi gitdi tāǯver,
Šah-i-Čin Tamgāǯ öyünže rāhber.

Egy másik csapat, a mely vadászott,
A hegyekben egyszarvú nyulat fogott.
Minden vadállat megijedt tőle, ha látta a színét,
Akár ragadozó oroszlán volt, akár tigris.—
Egy idő mulva a sah arra határozta el magát,
Hogy a *toguzgurok* felé vezeti seregét.
Oda érkezett s olyan földet talált, melynek nincs határa,
Az egészet egy megszámlálhatatlan néptörzs lakta.
Külalakra nézve ember-arczu mindnyája,
De életmódjában vadállat természetű valamennyi.
Talált ott egy másik népet, a mely egészen
Emberi alakú, de farkas feje van.
Találtak ugyanott egy csoportot,
A melylyel telve volt síkság és hegy,
Ember formájú, de elefánthoz hasonlóan
Mindnyájának tarkóján ormány volt;
Vállaikon toll és szárny nőtt
S beszédük egészen a madár hangjához hasonló;
Majd az emberhez hasonlóan jártak,
Majd pedig úgy repültek, mint a madár.
Onnan is tovább ment a fejedelem
S olyan hegyre talált, melynek belseje telve kígyókkal.
Egész testük kígyó, csak fejük emberi;
Lásd, miket mívelt, a ki a világot teremtette!
A sah elpusztította azokat a kígyókat
S teljesen megtisztította tőlük azt a földet.
Az most egy népnek a lakóhelye
S falvakban és városokban bővelkedik.
Midőn onnan is tovább indultak,
Egy másik csoda-teremtményre akadtak:
Mindnyájának tolla és szárnya volt, mint a madárnak,
Fejük mint a kutyáé, testük az emberé.
E helyről is tovább ment a koronás fejedelem,
Csin sahja, Tamgáds, volt előtte az útmutató.

Thúry József.

A tihanyi apátság népeinek 1211. évi összeírása.

Egy nagybecsű magyar névtörténeti forrásra kívánom felhívni a tudósok figyelmét. Értékét röviden azzal jelzem, hogy az az okirat egy emberöltővel a tatárjárás előtt közel kétezer magyar embert nevez meg a Balaton zalai és somogyi partvidékéről, valamint a Duna és Tisza tolna-bodrogi s torontáli mellékéről. E jelentőségéhez hozzájárul még az a szintén ritka vagy talán egyedül álló előnye, hogy a hatalmas névjegyzéknek megvan nemcsak az eredetije, hanem a fogalmazványa is; és hogy e két teljesen egykorú, körülbelül ugyanazon emberektől leírt és hitelesített névjegyzék közel négyszáz lectio-varianst, eltérő írás-olvasást vagy inkább helyesírási eltérést nyújt, a melyek közt igen kevés az íráshiba, úgyhogy a nagyszámú írásmódbeli változat a legpozitivabb, mai egyéni vélekedésünktől független forrása a legrégibb magyar helyesírás hangtanilag egyértékű változatainak.

Ősrégi magyar helyesírásunkkal és onomatologiánkkal foglalkozó tudósaink előtt éppen nem ismeretlen ez a tihanyi nagy névjegyzék; de mindeddig vagy nem ismerték a hibátlan szöveget, vagy nem foglalkoztak a névjegyzék egészével, és egyikük sem ismerte a kettős lajstrom egyértékű tömérdek változatát s nem aknázta ki e kincsesbányát igazi értéke szerint.

Ismeretesek Volf Györgynek és újabban Szinnyei Józsefnek buzgó fáradozásai régi helyesírásunk eredetének és elveinek kutatásában, s legújabban Melich Jánosnak szépsikerű nagy vállalkozása a régi magyarságba olvadt szláv elemek gyűjtésében és megvilágításában. Ők és a többiek, kik hasonló irányban kutattak, az 1211. évi tihanyi névjegyzéket csak Fejérnek és Wenzelnek hibás közléséből ismerték.*) Szamota István, kinek gyűjtése most jelenik

*) Fejér: Codex Diplomaticus VII/5. 177—202. l. az 1417. évi nádori átirat Kaprinay-féle másolatából. — Wenzel: Árpádkori Uj Okmánytár I. k. 106—126. l. mindjárt az első birtok népeinél ily hibákat követ el: Kerus helyett Kereus, Pet h. Petri, Comou h. Comon, «et frater eius Foci» h. téves okoskodással: «et frater eius. (Isti sunt) foci:», Jouta h. Jeuta, Samson h. Samso, Supind h. Suprumd. 108—109. l.

meg a *Magyar Oklevél-Szótár*-ban, melyet ZOLNAI GYULA lelkiismeretes gonddal szerkeszt, ismerte ugyan az 1211. évi tihanyi összeírásnak nemcsak eredetijét, hanem a fogalmazványát is; az is igaz, hogy emez értékes és hézagpótló *Oklevél-Szótár* a régibb források közül egyre sem hivatkozik oly sokszor, mint az 1211. évi oklevélre;*) de aránylag mégis csak kis részét értékesíti a nagy névjegyzéknek és csak néhányszor nyúl a fogalmazványnak sokkal jobb helyesírásához (Accentus—Acentus = Acintos, Bondog—Boudug = Boldog, Halald—Halalud a Halál származéka, Huitol—Hiuotol = Hivatal).

A tihanyi apátság harminczhat falujában lakó tisztek, lovas vitézek és férfi szolgák csaknem teljes, közel kétezer főt számláló névsora — a melyben a nevek nagyobb része nem egyházias latin keresztnév, hanem őseredetű magyar, szláv vagy más nyelvű személynév, sőt a latin név is nagyrészt megmagyarosodott alakjában jelentkezik — továbbá e névsornak fogalmazványában és hitelesített példányában kínálkozó, mintegy négyszáz lectio-varians az 1211. évi tihanyi összeírást a magyar gazdaságtörténet és ethnographia, de még inkább a régi magyar helyesírás, hangtan és szókincs kutatóira nézve első rangú forrássá teszik.

Mindemez okok arra késztetnek, hogy a tihanyi nagy birtok- és népösszeírást helyes szövegével és lectio-variansaival rendtörténetünk tihanyi I. kötetében majd újra közöljem s oda illő alakban, természetesen főleg birtoktörténeti szempontból feldolgozzam; itt pedig, hogy ezen oklevél nyelvészeti anyaga ne szóródjék szét egy nagy kötet sokféle fejezetében vagy név- és tárgymutatójában, hanem teljesen együtt maradjon s módszeres alakban, kellőleg rendezve álljon a nyelvtudósok rendelkezésére: be akarom mutatni a kettős névjegyzéket forrástani értéke szerint, aztán helyesírási változataival és e változatok hangtani értékével; továbbá bemutatom a birtokok és határaik magyar neveiből összeállítható kisebb sorozatot; legvégül pedig az apátság szolgálati viszonyban volt embereinek nagy névsorát az azonos vagy rokon nevek összevetésével.

---

*) A régibb források közt idézgeti a bakonybéli apátságnak Pannonhalmán levő következő okleveleit: 1092, 1095, 1135 és 1171. A Szótár használóit talán lehetne valami módon a későbbi füzetekben figyelmeztetni, hogy az 1092. évi oklevél tulajdonképen 1131-ben, vagy egy-két évvel utóbb kelt; az 1095. évi összeírás négy része közül a legkorábbi sem készült a XII. század közepe előtt, az utolsó rész pedig a XIII. század közepénél is későbbi; az 1135. évi oklevél igazában a XIII. század közepe táján, az 1171. évi pedig jóval 1181 után, 1234 táján, jött létre. V. ö. A pannonh. Szent Benedek-Rend története VIII. kötetében az Oklevéltár bevezetését: «A bakonybéli apátság Árpádkori oklevelei» czímmel. Stephaneum. 1903. Különlenyomata már előbb megjelent.

Az 1211. évi tihanyi nagy összeírás két példányban van meg a pannonhalmi rendi levéltárban.*) A hitelesített példány bőrhártyája a sorokkal egy irányban 71 cm., erre függőlegesen pedig 88 cm.; néhány helyen vízfoltos, a behajtásokon itt-ott kitöredezett, írása megkopott. Pecsétje a hártya egy részével legalul leszakadt és hiányzik. Az *i* és *y* betűk többnyire ékezettek; az ékezés azonban — úgy látszik — későbbi kéztől való, mert tintája halványabb.

A nem hitelesített példány az első pillanatra egyszerű másolatnak látszik. Bőrhártyája rongáltabb, a sorok irányában 67, erre függőlegesen pedig 75 cm. hosszú. Ennek a hártyának már a hátlapja is nagyobb felében be van írva. Az *i* és *y* betűket általában nem ékezi, csak a vége felé. A hitelesített oklevél bevezetésének azt a részét, mely a királyi intézkedést tartalmazza (hogy t. i. András király kanczellárjával és nádorával megtudakoltatta az apátság népeinek szabadságát és köteles szolgálatait, s mindezt most írásba foglaltatja), továbbá a befejezést és általában az oklevelek szokásos formai részeit ez a nem hitelesített példány vagy elhagyja, vagy csak röviden jelzi. Hitelesitésnek, pecsételésnek semmi nyoma a hártyán.

Tüzetesebb vizsgálat útján mindenki meggyőződhetik róla, hogy itt nem hanyag, elnagyolt egyszerű másolatról, hanem igen becses fogalmazványról van szó. Mindenfelé betoldások látszanak a rendes sorok fölött, a mely betoldások a hitelesített példányban már a rendes sorokban foglalnak helyet. A hol a két példány írása úgy tér el egymástól, hogy az egyik nyilvánvalóan hibás: a helyes szöveget csaknem mindig a fogalmazvány adja. A hibák száma aránylag csekély, s hogy ezt megállapíthassuk, ebben éppen a fogalmazvány segít bennünket. Ennek a vonásai és betoldásainak a módja értetik meg, hogy miért olvasta olykor rosszúl a hitelesített példány másolója. Igen szembetünő példája ennek az Arács birtokon lakó emberek fölsorolásában jelentkező eset: a fogalmazvány a «Zacharias cum filiis suis» két utolsó szava fölé toldotta a «Chem et Chom» neveket annak jelzésére, hogy Zachariásnak a fiai Chem és Chom; a hitelesített példány írója ezt így másolta le: «Zacharias, Chem et Chom cum filiis suis», vagyis mintha itt nem az apáról és két fiáról, hanem három testvérről és fiaikról volna szó. Hasonló hiba történt a 23-ik birtoknál. Besenyőnél ilyképen: «aratores: filius Gurab, Heles, cum filiis suis, Cumou, Chemen cum filiis suis et Sentus, frater eorum»; holott a fogalmazvány így irja: «aratores: filius Gurab, Heles, cum filiis suis, Cunou cum filiis suis, Chemen, frater eius, Sentus»; vagyis a hitelesített példány Keménynek, a fogalmazvány pedig Kunónak a fiait

*) Levéltári jelzések: Tihan, fasc. 1. nr. 5.

említi. Egy harmadik esetben, Pécsel birtoknál, a helyes szöveg ez lett volna: «vdornici: filius Pond, Vid, cum filiis suis Rada, (Wgod, Chemeh; filius Rada) Keregus»; ámde a hitelesített példány iróját az ismétlődő Rada név megtévesztette s e miatt az itt zárjelbe tett négy szó kimaradt a szövegből.

A szövegkritikára nézve nem közömbös tudni, hogy a régi írásokban a másolók minő hibákat szoktak elkövetni. Lássuk tehát a két példány eltérései közt mutatkozó hibákat.

A határleírásokban hibás a Gonaches,[1]) mely a hitelesített példányban más helyen, ugyanazon határleírás vége felé, Choache, a fogalmazványban pedig Couaches és Cohache alakban fordul elő; tehát a. m. «Kovakö» (egy hegynek a neve).

A személynevek eltérő írásában ily hibák akadnak (a fogalmazvány eltéréseit itt és a többi névsorokban is zárójelbe teszszük): *a)* szótag-kettőzés: Anan—An, Ananian (Anian);[2]) — *b)* betű betoldás: sc—c, Fosca (Foca); — *c)* betű-kihagyás: uu—unu, Mortuus (Mortunus); ui—iuo, Huitol (Hiuotol); — *d)* betűcsere, mely sem a hangzás, sem az irott alak hasonlóságával nem igazolható: S—F, Senke (Fenkeh); továbbá oly betűcserék, a melyek az írás hasonlóságából származtak: B—H, Borocsa (Horache); cy—ci—u, Kyrecy (Kyreu); d—cl, Thedeh (Tecleh); e—c, Poteu (Potcu); g—ʒ, Moygy (Moyʒi); K—B, Keseu (Besey); n—ti, Mana (Matia); n—u, Fenche (Feuce), Manga (Mauga), Sonc (Souc), Tencus (Teucus), Vnud (Vuud); r—t, Chikireu (Chiqiteu); — *e)* hibás ékezés: iui—uiu, Biuis (Buius);[3]) ui—iu, Huitol (Hiuotol), Quinus (Qiunjs).

Ezen esetek legtöbbjében bizton látható, hogy a hiba nem a fogalmazványban, hanem a hitelesített példányban van, de ebben sem sok.

A két példányban előforduló többi írásváltozatok (a melyeknek egy része kiejtésbeli változatokat jelöl) a következők:

1. betű-kettőzés: aa—a, Aarach (Araci), Vasaard (Vasard); b—bb, Doba (Dobba), Riba (Ribba); c—cc, Syca (Sycca); cc—c, Accentus (Acentus), Tulusfocca (Tulusfoca); ee—a, Micsee (Micussa) [illeszkedés]; ee—e, Zehee (Zehe); ee—he, Elee (Elhe);[4]) l—ll, Sileu (Silleu); n—nn, Juanus (Johannes); nn—n, Senned (Seneud); pp—p, Appatfeereh (Apatfeereh); s—ss, Wosa (Wossa), Vosod (Vossod), Vsud (Vssud); ss—s, Vossa (Wosa), Vossos (Vosos); u—uu, Ertueg (Ertuueg), Medue (Meduue); uu—u, Cheuuz (Cheuz), Nuuhu (Nuhu), Pouus (Pous), thouua (taua); uu—uuu, Huus (Huuus);[5])

---

[1]) Kolon, a 20-ik birtok, határleírásában.

[2]) Lehetséges, hogy nem íráshiba. Pl. megfordítva talán Ananias személynévből lett Ányás (Csongrád-m. V. ö. Csánki I. 679. l. Aynyas).

[3]) Talán ez nem hibás, mert a fogalmazványban Bíuus is olvasható.

[4]) y—yi = ii, Kypis (Kyipis) hangérték szerint szintén ide tartozik.

[5]) Hangértéke szerint ide való volna még w—wu = uu = ö, Wche (Wuche).

2. betűbetoldás és kihagyás: a—au (= av?), Maogy (Mauogi); e—aë, Michel (Michael); e—eu, Beseney-tu (Beseneui-tu), Senned (Seneud), Zekeu (Zeukeu); o—ou, Hoyoholmu (Hoyouholmu); o—uo, Bodoy (Buduoy); u—ou = ov, Ruozlicou (Rouozlicou); u—ue, Gueldeguh (Gueldegueh); u—ui, Eguche (Eguiceh), Joulekun (Jouleguin) | h—ch, Mihal (Michal); k—ck, Suke (Sucke), s—sc, Sentus (Scentis) | g—gi = gy, Hagmastuh (Hagimastuh), Nogud (Nogiud) | c—nc, Tocus (Toncus); ch—nch, Buche (Bunche); k—nk, Feke (Fenke); d—nd, Secud (Scechuud), Soncud (Soncund), Zeud (Zeund); t—nt, Petug (Pentug) | cl—col, Miclous (Micolous); dr—der, Endreh (Endereh); lb—lab, Ilbad (Ilabad); ld—lud, Halald (Halalud); mr—mer—mir, Emricus (Hemericus, Heymiricus); nc—nuc, Vnca (Vnuca) | cs—cuss, Micsee (Micussa); ns—nness, Bense (Bennesse); rz—rriz, Erzeu (Errizeu) | a—ha, Aianduc (Aihanduc), Ayanduc (Hayanduc), Joan (Johan), Joanca (Johanca); aa—aha, Zaarhegy (Zaharegi); a = aa—aha, Bachiensibus (Babachiensibus); c—ch, Cemma (Chemma), Waca (Wacha), Coda (Choda), Olcod (Olchod), Curt (Churt); e—eh, Bene (Beneh), Beneh (Behneh), Beneduc (Benehduc), Buhte (Buhteh), Deme (Dehmeh), Hede (Hedeh), Kelemen (Kelehmen), Keue (Keueh), Pete (Peteh), Zele (Zeleh), Venes (Venehs), Veti (Vehti); e—ehi, Emiricus (Ehimiricus); e—he, Elias (Helias), Elus (Helus), Endus (Hendus), Michael (Micahel); e—hey, Emricus (Heymiricus); eu—euh, Ozoufeu (Ozoufeuh); i—hi, Joanchi (Hioanci); y = i—hi, Ysou (Hisou), Retey (Retehi); v = u—hu, Vnoca (Hunoca) | c—ch, Pentuc (Pentuch); l—lh, Nemel (Nemelh); n—nh, Belen (Belenh); r—rh, Wolter (Wolterh) | c—cu, Marc (Marcu), Tenc (Tencu); ch—cu, Bech (Becu), Merch Mercu), Resch (Rescu); ch—ccu, Mech (Meccu); ch—chu, Nuch (Nuchu); g—gu, Leg (Legu); ou—oun, Symou (Simoun); t—teh, Het (Heteh); t—tur, Pet (Petur) || ey—e, Veytheyh (Veyteh); eu—e, Zeuleus (Zeleus); eu—u, Eleus (Elus), Kesereu (Keseru), Quesereu (Queseru); ou—o, Ipoult (Ipolt);*) ui—i, Kuine (Kineh), Sekuid (Sekid); ui—uh, Niuizou (Nuhzou); uo—o, Wuolcanfaya (Wolcanfaya), Wuosos (Wosos), Vuotos (Wotos) | ch—h, Michal (Mihal); hc—h, Setehc (Seteh); lg—l, Tulgusfoca (Tulusfoca) | dy—d, Somardy (Somard); ni—n, Niuizou (Nuhzou) | nch—hc, Bencheu (Behceu); nd—d, Benenduc (Beneduc); ng—g, Cinguidu (Ciguidu) | col—cl, Micolaus (Miclous); dom—dm, Bodomer (Bodmer); der—dr, Derecchey (Drekechey); lud—ld, Elud (Eld) | ch—c, Micha (Mica), Moncha (Monca), Monchachy (Moncaci); Beche (Bece), Buncheu (Bunceu), Chebec (Cebec), Chekeu (Cekeu), Chekud (Cekud), Chemeh (Cemeh), Chenkes (Cenkes), Chet (Cet), Kecheđ (Keceđ), Mecheu (Meceu), Reche (Rece), Zelcheh (Zelceh); Bochi (Boci), Bonchi (Bonci), Bunchi (Bunci), Chikuid (Cikuid), Michi (Mici), Michileu (Micileu), Mochy (Moci); Bochochi (Bocochi), Chot (Cot), Michodemus (Micodemus), Michodeus (Micodeus), Michou (Micou), Michoulous (Micoulous), Mochou (Mocou); cch—c, Micchyker (Miciker); ha—a, Johanca (Joanca); he—e, Zaarhegy (Zaharegi); th—t, Bethcu (Betcu), Mathian (Matian), Sathat (Satat), Therteuh (Terteuh),

*) Ide vehető még: ue—v = ű, Hueseos (Hvseos).

Thetemeh (Tetehmeh), Thexe (Texe), Thocorou (Tocorou), Thogodou (Togodou), Thomas (Tomas), Thompa (Tompa), Thomud (Tomud), Zamthou (Zamtou) | ch—c, Morodech (Morodic), Turch (Turc); ph—p, Iseph (Isip); th—t, Hoduth (Hodut) | cus—cu, Thencus (Tencu); kes—ke, Chekes (Ceke); kue—ke, Sykue (Sike); kuis—kis, Sykuis (Sikis); rd—d, Somard (Zamad); rius—r, Kazmerius (Cazmer); th—h, Sebeth (Sebeh); tus—t, Ipoltus (Ipolt);

3. betű-csere: a *h* betű csupán helyet cserélt ezekben: ach = ah—ha, Joachin (Johain); ch—hc, Bedechy (Bedehci), Bencheu (Behceu); cho—coh, Choache (Cohache); ha—ah, Ibrhaen (Hibrahen); he—eh, Heud (Ehud); th—ht, Petheh (Pehteh); the—teh, Nemthe (Nemteh), Thecu (Tehcu), Theke (Tehke), Theluky (Tehluki), Zegthelegu (Zegtehlegu), Zethe (Zeteh) | betű-cserék a szók elején és belsejében: a—o, Chamma (Choma), Jacobus (Jocobus); au—e, Kauseud (Keseud); c—g, Choczorma (Cogzorma);*) c—k, Thec (Tek); ch—dc, Kochou (Quodcou= Kacsó); ch—k, Bercha (Berke); ch—t, Fochas (Fotas); cu—key, Dercuche (Derkeychey = Dergöcse, Dergécse, Dörgécse, Dörgicse); d—t, Hyduand (Hituand); d—z, Boda (Boza = Bodza); e—a, Kemus (Kamus); e—i, Egedius (Egidius), Gelcum (Gilcum), Iseph (Isip), Morodech (Morodic), Morodehc (Morodic), Semeien (Simien), Theodor (Tiodor); e—o, eo—o, Leodegarius (Lodogarius); e—u = ö = ë, Bencheh (Bunceh); g—c, Bogar (Bocar), Gudus (Cudus); h—gi, Hohut (Hogiud); i—e, Ditmar (Detmar); y—e, Chymothey (Chemothoy); i—y, Heim (Heym); j—i, Tjuan (Tiuan); y—i, Bychachi (Bicaci), Chyma (Cima), Gyl (Gil), Hagya (Hagia), Hagymas (Hagimas), Haymus (Haimus), Ysyph (Isip), Syke (Sike), Symon (Simon); i—u, Martinus (Martunus); y—u, Cysveth (Chuswet), Syguer (Suguer = Sügér); k—c, Karachun (Carachon), Kazmerius (Cazmer); k—g, Kuze (Guze), Joulekun (Jouleguin); k—qu, Cheke (Ceque), Keue (Quewe), Zuke (Zuque); l—r, Elseh (Erseh), Holmus (Hormus); m—n, Cumou (Cunou), Samthou (Santo); n—m, Charna (Charma), Nicholaus (Micholaus), Nicolaus (Micolaus); o—a, Bocca (Bacca), Bota (Bata), Forcasius (Farcasius), Forcos (Forcas), Gomas (Gamas), Hota (Hata), Somard (Zamad); o—u, Bodoy (Buduoy), Bolsou (Bulsou), Nomuolou (Numuolou), Thopos (Tupos); o—v, Gopod (Gopvd); on—ou, Bondug (Boudug); os—sos—so, Poposca (Popsoca), Popsosca (Popsoca); ou—au, Pouca (Pauca), Pousa (Pausa); ph—f, Stephan (Stefan), Stephanus (Stefanus); qu—k, Queueric (Keueric), Queurus (Keurus); qu—q, Quinus (Qiunjs), Siquid (Siqid), Syquiteu (Siquiteu); s—ch = cs, Karasun (Karachon); s—z, Chomoslou (Chomozlau), Somard (Zamad), Sombot (Zombot); t—c, Meteu (Meceu); tc—tt, Etcu (Ettu); th—c, Theke (Ceke); th—ch, Pethe (Peche); th—qu, Thiba (Quiba); u—i, Euruzeu (Eurizeu); u—o, Bulchou (Bolchou), Hozuga (Hozoga), Muncha (Monca), Posuntoua (Posontaua), Sornuc (Sornoc), Vgrun (Vgron); u—v, Huic (Hvic); u—w, Keue (Quewe), Tiuan (Tiwan); v—u, Tviodorus (Tuidorus); vu—w, Vuid (Wid); w—v, Wilmos (Vilmos), Wtod (Vtod); x—cs = ks, Boxa (Bocsa = Baksa); z—s, Zemchi (Semchi), Zekezeu (Zekeseu) |

*) Az 1055. évi tihanyi levélben: Kokuzarma.

szóvégi betű-cserék: a—e, Texa (Texe), Tyza (Tyze); az—er, Litar (Liter); as—es, Elias (Elies); as—us, Lucas (Lucus); au—ou, Varau (Varou); aus—ous, Nicolaus (Micolous); av—au. Summorav (Summorau): c—g, Budruc (Bodrug); ch—ci = cs, Aarach (Araci), Bench (Benci); chc—hchc, Keuuechc (Keuuehchc); cha—ke, Bercha (Berke); chyn—chon, Karachyn (Karachon); chun—chen, Karachun (Karachen); chun—chon, Karachun (Karachon); d—t, Chencud (Cencut), Gunuzd (Gunuzt), Moncud (Moncut), Siquid (Sikit); e—a, Guebe (Gueba); ee—a, Micsee (Micussa); ec—uc, Pentec (Pentuc); ech—ig, Morodech (Morodig); en—an, Symien (Simian); ey—oy, Chymothey (Chemothoy), Matey (Matoy); er—ur, Peter (Petur); eu—eh, Feketeu (Feketeh); eu—ey, Keseu (Besey); ga—gu, Zoga (Zogu); hun—hin, Ibrahun (Ibrahin); yn—on, Karachyn (Karachon); l—h, Meduel (Medueh); nuch—noc, Dosnuch (Dosnoc); o—al, Mico (Mical); od—ud, Vosod (Vosud); od—vd, Gopod (Gopvd); oy—ey, Bolosoy (Bolosey); on—eu, Bortolon (Bortoleu); on—ou, Samson (Samsou); ou—au, Chomoslou (Chomozlau), Yroslou (Yroslau), Warou (Varau); ou—ov, Cepou (Chepov); oud—oun, Symoud (Symoun); sun—chen, Karasun (Karachen); sun—chon, Karasun (Karachon); t—d, Cusit (Cusid), Hohut (Hogiud); tch—cu, Petch (Pecu); th—d, Figuth (Figud); ug—eg, Vendug (Wendeg); vg—ig, Egvg (Egig); un—en, Karachun (Karachen); un—in, Ibrahun (Ibrahin), Mortun (Mortin); un—on, Karachun (Carachon); ur—er, Bestur (Bester), Chetur (Cheter); us—es, Fenerus (Feneres), Juanus (Johannes), Kerus (Keres); us—is—js, Kyrus (Kyris), Sentus (Scentis), Quinus (Qiunjs); us—os, Hodus (Hodos); x—z, Calix (Caliz).

A következőkben különválasztom a tihanyi apátság harminczhat birtokának s ezek közt nyolcz birtok határleírásának*) helyneveit azon hosszabb névsortól, a mely magában foglalja az apátság összes udvarispánjainak és közjobbágyainak, valamint szolgáinak és szolgálóinak nevét, a melyek közt több száz magyar szó maradt reánk a szláv, német, latin s más eredetű szavak mellett.

A birtokok és határaik leírásában említett hely- és személynevek a következők:

Aarach (Araci) villa: Arács falu Zalában. — Appa-feereh (Apatfeereh)**) collis: Apa-, v. Apátfejére (?), v. ö. Feereh. — Aroc-zeg: Árok-szeg, határ Morotvánál (Mortua).

Bab sabulum [1055. Babu-humca]: Báb homokja Kolonnál (Colon). — Bach (Bahach, Baach): Bács vár és ispánság. — Balanus villa

*) Határleírása van Somogyban Lustának, Gamásnak, Szántónak, Töröknek, továbbá a Sár-melléki Kolonnak (Fejér-m.), a Duna-parti Faddnak (Tolna-m.) és Besenyőnek (Bodrog-m.), valamint a tiszai Morotvának.

**) A Magy. Okl. Szótár itt az utóbbi helyesírást használja.

in provincia Cenadiensi [1358. Barand, 1399. Baranus]: Bárányos falu a mai Torontálban, Becsénél.[1]) — Balanus terminus [1055. Baluuan, Baluuana]: Bálványos határjel Kolonnál (Colon). — Ban-riueh locus: Bán-réve, a tolnai Faddnál, délen. — Batay, abbas de B.: a báttai apát. — Bechey transiens: Becse(j) folyócska (?) Torontálban, a mai Török-Becsénél, Morotva határában (Mortua). — Belen villa, altera villa Belen (Belenh) [1399. Berey]: Beleny, Belej, Berej, Bere és Kis-Bere Somogyban.[2]) — Beseney-tu (Beseneui tu): Besenyői-tő.[3]) — Beseneu villa: Besenyő falu Bodrogmegyében.[4]) — Bethcu (Betcu) silva: Betk, Bedeg erdő.[5]) — Bychachi (Bicaci) villa: Bikács falu Tolnában. — Boclar villa: Boglár falu a Balaton somogyi partján. — Bodur: Bodor, személynév Besenyő határleírásában. — Bolotin, Bolotun: Balaton. — Bogar (Bocar) villa: Bogár, ma Bocsár falu, Torontálban, a mai Morotva pusztától délkeletre.[6]) — Budruc (Bodrug) stagnum: Bodrog tó Besenyő délnyugati határában. — Bureuohul locus, a Tisza partján, Morotva délnyugati határ-szögletén: Borju-ól.[7]) Török-Becsétől délre ma is van a Tisza partján Borjas nevű hely.

Cebeth pons, v. ö. Sebeth (Sebeh), Cebeh, Cheb; Besenyő északi határán.[8]) — Che, ches: kő, kős, v. ö. Choa-che, Coua-ches, Cuch, Cuest. — Cheuuz (Cheuz) villa: Csősz falu Veszprémtől északnyugatra, a megye szélén. — Choa-che (Coha-che), v. ö. Gona-ches (Coua-ches) mons: Kova-kő hegy Kolon határában. — Choc-zorma (Cog-zorma) [1055. Koku-zarma] locus: Kak-zarma, a somogyi Szántódnak, e balatoni révhelynek ősi neve.[9]) — Colon, Colun, stagnum, predium [1055.

---

[1]) Csánki Tört. Földrajza II. 126. l.

[2]) Csánki II. 591. l. M. Okl. Szótár: belény = bölény?

[3]) A hol a Besenyő vagy talán inkább az ugyanott említett Guergen [Gerjen, Gergyen] folyócska Faddnál beleömlik a Dunába.

[4]) Bajától északra két Besenyő puszta van. A határ leírásában említett kinyomozható helyek mind Baja és a régi Bodrogvár közt feküdtek.

[5]) Nevét ma Bedeg puszta őrzi a somogyi Lelle falu déli határában. Betk erdő a Lelle és Boglár közt elpusztult Gamas délkeleti határán volt.

[6]) V. ö. Csánki I. 694. l.

[7]) V. ö. Szinnyei: A Halotti Beszéd olvasásához. Akad. Értes. 1903. 652, 653. l.

[8]) Éppen e tájon volt a hasonló nevű falu: Chepch, Chebch, Cheps, Syps, Cipch, Chepch, Chypcz = Csepcs (Csipcs, Csöpcs), a Vajas folyó mentén, Bajától észak felé, Bodrog-megyében. Csánki II. 196. l.

[9]) V. ö. Szamota: A tihanyi apátság 1055-iki alapítólevele. NyK. 25: 142. — Annak a Duna-zarmának, a melyre itt hivatkozás történik, a mai

aqua Culun]: Kolon tó és birtok Fejér-megyében, a mai kajtori tó tájékán, Sár-Keresztúrtól északra. — Cucen-hereh. Kökény-ere, Kökény-ér, Morotvánál, Bogár v. Bocsár falutól északra, Torontálban. A Kökény-ér talán Kikindánál folyt el, mely Morotva pusztához és Bocsár faluhoz közel egy régi, megszakadozott ér partjain épült. Neve talán eredetileg Köként. — Cueh: köve, v. o. Horoz-cueh. — Cuest villa: Kövesd falu, Zalamegye északkeleti szögletében, a Balaton partján. — Cuest monticulum . . . ad alium montem Cuest [1055. Cuest, Cues-humuc]: Kövesd nevű két homok-hegy vagy inkább csak domb Kolon falu délnyugati határában. — Cutus: Kutas hely, Besenyő délnyugati határán.

Dercuche (Derkeychey), Derecchey (Drekechey): Dergöcse, Dergécse, Dörgicse falu Zalában, Tihanytól nyugatra.

Edenen pons: Edenény, Edelény hídja Fadd (Fotud) délnyugati határán. — Euren stagnum: Örvény tó, Besenyő déli határában.*)

Fa, v. ö. Hindo-fa, Wuolcan-faya (Wolcan-faya). — Fedeh villa. V. ö. Csánki III. 425. l. Az 1055. évi tihanyi alapítólevélben ennek a Fedeh birtoknak a Fadd után leírt következő birtok felel meg: «Ex alia parte est locus . . . infra terminos huius ruris silva est, que habet vadum ad portum Ecli usque ad Fidemsi». Fidemsi: Fedémes? Az 1358. évi tihanyi határjárásban Fyden és Fede. — Feereh, v. ö. Appa-feereh (Apat-feereh) collis, Varfeereh mons, Zoua-feereh monticulus: Apát-fejére, Vár-fejére és Szóva-fejére, Száva-fejére**) nevű dombok Kolon falu keleti határán. — Feket-hereh stagnum: Fekete-ér tava, Morotva birtok déli határán, körülbelül ott, a hol most a Cserna-Bara nevű ér folyik Torontálban. — Feld-uar, Felduarj (Felduara): Föld-vár. A földvári apátság földje szomszédos volt délnyugaton Kolonnal. — Feneues, et ibi sunt due mete, et in alia est pinus. Feneues: Fenyves, határdomb, a melyen fenyű áll, Kolon keleti határszögletén. — Ferteu, aliud Ferteu, tercium [1055. harmu ferteu]: Fertő = Sárviz, a mai Sárosd és Sárkeresztur vidékén, az elpusztult Kolon határában. — Feu (Feuh): fő, v. ö. Ozou-feu. — Foc, Foca, Focca: Fok folyó, a Sió vizének régi neve. Fluvius Foc [1055. Fuk]. V. ö. Harrangud-foca,

---

neve Zarány, ma puszta Somogyban. L. A pannonh. Sz. Benedek-Rend tört. I. 320. l. «*Kak*» előtagú összetett helynevek ma is vannak Zemplén- és Szatmár-megyében.

*) V. ö. «Cum tota tertia parte voraginis, quod vulgo Eurem dicitur». A pannonh. Sz. Benedek-Rend tört. I. 231, 660. l. 1223. évi okl. Ez a gönyői Örvényre vonatkozik.

**) Zoua (Scaua, Zaua, Zoa) Győrmegyében is volt; ennek neve ma Száva puszta. U. o. 237. 566. l.

Tulgus foca aqua, Tulus-focca. — Fotud villa [1055. Fotudi]: Fadd falu Tolna megyében. Eredeti kiejtése: Fatod. — Fuen-tu-hout: Föveny-tő . . . (?) Besenyő falu északkeleti határán, a Vajas tónál. — Fugoud insula: Fogód (Fogyód, Fonyód?) sziget, Szántód délnyugati határán, a Balatonban vagy a Kőrös folyócskában. — Fured: Füred falu, a mai Balaton-Füred. — Furiz-uelgi: Fürész-völgy, Besenyő falu nyugati határán. — Fuzegy villa: Füzegy falu, másképen Gyisznó [1055. Gisnav locus iuxta Fizeg], utóbb Gyisznó-Apáti [1267. Gesnov-Apaty] vagy egyszerűen Apáti, a mai Kis-Bár (Apáti) határában, Somogy-megye északkeleti részén.

Gamas, Gomas (Gamas) villa [1055. Gamas]: Gamás falu a mai Balaton-Boglár és Lelle közt terült el. — Gonaches (Couaches) v. ö. Choache = Kovakő. — Gueldeguh (Sebus Gueldegueh) locus: Sebes Köldöke, a Tisza partjához közel, Morotva déli határában. — Guergen fluvius: Gergyen folyó Fadd határában. Faddtól északkeletre van Gerjen falu.

Hagymas (Hagimas) stagnum, Hagmastuh (Hagimastuh) colliculus: Hagymás-tó Besenyő falu nyugati határánál, és Hagymás-tő nevű dombocska Besenyő falu északi határán. — Harrangud stagnum, locus Harrangud-foca: Harrangod-tó és Harrangod-foka, Morotva határában, a Tisza partján. — Hegy, v. ö. Zaar-hegy (Zahar-egi): Szárhegy. — Herbon villa: Herban (Herman) faluja, Kolon faluval délkeletről volt határos. — Hereh, here: ere, ér, v. ö. Cucen-hereh, Feket-hereh, Ludos-here = Kökény-ér, Fekete-ér, Ludas-ér. — Hindo-fa, Besenyő északi határán álló valami hajlékony, «hindogáló» fa, vadszőllő és Dávid herczeg pinczéje közt. (V. ö. *hindógál, hindogál* MTsz.). — Hod-ut, Hod-uth, Hod-vth: had-út. Két hadútról van itt szó három határban: a tolnai Fadd nyugati határán huzódott, a mai Paks-Tolna közt vivő országút helyén, az egyik hadút; a Balaton keleti partján pedig a másik hadút, az az országút, a mely Tihanynyal szemközt érintette Szántód határát, Szemesnél aztán erősen délfelé fordult, hogy megközelítse Somogyvárt, s e közben Rád és Kislak közt az elpusztult Gamás falu déli határát metszette.*) — Hoyo-holmu (Hoyou-holmu):

*) Ezen Balaton-melléki országút iránya a Sió-szabályozás óta megváltozott. A régi országutat jól feltünteti Márton József bécsi egyetemi tanár «Magyar Atlas»-a. Viennæ 1802—1811. 23. lap. — Az 1055. évi tihanyi levél egy harmadik hadútat említ, azt az országutat, a mely ma is összeköti Székesfejérvárt Szegszárddal, s a mely Bikács közelében, Tolna megye északi szélén, az apátság Martos nevű birtokát érintette. V. ö. Pauler: Árpádházi Királyok. I. 156. l. és Márki S.: Hadút. Pallas Lexikon. VIII. 506. l.

Hajó-halom, Morotva birtok délkeleti határán. — Holmu, holm: halom, v. ö. Hoyo-holmu, Homu-holm. — Homu-holm: Hamu-halom, Kolon déli határán. — Horoz-cueh [1267. Vruz-ku]: Orosz-köve, a tihanyi félsziget északi kőfalába vájt remetelakásokkal. Néhány szerzetes lakott itt perjel vezetése alatt, s kis egyházuk vagy kápolnájuk Szent Miklós tiszteletére volt szentelve. Egy késői oklevél írói úgy tudták, hogy e szentélyt Huroz = Orosz nevű tihanyi nemes ember «vájta ki» [Huroz-kw 1092? 1274? 1365? 1399]. — Hout: ?, v. ö. Fuen-tu-hout. — Hueseos (Hvseos) stagnum: Hűsös (?) tó, Kolon falu északi határán. — Hugoron, villa H.: Ugron faluja, Kolontól északra.

Igol villa: Igal falu, Somogy keleti részében. — Jouta: Gyóta, Somogyban ma is öt ily puszta van; itt a Marczalihoz tartozó Gyóta értendő, a Kéthely felé vivő út mellett. — Ituuh locus: Itó (itató) a Balaton szélén Zamárdi és Turk (Török) közt, a tihanyi apátság mai tóközi pusztájához tartozó parton.

Kecu villa: Kék falu, Balaton-Füred mai határában, az u. n. Kéki-völgyben feküdt. — Kerec-zeg locus, . . . ad alium Kerec-zeg: Kerek-szeg nevű két hely Morotva déli határán, a Tiszánál. — Keurus-tuuh locus, meta sub fraxino [1055. Keuris-tue], ad rivulum Queurus (Keurus): Kőrös-tő hely Szántód délnyugati határán, a hol a Kőrös-patak a Balatonba torkollik, a mai Balaton-Földvárnál, Kőrös-hegy falutól kissé északnyugatra.

Licou: lik, lyuk v. ö. Ruozlicou. — Lodorf terra: Lodolf, Ludolf földje, Kolon északnyugati szomszédja. — Ludos-here: Ludas-ér, Morotva keleti határán. — Lusta predium, Lustah villa: Lusta birtok és falu a Fok (= Sió) vizénél, Somogy északi szélén.

Michola villa: Mikola faluja Kolon délkeleti szomszédságában.[1] — Mortua stagnum, predium: Morotva tó és puszta, a mai Torontálban. Nagy-Kikindától nyugatra, a Tisza balpartján. Werbőczy Tripartituma szerint Gyalmostó vagy Morotova oly nagy halastó, melynek rekeszei vannak.[2] — Mortus: Martos falu [1055. Mortis] a mai Bikács mellett, Tolnamegye északi szélén.[3]

Ohul: ól, v. ö. Bureu-ohul. — Opus villa: Apos faluja, Besenyő északi szomszédságában. — Ozou-feu (Ozou-feuh) villa: Aszó-fő falu, Tihanytól nyugatra.

Pechel villa: Pécsël, Pécsöl falu Aszófőtől nyugatra. — Pilip villa:

---

[1]) Sárosd, Sárkeresztúr sat. vidékén kereshetjük. Csánki III. 338. l.

[2]) Magyar Törvénytár. Werbőczy I. 133. 41. §. 219. l.

[3]) Nem Martonos, mint Pauler a tihanyi alapítólevelet értelmezve mondja. Árpádházi királyok. I. 96. l. (1899. kiad.)

Fülöp faluja, ma Fülöpi rév, Fülöp hegy, puszta a Balaton partján, Kővágó-Örstől délkeletre. — Popi villa: Papi falu, Besenyőtől északra, a mai Baranyamegye északkeleti sarkában feküdt.[1] — Poposca, Popsosca (Popsoca) villa [1267. Popsuka, 1399. Poposka]: Papsoka.[2] Posuntoua (Poson-taua): Pozsony-tava, Besenyő északnyugati határán.

Queurus (Keurus) rivulus: Kőrös-patak, v. ö. Keurus-tuuh.

Riuueh: réve, v. ö. Ban-riuueh. — Rodussa villa: Radocsa, Radocza (Rádócz, Radó) faluja, Mikola faluja és Kolon mellett. V. ö. a személynevek sorában Radista-val. — Ruoz-licou (Rouoz-licou) [1055. Ruuoz-licu]: Ravasz-lik, Kolon falu keleti határán.

Saca villa: Szaka falu, Besenyő nyugati szomszédja. — Sagh villa: Ság falu, Tihanyból nézve Gyótán túl, Kéthely tájékán, Somogyban. — Samthou (Santo) villa: Szántó falu, ma puszta a Balaton somogyi partján. — Sebus: Sebös, v. ö. Gueldeguh. — Secues (Segues) stagnum: Székös (Szikes) tó Faddnál. — Somard (Zamad) terra, Somardy (Somard, Somardi) stagnum, piscina: Zamárdi, Szamárdi tó és föld, ma falu a Balaton somogyi partján, Szántódtól északkeletre. Supoc villa: Csopak falu, az 1358. évi határjárással pontosan meghatározva a somogyi Látrány és Szőllős-Kislak között feküdt, s a tihanyi apátságnak itt valami 16 háza volt.

Talana, Tollona castrum [1055. Thelena]: Tolna-vár. — Taluius locus: Tallós (Tarlós) hely Morotva keleti határán.[3] — Thelegu (tehlegu): telek, v. ö. Zegthelegu. — Theluky (Tehluki) villa: Teleki falu, Somogyban, a balatoni Szárszótól délre. — Thouua, toua (taua): tava, v. ö. Posun-toua, Veyrmur-thouua. — Tollona, l. Talana = Tolna. — Tu, tuh, tuuh, tueh: tő, töve, v. ö. Beseney-tu, Fuen-tu-hout, Zolocostueh, Hagmas-tuh, Keurus-tuuh. — Tulgus-foca, Tulus-focca (Tulusfoca) aqua: Tölgyes-foka, Tölös-foka viz, Besenyő falu délnyugati határán. — Thurkh, Turch (Turc) villa: Török vagy Törek falu, ma puszta, hol az egykori tó tájékán [1055. Huluoodi ad lacum Turku] a tihanyi apátságnak ma is van még pusztája Tóköz néven, a Balatonhoz közelebb, Szántódtól keletre. — Tvrpa villa: Turpa, Turba, Torba falu, szomszédos volt Morotvával; l. alább a személynevek közt: Turba.

Udori villa: Udvari falu, a Balaton zalai partján, Tihanytól délnyugatra. — Uelgi: völgy, v. ö. Furiz-uelgi. — Ut, uth, vth: út, v. ö. Hodut.

[1]) Csánki II. 514. l.

[2]) Hasonló alak: Semyan-suka, ma Selyemcsuk. Csánki III. 557. l.

[3]) Csánki II, 128. l. Tarros (Tarhos), ma Tarras, Török-Becsétől délre, a Tisza mellett.

Varj (uara), var, uar: vár, v. ö. Feldvarj (Felduara), Felduar, Varfeereh. — Veyrmur-thouua (V.-taua) [1093. u. piscina Weimir, 1399. Weymyr]: Velimir-, Velemér-tava, Besenyő déli határában. — Voios stagnum: Vajas tó, Besenyő határában.[1])

Wazil villa: Vászoly falu Zalában, Tihanytól északnyugatra. — Wuolcan-faya (Wolcan-faya): Valkány- vagy Balkány-fája, Fadd nyugati határán.[2])

Zaarhegy (Zaharegi) mons: Szár-hegy az elpusztult Gamás falu déli határán, Somogyban. — Zacadat locus [1055. Zakadat]: Szakadát hely Kolon északnyugati határán.[3]) — Zamthou (Zamtou) villa: Szántó falu, v. ö. Samthou. — Zeg: szeg, szeglet, v. ö. Aroc-zeg, Kerec-zeg, Zeg-thelegu. — Zeg-thelegu (Zeg-tehlegu) locus cum terra, arundineto, feneto: Szeg-telek hely, szántófölddel, nádassal, kaszálóval, Szőgyénél, Fadd határában. — Zegge locus: Szégye, Szőgye hely Fadd határában.[4]) — Zeuleus (Zeleus) villa: Szőllös falu, a Balatonnál és a Bakonyban. — Zolocos-tueh: Szalókos-töve vagy Szalakos-töve Fadd határában. — Zorma: Zarma, v. ö. Choc-zorma. — Zoua-feereh monticulus: Szóva- v. Szávafejére (?), domb, Kolon délkeleti határszögletén.

A *Magyar Oklevél-Szótár* szerkesztője az 1211. évi oklevél határleírásában foglalt magyar szavakat legnagyobbrészt felhasználta, de mégsem valamennyit (pl. Balanus, Bureu-ohul, Choache, Hueseos, Kecu), bizonyára szigorú óvatosságból. Szókincse ezek nélkül is gazdag vagy más példákkal szembeötlően igazolható. Én e szűkebb körben teljességre törekedtem s a magyarázatokról azt vélem, hogy a megokolható valószínűség többet ér a teljes hallgatásnál.

Hangtan, szószármaztatás, onomatologia és ethnographia szempontjából kétségkívül nagyon becses az 1211. évi oklevélben elsorolt tömérdek személynév. A további kutatások bizonyára érdekes következtetéseket tudnak majd levonni abból, hogy a különféle eredetű, jelentésű és alakú nevek ugyanazon időben hogyan oszlanak meg vidékek szerint. E végből mindegyik névnél jelzem, hogy mely vidéken hányszor fordul elő. E vidékek: Zala (Z.),

---

[1]) Vajas folyó volt Bodrog vármegye északi részén, Bajától kissé északra, és Vajas falu Bajától délre, Baracskánál. Csánki II. 196. l. Csepcsnél és 212. l. Vajas néven.

[2]) Valkány és Balkány helynév ma is van Torontál- és Szabolcsban.

[3]) Szakadát nevű falu és puszta hét van ma az országban.

[4]) V. ö. Fejér X/6, 568. l. clausura piscium, vulgo *Segye* vocata. Szőgye, mint falu, ma is van Győrtől északkeletre, a Duna mellett.

Nyelvtudományi Könyvtára

Veszprém-megye (V.), Somogy (S.), a Duna-mellék (D.) és Tiszamellék (T.). Legtöbb nevet találunk Somogyból, aztán Zalából. E nevek viselői, néhány szolgálót leszámítva, mind felnőtt férfiak, kik a tihanyi apátság udvarispánjainak, jobbágyainak és szolgáinak több mint húszféle neméhez tartoznak.

Maguk a személynevek betűsorban összeszedve a következők:

Abel Z: Ábel. — Accentus (Acentus) S: Aczintos, v. ö. Hiacintus, Jáczint. — Adamas, Adomas, Z: Ádámas v. Adomás? (Okl. Szót.) — Adrian 2 Z, S: Adrián, Adorján. — Agard S: Agárd (több helynévben). — Aianduc (Aihanduc) 3 Z, Ayanduc (Hayanduc) S: Ajándok. — Albert Z, S. — Albeus [genitivusa: Albeus] 2 Z, 3 S, v. ö. Albeuch, Elbeus (Árpádkor Uj Okmt.), v. ö. Albest, Albis helynevekkel Bihar, Háromszék m.-ben. [Csánkinál: Albes, Albys.] — Alexander Z. — Alexius 2 Z. — Almus V: Álmos, v. ö. Álmosd helyn. — Aman Z: Ámán. — Ambrosius S, v. ö. Ombreus. — Amocel Z: Amacsél v. Amaczél?, v. ö. Amacz, Macz helyn. — Ananian (Anian) S: Ángyán. — Ananias 2 S, v. ö. Ányás helyn. — Andreas 4 Z, 4 S, v. ö. Endereh, Endre.*) — Anian S, v. ö. Ananian (Anian). — Anta S, v. ö. Onda, Onth. — Apollinaris S. — Appa D. — Aratas S: Aratás. — Aruad V: Árvád, v. ö. Árvát-falva. — Arud 3 Z, S, Arod S. — Augustun S: Ágoston.

Babun Z; v. ö. Bábony. — Baga Z, 2 S, v. ö. Boca, Bocca (Bacca). — Barnabas S. — Bas Z, S, v. ö. Bács (helyn.). — Bata S, v. ö. Bot, Bota (Bata) és Báta (helyn.) — Beccey Z, Beche (Bece) 2 S, Bech (Becu) Z, v. ö. Bes, Betci. — Bed 2 D, Bedh, Beid, Beyd Z, v. ö. Béd, Bőd (helyn.). — Bedechy (Bedehci) S, Bedeh, Behdeh Z, v. ö. Bedecs, Bedő, Bede (helyn.). — Bedes S, v. ö. Bedechy, Bedeh, Bodes. — Beke 3 S, D, Bekey S, Bekeyd D, v. ö. Beke, Be-

*) Az *András* és *Endre* nevet az Árpád-korban nyilván megkülönböztették. Éppen az 1211. évi nagy névjegyzékből látjuk, hogy a testvérek, bár elég gyakran hasonló vagy rokon nevűek, azonos nevet sohasem viselnek. Ez különben természetes is. Ha tehát egy oklevélben azt olvassuk «Endre cum fratre suo Andrea» (1225. Ph. Rt. I. 671. l.), ez eléggé mutatja, hogy ezen egy eredetű két nevet külön neveknek vették. Ebből levonhatjuk azt a következtetést, hogy miután Árpád-házi királyaink közt az Andrások mindig csak Andreasnak nevezik magukat, s nevök Endre alakban csak az Anjou-kori oklevelekben tünik elő: ennélfogva helytelennek látszik történetíróinknak az az eljárása, hogy királyainknak Andreas nevét nem András, hanem Endre alakban fordítják és emlegetik.

ketfa helyn. — Bela D: Béla (sok helyn.). — Belch S: Bölcs, v. ö. Belcsa, Bölcsi helyn. — Belenic, Belenig (Belehnig) Z: Belenik, Belenek = Benedek, v. ö. KARÁCSONYI: Magy. Nemzetségek. I, 347. l. Hibás tehát a M. Okl. Szót.-ban a Belencs, Bilincs értelmezés. — Bench (Benci) S, Benche Z, Bencheh (Bunceh) S, v. ö. Bunche, Bunchi, v. ö. Bencze, Benk, Benke helyn. — Bencheu (Behceu) S, v. ö. Buncheu; v. ö. Benecső helyn. — Bene (Beneh) Z, V, 2 S, D, Beneh (Behneh) Z, 2 S, D, Behneh S, v. ö. Bene (helyn.). — Benedictus Z, S, Beneduc (Benehduc) Z, V, 3 S, D, Benenduc (Beneduc) V. — Bense D, Bense (Bennesse), Benseh S, v. ö. Benche, v. ö. Bencze (helyn.). — Bercha (Berke) S, v. ö. Berke, Berk, Berek, Bereg helyn. — Bertu V, v. ö. Berta helyn. ? — Berze Z, v. ö. Berza, Berzék helyn. — Bes D, Bessu S, v. ö. Becs, Becse, Bes, Besse helyn. — Bestur (Bester) S; v. ö. Besztör, Beszter (helyn.). — Betci S, v. ö. Becs (helyn.). — Biba V, v. ö. Riba helynév. — Bicca S, v. ö. Bitka. — Bihor D: Bihar. — Bitka és Bitula, testvérek D. — Bíuís (Buíus vagy Bíuus); v. ö. Bős (helyn.)? — Bizotlon S: Bizatlan. — Bob S: Bab. — Boca 2 D, S, Bocca (Bacca) S, Bocha, Boche, Bochi (Boci) Z, Bocu Z, v. ö. Baga, Buca, Buche, Buci. — Bochochi (Bocochi) D, v. ö. Bakócza helyn. — Bod 2 Z, S, Boda 2 Z, 3 S, Boda (Boza) S, v. ö. Bot, Boz, Boza, Buz), v. ö. Bod, Boda, Boz helyn. — Bodes Z, v. ö. Bedes, Bodus; v. ö. Badicz, Bodesd, Bodest helyn. — Bodoy (Buduoy) S, Bodou D; v. ö. Bodó (Bodoj) helyn. — Bodomer (Bodmer) S; v. ö. Bodmér (helyn.). — Bodor D, v. ö. Budur: Bodor (helyn.). — Bodus S, 2 D, v. ö. Bodes; v. ö. Bodos helyn. — Bogar Z: Bogár (helyn.) — Bogat Z; v. ö. Bogát (helyn.). — Bogliod D, v. ö. Baglad helyn. — Boyad S, v. ö. Buiad, v. ö. Baj, Baja, Boj, Buj, Buja, Buják helyn. — Bolchou 2 Z, S, D, Bolsou Z, Bolsou (Bulsou) 2 S, v. ö. Bulchou: Bolcsó, Bulcsú, Búcsú, v. ö. Búcs, Bucsu, Búcsú, Bulcs helyn. — Bolosey Z, Bolosoy (Bolosey) Z, S, D, v. ö. Bolsou. — Bolt, S, v. ö. Bort, Bot. — Bonchi (Bonci) Z, v. ö. Bunche, Bunchi, v. ö. Boncsod, Boncz helyn. — Bondu S, v. ö. Bánd (helyn.). — Bondug (Boudug): Bódog. — Bor Z, Borid Z, S, T, v. ö. Bort; v. ö. Bord, Bori helyn. — Boroccha, Borocsa (Horache), Borotcu Z: Baracska, Barakcsa, Baratyka, v. ö. Baracska több helyn. — Bort, Borta Z, v. ö. Bart, Barta (helyn.). — Bortoleus S, Z, Bortolon (Bortoleu) Z: Bartalos, Bartalan, v. ö. Bertalan helyn. — Bos Z, 2 S, v. ö. Bas, v. ö. Bós, Boz (több helyn.). — Bosar S, v. ö. Bocsár (helyn.). — Boscu S, Boscut V: Boszu, Boszud? — Bot 2 Z, S, Both S, Bota (Bata) 3 Z, 2 S, Bote Z, v. ö. Bata, Báta, Batta, Baté (helyn.). — Botus D, v. ö. Butus, v. ö. Botos (helyn.). — Boxa (Bocsa) S, v. ö. Baksa, Boksa (helyn.). — Boz, Boza

Z, v. ö. Bod, Boda (Boza), Buz, Buze, v. ö. Bóz, Boz, Bozzai, Bodza helyn. — Bozuc S, v. ö. Bozsok (helyn.). — Bozur Z, v. ö. Baczúr (helyn.). — Briccius V: Bereczk (helyn.). — Buc D, Buca S, Buche (Bunche) Z, Buci V, v. ö. Boca, Boche, Bochi (Boci), Bunche; v. ö. Buki, Bóka, Buga-szeg, Bökény, Böki, Böcs, Bocs, Bocz helyn. — Budur S, v. ö. Bodor. — Buges Z, Bugus S, Bugud S, v. ö. Begecs, Bögöz, Bögöt, Bögöte helyn. — Buhte (Buhteh) Z, 2 S, D, Buhteh D, v. ö. Behdeh: Böχte, v. ö. Böte, Böjte helyn. — Buhtuke 2 Z: Böχtöke, v. ö. Bödöge (helyn.). — Buhtus 2 Z, 3 S: Böχtös (Böjtös?), v. ö. Buhte. — Buiad S, v. ö. Boyad, v. ö. Bogya, Bugya helyn. — Buine D. — Bulchou (Bolchou) S, v. ö. Bolchou; v. ö. Búcsú (helyn). — Buna Z, v. ö. Bunya (helyn.). — Bunche 3 Z, Bunchi (Bunci) 2 Z, v. ö. Bencheh, Bonchi, v. ö. Bencze, Boncz helyn. — Buncheu (Bunceu) S, v. ö. Bencheu; v. ö. Benecső helyn. — Butus Z: Botos (helyn.). — Buxi Z, v. ö. Büks, Büksi (= Bükkösd) helyn. — Buz, Buze, v. ö. Boz, Boza, v. ö. Boz, Buzd, Bözöd helyn.

Calix (Caliz) D: Kaliz (kalizok az eredetileg mohammedán, izmaelita, bolgár, kazár kereskedők, királyi tárnokok), v. ö. Kalics, Kálócz, Kaloz helyn. — Calud S: Kálod, v. ö. Káld helyn. — Cama S, v. ö. Káma helyn. — Cana S: Kánya?, v. ö. Kán, Kány, Kánya helyn. — Capirca, nő, Z, v. ö. Csápor, Kapor helyn. — Cassad S, v. ö. Kásád, Kássád, Kasza helyn. — Cebeh S, v. ö. Cheb, Sebeh (föntebb, Besenyő határában, Cebeth hidja), v. ö. Cseb, Cséb, Csep, Csép, Csepe, Czebe helyn. — Cedhe Z, v. ö. Csete, Czete helyn. — Cegue Z, Ceke Z, S, Cequ S, v. ö. Cheke, Segue, Suge; v. ö. Csege, Cseke, Cséke, Czege, Czég, Czeke, Czéke, Szögye helyn., l. még föntebb Zegge, Fadd határában. — Celey D, v. ö. Seleh; v. ö. Cselej, Csölle, Sellye helyn. — Cem Z, v. ö. Csém (helyn.) — Cemete Z, v. ö. Chemata, Chymothey (Chemothoy): Csemete?, v. ö. Czeméte helyn. — Cemma (Chemma) Z, v. ö. Chema, Chima (Cima). — Cenkes D, v. ö. Chenkes, v. ö. Csenkesz-fa helyn. — Centa Z, v. ö. Csenta, Csente, Czente helyn. — Cepou (Chepov) Z; v. ö. Chipeu. — Certu S, v. ö. Curt (Churt), Therteu (Terteuh), v. ö. Csertő helyn. — Cesu S, v. ö. Keseu, v. ö. Csécse v. Kesző (helyn.). — Cet D, v. ö. Chet (Cet), Cedhe, v. ö. Cset v. Két (helyn.). — Chala Z, v. ö. Csala helyn. — Chamma (Choma) Z, v. ö. Cama, Choma. — Charna (Charma) S, v. ö. Corma, Corom; v. ö. Csarna, Csarne, Csarno helyn. — Chatar D: Határ v. Csatár? (ily alakú helynév sok van). — Cheb Z, Chebec (Cebec) S, v. ö. Cebeh, Sebeh, Sebeth; v. ö. Cséb, Csepe, Czebe helyn. — Chedeh 2 S, v. ö. Cedhe, Cet, Chet, Hede (Hedeh), v. ö. Csete, Czete, Kede helyn. — Cheke 4 Z, 2 D, Cheke (Ceque) 10 S, Chekes (Ceke) D, Chekeu (Ce-

keu) 3 S, v. ö. Cegue, Ceke, Cequ. — Chekine D, v. ö. Csekény v. Czégény helyn. — Chekud (Cekud) D, v. ö. Secud, v. ö. Csékút? (helyn. Veszprém m.). — Chema Z, D, Chemeh (Cemeh), v. ö. Cem, Cemma (Chemma), Semech. — Chemata D, v. ö. Cemete, Chimothey (Chemothoy), v. ö. Csömöte, Czeméte helyn. — Chemen D, v. ö. Csemény helyn. [Csánki II. 462. 1409. Chemen, Baranya m.]. — Chemos S, D, v. ö. Chomos, Kemus (Kamus), Chimos; v. ö. Kemesmál helyn. — Chemorog D, v. ö. Kömörö helyn. — Chemud D, v. ö. Himod helyn. — Chencud (Cencut) D, v. ö. Csengöd helyn. — Chendur Z, S, v. ö. Czenter helyn. — Cheneh D, v. ö. Csene, Csenye (helyn.). — Chenke Z, S, Chenkes (Cenkes) 2 S, Chenkez S, Chenkeu Z, v. ö. Csenke, Csenkesz, Csenkő (helyn.). — Chepes S, v. ö. Kypis. — Chet (Cet) 2 Z, S, v. ö. Cedhe, Chedeh, Cet. — Chetur (Cheter) Z. — Chidur, Chydur Z, S. — Chikireu (Chiqiteu) Z, v. ö. Syquiteu (Siqiteu). — Chikuid (Cikuid) S, v. ö. Cinguidu (Ciguidu), Sekuid (Sekid), Siquid (Sikit). — Chima, Chyma (Cima) Z, 2 S, D, v. ö. Chema. — Chimos Z, T, Chymoz D, v. ö. Chemos. — Chymothey (Chemothoy) D, v. ö. Cemete, Chemata, Tymotheus. — Chyna Z, v. ö. Kynus, Quina, Quinus; v. ö. Kinya helyn. — Chypa D, v. ö. Csépa helyn. — Chipeu 2 D: Csipő. — Chom 2 Z, Choma Z, 3 D, v. ö. Cama, Chamma (Choma), Soma; v. ö, Som, Csoma (helyn.). — Chomos 2 Z, S: Csomós. — Chomoslou (Chomozlau) S: Csomoszló. — Chot (Cot) v. ö. Ciot, Sot. — Choucha Z: Csóka. — Christien S: Krisztyén, Keresztyén (Christianus), v. ö. Kristyán, Keresztény helynevekkel. — Cygolou S, Ciquilou D. — Cymegey Z. — Cinguidu (Ciguidu) Z, v. ö. Chikuid (Cikuid), Siquid (Sikit). — Ciot V, v. ö. Chot (Cot), Sot; v. ö. Csatt, Csót helyn. — Cysveth (Chuswet) S: Husvét, v. ö. Hosued. — Coda (Choda) Z, S, v. ö. Suda, v. ö. Csuda helyn. — Codou S; v. ö. Csathó-kert helyn. — Colondus D: Kalandos. — Comou Z, v. ö. Cumou. — Comus D. v. ö. Chomos. — Cond V. — Corma Z, Corom S, v. ö. Charna (Charma). — Corrad Z: Konrád. — Cosma V, 2 S, D, Cozma Z, Cosmas V, S: Kozma. — Coza, Z. — Cris S. — Cubez S, v. ö. Kypis. — Cubot Z; v. ö. Kobát (helyn.). — Cuche, Cucheh D; v. ö. Köttse helyn. — Cuchen S, v. ö. föntebb Cucenhere: Kökény. — Cucus S; v. ö. Kökös (helyn.), v. ö. Tucus. — Cuet Z, v. ö. Cut, Tuet: Követ. — Cuke D, v. ö. Cuche, Ceke. — Culesed Z, S, Culessed 2 S; v. ö. Kölesd. — Cumb Z; v. ö. Gumbu. — Cumou (Cunou) D, T, v. ö. Comou. — Cumpurd D; v. ö. Kompolt v. Csombord (helyn.). — Cuneh S; v. ö. Cheneh, Kuine (Kineh), Quene. — Curt (Churt); v. ö. Certu. — Cusid D, Cusit (Cusid) 4 Z, 2 S, v. ö. Kecheđ (Keced), Keseyd, Kysideh, Qujsid; v. ö. Kecsed helyn. — Cut S.

Dedus S, v. ö. Dédös, Dédes (több helynév). — Deme (Dehmeh) S, Demeh D, T, Demeu S, Demus T. — Demetrius Z, D. — Dersi S: Ders (= Desiderius, Dezső, pl. filius Desiderii = Ders fia = Dersfi, család Somogy és Győr m.-ben). — Detric Z. — Deun Z. — Deus S. — Dionisius S. — Djrej S. — Ditmar (Detmar) D. — Doba (Dobba) Z, v. ö. Duba, Thaba, Thob; v. ö. Dab, Dob, Doba, Duba, Tab, Tóba helyn. — Doche D. — Dolus S: Dalos. — Dom Z, Domus D: Dam, Damos (Damos, Dámos helynév), v. ö. Domonkos? MOSz. — Domas S, v. ö. Domása, Damásd helyn. — Domsa Z; v. ö. Domása (mai helyn.). — Donat 2 D. — Donus Z; v. ö. Dános helyn. — Dosnuch (Dosnoc) S; v. ö. szl. dušnik és Dusnok helyn.? — Duba, v. ö. Doba. — Dudeh D; v. ö. Dödöge, Dötk (helynevek). — Dudor D, v. ö. Dudar (ma helynév).

Ecche, Eceh S; v. ö. Edse, Huceh, Wche stb. — Echin Z; v. ö. Euzen, Euzin. — Edse S, v. ö. Ecche, Eceh, Huceh, Huseh, Wche stb. — Egedius (Egidius) S, Egid S, Egidius 2 Z, 2 S, D, Egydius Z, 2 S, v. ö. Eguid, Egvg (Egig): Egyed. — Eguche (Eguiceh) D. — Egueteu T: Égető. — Eguid 2 D, Egvg (Egig) D, v. ö. Egedius. — Ehud V; v. ö. Ehed helyn. — Eiud D, v. ö. Eguid. — Eiureuh D. — Eld S, D, v. ö. Elid, Elud, Held. — Elee (Elhe, genitivus) S, v. ö. Elh, Eleus, Elias. — Elemeres S. — Eleus (Elus) 2 D, v. ö. Elee, Elias, Elus (Helus) stb. — Elh S, v. ö. Elee (Elhe), Hel, Heleh stb. — Elia [genit.], Elias (Elies, Helias) Z, S, 3 D, v. ö. Elee, Eleus, Elh, Elleh, Elus, Hel, Heleh, Heles? Helias, Helieh, Ilies, Illie.*) — Elid D, v. ö. Eld, Elud. — Eliseu, Elisey [genit.] 2 Z. — Elleh D, v. ö. Elh, Elias. — Ellenus D. — Elmeg S. — Elseh (Erseh) S. — Elud (Eld) D, v. ö. Eld, Elid. — Elus (Helus) S, v. ö. Eleus. — Embel S, Embelli Z. — Emiricus (Ehimiricus) S, Emricus (Hemericus, Heymiricus) S, D. — Emse Z: Emse, v. ö. Emse puszta és MOSz. — Emticius Z; a fogalmazványban «emticius» csak jelzője Paulusnak. — Emus D. — Endereh, Endreh (Endereh) S, v. ö. Andreas. — Endus (Hendus) 4 Z, V, S, v. ö. Endes helyn. — Erdeud Z, Erdeus S: Erdőd, Erdős. — Ereus Z, T: Erős. — Erizeu Z: Őriző, v. ö. Erzeu, Euruzeu. — Ertueg (Ertuueg) D: Hartvig?, v. ö. Herruig. — Erzeu (Errizeu) D, v. ö. Erizeu, Euruzeu: Őrző. — Eteu (Ettu) Z. — Etey Z. — Euci D. — Eunus S; v. ö. 1226? 1240. eneu: közmunka, robot, Pannonh. Rendtört. I. 678. 791. l. — Euru-

*) Helynevekben régen és ma: Elye, Ilye, Elle, Ölle, pl. Somogyban. Csánki II. 603, 614. l.

zeu (Eurizeu) S, v. ö. Erizeu, Erzeu: Öröző. — Euuen D. — Euzen S, D, Euzi Z, Euzin Z, v. ö. Öze, Özén, Eszény helyn. — Exe D.

Fabianus S. — Fara S, v. ö. Farád helyn. — Feguueres Z: Fegyveres. — Feke (Fenke) S, v. ö. Fenche (Feuce), Feuche, v. ö. Fekés-háza helyn. — Feketeu (Feketeh) D: Fekető, Fekete. — Feled Z, S, D, Feleh 4 Z, Feles S, D. — Feneres S, T, Fenerh Z, Fenerus (Feneres) S: Fenyéres, Fenyér. — Fenche (Feuce) S, Feuche 4 Z, v. ö. Feke. — Feud Z, S. — Fezed S. — Fiacha Z. — Figuth (Figud) S; v. ö. Füged (több helyn.). — File S, Fileh 2 S; v. ö. Füle (több helyn.). — Filpeh Z; v. ö. Fülpe és Fülöp helyn. — Finta S, Finti D; v. ö. Finta (több helyn.). — Fiod D. — Fita S, D, Fitcha D, Fiteh D; v. ö. a mai helynevek közt: Fityeháza, Fityka. — Florianus Z. — Foca Z, Fochas (Fotas) S, Foci Z. — Folbert (Folberd) Z, v. ö. Fulbert. — Forcasius (Farcasius) S, Forcos (Forcas) 7 Z, 6 S, 4 D: Farkas. — Forcost Z, D; v. ö. Farkasd (helyn.). — Forcot Z, Forcud Z. — Fornos Z, S; v. ö. Farnas, Farnos helyn. — Fosca (Foca) S, v. ö. Foca. — Fulbert Z, v. ö. Folbert. — Fulcus Z; v. ö. Folkus, Falkus (helyn.), rokon a Fulkó, Fulkomár, Folkmár nevekkel.

Gaba 2 S. — Gallus 2 Z, S; v. ö. Gálos (több helyn.). — Gelcum (Gilcum) 2 Z. — Gengur Z. — Gentus S, T. — Georgius 6 Z, V, 6 S, 3 D. — Gerete Z; v. ö. Gerde, Geregye? (helynevek). — German 2 Z. — Gib Z. — Gyl (Gil) S; v. ö. Gyil (két helyn.). — Giocud Z, v. ö. Jakot helyn. — Gyrold Z, v. ö. Guirold: Girold (= Gellért). — Gyune S, v. ö. Juneh. — Gombos S: Gombos. — Gopod (Gopud) Z. — Got D, v. ö. Gud. — Gregorius 4 Z, 2 S, Gregor 2 Z. — Gud D; v. ö. Got, Gueud. — Gudus (Cudus) S. — Guebe (Gueba) S, Guebus S, D; v. ö. Gebe (helyn.). — Guedeu D: Gedő (helyn.). — Gueud S, v. ö. Gud; v. ö. Göd helyn. — Guirold T, v. ö. Gyrold. — Gumbu S, v. ö. Cumb. — Gunuzd (Gunuzt) S: Gonoszd. — Gurab D; v. ö. Gurab (helyn.). — Guz D, Guze 3 S, Guzey S [genit.], v. ö. Kuze.

Hagya (Hagia) D, Haia D. — Haymus (Haimus) Z. — Halad D, v. ö. Chala. — Halald (Halalud) S: Haláld, Halálod. — Harmas S: Hármas, v. ö. Tercie [genit.]. — Hecu D; v. ö. Hék, Hékéd helyn.; l. Hegeh, Heuche. — Hede (Hedeh) D, v. ö. Cedhe, Chedeh, Hegeh, Het (Heteh). — Hegeh D; v. ö. Hecu, Heuche. — Heim (Heym) D: Him. — Hel Z, v. ö. Elh, Heleh. — Held D, v. ö. Eld, Elid, Elud. — Heleh Z, v. ö. Hel, Helieh. — Heles D, v. ö. Elus (Helus), Elias (Elies, Helias). — Helias 2 Z, Helieh [nomin.] D, v. ö. Elias, Elee. — Henche S, v. ö. Hunche; v. ö. Hencse (helyn.). — Herhud S, v. ö. Hyrrud. — Herney T; v. ö. Hernye, Ernye (helyn.). — Herruig S,

v. ö. Ertueg. — Het (Heteh) D, Heteh S. — Heuche Z; v. ö. Höke, Hék, Hékéd helyn., l. föntebb Hecu, Hegeh. — Heud (Ehud) S, v. ö. Ehud. — Hybrahon D, v. ö. Ibrachin, Ibrahun (Ibrahin); v. ö. Ibrony, Ibrány (helyn.): Ábrahám. — Hyca S; v. ö. Ika-falva (Háromszék m.). — Hyci S; v. ö. Icse (helyn.), v. ö. Hyzy. — Hyduand (Hituand) Z: Hitván̈d, Hitvánd. — Hymonus S. — Hyrrud D, v. ö. Herhud. — Hysou Z, v. ö. Ysou (Hisou); v. ö. Izsó helyn. — Hyzy 2 Z, D, v. ö. Hyci. — Hythe Z; v. ö. Hede, Het (Heteh). — Hiusud Z. — Hoda S, 2 D. — Hodus (Hodos) 2 S, D: Hódos?, v. ö. Holdus. — Hogiud S, Hohut (Hogiud) S, Hoiud Z; v. ö. Hahót helyn. — Holdus Z, S, v. ö. Hodus, Huldus: Holdos? — Holmus (Hormus) S: Halmos? Ormos? — Hombus S. — Hont Z, D, Hontus S: Hant, Hantos? Ant. Antos?, v. ö. Anta, Onth, Ontus; továbbá mai helynevek: Ant, Antos, Hant, Hont. — Honus Z, v. ö. két Hanus-falu. — Horgid D. — Horogus S: Haragos (helyn. is). — Horrod D, v. ö. Herhud, Hyrrud. — Hosued D: Hosvét, Husvét, v. ö. Cysveth (Chuswet). — Hota (Hata) D. — Hotcud S. — Hotus S, D: Hatos. — Hozoga S, Hozug Z, D, Hozuga (Hozoga) S: Hazug. — Huceh Z; v. ö. Huseh, Wche, Vseh, Wuche. — Huegit S. — Hugsoy nő Z. — Huid S, v. ö. Vuid, Wid: Vid. — Huic (Hic) S. — Huitol (Hiuotol) Z: Hivatal. — Huldus Z, v. ö. Holdus: Holdos. — Hunche Z, v. ö. Henche; v. ö. Höncse, Hencse (helyn.). — Huned Z. — Huranus S. — Huseh D, v. ö. Huceh, Wche, Vseh. — Huus (Huuus) S, D.

Jac S. Jacob 2 Z, Jacobus (Jocobus) 6 Z, 2 S, 3 D, T, Jacou 2 Z, S, D. — Jacsa Z, Jaxa D. — Janus D: János, v. ö. Joanus, Juanus, Johannes. — Iba D, v. ö. Ibafa: Iba-falva (Baranya m.). — Ibrachin S, Ibrahun (Ibrahin) Z, Ibrhaen (Hibrahen) S: Ibrahim, Ibrahony, v. ö. Ibrány, Ibrony helyn.: Ábrahám. — Jed S; v. ö. Jedd (helyn.). — Jege D. — Ikeh S; v. ö. Ika (helyn.)? — Ilbad (Ilabad) T, Illaba Z; v. ö. Ilba, Iloba helyn. — Ilies D, Illie S; v. ö. Elias. — Inod D, Inos Z. — Joachyn S: Joachim? — Joan (Johan) 4 Z, 3 S: Jován; v. ö. Ivan. — Joanca (Johanca) S, Joanchi (Hioanci) S, Joancu Z; v. ö. Ivánka, Iváncs, Iványko (helyn.). — Joanus Z; v. ö. Jánus, Juanus. — Jocos S; v. ö. Jakus, Gyákos helyn. — Johanca (Joanca) Z; v. ö. Joanca. — Johannes 6 Z, V, 9 S, 3D, v. ö. Janus, Joanus, Juanus. — Jopol S, v. ö. Ipoltus (Ipolt); v. ö. Gyapoly (helyn.). — Jordan Z: Jordán. — Jouleken Z, Joulekun (Jouleguin) S: Jólegény. — Jouta Z; v. ö. Gyóta (hat ily helynév van, Jóta egy sincs). — Ipoltus (Ipolt), Ipoult (Ipolt) S, v. ö. Jopol. — Irig, Irrige S; v. ö. Ireg helyn. — Yroslau, Yroslou (Yroslau) S. — Ysaac Z: Izsák. — Iseph (Isip), Ysyph (Isip) S: Izsép (több helyn.). — Ysou (Hisou) D, v. ö. Hysou. —

Juanus (Johannes) D, v. ö. Janus, Joanus. — Juba S; v. ö. Joba-, Jobba-háza, Jaba (helyn.). — Juben S. — Juke 3 Z, V; v. ö. Jéke (helyn.). — Juneh S, v. ö. Gyune. — Jureh Z; v. ö. Györe (helyn.). — Ivan Z, v. ö. Joan.

Kalazy S: Kalászi (helyn.), — Karache D; v. ö. Karacsa, Karács (helyn.). — Karachyn (Karachon) S, Karachun (Karachen, Carachon) S, D, Karason D, Karasun (Karachen, Karachon) Z, 4 S: Karácsony. — Kauseud (Keseud) Z, v. ö. Cusid, Kecheđ, Keseyd, Keuseud, Kysideh, v. ö. Kecső, Kecsed, Kecset helynevekkel. — Kazmerius (Cazmer) S: Kázmér. — Kecheđ (Keced) S, v. ö. Kauseud (Keseud), Keseyd. — Keyci S; v. ö. Kécs (helyn.). — Keled S; v. ö. Keléd (helyn.). — Kelemen Z, 2 S (Kelehmen), v. ö. Quelemen. — Kemend S, v. ö. Chemen; v. ö. Kéménd, Kemend (helyn.). — Kemus (Kamus) S, D, v. ö. Chemos; v. ö. Kemes (helyn.). — Keregus Z, v. ö. Kerges helyn. — Keres S, v. ö. Kerus, Kyrus. — Kereu Z, S, v. ö. Kyrecy (Kyreu), Quereh, Quereu: Kérő. — Kersen S; v. ö. Kerecsend, Kerecseny, Kelecsén, Kelecseny, Kelecsény helyn. — Kerus (Keres) 2 Z, 6 S, v. ö. Keres, Kyrus. — Kese S, Kesey Z. Keseyd 2 Z, D, v. ö. Kesseh, Kauseud (Keseud), Keuse, Keuseud; v. ö. Kécs, Kecsed, Kecső, Kecset, Kesely helyn. — Kesereu (Keseru) Z, v. ö. Quesereu (Queseru): Keserű. — Keseu (Besey) Z, v. ö. Cesu; v. ö. Kecső, Kesző helyn. — Kesseh S; v. ö. Kese, Kesey, Keseu. — Ketciou S; v. ö. Keseu, Kochou. — Keteus D: Kettős? — Keue (Keueh, Quewe) D, S, Keueh 2 Z; v. ö. Keve (helyn.). — Keus 2 D, Keuse D, Keuseud Z, v. ö. Köse, Köttse, Kecsed helyn. — Keuuechc (Keuuehchc) Z. — Kezed (Rezet) Z, v. ö. Kecheđ (Keceđ), Rezed. Itt valószínűleg helyesebb a fogalmazványban levő Rezet. — Kylien 2 S: Kilyén (Kilián). — Kynus Z, v. ö. Chyna, Quina, Quinus: Kinos. — Kypis (Kyipis) Z; v. ö. Köpecz, Köpi, Köpösd helyn. — Kyrecy (Kyreu) S, v. ö. Kereu. — Kyrus (Kyris) S, v. ö. Keres, Kerus. — Kysideh Z, v. ö. Cusid, Cusit, Kecheđ, Qujsid; v. ö. Kecsed, Kecset helyn. — Kochou (Quodcou) S. — Kuine (Kineh) S, v. ö. Cheneh, Cuneh, Quene. — Kuleh D; v. ö. Keléd helyn. — Kuteh Z, v. ö. Cucheh; v. ö. Köttse (helyn.). — Kuze (Guze), v. ö. Göcz (több helyn.).

Ladizlaus D. — Lambert, Lambertus S. — Lampu D, v. ö. Lompus. — Latamas 2 Z, 3 S, Latomas Z: Látomás, Látamás. — Latou S: Látó. — Laurentius 3 Z, V, 5 S, 2 D, v. ö. Leurench, Neurenche. — Leg (Legu) S, Legud Z, S. — Leguine S: Legény?, v. ö. Legenye helyn.? — Lehcu Z, Leke 2 D. — Lengen T: Lengyen (Lengyel). — Leodegarius (Lodogarius) V: Lodogár. — Lessud Z; v. ö. Les, Lese, Less, Lesses helyn. — Leurench Z, v. ö. Laurentius,

Neurenche. — Leus S, Leusa Z. — Ligeh V; v. ö. Leke. — Litar (Liter) S; v. ö. Litér (helyn.). — Liuci D; v. ö. Lúcs, Lucz (helyn.). — Locud Z. — Lodomer S: Ladomér (több helyn.). — Lompus D. — Luca Z, Lucas (Lucus) Z, D. — Lucus Z, D, v. ö. Lucas (Lucus). — Ludeh D; v. ö. Löd, Lödös helyn. — Lukeu Z: Lökő, v. ö. Lucus. — Luxa Z; v. ö. Lucska helyn.

Maca S, Mache D; v. ö. Mácsa, Mácsé helyn. — Mada S; v. ö. Matey, Matoy. — Magdalene nő Z. — Magnus Z, S. — Mana (helyesen Matia) S, v. ö. Matias. — Manga (Mauga) nő Z. — Maogy (Mauogi) Z; v. ö. Magy (helyn.). — Maradic D, v. ö. Morodech (Morodic, Morodig): Maradék. — Marc (Marcu) S, v. ö. Marcu, Marcus: Márk. — Marcel S, D, Marcellus 2 Z, S. — Marcu Z, V, S, Marcus 2 Z, 2 S, v. ö. Marc. — Martinus (Martunus) 2 Z, S, v. ö. Mortun, Mortunus. — Matey (Matoy) Z, S, Mateus Z, v. ö. Mathoy, Matou. — Mathias Z, 2 S, Matias V, 2 S, D. — Mathoy 4 D, Matoy 2 S, Matou S, v. ö. Matey, Mateus, Moton. — Mauogi, Mauogy V, v. ö. Maogy. — Mauricius D, Mauruz Z, v. ö. Mouroz. — Mech (Meccu), Mecheu (Meceu) S, v. ö. Mehci, Messu, Meteu (Meceu). — Medeh D, Medue (Meduue) 2 S, Meduel (Medueh): Medve. — Meegeu S; v. ö. Mecheu, Meteu. — Megzeg Z. — Mehci Z; v. ö. Mech. — Mencud S, v. ö. Monciud, Moncud. — Merch (Mercu) S; v. ö. Mérk, Merke (helyn.). — Messu S, v. ö. Mech (Meccu). — Meteu (Meceu) D, Methe Z, v. ö. Mecheu (Meceu): Mető, Meté, Metsző? — Miahl Z, v. ö. Mihal. — Mic D, Mica 2 S, v. ö. Mich, Micha, Mico (Mical), Micou, Micu. — Micchyker (Miciker) S. — Mich Z, Micha (Mica) 2 D, v. ö. Mic, Mica, Michi. — Michael (Micahel) Z, V, S, D, Michal (Mihal) S, Michel (Michael) S, Micher Z, v. ö. Miahl, Mical. — Michi (Mici) Z, S, Michileu (Micileu) Z, S. — Michodemus (Micodemus) S, Michodeus (Micodeus) S; v. ö. Micoudeus, Mihud. — Michou (Micou) 2 S: Mikó, v. ö. Mico, Micou. — Michoulous (Micoulous) S, Miclous (Micolous) D; v. ö. Micola. Micolau, Micolaus, Micula, Nicolaus. — Mico (Mical) V, v. ö. Michou, Micou: Mikó. — Micola Z, 4 S, Micolau S, Micolaus (Miclous) 2 S; v. ö. Micula, Nicolaus, Michoulous. — Micou V, D, v. ö. Michou, Mico (Mical): Mikó. — Micoudeus S, v. ö. Michodemus, Michodeus: Nicodémus. — Micse D, Micsee (Micussa) S, Micu 2 Z, S, Micus 5 S, D. — Micula S, v. ö. Micola: Mikola. — Mihal (Michal) 4 Z, V, 4 S, 4 D: Mihály v. ö. Michael. — Mihud Z, v. ö. Michodeus. — Milost 2 Z: Milaszt (Malaszt). — Miltou S: Míltó, Méltó. — Moc S, Mocchi Z, D, Mochi, Mochy (Moci) Z, 4 S; v. ö. Mog. — Mochou (Mocou) 3 S, Mochu Z, v. ö. Muchou. — Mociqu S, Mociud Z. — Mocsa Z, v. ö. Moxa, Moza; v. ö. Maksa, Mokcsa (helyn.)

— Mocud Z, D, v. ö. Mochu, Mocicud, Mogud, Moncud; v. ö. Makod helyn. — Mod Z, V, S; v. ö. Mada, Mot. — Modorod 2 Z, Modoros Z, 2 S: Madarad, Madaras. — Mog Z, 2 S, Mogd 2 Z, 3 S, 3 D; v. ö. Moc. — Moglau Z, Moglin V, Moglou Z, D. — Mogud (Mocud) Z, v. ö. Mocud. — Moguia Z. — Mogus Z, S, 2 D: Magos, Magas. — Mohal Z; v. ö. Mahal helyn. — Moygy (helyesen Moyzi) S: Majs, v. ö. több Mais, Maiss, Majsa, Moys helyn., l. Moyses. — Moyna S. — Moyses Z, v. ö. Moygy. — Molvd S. — Monac S, Monaz V, v. ö. Moniac, Monios, Monos; v. ö. Monok, Monos-bél, Monos-falu helyn. — Moncat S, 2 D, v. ö. Moncha (Monca), Monchacj, Monchachy (Moncaci), Muncha; v. ö. Munkács (helyn.). — Moncha 2 Z (Monca) S, v. ö. Muncha (Monca). — Monchacj, Monchachy (Moncaci) Z, S, v. ö. Moncat. — Monchi S; v. ö. Mancs helyn. (Pannonh. Rendtört. VIII. köt. Névmutató stb.). — Monciud Z, Moncud (Moncut) Z. — Moniac V, v. ö. Monac, Monaz, Monios. — Monios D, Monos Z, 2 S. — Moraz Z. — Mordal D, Mordar Z. — Morodech, Morodehc (Morodic, Morodig), 3 S, 3 D, v. ö. Maradic: Maradék. — Mortun (Mortin) 3 Z, S, Mortunus 4 Z, 3 S, Mortuus (Mortunus) S. v. ö. Martinus (Martunus): Marton, Martonos. — Morus Z, v. ö. Mourus. — Mot Z, V, v. ö. Mod; v. ö. Mad (helyn.). — Motou D; v. ö. Mathoy, Matou. — Motus Z. — Mouroz S: Mórocz, v. ö. Mauricius, Mauruz. — Mourus S, v. ö. Morus. — Mous S; v. ö. Mocs, Mócsa, Mocsa helyn. — Moxa Z, v. ö. Mocsa: Maksa, Mokcsa (helyn.). — Moza S; v. ö. Macz, Mocz, Mócz, Mojsza helyn. — Muncha (Monca) D, v. ö. Moncha. — Muchou Z v. ö. Mochou.

Nege S. — Nemegeh Z, v. ö. Nemuogv, Nimigey, Numuogi; v. ö. Nemegye helyn. — Nemel (Nemelh) S, Nemelh 2 S, D, Nemelli Z. — Nemthe (Nemteh) D, v. ö. Nemti helyn. — Nemuogv Z, v. ö. Nemegeh. — Nen Z, Nenche S; v. ö. Nénye, Nenincse helyn. — Nereh D: Nyerő? — Nesu D: Nyeső? — Neugrad S: Neográd, Nógrád. — Neurenche D; v. ö. Leurench. — Neuualch Z; v. ö. Novák helyn. — Nicard Z. — Nicholaus (Micholaus) D, Nicolaus (Micolaus, Micolous) 4 Z, V, S, D, T, v. ö. Micholaus. — Nicus S, v. ö. Micus. — Nidcat T, v. ö. Nicard. — Nimed D. — Nimigey D; v. ö. Nemegeh. Nirteu S. — Niuizou (Nuhzou) S: Nyúzó. — Nogud (Nogiud) S: Nagyod, Nagyos, v. ö. Nagyod helyn. — Nomuolou (Numuolou) D: Nömvaló (Nemvaló). — Nuch (Nuchu) S, v. ö. Nuhu, Nuuhu. — Nuetlen Z: Növetlen? — Nuhu, 3 Z, 5 S, v. ö. Nuch(u), Nuuhu. — Nulod S: Nyulad. — Numma 2 D. — Numud, Numuogi Z, v. ö. Nemegeh, Nemuogv. — Nuuhu (Nuhu) S, v. ö. Nuch (Nuchu) Nuhu.

Oboy S, v. ö. Abajhomok, Apaj helyn. — Obud D, Obus 2 S:

Abod, Abos, Apos (helyn.). — Ociu V. — Olcod (Olchod) Z, v. ö. Olcsa, Olsa, Olysó helyn. — Ombreus S, v. ö. Ambrosius. — Ompud S, v. ö. Ombod helyn. — Onda S: Anda (helyn.), v. ö. Anta, Onth. — Ono S. — Onth Z, Ontus Z, S: Ant, Antos (helyn.), v. ö. Anta, Onda, Hont, Hontus. — Op pap Z, Opus 2 S. — Orda S D: Arda (helyn.). — Othoc S. — Ouson Z, v. ö. Uzon helyn.

Pagan V, v. ö. Pogány helyn. — Pasca 3 D, v. ö. Poscu, Cysveth (Chuswet), Hosued. — Pata Z, v. ö. Pot, Pota, Poteu (Potcu!); v. ö. Pata (helyn.). — Pauca Z, v. ö. Poca, Pouca, Povca; v. ö. Póka (helyn.). — Paul 4 Z, 4 S, 4 D, Paulus 9 Z, 7 S, D. — Peche, Pechy Z, v. ö. Petch (Pecu), Pethe (Peche). — Pecur Z, v. ö. Petur. — Pederh Z, v. ö. Peter; v. ö. Péder (helyn.). — Pehid D. — Pehleh Z. — Peneze D. — Pentec (Pentuc), 3 Z, Pentuc (Pentuch), 2 Z, 5 S, 4 D, Pentuch S, v. ö. Petug (Pentug): Péntök, Péntëk. — Pet (Petur) 2 Z, 4 S, v. ö. Peth, Pethe, Peti. — Petch (Pecu) S, v. ö. Pet, Pettu, Petrus. — Pete (Peteh) Z, S, v. ö. Pettu, Petrus. — Peter (Petur) Z, v. ö. Pederh, Petur, Petrus. — Petesse Z, v. ö. Petus, Petrus, v. ö. Petecse: Peticse helyn. — Peth Z, Pethe (Peche) Z, S, Petheh (Pehteh) Z, Peti Z, v. ö. Pet, Petch, Pete. — Petra Z, v. ö. Peter, Petrus. — Petrus 8 Z, 4 S, 4 D. — Pettu S, v. ö. Petch (Pecu), Pete, Petrus. — Petug (Pentug) Z, v. ö. Pentec, Pentuc. — Petur 10 Z, V, 6 S, 7 D, v. ö. Peter, Petrus. — Petus 2 Z, S, v. ö. Petesse, Petrus. — Pica S. — Piscu Z, Piscur Z, Piscut 2 Z, v. ö. Piskó, Piskolt, Picsor helyn. — Poca Z, v. ö. Pauca, Pouca: Póka (helyn.). — Pococj Z, v. ö. Pakácz helyn. — Pocud D: Pakod helyn. — Poioas S. — Pond Z. — Poscu Z. — Pot D, Pota 2 D, S, v. ö. Pata; v. ö. Pat, Pata (helyn.). — Potcan Z, D.: Patkány. — Poteu Z (helyesen Potcu). — Potus Z, v. ö. Patos-fa helyn. — Pouca (Pauca) 4 Z, 2 D, Povca D, v. ö. Pauca, Poca. — Poud S, v. ö. Pond. — Pour 2 D: Pór (több helyn.-ben). — Pous 2 D, Pouus (Pous) D, Pousa (Pausa) 6 Z, 2 V, S, 2 D: Pós, Pósa (helyn.). — Priba V. — Prid S; v. ö. Pered (helyn.). — Puc Z.

Quelemen D: Kelemen, v. ö. K. — Quene S, v. ö. Cuneh. — Quereh, Quereu, Quereud D, v. ö. Kereu: Kérő, Kéröd. — Quesereu (Queseru) D, v. ö. Kesereu (Keseru): Keserü. — Queueric (Keueric) S: Keverik, Keverék? — Quina 2 S, Quinus (Qiunjs) S, v. ö. Chyna, Kynus, Kuine (Kineh). — Qujsid D, v. ö. Cusid, Cusit, Kecheđ, v. ö. Kecsed, Kecset helyn.

Rada 2 Z: Rada (helyn.). — Radista Z, v. ö. Radissa, Radistyán helyn. — Reche (Rece) D, v. ö. Reke. — Redenptus S. — Regusse Z, v. ö. Regécz helyn. — Reke S, v. ö. Reche (Rece), Renke, Rica. — Renke S, v. ö. Reke. — Reppes S. — Resch (Rescu) S, Resu V, Reze

2 Z, 2 S, Rezed D, v. ö. Kezed (Rezet), Rexe. — Retey (Retehi) S, v. ö. Réte, Réde helyn. — Rexe pap Z, v. ö. Resch (Rescu), Reze; v. ö. Recske, Recsk, Recsa, Récse helyn. — Riba (Ribba) D. — Rica D, v. ö. Réka helyn. — Rigou Z: Rigó. — Rodoan T: Radovány, Radvány (helyn.). — Roncin D. — Rost S, D. — Rou D. — Ruca S. — Ruchtu S, v. ö. Rojt helyn. — Ruuoz S, v. ö. Ravasz, Ravazd. Ez utóbbinak népies kiejtése ma is Rovazd (Győr m.).

Sac D. — Sala Z. — Salamon D, v. ö. Salomo. — Salbeu Z. — Salca S, v. ö. Szalk, Szalka helyn. — Salomo S, v. ö. Salamon. — Samod V; v. ö. Sámot helyn. — Samson 2 Z, S, D. — Sata, Satad Z, Sathat (Satat) S, v. ö. Sáta, Csád, Csát, Csata, Csatád helyn. — Saul, S, D. — Scesun Z, v. ö. Szécsény helyn.; v. ö. Zesum. — Scimis S, v. ö. Semes; v. ö. Szemes helyn. — Sebastian Z, S, Sebastianus 2 S. — Sebeh Z, 2 S, Sebeth (Sebeh) Z, v. ö. Cebeh, Chebec, Zebe. — Secud (Scechund) S, v. ö. Chekud (Cekud), Sekuid. — Segue D, v. ö. Cegue, Ceke, Cheke, a határleírások névsorában Zegge. — Sekuid (Sekid) S, v. ö. Chikuid (Cikuid), Cinguidu (Ciguid), Secud, Siquid (Sikit). — Seleh 2 S, v. ö. Celey. — Semchi S, v. ö. Semech, Zemchi, Zemeh; v. ö. Szemcse, Szencse helyn. — Semd S, v. ö. Zemd, Zemdij; v. ö. Szemed, Szend helyn. — Semech S, v. ö. Semes, Semchi, Chemeh. — Semeien (Simien) Z, v. ö. Symien (Simian); v. ö. Semjén, Simjén, Sömjén, Sömlény helyn. — Semes S, v. ö. Scimis, Semech; v. ö. Szemes (helyn.). — Senke (Fenkeh), v. ö. Chenke, Fenche (Feuce). — Senned (Seneud) Z. — Sentus (Scentis) 4 Z, 2 S, D, v. ö. Zentus: Szentös, Szentes (helyn.). — Sephal D, v. ö. Zephal. — Serdeh Z, D, v. ö. Zereda; v. ö. Szerda, Szereda helyn. — Seruus Z. — Setehe (Seteh), v. ö. Zethe (Zeteh); v. ö. Szete (helyn.). — Setit S: Setét (helyn.). — Sic Z, Syca (Sycca) Z, Sycu S, v. ö. Sicus, Syke, Zica, Zicus. — Sicula V, v. ö. Cygolou, Ciquilou, v. ö. Sikula helyn. — Sicus D, v. ö. Sycu, Sikuis (Sikis). — Syguer (Suguer) D: Sügér? — Syke (Sike) 2 V, Sique S, Sikue (Sike) V, v. ö. Sic, Syca; v. ö. Sige helyn. — Siquid (Sikit, Siqid) 4 Z, v. ö. Chikuid (Cikuid), Sekuid (Sekid). — Sykuis (Sikis) S, v. ö. Csekés helyn. — Syquiteu (Siqiteu) D. — Sileu (Silleu) D: Süllő?, v. ö. Sülye helyn. — Symien (Simian) V, 2 S, v. ö. Semeien. — Simjrek S, v. ö. Szimirki helyn. (= Uj-Szemere, Ung m.). — Simon V, Symon (Simon) 3 S, D, T, Symou (Simoun) S, Simoud (Symoun) Z. — Syxtus D. — Sobolch S: Szabolcs. — Solud D. — Soma Z, S, v. ö. Choma, Somma, Suma. — Sombod Z, S, Sombot (Zombot) 3 Z, V, 2 S, D, v. ö. Zombot, Szombat. — Somciu S. — Somma V, v. ö. Soma, Choma, Chamma (Choma); v. ö. Csoma helyn. — Somod S, v. ö. Sumad; v. ö. Somogy. — So-

morou Z, S, v. ö. Summorav (Summorau): Szomorú. — Sompou D. — Somur V; v. ö. Szomor v. Csomor? (helyn.). — Sonc (Souc) S, v. ö. Song; v. ö. Csank, Szank, Sók helyn. — Soncud (Soncund) S, v. ö. Zongud. — Song T, v. ö. Sonc. — Sop Z, Sopa S, v. ö. Zopa. — Sorloud D: Sarlód. — Sornuc (Sornoc) S. — Sorud D; v. ö. Sarud (helyn.). — Soruld Z, Soruold Z: Sarolt. — Sot V, v. ö. Chot, Ciot, Zot. — Souzou D: Sózó. — Stephan (Stefan) 7 Z, 4 S, 3 D, Stephanus (Stefanus) Z, 4 S, D, v. ö. Cepou (Chepov). — Strab S. — Succa S, v. ö. Suge, Suke (Sucke), Zuke; v. ö. Semian-suka 1237. k., ma Selyemcsuk helyn. — Suda S, D, v. ö. Coda (Choda); v. ö. Csuda helyn. — Suge S, v. ö. Suke, Zuke, Cegue, Ceke, Cheke, Segue. — Suke (Sucke) S, v. ö. Suge, Zuke, Cuke, Ceke. — Suma 2 S, Sumad T, v. ö. Soma, Somod, Choma. — Summorav (Summorau), Z, v. ö. Somorou: Szomorú. — Sumos S, D, v. ö. Somos (helyn.). — Sumou D, v. ö. Comou: Csomó? — Supind nő Z. — Surc Z; v. ö. Zsörk (helyn.). — Susanna nő Z.

Thaba S, v. ö. Doba, Thob; v. ö. Tab helyn. — Tadias S, Thadeus Z, S, v. ö. Thedeh, Thidia. — Tay Z, v. ö. Tája, Tagy helyn. — Tarsa S, v. ö. Tarcsa (helyn.). — Tatar S: Tatár? — Teber Z. — Thec (Tek) S, Teke 2 Z, Theke (Ceke, Tehke) 2 Z, S, 2 D, Tecu V, Thecu (Tẹhcu) D. — Tecusa V, v. ö. Texa (Texe). — Thedeh (Tecleh!) D. — Telug Z, v. ö. Telegd, Telek helyn. — Tengurd S: Tengörd; v. ö. Tenger helyn. — Tenc (Tencu) D, Tenke Z, D, Thenki D, Tencus (Teucus) Z, Thenkus (Tencu) D, v. ö. Tenk, Tenke, Tenkes helyn. — Tenlalou Z nő. — Theodor (Tiodor) S, v. ö. Tviodorus (Tuiodorus). — Tercie [genitivus] S. — Terepcu S, v. ö. Terep helyn. — Therteuh (Terteuh) S, v. ö. Certu. — Thetemeh (Tetehmeh) D. — Texa (Texe) Z, Thexa (Thexe) 2 S, D, Texe Z, 2 D, Thexe (Texe) V, v. ö. Tékes, Tésa helyn. — Thiba (a fogalmazványban Quiba) S, v. ö. Tiba helyn. — Thica D, v. ö. Thec, Tichon, v. ö. Tiha helyn. — Tichon Z: Tihany (helyn.). — Thidia S, v. ö. Tadias. — Tymoteu, Thimoteus S, v. ö. Chymothey. — Timu Z. — Tyza (Tyze), Thyze S. — Tiuan (Tiwan) S, Tjuan (Tiuan) D, Thiuan 2 D. — Thob S, v. ö. Thaba, Thobus, Doba; v. ö. Tab (helyn.). — Thobias S. — Thobus Z. — Thocorou (Tocorou) Z: Takaró. — Tocus (Toncus) Z, v. ö. Tucus, v. ö. Tákos helyn. — Thogodou (Togodou) S: Tagadó. — Tholloyd, Tolloyd 2 D. — Tolpa D, v. ö. Topa, Tupa, v. ö. Talp, Topa helyn. — Tholtus S. — Tomas Z, S, Thomas (Tomas) 2 Z, V, 7 S, 4 D. — Tomor Z; v. ö. Tomor (helyn.). — Thompa (Tompa) 3S, Tompa 3 Z, V, 3 S: Tompa (helyn.). — Thomud (Tomud) D, v. ö. Tamota helyn. — Topa Z, Toppa S, v. ö. Tolpa, Tupa. — Thopos (Tupos)

S, Thopus S, v. ö. Tupoz; v. ö. Topos (helyn.). — Topsa Z, v. ö. Tapsony helyn. — Thorsol Z: Tarczal? — Tubus S, v. ö. Thopos; v. ö. Topos helyn. — Tucus D, v. ö. Tocus, Cucus: Tokos, Tökös? — Tuet V, v. ö. Cuet. — Tviodorus (Tuiodorus) D, v. ö. Theodor (Tiodor). — Turba D, v. ö. a határleirásokban előforduló Tvrpa falu nevével; v. ö. Torbágy, Turbács, Turbék, Turbucza helyn. — Tupa S, v. ö. Tolpa, Topa; v. ö. Topa helyn. — Tupoz S, v. ö. Thopos (Tupos); v. ö. Topos (helyn.). — Tuus Z; v. ö. Tőse, Töves helyn.

Waca (Wacha) D. — Wagia Z, Vagiad S, Wayad Z; v. ö. Vaja, Vajas helyn. — Varau (Varou) S, Warou (Varau) Z, Warou 4 Z, V, 2 S, Varou S, D, Varous S: Váró, Várós. — Wardau Z. — Varsa D, v. ö. Varsád, Varság, Varsány, Varsa-szeg helyn. — Vaasar S, Vasar V, Vaasard S, Vasaard (Vasard) S, 2 D, Vasard Z, V, Wasard 2 Z, S, Wassard Z, v. ö. Emticius: Vásár, Vásárd; v. ö. Vásár, Vásárd, sok helyn. — Wche (Wuche) 2 Z, v. ö. Huceh, Huseh, Vseh; v. ö. Öcs, Öcsény, Öcsöd helyn. — Wed Z, v. ö. Vnud (Vuud), Vued. — Vedelin D; v. ö. Vendel helyn. — Velseh Z, v. ö. Vécse, Vecse, Vecze, Vése helyn. — Veytheyh (Veyteh) D, v. ö. Vete, Veti; v. ö. Vejte, Vejti (helyn.). — Veynus T; v. ö. Vinyest helyn. — Welprit S; v. ö. Velperét (helyn.). — Venciuh D; v. ö. Bencheh, Bonse; helynevek ma: Bencsek, Bencsik, Bencze, Benecső, Venicze, Vincze. — Wendech S, Wendeg D, Vendek D, Vendug (Wendeg) S: Vendég (helyn.). — Venes (Venehs) D, v. ö. Venciuh, Bense (Bennesse), v. ö. Benecső, Benes, Benicz, Benyesd, Benyus, Venicze. — Werusset Z. — Vete D, Veti (Vehti) S, v. ö. Veytheyh (Veyteh), v. ö. Vejte, Vejti helyn. — Wgod Z; v. ö. Ugod (helyn.). — Vgrun (Vgron), v. ö. a határleirás névsorában Hugoron: Ugron. — Wid Z, Vid 2 Z, 2 S, Wida Z, Vida, Vide, Videh S, v. ö. Huid, Vuid, Widu, Widus, Vitu, v. ö. Vid, Vida, Vide helyn. — Vidikes D, v. ö. Vitcus: Vitkes, Vétkes? — Widu Z, Widus Z, Vidus 2 S, v. ö. Wid, Vitu. — Viga D, v. ö. Huic; v. ö. Vig, Vika helyn. — Wilmos (Vilmos) S. — Villum D. — Vingislou Z: Vingyiszló, eredetileg Szventiszláv? — Wiob T. — Wis 2 S; v. ö. Vis (helyn.). — Vitalis S: Vitális (helyn.). — Vitcus Z, v. ö. Vidikes. — Viter S. — Vitu T, v. ö. Widu; v. ö. Vid, Witt (helyn.). — Wlos V, v. ö. Olasz helyn. — Vltos S, D, v. ö. Huldus. — Wlues Z, V; v. ö. Ölyves (helyn.). — Vnca (Vnuca) S, Wnoca 3 Z, Vnoca nepos S, Vnoca (Hunoca) 3 S, D: Unoka, Onoka. — Vnud (Vuud) S; v. ö. Ónod helyn. — Voca D; v. ö. Vacs, Vácza, Vága, Váka, Vokány helyn. — Vocu, Voci, Volca testvérek D; v. ö. Vaka (Váka), Vacs, Valka (helyn.). — Woda D; v. ö. Vada helyn. — Vodos, Wodos T, v. ö. Vuotos: Vadas (helyn.). — Wolter (Wolterh) D. — Vonta S. — Wosa (Wossa) D, Vossa (Wosa) S; v. ö. Vas, Vasad

helyn. — Vosca S, D; v. ö. Vaska helyn. — Vosod (Vosud, Vossod) 2 S, D, Vosud V, S, 2 D, Wosud Z; v. ö. Vasad helyn. — Vosos D, Vossos (Vosos) S, v. ö. Wuosos; v. ö. Vasas (helyn.). — Wot S, Vot D, v. ö. Vat, Vát, Vata, Vatta helyn. — Vrbana Z, Vrbanus Z, 4 S, Wrbanus Z: Orbán. — Vrbus Z, v. ö. Vruus. — Vreh D. — Vrod D, v. ö. Ura, Arad helyn. — Vros 2 S, D, T, Wros S, D, Wrus D; v. ö. Uras, Oros (helyn., különösen ez utóbbi többszörösen előfordul); eredetileg Urias, mely a Szentirásban is megvan, mint személynév, pl. Dávid király idejében. — Vruus S, v. ö. Vrbus: Orvos, Örvös. — Vrzac S: eredetileg Ursacius személynév. — Ws 3 Z, v. ö. Wus, Vus: Ös. — Vseh S, v. ö. Huceh, Huseh, Wche. — Vsud (Vssud) S, Wsud S; v. ö. Öcsöd (helyn.). — Wta D, Vteh S. — Wtod (Vtod) S; Utód? — Vtoy Z: Utó. — Vued S, D, v. ö. Wed. — Vuiche D: v. ö. Vicse, Vicze (helyn.). — Vuicil Z, v. ö. Viczelu: Veczel helyn. — Vuid (Wid) S: Vid, v. ö. Wid, Huid. — Wuosos (Wosos) S: Vasas, v. ö. Vosos. — Vuotos (Wotos) S, v. ö. Vodos. — Wus Z, Vus 2 S, D: Ös, v. ö. Ws. — Vza Z; v. ö. Uzsa, Uza (helyn.). — Vzd S; v. ö. Uzd, Ozd, Ózd (helyn.) — Vzos S.

Zaazlou Z: Zászló. — Zaca S; v. ö. Száka (helyn.). — Zacharias Z, S, 2 D; v. ö. Zaharias. — Zah Z; v. ö. Szák helyn. — Zaharia Z, v. ö. Zacharias. — Zalas Z, 2 D; v. ö. Szállás, Szalacs, Szalas (helyn.). — Zebe S, v. ö. Sebeh; v. ö. Czebe, Zsebe-ház helyn. — Zeche D, v. ö. Zehee (Zehe), Zeke, továbbá Cegue, Ceke, Cheke, Segue; v. ö. a határleírások névsorában föntebb Zegge. — Zecheu Z; v. ö. Szecső (helyn.). — Zegen Z, 4 S, D: Szegény. — Zehee (Zehe) S, Zeke Z, v. ö. Zeche. — Zekezeu (Zekeseu) S: Szegező v. Szekeső?, v. ö. Szekcső helyn. — Zekeu (Zeukeu) Z: Szökő. — Zelcheh (Zelceh) S; v. ö. Szelcse, Szelcze (helyn.). — Zele (Zeleh) S; v. ö. Szele, Zele (helyn). — Zelsa Z, v. ö. Szelcse helyn. — Zem S, v. ö. Zeme: Szem. — Zember Z; v. ö. Zsember (helyn.). — Zemchi (Semchi) 2 Z, v. ö. Semchi, Zemse, v. ö. Szemcse, Szencse helyn. — Zemd D, Zemdij S, v. ö. Semd; Szemed helyn. — Zeme Z, S, Zemeh Z, S, v. ö. Zem. — Zemente Z, v. ö. Czeméte helyn. — Zemse D, v. ö. Zemchi. — Zennes D: Szennyes (helyn.). — Zenteh D, T, Zenteu S, Zentus Z, D, v. ö. Sentus; v. ö. Szente, Szentes helyn. — Zephal Z, v. ö. Sephal; Szefál, Czefál? (eredetileg talán Kephalos: Cephalus). — Zereda Z, v. ö. Serdeh: Szerda. — Zesum D, v. ö. Scesun; v. ö. Szécseny (helyn.). — Zethe (Zeteh) S, v. ö. Setehc (Seteh); v. ö. Szete, Czete (helyn.). — Zeud (Zeund) D, v. ö. Sződ helyn. — Zeuke D: Szőke. — Zeuleus S: Szőlős. — Zeunic S; v. ö. Szënicz, Szölnök (helyn.). — Zica D, Zicus S, v. ö. Syca, Sycu, Sycus; v. ö. Czika, Székes helyn. — Zob Z, 2 D:

Zab?, v. ö. Szob helyn. — Zobas S, v. ö. Szabás helyn. — Zoga (Zogu) D, Zolcad S, Zolgat Z, v. ö. Zulcu; v. ö. Szóka, Szolga, Szolka helyn. — Zombot 4 Z, D, v. ö. Sombod, Sombot: Szombat (helyn.). — Zongud S, v. ö. Song, Soncud, Sonc; v. ö. Szank helyn. — Zopa Z, v. ö. Sop, Sopa; v. ö. Szap, Szapat (Szapad) helyn. — Zorida 3 Z, S, 3 D (a spanyoloknál szokásos személynév). — Zot Z, v. ö. Sot; v. ö. Szat (helyn.). — Zotur D. — Zuiteu Z. — Zuke (Zuque) S, v. ö. Cuke, Suke; Czeke helyn. — Zulcu D, v. ö. Zoga (Zogu), Zolcad. — Zulehu Z, v. ö. Szülle (helyn.). — Zunusc Z.

ERDÉLYI LÁSZLÓ.

Irodalom

BERZE NAGY JÁNOS. A hevesmegyei nyelvjárás. (Nyelvészeti Füzetek. Szerk. SIMONYI Zs. 16. füzet. Athenæum.)

Finnugor kézikönyvek. Szerk. SZINNYEI JÓZSEF. I. BUDENZ JÓZSEF. Finn nyelvtan. Átdolgozta SZINNYEI JÓZSEF. Hatodik, javított kiadás. (Hornyánszky V.)

KALMÁR ELEK. A mondatrészek. Budapest, Franklin-Társulat. (Különnyomat a NyK.-ből.)

RÉTHEI PRIKKEL MARIÁN. A nyelvészet. (Különnyomat a pápai benczés gimnázium értesítőjéből.)

SZAMOTA-ZOLNAI. Magyar oklevél-szótár. 11. füzet. (Ravaszas—szállás.) Hornyánszky V.

* * *

CANNELIN K. Ruotsalais-suomalainen sanakirja. Svenskt-finskt lexicon. Helsingfors. (Finn Irodalmi Társaság.)

Finnisch-ugrische Forschungen. III. k. 3. füzet. (Nyelvészeti közlemények: GAUTHIOT ROB. Finnois: *seiväs.* — WICHMANN YRJÖ. Etymologisches aus den permischen sprachen. — PAASONEN H. Syrj. *surym* ‚tod' und die frage von den finnisch-ugrischen *s*-lauten. — WICHMANN YRJÖ. Noch einmal syrj. *surym* — fi. *surma.* — GAUTHIOT ROB. À propos d'un article de M. WIKLUND.)

GROTENFELT KURT. Suomalaisten kuukausnimityksistä ja ajanlaskusta. (A finnek hónapneveiről és időszámításáról. Különnyomat a *Suomen Museo* 1904. 1. számából.)

POPOVICI JOSEF. Rumænische Dialekte. I. Die Dialekte der Muntenĭ und Pădurenĭ im Hunyader Komitat. Halle, Niemeyer.

SWAN C. G. és GRANSTRÖM H. Englantilais-suomalainen sanakirja. English and finnish dictionary. Helsingfors. (Finn Irodalmi Társaság.)

A vogul szóképzés.

(Harmadik közlemény.)

NÉVSZÓKÉPZÉS.

A névszóképzésnél ugyanazt tapasztaljuk, mint az igeképzésnél. A deverb. és denom. képzők egy része kétségtelenül azonos *(-p, -ŋ)*, más részében is alakilag sok egyezés van, mely talán némely esetben szintén az eredeti azonosság következménye.

Névszóképzés igéből.

1. Az *-i (-γ, -χ)* képző. — A vogulban *-i, -i̯, -ä, -χ* képzésű deverb. névszók vannak körülbelül egyforma jelentéssel. Ezek a különböző alakok eredetileg valószínűleg azonosak, tehát itt egy képző különféle alakjaival van dolgunk. Az északi nyelvjárásban az alakjai a következők: *-i: kwälti vit* ragadó víz II. 395. — *-i̯: ossi̯'jiw* gyaluforgács I. 4. — *-ä: χ̣älä* tetem II. 279. — *-χ: ūnlėχ-tul* ülő félék IV. 259. — A kondaiban: *-i: ätenti potärėn* szagláló orrhegyed IV. 319. — *-ė, -e̊: sėrė-pėrė pări* sürögve-forogva forgolódik IV. 400. *mōnťe̊* göngyöleg IV. 400. — *-a: khaita-χum* kérő II. 95. — *χ: vǫnsėχ* palló Sz. 156. — A közép- és alsó-lozvai nyelvjárásban: *-i: khaiti* futkosó IV. 102. KL. *ńiuli toχt* üldözött buvármadár IV. 91. AL. A pelimiben *-i̊: jani̊* játék Sz. 35. A tavdaiban *-u: -jänu* id. Sz. 35. Az utóbbi két nyelvjárásban biztos példákat nem igen találtam.

Az eredeti alak tehát valószínűleg *-χ, -γ*-féle hang volt. Ez már most az északiban vagy nyilt *-ä*-vé, *-i̯*'-vé s ebből *-i*-vé fejlődött. Hasonló hangfejlődést találunk az északiban a *-χ* lativusi ragnál:

-χ: mūsėχ szerint *(mus), moľėχ* gyorsan (v. ö. a lativus módhatározói használatát pl. *ākwäi'* egészen MUNK. Vog. Nyelvj. 9.). — *-i̯': sisi̯'* mögé, *supi̯'* ketté, *torі̯'* ellen (v. ö. *tārėχ* T. Sz. 141.). — *-i: χani* hanyatt, *χami* arczczal lefelé, *jēri* oldalvást *(jēr* irány),

tari felé, irányában. — *-ä: tarä* felé, *jolä* alá, *ēlä* előre, *ľapä* közelre. A $\gamma > i'$ és $\gamma > ä$ hangváltozást megtaláljuk a kettős számnál is: *luwi'* két ló *(< *luwäγ)*, *josä* hótalp *(< josäγ*, MUNK. Vogul nyelvjárások 7.).

A kondaiban a hangfejlődés hasonló volt: a *-γ*, *(-χ)*-ból vagy nyiltabb hangzó: *-a*, vagy pedig *-i*,- *-ė*, *-ė́* fejlődött. A lativusi *-χ* fejlődése teljesen hasonló eseteket mutat fel itt is: *-χ: elälaχ* előre. — *-i: sǫpi* ketté, *khǫni* hanyatt, *khuti* mögé, *lomti* darabokká. — *-ė: elė* előre, *jǫlė* alá. Csak az *-a* esetre nem találtam példát. A többi nyelvjárások felhozott alakjai rendes megfelelői a *γ* hangnak s így igazolásukra nem kell hasonló eseteket felhozni.

A mint láttuk, tehát nagyon valószínű, hogy itt a különböző alakok daczára csak egy képzővel van dolgunk. A *-γ*-képzős jelen SETÄLÄ szerint nem volna más, mint ennek a *-γ (-χ)* képzős igenévnek személyragozott alakja. E szerint tehát *χaiti* fut = *χaiti* futó. Ez nagyon valószínű, de az sem lehetetlen, hogy az igenévnek semmi köze a jelenidő alakjaihoz. Van u. i. egy denom. névképző, a melynek, mint látni fogjuk, ugyanolyan alakjai vannak, mint ennek a deverb. *-γ*, *-χ* képzőnek. Arra a gondolatra jöhetne az ember, hogy talán ez a két képző azonos s egyaránt járul igéhez és névszóhoz, mint a *-p* es *-ŋ* képzők. De természetes, hogy ezt a vogul nyelvből eldönteni nem lehet.

a) ***-i.*** — Ez a leggyakoribb alakja a képzőnek, használata a következő:

I. Nomen agentis: *lujji-kukuk* éneklő kakuk IV. — *juntėp-pūγi ūri nāj* tű fogó, tartó nő IV. 425. — *Sis kwonsi-jā* hátvakaró folyó IV. 437. — *χansä jäkti χą̄niŋ jätril* himzés vágó görbe bicsakkal II. 331. ÉL. — *kis jąŋχi sāt tą̄rėm* abroncs módjára forgó hét ég II. 331. ÉL. — *jąsä pēri jąmės jonγil* láb csavargató jeles játékkal III. 221. ÉL. — *takw ūnli sąssä ą̄tėrnėl* a magában lakó törzstelepes fejedelemtől IV. 83. FL. — *ľaľt jąmχati kit χą̄jim-kwärėχ* egymással szembe-szaladgáló két kakas IV. 84. FL. — *lakwsi vit* mozgó víz II. 395. FL. — *kvālti vit* ragadóvíz II. 395. FL. — *tūli jiw* elrejtő fa III. 335. FL. — *vittė uji χar lē'in* vízben úszó him evet III. 343. FL. — *jėlėl khaiti läi-pū* alant futkosó kis fiú IV. 114. — *taw takti ą̄ln-int kēr* az ő fonó ezüst orsó karikája I. 101. FL. — *vōr sitχėli, ur sitχėli χāp* erdőt futkosó, hegyet futkosó ladik IV. 386. L. — *khuľ mäsi ät ą̄tėr* szűrt öltő öt úrigazda IV. 127. KL. — *poąkhwä šäšti poąkhwėŋ uľpä* tobzát termő tobzos czirbolyafenyő III. 351. KL. — *rąmi ńąuľ* duzzadó hús IV. 87. KL. — *khwatėl χuľili śaχl* valahonnan előtámadó zivatar IV. 90. KL. — *nąti ätenti potärėn* rénborjat szaglaló orrhegyed IV. 319. K. — *kam votli jur sąutätėl* szedegető medve talpköcsögével III. 128. K. — *lūri-kuri mańä* csörgős, zengős menye IV. 223. *siľi-lūri mańä* id. u. o. —

sal'i-vol'i csillogó-villogó IV. 388. L. — *kersti-vorsti χāp* csörgőzajgó ladik IV. 386. L.

II. Az *-i* képzős szóban kifejezett cselekvés vagy állapot az egésznek csak egy részére v. tartalmára vonatkozik, de azért az egészet jelentő szó mellett áll jelzőül. A részt v. tartalmat jelentő szó személyragozva elül áll: *pāχä pati χarä sujim* oldala omlós ritka fajú berkem IV. 68. FL. — *ńilmä khuli ńilmėŋ uj* nyelvemozgó nyelves állat IV. 113. FL.

III. A jelzett szó eszköze vagy módja az ige cselekvésének: *lėsėχti ālŋ ēl'ėm* szárnyragasztó ezüst enyv I. 101. FL. — *tail'itaχti ńäń-śikiŋ* begombolni való kenyernagyságú gomb IV. 113. FL. — *ńūli lātėŋ* esküforma IV. 413. — *uj päti jäni turėl* állat támadó nagy ordítással III. 347. KL. — *rąusoąli jąrnė* buczkálása módjára 91. KL.

IV. A jelzett szó a jelzőben kifejezett cselekvés helyét vagy idejét fejezi ki: *uj kinsi jąmės jos* állat kereső jeles ösvény III. 337. FL. — *ńaur khul'ti sāŋkw-lōkhwtė* csikó hátrahagyó ágyék zugában IV. ? FL. — *tērėn χajti sāt l'āŋχ* kor futkosó hét út II. 333. ÉL. — *khąjėχ ńiti . . . uškwė* halászmadár . . . kölykező kis város IV. 112. FL. — *āγi śarγi χūrnė joχtimēn* leányzajgás tájékára érkezünk III. 341. FL. — *nē joąmi śan-jiw* nő járó lélek fa IV. 112. FL. — *ńoχs khaŋghi sąχtėŋ jiw* nyuszt hágó egyenes fa IV. 127. KL. — *pat khaiti . . . vuol'* récze futkosó . . . folyóvonal IV. 102. KL. — *Tōriajji śōt jalä* darú rikkantó hét terület IV. 97. KL. — *tąli jāŋχėp* olvadó hónap II. 48.

V. A jelzett szó pass. alanya a képzős szó alapigéjében kifejezett cselekvésnek: *ńāl ńiuli toχt* nyiltól üldözött búvármadár IV. 91. KL. — *nē jänmėlti pankhwėl pąšm* nőtől gyarapítható válllapoczka IV. 87. KL. — *oąmp šaŋkhi vuot-saj* ebrágta szél megetti IV. 100. KL. — *Khąrkhei paśši ńolt+jiw* harkálytól vájt kispartú fa IV. 90. KL.

VI. Érdekes időhatározói alkalmazását találtam e két példában: *poľėm sū khūrmė tin mūltiän mänt . . . šuorp-ańšuχ khūnttė mėnėm* mialatt ők a befagyott legelő szélét megkerülték . . . a jávoröreg valahogy elment IV. 315. KL. — *patėm tūjt tārä lakwėltiänl at sakwali* a leesett hó, midőn keresztülhatolnak rajta, nem omlik össze IV. 308. (v. ö. a *-nė*-képzős deverb. névszó hasonló alkalmazását).

VII. Különálló főnévként is szerepel ez az igenév különböző értékkel: *Alγati* verekedő IV. 427. (tulajdon-név). — *pēni* varázslat IV. 248., III. 27., IV. 411. — *taji* merőkanál IV. 395. (ex *taj* eszik? de v. ö. Gombocz, Adalékok: Ny. K. XXXII. 208.).

b) **-χ.** — Inkább csak egyes izolált esetekben fordul elő: *pupi' urtpėχ nāj* bálványt szétosztó nő IV. 234. — *khousėχ* lengő IV. 396. K. (v. ö. *kauśėltaŋkwė* ringatni IV. 294.). — *ūnlėχ-tul* ülő

félék IV. 259. — *ūnlèχtul ta'iliŋ kwol* ülőkkel tele ház IV. 207. FL. — *vǫrèχ* sarló Sz. 157. K. (v. ö. T.: *urǫlė* arat). — *puntèχ* ajándék IV. 117. FL. (ex *punti* tesz?). — *ūnsaχ* palló III. 218. — *vǫnsèχ* id. Sz. 156. K. (*ūnsi* átgázol). — *tulmaχ, tūlmèχ* tolvaj (*tūli* rejt, **tūlmi* mom.). Ide tartozóknak vélem a következőket, de alapszavukat nem ismerem: *pojtèχ nēγ-oǫ* rima-asszony IV. 29. K. — *särèχ suntèχ* gyűjtő szekrény IV. 113. FL. — *χǫmlèχ* csibor I. 40. (ex **χǫmli* domborodik, domború? v. ö. *χǫmi* hasra I. 5. etc.). — *portèχ* hirtelen haragú I. 109. FL. — *polèχ* takony IV. 64. — *χultèχ* halászfelekezet III. 498. — (**χulti* halászik; v. ö. *χul*+denom. *-t*). *nǫrtèχ* híd Sz. 78. K. (*norti* terít). — *portèχ* hirtelen haragú I. 109. (**porti* megharagszik; v. ö. *pōri nǫmt* nehéztelő gondolat II. 47.).

Talán *-j* alakban is elöfordul ez a képző: *erej* lieb L. (= *ernä* É.; *er-* genehm sein [kelleni], placere) UA. 197. — *Kaŕ-urèj tūr* Katerina halászó áradmány tava IV. 431. — *sirèj* kard.

c) ***-ïi.*** — Itt sorolom fel a kondai *-ė, -ė̄, -a* alakokat is: *χajtä* követ I. 107. (tkp. futó). — *χaitä-χum* leánykérő II. 95. — *khaitakhum* id. II. 414. K. — *ńǫsä nē* bosszantó nő IV. 320. K. (*ńǫwi* érint, bánt, frequ. képzés). — *khǫsä nē* id. IV. 320. K. — *mańtä* göngyöleg (*mańi* göngyöl+frequ. *-t*) III. 210. *mōńtė̄* id. IV. 400. K. — *lēptä* takaró IV. 66. (*lēpi* takar+frequ. *-t*). — *χǭlä* tetem II. 279. — *sa'ïlä* pálczika I. 151. — *sǭilė-jiw* léczfa III. 132. K. (*saïli* tördel). — *sïläï' āwi silèγläli* az ajtó szilánkká megy szét III. 407. ÉL. — *χantä* rajz IV. 60. — *χansä* himzés III. 310., IV. 3. — *sèrèpèrė pärï* sürögve, forogva forgolódik IV. 400. K. — *pèrė-pèrė śäŋiś* fürgén forgó madárka IV. 397. K.

d) ***-ï'.*** — Nagyon kevés példa van rá, s azok sem világosak. A következő példát: *ossï'-jiw* gyaluforgács I. 4. MUNKÁCSI nomen verbale képzésnek nevezi az *-osγi* késsel gyalúlni igétől. Most az a kérdés, hogy ez az *ï'* nemcsak az ige *γ*-jének megfelelője, s így a névszó vagy elvonással volna képezve, vagy azon esetek közé tartoznék, midőn az igető egyenlő a névszótővel. Vagy pedig lehetséges, hogy a képző *-γ (-ï')*-je előtt a tő *-γ*-ja elesik. (Bár ez nem valószínű; ellene szólnak a köv. alakok: *jäniï'* nagy transl. *jäŋγï'*, *kwälï'* kötél dual. *kwälγï'*. Még abban az esetben is ide tartozna ez a képzés, ha az *osγi* alaktól független képzés volna az **os* tőtől. Ilyen esetek még: *ērγi* énekel: *erï'* ének, *ērγėm* énekem É. *jerri*, *jerrėm* KL. *ēri* K. I. 171. *ēru* T. Sz. 14. — *jonγi* játszik: *joniï'* játék, *jonγėm* játékom É. *jāni* KL. *janï* P. *jänu* T.

2. ***-s (-ės, -äs).*** — A præteritumhoz való viszonyáról szóltam az *-s* mom. képzőnél. Használata:

I. Jelzőül szerepel különféle értékkel: **voǫni* von, vezet (v. ö. *voǫnėp* horog tkp. vonó P.-Sz. 156. *vānt* falka É. III. 163. *voǫnt* KL. III. 347. *vānėpti* vezet Sz. 153. P.). *voǫnės kwǫllä* vezető gyeplője IV. 167. KL. — *jōmi* jár: *jäwėl jōmės khūrėm pät-äs* ördög

járta három nyom-lyuk IV. 399. K. — *morti* mér: *ta mārtes* aféle II. 15. (tkp. kimért, meghatározott). — *pōśγi* rak (fészket), gyúr: *pōśγés ēlém-χalés-χuri* gyúrt emberalak I. 130.

II. Nomen actionis: *ūnli* űl: *tārwitėγ ūnlės ēl ūnlenti* nehéz üléssel üldögél tovább III. 413. ÉL. — *khuji* fekszik: *tārüťėγ khujės tan khujēt* nehéz fekvéssel feküsznek ők III. 483. KL. — *ūri* vár É.: *jänėγ ursėl ness ursąum* nagy várakozással várt engem IV. 111. FL. — *khuľti* elmarad: *taĭlėγ khultsėl ta khuľts* teljes elmaradással maradt ím el IV. 108. KL. — *vāntti* vezet: *vāntˢél . . . pā vānttawė* vezetése módjára . . . felvezettetik IV. 212.

III. Nomen acti: *ąntės* segítség (v. ö. *antaa* ad) I. 142. — *pūwi* fú: *pūwės* fuvallat II. 319. — Talán ehhez a képzőhöz tartoznak: *uľäs* szék IV. 2. *(ūnli* igétől?) — *kūńäs* göngyöleg IV. 272. (alapszó?)

3. *-ŋ.* — Alakjai: *-ėγ, -iγ, -äγ*, a tavdaiban: *-ąγ, -ǫγ* is. Az *-γ* előtti hangzó, a mint látszik, nem jelentős elem. E képző kétségtelenül azonos a denom. *-γ* képzővel. Eredeti jelentése talán nomen possessoris lehetett. A cselekvést vagy állapotot éppúgy az alany sajátjául foghatták fel, mint valamely tulajdonságot. Olyan mondásban, mint *χumplėγ puγkpä*, hol a névszó deverbalis, s olyanban mint: *χumpėγ puγkpä*, hol a névszó denominalis, a képzőnek körülbelül egy szerepe van. Használata a következő:

I. A jelzett szó alanya a jelzőben kifejezett cselekvésnek, szenvedő alanya vagy birtokosa a jelzőben kifejezett állapotnak: *rąmmi* zeng: *rąmmiγ suj* zengő hang IV. 104. P. — *kuśli* zörög: *kuślėγ soj* zörgő hang IV. 371. K. — *eškhėγ-khąr* izző IV. 401. T. (v. ö. *ešim* forró Sz. 15. T. *esili* felforr Sz. 15. K.). — *luľti* vétkezik: *luľtėγ khum* vétkes ember IV. 411. KL. — *χumpli* habzik: *χumplėγ puγkpä* habzó fejű III. 337. FL. — *ľūľi* áll: *ľūľiγ kēräs* magas (tkp. álló) meredély III. 242. — *tuńśi* áll B: *tōńśėγ äχnė* magas hegyre IV. 361. T. — *ēsγi* dicsekszik: *ēsγiγ χum* dicsekvő ember IV. 229. FL. — *pēni* varázsol: *pēniγ nē* varázsló nő III. 85. — *ōlmėti* gyarapít: *tēp oltmėtėγ khom* táplálékot gyarapító férfi II. 379. K. — A mint a felsorolt példákból látjuk, a képzős szóban kifejezett cselekvés vagy állapot rendesen tartós vagy állandó jegye a jelzett szónak, a mi talán szintén a képző eredeti poss. értéke mellett szól.

II. A jelzett szó szenvedő alanya az ige cselekvésének: *vąχti* dob: *vąχtėγ ńäl* kilőtt nyíl IV. 92. KL. — *tūšti* állít: *sāt jā-χum pĭ' tūstėγ ńalä siltėm sāt pārėn* hét folyóvidék férfia állította hét orra hasított csikó II. 331. ÉL. — *mańti* begöngyöl: *wūr vartäk mańtėγ poėl* vörös szőnyeg borította falu IV. 107. KL.

III. A jelzett szó a helyet vagy időt fejezi ki, a hol, vagy a mikor a cselekvés történik: *kwāli* kel: *kwālėγ vānĭnė* járó-kelő

dombos erdejébe I. 107. FL. — *jonti* játszadozik: *jontiŋ χar* játszótér III. 5.

IV. Nomen actionis: *nori* zúz: *sis nöräŋël norëstä* hát zúzással szétzúzta II. 23. Nomen acti: *lätiŋ* szó, izenet I. 137., II. 207. (v. ö. *läwi* mond).

4. **-*p***. — Alakjai: *-ëp, -äp, -ap* (ragos alakban), *-pä, -pi*. A *-pä* alak talán csak hangátvetésből keletkezett, bár lehet összetett képző is. A *-pi* képzőben valószínűleg az *-i (-γ, -χ)* képző is benne van, s ezért az összetett képzők közt fogom tárgyalni.

A *-p* képző kétségtelenül azonos a denom. *-p*-vel, mely nomen possessoris-t képez. A mit az *-ŋ* képzőről elmondottunk, az áll a *-p* képzőre is. A deverb. *-p* és *-ŋ* közt ugyanaz a különbség, a mi a denom. *-p* és *-ŋ* közt: a *-p* képzős szó rendesen más szóval összetéve képezi a jelzőt, az *-ŋ* képző egymagára. De ez a szabály nincs oly szigorúan megtartva a deverb. képzéseknél, mint a denominalisnál.

I. A jelzett szó alanya a képzős szóban kifejezett cselekvésnek: *ūrti* oszt: *mol ūrtpä Sakw-nē-āγi* jószágot osztó Sakw asszony II. 331. ÉL. — *khwąlt kwąlëp nē* reggel felkelő asszony II. 378. K. — *täkw ölpä siŋkwël* magába élő ördög III. 353. KL. — *mini* megy: *jolël minpä la'ïlëŋ uj* lenn járó lábas állat I. 107. FL. — *łuśëp nē* síró nő IV. 400. K. *(łuńśi* sír).

Az utóbbi példában a képzős szó egymagára áll mint jelző. Ez az eset leginkább stereotyp kifejezésekben van meg: *tēlpä jąŋχëp* telő hold IV. 85. FL. — *ūnlëp jelpiŋ māt* az álló szent földön I. 47.

II. A jelző igenév a jelzett szóban kifejezett dolognak csak részére, tartalmára vonatkozik: *putiŋ ąwpä, nuliŋ ąwpä saw jā* jégvize omló, árvize omló sok patak III. 324. *ërγä lakwëp ëkwä* asszony, kinek éneke könnyen megy IV. 20.

III. A jelzett szó a képző cselekvésének helyét, idejét fejezi ki: *uj łūlëp saw ńol* állat álló sok földfok III. 293. — *Poilëp-jā* fürdő folyó (hol?). — *čąŋghëtälëp-khąlt* tetűropogtatás közben IV. 348. T. Utóbbi szerkezet a *-p* képzős igeneveknél nagyon ritka s valószínűleg a *-në, -ëm* és *-im* képzős igenevek hasonló szerkezetének analógiájára alakult.

IV. A *-p* képzős névszó gyakran szerepel önálló főnévül:

a) Nomen actionis: *lǫntiji* lúdra vadászik: *lǫntijëp* lúdvadász IV. 251. — *kinsi* keres, vadász: *kišp* vadász (AHLQVIST: Wog. Wörterverz. 16.). — *jąŋγi* körüljár, forog: *jąŋχëp* hold B., *joŋkhëp* II. 227. K. — *joąŋkhëp* hónap III. 349. KL. *jamp* hónap IV. 359. AT.

b) Nomen acti: *alëśli* vadász: *alëślëp* halászati zsákmány I. 134. — *tëp* étel I. 138. (v. ö. *teγ-* eszik).

c) Eszköznevek: *masti* felölt: *mastupël* öltő ruhával IV. 41.

— *ąrγi* fésűl: *ąrγėp* fésű IV. 397. K. — *sa'ĭri* vág: *sa'ĭrėp* fejsze, *šaurėp* IV. 133. KL. — **pąsili* fúr (v. ö. *pasäti* id.), *pąsiläp* ár IV. 397. K. — *jūnti* varr: *jūntėp* tű II. 46. K. — *va'ĭlėp* vonó szíj IV. 428. (alapszó?) — *kĕrutäpėl jukĕrútus* reteszszel beretesz-lték IV. 355. AT. — **taγi* akad (v. ö. *taγäpi* id.): *la'ĭl taγėp* lábakadály II. 266. — *χuntėp* lapát II. 300. (alapszó?) — *nautapėl χot nautawė* kaparó vassal lekaparják IV. 429. — *tąti* hord: *tątėp* láda I. 69. — *χąŋχi* hág: *χąŋχéltėp* hágcsó II. 23. *khąŋghéltąp* id. IV. 401. T. — **pōχli* gombol: *pōχlėp* gomb IV. 428. — *vąχėp* kalapács (v. ö. *vōŋχi* üt Sz. 156. K. — *vąχti* dob III. 498. K.: *vąχnė jiw* csép Sz. 155. T.) II. 298. — *voąnėp* horog Sz. 156. P. — *vąntėp* id. AL. u. o. (v. ö. m.: *von;* vog. *vąnėpti* vezet etc.) — *ēntėp* öv, *intąp* id. IV. 401. T. (alapszó?) — *jotlapėl jotéltawė* nyomkodó vassal nyomkodják IV. 419. — *χarti* húz, von É.: *khōrtpėl* lapáttal IV. 109. K. Ide tartozik valószínűleg: *tūp* B., *tuop* KL.: evező (v. ö. *tąwi* evez).

5. A *-nė* képző. — A *-nė* igenévi képző, melynek a tavdai vogulban magashangú szók mellett *-ni* alakja van, azonos a vog. *-nė* lativusi raggal. Azok után, a miket az ige és a névszó kategóriáinak eredeti egységéről mondtunk, nem lephet meg, hogy az igető után rag járul. Ez épp oly természetes, mint a következő alakok: *kwol* ház, *kwoltal* ház nélkül: *vā* lát, *vātal* látatlanúl; *ät* szag, *ätėp* szagú: *šārγi* fáj, *sārγėp* fájó; *kwolėγ* házas: *khaiti* fut, *khaitėγ* futó; *kwolė-n* házad: *minė-n* menj.

Nagyon valószínű, hogy ez az egység nem valamely későbbi analógia fejleménye. A zürj.-votj. *-ni.* a magyar *-ni* infinitivusi végzet, a magyar *-ni* lativusi rag valószínűleg azonos ezzel a vog. *-nė* képzővel. Hogy azután ez a *-nė* egységes rag-e eredetileg, vagy pedig két elemnek *(-n* + lativusi *-γ, -χ)* az összetétele, annak megállapítása nem ide tartozik.

I. A *-nė* képzős igenévnek eredeti szerepét tehát az olyan mondatokban találjuk meg, hol a *-nė* lativusi értéke még lehetőleg tisztán látható: *ānėm tēnė matėr totėn:* nekem enni (v. evésre) valamit hozz I. 11. *khwoji* fekszik: *īĭti khwojnė jol mäjin* este feküdni helyet adj II. 377. K. — *vĭγ* vesz É.: *nī vuní pąsé joχts* nőt venni ideje eljött IV. 369. T. — *tēlti* teremt: *mā tēltėnė tumai kinsuŋkwė jikėn-ērt* ha a föld megteremtésére tanácsot kérni jöttél I. 139. — *masi* felölt: *tąsėm wāj masnė kōm manaun ātrū majėn* száraz harisnya öltésére adj egy kis időt nekünk, ó fejedelmünk II. 190. — *tīní-äjní mės ämän Tąrém* enni, inni adott nekünk isten IV. 358. T. — Ezekben a mondatokban tehát a *-nė*-vel ellátott ige lativus s a mondat állítmányában kifejezett cselekvésnek irányát, célját, rendeltetését fejezi ki. A mint a példák fordításán láttuk, a magyar *-ni* képzős igenévnek teljesen hasonló alkalmazása van.

II. A fennebb idézett mondatokban a *tēne matėr*-féle kifejezések könnyen képezhettek olyan egységet, mely akkor is meg-

maradt, ha az ige elmaradt mellőle (v. ö. m.: *tejbe-kása*). Az ilyen *tēnė matėr, äjnė ut*-féle kifejezések többé nem úgy voltak a nyelvtudatban, mint egy igének irányhatározója és tárgya (illetőleg alanya: *nī vuni pāsé joχts*), hanem mint jelző és jelzett névszó. Így fejlődött ki a *-nė*-képzős igenévnek jelzői használata, midőn a *-nė* már nem lévén az ige cselekvésének határozója, képzővé lett, lativusi értéke elhomályosúlt, de annyiban még megőrzi eredeti jellegét, hogy a jelzett szónak czélját, rendeltetését fejezi ki. A *-nė* képzős igenév egyéb használatai osztályozásának megkönnyebbítésére megkülömböztetem azokat az eseteket, midőn I. az igenév helyet jelentő, II. időt jelentő, III. valamely más névszónak a jelzője.

I. A *-nė* képzős igenév helyet jelentő szó jelzője s annak rendeltetését, czélját határozza meg: *pūli* fürdik: *pūlėnė kwol* fürdő szoba I. 76. (tkp. fürdeni v. fürdésre szoba) *äji* iszik: *äjtaχtnė tūr* itató tó IV. 434. P. — *sa'ĭrĭ* vág: *sip sa'ĭrėnė mā* nyakvágó hely IV. 344. — *vōŋχi* üt K.: *kwĭr-vāχné khul* kovácsműhely (tkp. vas ütő ház IV. 355. AT.

1. Ez a használat a *-nė* képzős igenév egy másik alkalmazásának is megadja a magyarázatát: *χujnė mā* háló hely, vagyis hely, a hol hálnak; *ālnė kwol* I. 142. lakó ház, vagyis ház, a hol laknak. A nyelv ezeknek az analógiájára olyan esetekben is használhatta az igenevet, midőn a jelzett szóban jelölt helynek nem állandó jegye, rendeltetése az igenévben kifejezett cselekvés, hanem csak esetlegesen történik ott. Ilyen esetben az igenévben kifejezett cselekvés idejét a mondat igéje határozza meg, s így lehet múlt, jelen, jövő egyaránt. Ilyen esetek: *nāŋχä-kė ľūľi, ľūľnė mān at χani* ha föláll, álló helyén nincs maradása I. 82. — *Jąmės lǫ tuśnė mōt jiw at tuńśi, pum at tuńśi* jó ló álló helyén fa nem áll, fű nem áll IV. 395. K. — *joχti* jut: *khot jit-joχtnė mēm mąs jit kwäjilėm* hadd kövessem addig a helyig, míg utól nem érem IV. 397. K.

II. Az igenév egy időpontnak rendeltetését határozza meg: *χuji* fekszik: *χujnė ārėmt* lefekvés idején (lefekvésre [való] időben). *ati* gyűjt: *atnė pos* a gyűjtés ideje (Ahlqvist: Vog. Wörterverz. 1.). *postĭli* hajnalodik: *postĭlėnė porät-nāŋk-tąwėtnė jätrit issėt* hajnalodás idején a vörösfenyő ágaira fajdok szállanak II. 20.

1. Az igenév jelentésköre itt éppen úgy kibővült, mint az előző esetben. A nyelvérzék olyan esetben is használta az igenevet, midőn az igenév cselekvése csak esetlegesen történt a jelzett szóban jelölt időben: *χassėmti* megránt: *vāγėn-jaut χassėmtėnė porät nąmėlmąti* váll íjját midőn megrántja, gondolja II. 23. — *ąńśi* van neki, szül: *ńawrėmä ąńśėnė porät* gyermeke megszületésének idején IV. 405. — *lapi* emelkedik: *lapnė ārėmtė* midőn felemelkedett II. 291. ÉL.

Az igenév alanyát az igenéven kitett személyrag jelölheti, s innen is látszik, hogy a *-nė* lativusi értéke itt már teljesen fele-

désbe ment: *jūľė joχtnėn porät* midőn visszaérkezel I. 7. — *jäli* jár: *tokho jälnėm śǫut* míg így járok IV. 267. K. — *kēńšėlti* felébred: *kēńšėltėnėm-śit* midőn felébredek IV. 136. KL. — *jänumi* nő, *jännumni pāst* növésének idején IV. 356. AT. — Az igenév cselekvése és a személyraggal jelölt alany közt a viszony lehet szenvedő is: *tūli* hoz: *jąlė tūlnėm śǫut* midőn alá bocsátanak IV. 109. K.

Ezen kifejezések analógiájára egész sereg összetett kifejezés állt elé, melyekben a *-nė* képzős igenév egy határozó-szóval kapcsolatban időhatározó jelentéssel bír (e szavak némelyike már majdnem képzővé fejlődött, eredetileg túlnyomó többsége helyet jelentő szó): *χą̄ntli* hadakozik: *toχ χą̄ntlėnėm χaltė* a mint így hadakozom II. 43. — *jäli* jár: *jälnėn mäntėl* míg oda jártál II. 240. K. — *khōntląχnät vuil* hadakozása közben II. 232. K. — *ūri* vár: *ūrnėm-pālt* midőn várom IV. 101. KL. — *il-vōnti* leül: *khątėl il-vōntnė pālú* napleszállta tájt IV. 356. AT. — *punėlti* helyez: *punėltėnät palitėl* mialatt rárak IV. 148. FL. — *pajtaχti* forr: *pūt pajtaχtnät palit* mialatt az üst felforrt IV. 152. FL. — *ālnä χąsitėl* élete hosszáig IV. 74. — *jälnät-sis* mialatt jár I. 69. — *χili* ás: *χilnätä jui-pālt* miután ásott I. 43. *ūntχati* előáll: *mā ūntχatnė elipąalt* mielőtt a föld megteremtődött I. 160. — *āsti* kész lesz (v. ö. *āstės* kész lett): *āstnätä mos* míg el nem készül IV. 419. — *joχnätmus* a mint körüljárja II. 291. ÉL. — *vąχχąti* verekszik: *vąχχątnėmiš* a verekedés alatt IV. 350. T.

2. Mivel e határozó szócskák mellett oly gyakran fordul elő a *-nė* képzős igenév, határozói értéket tulajdoníthattak az igenévnek akkor is, midőn e határozó szócskák elmaradtak: *ālі* van: *tintal ālnätä am joutilėm* minthogy olcsó, én megveszem IV. 342. — *ľėumati* levet: *sawä ľėumatnė ľūľi* bőrét levetve áll II. 295. — *χą̄lti* elfogy és elfogyaszt: *ēt χą̄ltnė, χą̄tėl χą̄ltnė .... vitnėl ti χulili* egy ej elmúltával, egy nap elmúltával .... a vízből kiemelkedik II. 429. — E példák némelyikében az igenév már nem tisztán időhatározó, de az időhatározónak ilyen jelentésfejlődését minden nyelvben láthatjuk.

3. A B. 1. pont alatti példák, hol a személyragozott igenév jelző gyanánt járul egy időt jelentő névszóhoz, alkalmat adhattak arra, hogy a *-nė* képzős igenév nomen actionis-sá fejlődjék. A *jūľė joχtnėn porät* «visszaérkezésed idején»-féle mondásokból az igenév könnyen önállóvá lehetett s a főnév minden szerepét betöltve az esetragokat is felvehette.

α) Az igenév alany a mondatban: *χārėšti* ropog: *matėr χārėštėnė sujti* valami ropogás hallszik IV. 254. — *lēntili* rengedezik: *tārėm lēntilėnät sujti* az ég rengedezése hallszik II. 213. FL. — *jiw* jő: *sonėt jinätė sūmeli* szánkák jövetelének zaja hallik IV. 377. K. — *ątėr jinätä nāyki* ím egy úrnak jövetele látszik I. 63. — *ūnli*

ül: *Tēk-ą̄tėr taw ūnlėnät nāŋki* Ték hős, ő ül ottan, látszik II. 11.

β) Az igenév tárgy a mondatban: *alχati* verekedik: *tēntēn alχatnätēn śą̄pitėnuwäγėm* rendbe hozom az ő verekedésöket I. 26. — *ńulīli* esküszik: *nē-ńuli ńultīlėnė χōntėlāli* női eskü esküvését hallgatja III. 152. — *īťimi* esteledik: *χą̄tālėm īťimanė at vāγėm* nappalom esteledni nem látom IV. 139. — *pūγi* fog: *pūγnätä ness sussentilem* csak úgy nézdegélem, hogy fogja IV. 303. FL.

γ) Az igenév esetragokkal van ellátva s határozó a mondatban: Locativusi raggal: *kēti* küld: *ēlāl' kētnėmt* midőn (ha) a távolba küldenek IV. 76. — Terminativusi raggal: *toχtili* felserdül: *toχtilėnäi' at ą̄śwäsėm* felserdültömig nem tartott el IV. 71. — **posi* fő: *tarä posnäi' pajtawė* főzik, míg fel nem fő IV. 419. — *kāleŋäi'* kellőleg IV. 118. FL. (alapszó *kāli?* v. ö. m. *kell*). — Ablativusi raggal: *joχti* jut: *muj māχėm joχtnänėl* a vendégsereg megérkezte óta II. 300.

4. Mint főnév kifejezheti az igenév a fogalmat minden vonatkozás nélkül: *uχ puχlāťėχtni lēχ mās* az egy bezárkózni szó miatt IV. 362. AT. (v. ö. a magyar infinitivus hasonló használatát).

III. Az I. pont alá soroztam azokat az eseteket, midőn a *-nė* képzős igenév helyet jelentő szó mellé, a II. pont alá azokat, midőn időt jelentő szó mellé járul. A harmadik csoportba sorozom mindazon eseteket, midőn az igenév bármely konkrét vagy absztrakt névszót határoz meg. Itt megint több esetet lehet megkülömböztetni:

1. Az igenév a jelzett szóban kifejezett személy vagy dolog célját, rendeltetését mondja meg: *pēnγėlti* bűvöltet: *pēnγėltėnė χatpä joχti-kė* ha bűvöltetni v. a bűvöltetésre valaki jön IV. 411. — *tūlmenti* lop: *tūlmentėnė χątpä joχti* valaki lopni jön IV. 324. — *vĭγ* vesz: *jir vinė jiriγ pupγi'* véráldozat fogadására (való) véráldozatos istenkévé II. 14.

α) Az előbbi példákból megérthetjük azokat az eseteket, midőn a *-nė* képzős igenévnek nomen agentis értéke van. A *jir vinė jiriγ pupγi'*-féle mondatok analógiájára az igenevet akkor is használhatták, midőn az alapige nem célját, rendeltetését, állandó jegyét fejezte ki a jelzett szónak, hanem csak esetleges cselekvését: *mini* megy, *χajti* fut: *minnė tul, χajtnė tul* menő felhő, futó felhő I. 6. — *ąwėti* omlik: *ąwėtnė vit* omló víz II. 386. — *toli* olvad: *tolnė jāŋk* olvadó jég IV. 183. — *nāti* úszik: *nātnė jāŋk* úszó jég IV. 183. — *Sąrt posjen' tit* csukára világító víztő IV. 430. KL. (*posji* világít) — *ą̄li* van, él: *jąlėχ māt ą̄lni* .... *ăwiť* alvilágban lakó .... lányok IV. 358. AT.

β) A nomen agentis már most állhat állítmányul a mondatban (v. ö. f. *juoksevat*, esetleg: vog. *mini* etc.), az alanyt személyrag jelöli az igeneven: *ľūľi* áll: *nāŋk tot ľūľinėtä* vörösfenyő áll ím

ottan II. 185. — *āli* van: *sunsitä: χarä paul ālnätä, χarä ūs ālnätä* nézi: egy tágas falú van, egy tágas város van II. 19. — *nāŋki* látszik: *paul nāŋknätä* falú látszik IV. 214. — *rąusi* buczkál: *tuopä rausėnät* evezője buczkál IV. 91. KL. — *jiśśenti* jödögél: *jiśśentėnät* id. IV. 85. FL.

2. A *-nė* képzős jelző szintén a jelzett szó czélját, rendeltetését fejezi ki, de míg az 1. pontban a jelzett szóban kifejezett dolog v. személy alanya volt az igenév cselekvésének, most tárgya: *äji* iszik: *äjnė vit* ivóvíz I. 38. (inni v. ivásra [való] víz) — *tē'i* eszik: *tēn-ut* étel I. 11. — *ąńśi* bír, visel: *ąśn-ut* viselő ruha IV. 18. — *mäsi* ölt: *mäsnė-khąr* öltözék I. 169. K. — *äjnė khąr* innivaló I. 166. K. — *tiní-kharán* ennivalójuk IV. 351. AT. — *āγi tēnė pūri* leánynak enni való lakodalmi étel II. 293. ÉL. — *nāŋχ-masėpanė vāj-sup* felölteni való csizma darab IV. 58. FL.

α) A *tēn-ut, tēnė matėr*-féle kifejezések természetes megrövidítése, midőn az igenév mint önálló anyagnév áll: *tēnė* táplálék II. 376. K. — *mäsnėt* ruhák IV. 374. K. — *tīní, äjní* étel, ital IV. 358. AT. — *tēnėm* ételem IV. 106. P. — *mešniän* öltözetük IV. 363. AT. — *äjnėm* italom IV. 106. P.

3. Harmadik esetben az igenév cselekvésének eszközűl szolgál a jelzett szóban kifejezett dolog: *ląutχati* mosdik: *lautχatnė vit* mosdóvíz II. 106. (= mosdani v. mosdásra [való] víz) — *äjnė āni* ivócsésze (AHLQVIST: Wog. Wörterverz. 3.) — *pēnγi* bűvöl: *pēnγėnė sa'ŕrėp* bűvölő fejsze IV. 41. — *nēγi* köt: *χar neĺnė tāk kwālγėl* rénbikát kötni való erős kötéllel II. 16. — *ūntti* állít: *kwol ūnttėnė ąsiŋ χasli* házépítéshez való vastag moha II. 32. — *vāri* csinál: *vārnė sis-jąr* alkotásra való háterő I. 140. — *āli* él, *khuji* fekszik, megvan: *nūn ąlnė́-khujnė́ khąrėl moúlėm* olyant adok neked, a miből megélhetsz, meglehetsz IV. 361. AT. — *sēγi* töröl: *polėχ-sēγnė-tąr* zsebkendő IV. 60. (tkp. takony-törlő kendő) — *kiutkäti* köszörűl: *kiutkätnė ōχtwės* köszörűkő II. 223. — *pūγi* fog: *χars-χars puγėnė ośmar* harisfogás furfangja IV. 414. — *voąrnė urä* készítés módja IV. 422. KL. — *nōŋkhwė jinė oąmėlän oąti* feljönni módjok nincs IV. 377. K.

α) Az előbbi mondatok magyarázzák meg azokat az eseteket, midőn a *-nė* képzős igenév egymagára is eszköznév: *rami* ás: *ramnė* ásó III. 380.

4. Végül az igenév a jelzett szóban kifejezett dolognak v. személynek czélját, rendeltetését mondja meg, a nélkül hogy ez az igenév cselekvésének alanya, tárgya vagy eszköze volna: *va'ilti* leszállít: *Tąrėm-pi' va'iltėnė ērī'* ének az ég fiának leszállíttatására III. 133. — *ēntėpti* övez: *mā ēntėptanė mōjt* rege a föld körülövezésére I. 33. — *ōli* él: *oątėm olnė soąt vor* az ember életére való hét szerencse II. 377. K. — *χajtīti* futkos: *χajtītėnė jänitī' jem's* futásra való nagyságúvá lett I. 137. — *jąmi* jár: *ar χum jąmnė*

pāŋχwit mā-ląmt egy ember járására való szélességű földdarab l. 135. Az utóbbi két példában a *-nė*-s igenévnek n. értékhatározói értéke van, mint a magyar *-nyi* képzőnek, mely képző valószínűleg nem más, mint a *-ni* képzőnek külön jelentéssel izolálódott alakja.

IV. A *-nė* képzős igenév eredeti czélhatározói functiójából magyarázhatjuk meg azokat az eseteket is, midőn az igenév *a)* lehetőséget, *b)* szükségességet fejez ki.

1. Arra, hogy ez az igenév lehetőséget is fejez ki, megkapjuk a magyarázatot az olyan mondatokban, mint: *tėnė ńąuł* enni való hús v. ehető hús III. 85. — *jūw-tėnė ńir-sąw* megenni való v. ehető vesszőbimbó I. 87. — Az idevágó példák elég számosak: *tąsili* kiszárít: *tąsilėnė tąwėy jiw tąwä ta tą̄silawė* kiszárítható ágas fa ágát kiszárítják II. 132. — *passėmli* csepeg: *passėmlanė kėlp-samä ātim* csepeghető vércseppje nincs IV. 143. — *ńawli* üldöz, leüt: *sipä ńawlėnė sari ūlėm tot ti χujilėmėn* hogy a nyakunkat le lehet ütni, olyan igaz álmot aluszunk mi ottan II. 38. — II. 61. — *pėli* fúr: *ńōl pėlnė mė* nyíltól áthatható hely IV. 252. K. — *tiχti* etet: *nān tiχtnė jämės tėnė* jó étel, melylyel téged etethetnélek IV. 162. — *χańśi* ismer: *χaśśėnė vitä-jerä* felismerhető vize, vidéke III. 134.

2. A cselekvés végrehajtásának szükségességét fejezi ki a következő mondatokban: *pöri jinė moąrė oąl-khun ōls* rég volt ideje, hogy vissza kellett volna jönnie (azaz: visszajönni v. a visszajövésre ideje rég volt) I. 167. K. — *pati* esik: *nē patnė śąχlėy mā* hova nőnek kellene leesnie, oly halmos föld II. 237. ÉL. — *āγi ā̆śnė χum man urėl āγi ā̆ńśi?* annak az embernek, kinek leányának kell lenni, mi módon lesz leánya? I. 155. — *lāwi* mond: *nayėn lāunė nąmtiy lātiy* neked mondandó okos szó I. 137.

V. Már az eddigi példákban is sok esetben a *nė*-képzős igenévnek passivi participium értéke volt. Teljesen pass. particip. értéke van pl. a következő mondatban: *tarînėl χusätanė pōl* fenyőből hasított forgács II. 291. ÉL. — Könnyű megtalálni a fejlődési kapcsot az igenév eredeti értéke és ezen használata közt: *χolit āśnė ta'îlä χot arîti* másnap viselésre való ruhája feleslegessé válik v. másnap viselt ruhája II. 102. — *nay jälnė mānt matėr ti vārsėn?* a te járásodra való úton v. az úton, melyet bejártál, mit tettél? I. 3. Ezekben a példákban, melyekben az átmenet még látszik, pass. értéke van az igenévnek. Ilyenek még: *χasti* ír: *tot χastnė nėpek* ott írott levél IV. 389. L. — *lîγ* lö É.: *mōt χum linė kėrėy ńāl* más ember lötte vasas nyíl II. 217. FL. — *χāji* érint: *ąu χājnė ąwiy ńol* víz sebje mosta sebes földfok II. 156. — *vōwi* hí: *ēti vownė jir* este kért áldozat IV. 204. — *äli* öl: *íl-älėn khǫm-pälėy* megölt manó IV. 368. AT. — *jūnti* varr: *am jūntnė jūntmilėm* tőlem varrott varrás IV. 18.

VI. Érdekes s a magyar *-ni* képzős igenév használatával is

megegyezők a következő kifejezések: *χujti* felbújt: *χumin χujtnė ti χujtäslėm* férjed felbújtani felbújtottam II. 81. ÉL. — *pēntėmli* megalakúl: *pēntėmlanė ti pēntėmlėsmēn* megalakúlni ím megalakúltunk I. 101. FL. — *sāŋkämti* megteremt: *sāŋkämtėnė ti sāŋkämtäslėm* megteremteni ím megteremtettem I. 132. — *toti* hoz: *lātiŋ totnė kwoss totsėm* izenetet hozni ugyan hoztam II. 296. — *tārāti* lebocsát: *tārātėnė kwoss tārātilėm* lebocsátani ha le is bocsátlak III. 75. — *ēntėpti* övez: *ēntėptanė ti ēntėptäslėm* körülövezni ím körülöveztem I. 82.

Azt hiszem, hogy ezeknek a kifejezéseknek magyarázatát az olyan mondatokban találjuk meg mint: *vǫnlėnė sǫu vǫnlės* ülni való ideig ült I. 167. K. — *rūtmi* szaporodik: *ēlä rūtmėnė pi̯ɣä ēlä voss rūtmi* elszaporodó fia hadd szaporodjék el I. 73. — Az ilyenféle mondatokból könnyen állhatott elő rövidített kifejezés: *vǫnlėnė vǫnlės* ülni valóját leülte v. ülni ült. Vagy a második mondatban, ha a *pi̯ɣä* alanyt, mint már ismertet kihagyták, így is mondhatták: *ēlä rūtmėnė ēlä voss rūtmi* elszaporodni hadd szaporodjék el. Az ilyen kifejezések azután annyira egybeforrtak, hogy az esetleg kimondott alany vagy tárgy nem választhatta többé el őket, s így nem az igenév és ige közé, hanem az egységes kifejezés elé kerültek. Így a helyett, hogy: *totnė lātiŋ kwoss totsėm* (a hozásra való hírt ugyan elhoztam) azt mondták hogy: *lātiŋ totnė kwoss totsėm* hírt hozni ugyan hoztam. Ezekben a kifejezésekben is érezhető tehát a *-nė* képző lativusi értéke.*)

6. ***-m.*** — Alakjai: *-m, -ėm, -äm, -am* (ragos alakokban), *-ąm* I. Az *-m* előtti vocalis valószínűleg nem jelentős elem.

A következő pont alatt tárgyalni fogok egy *-im* képzős igenevet. E képző alkalmazása sok esetben megegyezik az *-m* képző használatával, s tekintve azt, hogy az *ė* és *i* gyakran váltakozik egymással, a két képzőt eredetileg azonosnak tekinthetnők. De a transitiv igéknél a kétféle képző szerepe éppen ellentétes, s az összes adatok átvizsgálása után kimondhatjuk, hogy az *-m (-ėm)* cselekvő, az *-im* szenvedő értékű. Azon esetek, midőn a két képzőnek alkalmazása azonos, két csoportba oszthatók: 1. A transitiv igéknél, hol vagy a két alak összezavarása miatt történik, a mi két ennyire hasonló képzőnél természetes; vagy azért, hogy a cselekvő igenév egy minden nyelvben előforduló jelentés-változás következtében pass. jelentést vesz fel (de szerkezeti különbségek ilyenkor is vannak). — 2. Az intransitiv igéknél, hol az előforduló példák, mint látni fogjuk, mindkét igenév természetének megfelelnek.

I. Az *-ėm* képző befejezett cselekvést jelent, jelzője egy névszónak, a jelzett szó cselekvő alanya a befejezett cselekvésnek:

*) A *-ni* képző eredetéről már Szvorényi is hasonlóan vélekedett (l. Simonyi, Névragozás 43. l.).

raupi esik: *jol-raupėm lū-kwɔl* ledőlt istálló I. 6. — *ēnti* övez: *kit ēntėp ēntėm χum* két övet övezett férfi I. 115. — *χuji* fekszik: *am tāl χujėm χumrėś* én telet áthevert férficska III. 293. — *mäsi* ölt: *khōr-jąkh mäsėm khọm* rénbikabőr subát öltött férfi II. 235. K. — *χōlti* eltölt: *tāl χōltėm uj-āγi* telet eltöltött állat-lány III. 296. — *puni* tesz: *kēnt punėm saw śiś* sapkát föltett sok ifjú IV. 119. FL. — *ńawli* üldöz: *ānėm ńawlėm χą̄rėχsi* engem üldözött rabló IV. 5. — *tōsi* szárad: *tōsėm pum* száradt fű II. 224. K. — *pōli* fagy: *pōlėm ńūrp jāŋk* fagyott sima jég IV. 20.

α) A fennebbi pont utolsó példáiban a képző egy állapotot jelentő igéhez járult és azt jelentette, hogy az állapotot előidéző folyamat v. cselekvés megszünt, de az előidézett állapot még tart s állandó tulajdonsága a jelzőben kifejezett dolognak. E példák analógiájára lehetővé vált, hogy e képzőt akkor is használják, midőn a cselekvés v. folyamat még nincs befejezve, hanem a jelenben is tartó állandó tulajdonsága a jelzett dolognak: *vorti* vereslik: *vortėm ńilā saji'* vereslő négy medve szemfog I. 125. FL. — *mini* megy: *minėm tōrėm* menő ég III. 345. KL. — *šäšti* termeszt: *poąkhwä šäštėm poąkhwėŋ vuor* tobozát termesztő tobzos vidék III. 349. KL. — *kāńši* sorvad: *kāńšėm lu* sorvadó csont III. 26. — *sāŋγėmli* teremt: *sāŋγėmlėm Tą̄rėm ąsėn* teremtő *Tą̄rėm* vagy II. 414. K. — *jąŋγi* forog: *kis jąŋχėm sāt tą̄rėm* abroncskerék módjára forgó hét ég II. 341. ÉL. — *ešėm kälăš* forró kalács IV. 364. AT.

β) A vogulban a jelző a hangalak minden változása nélkül szolgálhat határozó gyanánt is. Így tehát egy *minėm tą̄rėm*-féle kifejezés mellett előfordulhat a *minėm* külön is mint idő- v. állapothatározó. Ezekben az esetekben az igenév idejét a mondat igéje határozza meg: *jällėloąli* sétál: *tokh jällėloąlėm nukh šunšėm* így járkálván felnézek III. 351. KL. — *kėnsi* keres: *loγänl kėnsėm khąjtitės* lovait keresve futkosott II. 238. K. — *kwāli* kel: *pā-kwālėm χujenti* felkelvén heverészik IV. 241. FL. — *vōŋkhi* üt: *kit piš-pōγ vōŋkhėm ti khaiti* két czombját ütve fut II. 228. — *sąχi* liheg: *sąχėm ąlpä ēlėm-χąlės* lihegve élő ember III. 87.

Érdekes idevágó példák a következők: *jäŋghi* játszik: *pajtin jäŋghėm* szünjetek meg játszani IV. 359. AT. — *lőńštąχti* siránkozik: *lőńštąχtėm pájti* megszün sírni IV. 367. AT. — *pōχwti* lő: *pōχwtėm jąlė pąnsä* megszünnek lövöldözni IV. 252. K. — *šoritaχti* veszekedik: *šoritaχtėm jąlė pąnsėsei'* megszüntek veszekedni IV. 353. K. — Sőt még czélhatározó gyanánt is állhat ez az igenév, ha e határozó múlt cselekvésre vonatkozik: *väri* tesz: *ńoχór värėm jilsėn* mit csinálni jártál IV. 322. T. (tkp. mit csinálva jártál).

γ) Az *-m*-képzős igenév állhat állítmányúl is (v. ö. a m. *adott* perfectumot). Az alany személyét az első és második személyben személyrag fejezi ki. A 3. sz.-ben is áll néha személyragos alak, de gyakoribb, hogy a nélkül van az igenév: *tēlimi* tél lesz: *tāl tēlimėm*

tél állott be II. 189. — *joχtĭlāli* közeledik: *am nūpėlėm joχtĭlālmėt* felém jöttek II. 190. — *χānti* talál: *sirejim ti χāntmėm* kardom megtaláltam II. 164. — *χūľėmli* elmarad: *χūľėmľėm* elmaradt IV. 5. — *puγėmti* megragad: *ńālä puγėmtamä* nyilát megragadta II. 93. ÉL. — *ūntti* állít: *kwol ūnttemi'* ketten házat építettek I. 67. — *isĭlāli* leszáll: *isĭlālėm* leszállott II. 244. P. — *vortkäti* támaszkodik: *vūs jiwėt Jąt-Tōrėm jąlė vortkätėm* a város gerendái az alsó éghez alól támaszkodtak II. 223. K. (az alany többes, az állítmány egyes!).

II. Az *-m* képzőnek az előbbiekkel ellentétes alkalmazása az, midőn a vele képzett igenévnek szenvedő szerepe van. Nagy különbség van azonban itt is az *-ėm* és az *-im* alkalmazása közt. Míg az *-ėm* képző mellett a cselekvő alany is nominativusban áll, pl.: *tēltāli* teremt: *taw tēltālėm ur-lōptatä* az ő teremtette hegyi levele III. 271, addig az *-im* képző mellett, mint látni fogjuk, a cselekvő alany, mint a pass. ige mellett, *-nė*, *-n* raggal áll (pl. *tawnė tēltālim ur-l.*). Hogy a cselekvő igenév szenvedő jelentést vesz fel, arra talán minden nyelvben van analógia. De az átmenet nagyon is egyszerű. Láttuk, hogy számos példában az *-m* képző azt fejezte ki, hogy a jelzett szóban kifejezett dolog az igenév cselekvése által létrehozott állapotban van (*tąsėm pum* száradt fű, *pōľėm jāŋk* fagyott jég). E példák analógiájára könnyen előállhattak olyan kifejezések, mint: *āŋχtėm la'ĭlėp* mézgás lábú (tkp. mézgázott) III. 272, bár alapigéje *āŋχti* nem «mézgásodik», hanem «mézgásít». — Példák pass. jelentésre: *šaurėpoąli* vagdal: *täkw šaurepoąlėm jämės kwäl* maga ácsolta jó ház III. 355. KL. — *ąlti* hozzátesz, csatol: *kit jiw ąltėm porä* két fából összetett tutaj II. 207. FL. — *vąri* készít: *vąrėm jēri* szerzett éneke IV. 104. P. — *kūti* küld: *kūtėm ăńčuχ* száműzött öreg IV. 360. AT.

α) Itt most ugyanazon jelentésváltozási csoportokat fogjuk találni, mint cselekvő alkalmazásában. Ebben az esetben is kifejezheti a jelző igenév a jelzett dolognak, mint szenvedő alanynak valami állandó, a jelenben is tartó állapotát: *ati* gyűjt: *atėm pil* gyűjthető bogyó III. 49. — *vāti* szed: *vātėm pil* szedhető bogyó III. 41. — II. 6.

β) Itt említem meg azokat az eseteket, midőn egy egésznek a részére v. tartalmára vonatkozó igenév az egészet jelentő szó mellé járul jelzőnek, s maga a részt jelentő szó személyragozva elül kerül: *jäkti* vág: *puχnitä jäktėm χum* köldöke vágott férfi I. 163. — *asti* elkészít: *porä astėm χum* tutaja elkészült ember I. 163. — Bár ezek a kifejezések gyakoribbak az intrans. igéknél: **sĭlli* feldagad: *sorγä sĭllėm āγi* hasa feldagadt leány IV. 297. — *tąuli* megtelik: *kwonsä tąulėm ńūrėm-uj* körme megtellett hatalmas állat III. 266. — *χōli* fogy: *pumä χōlėm χarä śārėś* füve fogyott széles tenger II. 407. — *pąsi* (Szilasinál *pąsi* befejez, de v. ö. *pąnsä* megszünnek

IV. 252. K. *pənséseï'* IV. 353. K.) megszünik: *ti sāŋkä pāsém χąsä tūw* ezen hősége-csillapodott hosszú nyár II. 395. ÉL.

γ) Az *-m* képző szenvedő értékkel szintén lehet határozó: *äli* öl: *jąlė-älėm khwoľtėm śoät khǫm* leölve hagyott hét férfi II. 234. K. — *torti* zár: *ūs-out tortäm ōlat* a város kapui zárva vannak IV. 346. T. — *jú üttém ąlėt* be vannak zárva IV. 346. T.

δ) Az *-m*-képzős igenév szenvedő állítmány: *votintaχti* felcsatol: *kit josä votintaχtémï'* két hótalpam fel van csatolva II. 113. — Itt nagy ritkán előfordul az az eset, hogy az igenév cselekvő alanya *-nė* raggal van ellátva: *χąji* érint: *manä tąliŋ ńąuľ tąlnė χąjėmän, manä mosiŋ lu mosnė χąjėmän?* minő kóros hús kórjától érintettetek, minő sorvadó csont sorvadásától érintettetek? II. 416. Ez a pár eset bizonyára az *-im* képző hasonló szerkezetének analógiájára alakult.

ε) Talán a szenvedő használat adja meg azoknak az eseteknek a magyarázatát, midőn az igenév egy helyet jelentő szó jelzője s azt fejezi ki, hogy az igenév cselekvése a jelzett helyen történik. A következő mondatokban még egyszerű szenvedő szerkezetnek foghatjuk fel a jelző és a jelzett szó közti viszonyt: *jōmi* jár: *jälwėl jōmėm khūrėm pät äs* ördög járta három nyom-lyuk IV. 396. K. — *mėni* megy: *mėnėm mōtėt äkwėps päri at jiw* ment útján egy hamar vissza nem tér I. 166. K. — Már most a hogy mondhatták: *mėnėm mōtėt* a helyen, a hol járt, mondták a következő kifejezéseket is: *teγ* eszik: *tėm mātät soryä sillawės* a helyen, a hol evett, gyomra feldagadt IV. 297. — *khąnti* talál: *ail lū khantėm pąilėm* a falu, hol az első lovat találtam IV. 127. KL. — *latkati* süllyed: *śukėm-pālėm latkatėm asnė* hova félcipőm süllyedt, abba a lyukba III. 74. — *joχti* jut: *jit-joχtėm mōtēnt* a hol egymást utólértek II. 223. K. — *ōli* van: *äm-mänt ōlėm ur-ńalä* a hegyfok, melynél az imént volt IV. 161. KL. Ezekben a példákban semmikép sem tudom főnévnek nézni az igenevet és bizonyára nem birtokos jelzői viszony van a jelző igenév s a jelzett szó közt.

Az időt jelentő szóknál hasonló szerkezetet találunk, s ez valószínűleg az előbbi esetek analógiájára jött létre. Ez annál könnyebb volt, mivel a vog. helyet jelentő szók nagy része időt is jelent. Példák: *χajti* fut: *taw tū χajtėm ārėmtė* a mint ő odafutott II. 20. — **täjäti* elalél; *täjätėm khoąpėttė* abban a pillanatban, midőn elalélt IV. 161. KL. — *lapi* emelkedik: *lapsēm ērt* mikor felkerekedett II. 393. FL.

Ide sorolom mindazon eseteket, midőn az igenév valamely időt v. helyet jelentő szócskával (*χalt, jui-pālt* stb.) az igenév cselekvésének egy más cselekvéshez való viszonyát határozza meg.

III. A következőkben az igenév főnévi alkalmazásait fogjuk látni. Itt kétféle esetet kell megkülömböztetnünk: 1. Az igenév esetlegesen valamelyik alakjában főnévi szerepet tölt be a mondat-

ban (mindíg nomen actionis), a nélkül hogy más alakban és más esetben főnévként szerepelne. A nyelvérzékre nézve ezek talán nem is annyira névszók, hanem inkább cselekvésszók idői vonatkozással. Egy olyan mondatban, mint: *pōlém tąw tą̄lmatä sujti* fagyos ág töredezése hallik III. 97. — vagy: *khwąšė mėnmät oąt khańši* sokáig megy, nem tudja IV. 371. K., éppen olyan igei értéke van az igenévnek, mint ha ugyanazt így fejezik ki: *sujti: pōlém jiw tą̄lmati* vagy: *khwąšė mėnės, oąt khańši.* 2. A második eset az, midőn az igenév elvesztette igenévi értékét, az alapigével sokkal lazább összefüggésben van, mint az előbbi esetben, s önállóan szereplő névszó.

1. Példák az első esetre: Az igenév alany: *tąwi* evez: *χątpä tąwmät nāŋkės* valakinek evezése látszott II. 89. ÉL. — *saĺti* törik (*saĺli* tördel) *jiw-mā́ń ląmt χottė-saĺtėmät sujti* kemény fa kis darabjának töredezése hallik III. 143. — Az igenév tárgy: *kwāli* kel: *nąŋχ kwālmä at va'ĺlėn* felkeltét nem látod III. 190. — *päti* esik: *kasät pätmät khōlėstė* öcscsének elestét hallotta II. 239. K. — Az igenév jelző: *tēli* terem: *mā tēlėm mōjt* föld teremtési rege (v. a föld teremtésének regéje) I. 1. — *šąkhėri* perzselődik: *šąkhėrėm ätėn* perzselés szaga IV. 132. KL. — *kwoąlėm namtėm* elmenési tervem IV. 92. KL. — Az igenév határozó esetraggal ellátva: *χolit kwālmēnt* reggel felkeltükkör I. 2. — *roχtėmi* megretten: *roχtėmämtėl* ijedtemben IV. 242. FL.

2. Példák a második esetre: *kwāli* kel B.: *kältėm* lepény IV. 420. KL. — *ūlėm* álom (v. ö. m. *al-*) — *sorėm* halál (v. ö. *jel-sōrläχti* lesoványodik Sz. 125. P.) — *sūltėm* szikra (*sūli* szökik + mom. *t*) — *mari* szűkül: *marėm* szorúltság, szükség I. 155.

7. ***-im, -imė.*** — Említettem már, hogy e képzőnek az előbbivel ellentétben pass. értéke van. Kérdés, hogy az *-i* hang jelentős elem-e? Az sincs kizárva, hogy csak az *-ė*-nek változata, s hogy a két képző eredetileg egy volt, de később a kétféle hangalakkal a jelentés is két irányba fejlődött. De számba véve a két alakkal járó szerkezetek különbségét (*-nė* ragos cselekvő alany és ragnélküli) ez a feltevés nem látszik valószínűnek.

Gyakran fordul elő e képző *-imė* alakban, a nélkül, hogy a jelentése változnék. Ez az adat minden szabályosság nélkül váltakozik az *-im* alakkal.

A két képző közt levő jelentésbeli különbségeket már említettem, s e képző alkalmazásait most úgy csoportosítom, hogy az előbbi képző használatával párhuzamba lehessen állítani.

I. Vegyük először az olyan eseteket (ezek a leggyakoribbak), midőn az *-im* képzős név állítmányi kiegészítő v. szélesebb értelemben vett állapothatározó. Itt a következő csoportokat állapíthatjuk meg:

α) A képző transitiv igéhez járul, az igenévnek szenvedő ér-

téke van: *pāltĭli* tűzbe vet, *taj-* eszik: *au χumitä kĕr vārnė kwoltė kūrnė paltĭlimė, nājtė tajimė, kĕr-kātėl pā vojwės* az egyik férfi egy kovácsműhelyben a kohóba vetve, a tűzben megemésztve, vas fogóval felemeltetett II. 298. — *pajti* főz; *saχ pajtimė ul voss pokmati* a hurka főzetvén fel ne pukkadjon IV. 421. — *nujɣėlāli* nyúz: *sāt ātėr mat-kĕm ti nujɣėlālimė akw' ą̄tėr ąs ēlāl' ojĭlāli* a hét fejedelem hős a mennyire meg van nyúzva egy mégis tovább menekűl II. 192. — Gyakori ez az alak a tavdaiban oly cselekvés jelölésére. mely a múltban történt, de eredménye a jelenben is megvan. Az igenév mellett az *ą̄li* ige van: *tumlanti* lop: *čalkhą́n ąs tumlántim ą̄l* a répa megint el van lopva IV. 344. T. — *kotė* köt: *kotkĭtim ālēt* megvannak kötve IV. 401. T. — *pǫni* tesz: *pǫnim ąl* be van téve IV. 361. AT. — *khąnši* jegyez: *ľąpą́t khąt khąnšim ąl* az oszlopon írás van feljegyezve IV. 351. AT. — Vagy az *ą̄ńši* ige pass. alakja mellett: *pēnti* cserél: *il-pēntim ănčium* el vagyok adva IV. 363. AT. — *ńąrti* terít: *khāltérėm ńąrtím ănčiu* híd van vetve IV. 352. AT. — *mäj-* ad: *mäjím ănčiu* oda van adva IV. 362. AT.

β) Az idetartozó esetek második csoportjánál a képző intransitiv igékhez járul. Ebben a pontban az *-im* képző alkalmazása találkozik az *-ėm* képzőével: *ťokh jällėloąlėm nukh šunšėm* így jár kálván felnézek III. 351. de: *χąsä ūnlimė jotėl lāwės* sokáig ülve később ezt mondta I. 107. FL.

Hogy az *-ėm* képző természetével ez az alkalmazás megegyez, az világos: az igenév cselekvő, az *-ėm* képző is cselekvő. De az *-im* képző pass. természetével éppen ellenkező szerepet látszik vinni. Itt azonban valószínűleg még sem a két alak összezavarásával van dolgunk. A jelentésfejlődés a következő lehetett: *jĕmti* lesz: *χulaχ sĕmėlĭ' jĕmtimė uś ti joχtės* a holló feketére válva egyszerre csak megjött I. 3. — *vărkiti* változik: *lǫntú vărkĭtim* lúddá változva IV. 368. AT. — *päti* esik: *voŋgól pont tōjt pätím ąl* a fatuskón hó van lehullva IV. 402. T.

Ezekben és számos más hasonló példában az igenévben kifejezett állapotnak a hozzátartozó névszó tényleg pass. alanya: *χulaχ* éppen olyan pass. alanya a *jĕmtimė* igenévnek, mint a *saχ pajtimė pokmati* mondatban a *saχ* pass. alanya a *pajtimė* igenévnek. Már most ezeknek a szenvedő jellegű intrans. igéknek az analógiájára az *-im* képző akkor is hozzájárulhatott az intrans. igékhez, midőn a hozzátartozó szó cselekvő alanya volt az igenév cselekvésének: *ľuńši* sír, *šišɣi* sivít: *ľuńšimė, šišɣimė ta ąjɣele'it* sírva, visítva szétfutnak III. 67. — *sąχri* hadonáz: *sąχrimė kwon porɣéšlānti* hadonázva kiugrik IV. 149. FL. — *ērɣi* énekel: *ērɣimė jinsaχti* énekelve szabdal IV. 321. — *vōnti* leűl: *jąl-vōntím vojląt̆ąl* leülvén gondolja IV. 361. AT.

Sokszor a személyi vonatkozást személyraggal fejezi ki: *χuji* fekszik: *toχ χujimėm χōntle'im* a mint így fekszem, hallom III. 97.

— *šälti* belép: *jū šältimätä lāwi* belépvén szól I. 3. — *χulpji* halász: *χulpjimėtēn* a mint halásztak II. 118.

γ) Végre az *-im* transitiv igéhez járulva cselekvő értékű igenevet képez. Az ide tartozó esetek száma nem nagy, s valószínűleg itt már az *-ėm* képző hatásával van dolgunk: *maléšli* tapint (tapogat?): *puŋkä maléšlimė ūnli* fejét tapogatva ül I. 130. — *tāräti* lebocsát: *puŋk tarätimė ness ūnlei'* fejöket leeresztve csak ülnek I. 30. — I. 139. — *āγit ńawlimė jiw* leányát üldözve jő II. 268. — *vāri* csinál: *Numi-Tą̄rėm kėr-χāp vārim jälnät sis* mialatt N. T. haját csinálva jár I. 69.

II. A második főcsoportba azokat az eseteket sorozom, midőn az igenév állítmány. Itt ugyanazon alcsoportokat különböztetem meg:

α) Az *-im* transitiv igéhez járul, az igenév pass. értékű; ha a cselekvő alany is ki van téve, felveszi a pass. szerkezetnek megfelelő *-nė* ragot: *toti* hord: *χuľ-nājėrnė sät pĭm ta totimė* az ördögfejedelem ím elvitte hét magzatom IV. 22. — *χuľili* elborít: *uľäŋ vitėn χuľilimė* a tüzes víztől el van borítva I. 45. — *χarĭti* elolt: *uľä sultmėm ti χarĭtimė* tűz szikrám ím el van oltva IV. 417. — *titti* etet: *ašėrmän tittimeĭ'* a hidegtől megemésztettek I. 57. — *kwonsĭti* megmarkol, *pūγinti* megragad: *ponsiŋakėmnė sirejakėm tū kwonsĭtimė, sirejakėm tū pūγintimė* drága fényességemtől márkoltatott meg kardocskám, ragadtatott meg kardocskám II. 44. — *χāji* érint: *kwol aulikū tērėn-kėmplin saka χājimė* házunk vége a kór ruhaszárnyától nagyon érintetik II. 424.

A vog. szenvedő képző, mint láttuk, gyakran járul intrans. igéhez is, hogy ez ige cselekvésének valamely viszonyát a személyragban kifejezett személyhez jelölje: *jonγawėm* tánczolnak körülöttem. Ennek a szerkezetnek is megvan a megfelelője az *-im*-képzős igenévnél: *χūńtė χą̄ntnė χūń joχtimė* valamikép had érkezik rájok II. 83. — Szenvedő inf.: *ujnė pūwunkwė jėmtimė* az állat őt megragadni kezdi II. 120.

β) Az ige intransitiv, az igenév befejezett jelen értékével bír: *kańši* sorvad: *luwä tētal ta kańšim* lova étlenül elsorvadt I. 27. — *pokati* felfakad: *akw' pāl sam-pāläl palĭ' pokatimėt* egyik félszemök kifolyt I. 8. — *pati* esik: *nājiŋ sāns ąulnė χūńtė patimėm* úriasszony térdfejére estem valahogy III. 209.

γ) A harmadik esetre, hogy az *-im* igenév mint állítmány, transitiv igétől képezve cselekvő jelentésű legyen, az általam összegyűjtött példák közt egy esetet sem találtam.

III. A harmadik főcsoportba tartoznak a jelzői esetek, ugyanazokkal az alcsoportokkal:

α) A képző transitiv igéhez járul, az igenév szenvedő: *χą̄ji* érint: *vōtnė χajim jiwėt* széltől ért fák IV. 386. L. (de *vōt χajėm jiwėt* szél érte fák) — *maj-* ad: *ašėmnė majim sąwäγėm* atyám adta

két bőröm I. 140. — *laj-* lő: *lājim ńāl* kilőtt nyíl II. 71. — *pajti* főz: *pajtim āsėk* megfőzött vérsavó IV. 421. — *poṇi* helyez: *kūnél poṇím vōš* kőből rakott város IV. 370. T. — *kēri* befog: *kit lūwél kērimė kwolėy tujt* két lóval befogott úri szán IV. 328.

Egyetlen egy eset van a gyűjtött példák közt, midőn a jelzői pass. igenév mellett a cselekvő alanyhoz nincs kitéve a *-nė* rag: *vit-mis nāj vą̄nśχijim ... sa' ikėn* vízi tündér simogatta fürtöcskéd II. 315. Ez valószínűleg összezavarása e képzőnek az *-ėm* képzővel. A következő példákban nem ez az eset van: *aṅ Tą̄rėm tawän tārätālim man tēlėm nāj-āγi* hát *Tą̄rėm*nek valami számára lebocsátott gyönyörűséges fejedelemasszonyi lány I. 11. — *Tą̄rėm tārätim jelpiy kēntä* T. lebocsátott szent sapkája I. 62. Mindkét esetben a *Tą̄rėm* inkább birtokos jelzőnek fogható fel s ezért nincs a *nė* raggal ellátva.

A partitiv jelzői esetek is ide tartoznak: *silti* hasít: *nolä siltim sāt pār* orra hasított hét táltos csikó II. 331. ÉL. — *manėmti* ránt: *sāmä manėmtimė japäk* szöglete szakadt selyem III. 211. — *jäkti* vág: *puχnit jäktim ēlėm-χąlės* köldöke vágott ember I. 36.

β) A képző intransitiv igéhez járul: *χuji* fekszik: *tāl χujim χumrėś* telet áthevert férficska III. 335. FL. — *kańśi* sorvad: *kańśim lu* sorvadó csont III. 29.

A jelző partitiv: *vōti* őszül: *puγkä vōtim ājkä* feje őszült öreg II. 259. — *tayrėmi* erősödik: *luwä ńawlä tayrėmėm nē* csontja, húsa kifejlett nő IV. 177.

γ) Vagy főnévnek, vagy jelző igenévnek foghatjuk fel az *-im* igenevet azon esetekben, midőn egy helyet v. időt jelentő szót határoz meg:

1. Az ige transitiv, az igenév szenvedő: *tārätimėn-porät* lebocsáttatásod idején III. 86. — *χartĺāli* vonszol: *kwonäl' χartĺālilimėm jui-pālt* miután kifelé vonszoltak III. 144. — *χōlti* eltölt: *tą̄rem-posiy ńilä ētėm χōltawė, tārėm posiy ńilä ētėm χoltimė juipālt* istennek kiszabott négy éjjelem eltöltik, istennek kiszabott négy éjjelem eltöltése után III. 281. KL.

2. Az ige intransitiv: *khwojim mėtänėl* fekvő helyéből II. 229. K. — *khuji: khūrėm tāl khujim wanném* erdőm, hol három telet feküdtem III. 345. K. L. — *voräti* törekszik: *jolä vorätimėn porät* aláfelé törekvésed idején III. 86. — *saweli* nyomorog: *toχ sawėlimėm χalt* a mint így kínlódom III. 80.

IV. Néha az *-im*-képzős név nomen actionis. A transitiv igéknél ekkor is pass. jelentésű:

Az igenév alany: *toti* hoz: *porän χotäl' ta totimät sujti* úgy hallod, hogy tutajod valahová elhordódott III. 143. — *patĺli* esik: *ńāl joli-pālmė saka ti patĺlimėm sujti* nyíl alá való estem nagyon érzik II. 149. Az igenév jelző: *Tārėm pi' numėl tārätim ērγä* az ég fia lebocsáttatásának éneke II. 100. Ragos határozó: *ajmėlti* úz:

kankènnè mōläl kwon-ajmèltimentè midőn bátyád minap kiűzött IV. 327.

8. ***-uŋkwè.*** — Alakjai: *-uŋkwè, -oŋkwè* B., *-uχ, -uχw* KL. — *-uχ* AL. — *-o̯χw, -o̯χ, -äχw* K. — *-uχ, -öχw* P. — *-o̯ŋ, -uŋ, -èŋ.*

Használata:

I. Mozgást jelentő ige czél- v. irányhatározója: *kinsi* keres: *kinsuŋkwè jäleuw* keresni megyünk I. 95. — *pojkśi* könyörög: *pojksuŋkwè jisèn* könyörögni jöttél I. 144. — *sunsi* néz: *mirä sunsuŋkwè kwāls* kiment a népét megnézni I. 156. — *ūnttĭli* leül: *pēnɣuŋkwè ti unttĭle'it* bűvölni leülnek II. 282. — *louti* megmos: *nāri loutuŋkwè ta totwès* a szablyát elvitték megmosni II. 4. — *vaɣ* lát B.: *ukhtäχw jälsèm* látogatni jöttem I. 167. K. — *äjo̯χ .... tạtèslèn* inni vittél IV. 108. K. — *po̯rti* párol: *po̯rtuχ nal-uttau* leteszik párolni IV. 120. KL. — *täiti* etet: *täitèŋ kāls* etetni ment IV. 368. AT. — *kho̯rti: kho̯rtóŋ jülsèm* darálni jöttem IV. 322. T.

α) Ide tartoznak azon esetek is, midőn az infinitivus kezdést jelentő ige határozója: *χĭlχati* áskál: *χĭlχatuŋkwè pats* áskálni kezdett I. 6. (*pati* esik) — *vōti* szed: *vōto̯χ po̯mtès* szedegetni kezdett III. 129. K. — *jo̯χti: jo̯χtuŋkwè ti jèmtès* utolérni kezdte I. 12. — *so̯rli* vagdal: *so̯rläχw no̯stè* vagdalni kezdte II. 237. K. — *äjuŋ no̯ukhótst* inni kezdtek IV. 346. T.

β) Az inf. mozgást előidéző ige határozója: *vōwi* hí: *ojtuŋkwè vōwès* fizetni hivta IV. 425. — *ūrili* őriz; *ūriläχw kētitè* őrizni küldi IV. 378. K.

II. A lelki folyamatokat jelentő igék irányhatározója szintén infinitivus. Az «akar, igyekszik, tud, képes vmire, valamire gondol» stb. igék mellett inf. áll: *ạ̄li: ạ̄luŋkwè-kè tānɣe'in* ha lenni akarsz I. 22. — *tèχti* etet: *tèχto̯χ vērtèsnè-kè* ha meg akartok vendégelni I. 166. K. — *teɣ* eszik: *tēχw no̯ram* enni akarok II. 226. K. — *lākwèlti* ugrik: *lakwèltäχw väräti* igyekszik kiugrani II. 239. K. — *kinsi* keres B.: *kiśkäl̆o̯ŋ vătlēn* keresgélni akarsz IV. 353. AT. — *kwāli: kwonä kwāluŋkwè ti ārtelèχte'im* kimenni kerekedik vágyam III. 60. — *mĭɣ* ad B.: *kāsi pēχ ĭkèm íl-mèŋ* nagyon nincs kedvem odaadni IV. 362. AT. — *ūntti* teremt: *mā ūnttuŋkwè ạs-ti no̯msi* megint azon gondolkozik, hogy földet teremt I. 162. — *mini: júminèŋ vojlátal* haza menésre gondol IV. 361. AT. — *mūrsi* lemerülget: *mursuŋkwè χāse'in* búvárkodni tudsz I. 160. — *ūnli: ūnluŋkwè vāŋèm at jo̯χti* megélni nincs erőm I. 103. — *vāssi' minuŋkwè at pasäpi* tovább már nem hatolhatunk I. 16. — *touli* repül: *toulălu̯ŋ šilăntēm* repülni tudok IV. 361. AT. — *lāwi* mond B.: *nó̯ŋ-lou̯ŋ pilănt* megmondani fél IV. 358. AT.

α) A fennebbi lelki folyamatokat előidéző igék («tanít, unszol» stb.) mellett is inf. a határozó: *alèśli* vadász: *alèślaŋkwè ɣaństèstä* vadászni megtanította I. 153. — *vit-χul alèślaŋkwè χoltĭlawès* megmutatták, hogy kell halat fogni I. 165. — *vo̯ri* tesz:

manėr voąruŋkwė paritawėn a minek tevésére kényszerítnek téged I. 165. — *tėnkwė pojtėltawėm* evésre unszolnak IV. 5. — *joχti : ju-joχtoχ tāretän* hazaérni engedjetek II. 240. K. — *tinėli* elad : *ānėm tinclaŋkwė χūń mĭtä* hogy én eláruljam, ugyan hogy engedné IV. 9. — *kharti* húz : *khartuχ at mikti* ráhúzni nem engedi IV. 161. KL.

β) Kellést jelentő ige mellett : *vĭγ* vesz B. : *viŋkwė ėri* venni kell II. 6. — *räuti* szór : *räutoχ koąrėχ ūlės* szórni kellett IV. 381. K. — *minĕŋ kėrăχ* menni kell IV. 363. AT.

γ) «Mond, parancsol, tilt» : *sāt tōmil sāt pawėl lāwės tarätaŋkwė* hét jávorünőt, hét jávortulkot, mondta hogy alábocsát I. 91. — *joąmi* jár : *älä at loąrĭt joąmuχ* mondja, hogy közel ne menjenek IV. 417. KL. — *nauχati* bánt : *nauχatuŋkwė at lāuwäsėn* megtiltotta, hogy téged bántsanak III. 87. — *tąti* hoz : *tątúŋ länt* parancsolja, hogy hozzák IV. 346. T.

δ) Infinitivus áll a : «van, elég, telik, szép, jó, nincs, kevés, rossz» stb. jelentésű szók határozójául : *jūw-tėŋkwė taulχate'it* elég, hogy megegyem IV. 44. — *at tėliriś vārn' ut vāruŋkwė* nem telik tőlük, hogy valami munkát készítsenek IV. 58. FL. — *am manä nąmėl ąńše'im nayėn miŋkwė* micsoda tanácsom van, melyet neked adhassak I. 145. — *ąluŋkwė, jąmuŋkwė manä jąmės mākwė* élni, járkálni minő szép földecske III. 69. — *tulätėŋ akhcąt ĭkėm* fizetni pénze nincs IV. 369. T. — *nun jū ă tĭŋ ämănmi* engem meg nem ehetsz IV. 353. AT.

III. Mennyiséghatározó : *mėtėlaχtėn nay akw' ūs χal jäluŋkwė* szegődj bérbe egy város köznyi járásra IV. 331.

IV. Az inf. személyragozva felszólítást fejez ki : *ūrtsi* osztogat : *mol jänĭ' ūrtpėl tot ūrtsaŋkwä* jószágbeli nagy osztályrészeket osszon ott szét II. 331. — *sastli* egyenget : *sastlaŋkwä* egyengesse simára II. 331. — E mondatok magyarázatát a következő mondatban láthatjuk : *ta por akw' aulėn śali voj votä tū ūnttuŋkwä, ńilä sämä-musχėl ńilä votä ūnttuŋkwė ėri* ama tutaj egyik végire egy kártyus tiszta halzsírt kell odaállítani, négy szöglete szerint négy kártyust kell odaállítani I. 70. — E mondatban az az infinitivus, a mely mellett nincs ott az *ėri*, személyragozva van. Valószínű tehát, hogy ezek a szerkezetek az *ėri* elmaradása folytán álltak elő, tehát : *kinsuŋkwėm* ebből : *ānėm kinsuŋkwė ėri*.

α) Kérdő mondatban : *ētχėlanė simänl man ūrėl pojtuŋkwä* éhező szívök mimódon csillapodjék I. 149. — *ti mir man ūrėl ąluŋkwä, man ūrėl jänĭmuŋkwė* ez az emberiség mi módon éljen, mi módon gyarapodjék I. 154.

β) Óhajtást fejez ki : *sastėltaŋkwä* bár egyengetné II. 237. ÉL.

V. A következő mondatokban szenvedő értéke van a ragozott inf.-nak : *χarti* húz : *rētėŋ ńuli ąulėn ul χartuŋkwėm* hamis eskü végett ne vonszoljanak engem I. 127. FL. — *jąñχtañkwėt* forgassák

őket II. 341. ÉL. — Ezek az alakok azonban nem tartoznak ide, hanem azonosak a többi nyelvjárásokban előforduló pass. conjunctivusi alakokkal.

9. ***-l (-ël, -il).*** — I. Nagyon gyakoriak a vogulban a következő kifejezések: *jonγi* játszik: *jonγil jun jonγėn* játékod benn játszodd III. 37. — *tūjt jonγil jonγawėmēn* hó-játékkal játszik nekünk III. 317. — *pum jonγil jonγimė* füves játékot játszva II. 162. — *moχli* bogoz: *moχlil moχlawė* csomóba átkötik IV. 405. — *ūsi* lép: *ūsil ūsuliänl* lépéssel lépnek IV. 308. — **ropi* repül: *ropil roplaχti* röptével repül IV. 211. — *porγi* ugrik: *χat porγil ēlä ta porėmasėm* hat ugrással előre ugrottam III. 136. — *jēkwi* tánczol: *jēkwėl jēkwilawėm* tánczczal tánczolnak előttem III. 147. — *ąjγi* kiált: *soąt ąjγėl ąjγėl tēn tė ąjγėsγė* hét kiáltást, kiáltást kiáltottak IV. 254. K. — *vāyki* csúszik: *sās vāykil vāyknuwūw* térd csúszással csúsznánk II. 366. — *pēri* göngyöl, fordít: *pēril . . . pērėlti* kacskaringásával . . . kacskaringózik IV. 218. FL. — Néha az igének csak jelentése azonos az *l*-es alakkal: *sāt pątil ēlä ti tārmatsėm* hét szökéssel iramodtam ím tova III. 135. — *χūrėm patil ēlä sūmilėm* három lépéssel előugrom III. 300.

Láttuk, hogy az első példákban egy cselekvés ugyanazon szóval két alakban van kifejezve. Ilyen példák még MUNKÁCSI nyelvtanában (Vog. Nyelvjárások) *χajtėl χajti* futva fut. — *lūw sūltėl sūlinti* a ló nagyot szökik (tkp. szökéssel szökik). — *χumim sis-pāl ālnė ta'iliγ χūlėl ta χūläslėm* férjemet egész hátralevő életre való teljes elhagyással elhagytam. — Világos, hogy ezekben a kifejezésekben az első alak nem más, mint a szótő + instr. rag, és a cselekvés módját, tartalmát fejezi ki; a második, személyragozott alak pedig e cselekvésnek személyhez, esetleg tárgyhoz való viszonyát jelöli. Mivel azonban ezek az instrumentalisi alakok elkülönödve álltak, a mennyiben alapszavok más esetben és más viszonyban nem fordult elő, könnyen megtörténhetett, hogy a nyelvérzék ebben az instr. *-l*-ben nem érezte többé a ragot s az egész alakot nominativusnak vette. Így azután, ha valamely viszonyt akart kifejezni az illető szón, a viszonyragot az *-l* után tette, sőt az *-l*-es alakot külön nominativusként is használta: *pati* esik: *χūrėm patėlėm porγilėm* három szökésemmel ugrom III. 171. — *ūsi* lép: *χūrėm ūsilnė ūsulimė* három lépésre elő lépve IV. 142. — *śaĺti* örvend: *nąmtėm śaĺtilėl jäktawė* elmém öröm hatja át III. 253. — *am ūsėlėm nan χotėl vĺlän* lépésemet honnan veszitek IV. 139. — *rąnχi* kiált: *uj at rąnχil-ąulėm rąŋχawė* állatot illető öt kurjantásom kurjantják III. 261. — *vāti usilakwėl* apró léptekkel II. 35. — *jätél* éhség IV. 351. AT. (v. ö. *ētγėlawė* éhezik).

II. Az eddigi összes példákban az *-l*-képzős név nomen actionis. Jelző gyanánt áll a következő mondatokban: *lēpi* fed: *vāt χāl lēpėl nāj* harmincz nyírfától fedett úrinő IV. 235. FL. — *sairi*

vág: *kaľ-ńoχs saŕril nāj* nőstény nyuszt nyoma jegyes asszony IV. 51. FL.

III. Nomen acti: *sāti* igéz: *sātil* igézet III. 16. — *potil* zsákmány halom III. 23. (alapszó?) — l. még: *josti* jutalmaz: *jostėl* jutalom — **pōrėnti* farag (*pōri* vájó fejszével váj), *pōrėntul* forgács, — **pokti* hasít (v. ö. *pokli* hasadozik), *poktul* hasadék (l. SZINNYEI Magy. Nyelvhasonlítás[2] 83.).

IV. Eszköznév: *sāti* igéz: *sātėl* idéző ige II. 379. K. — *pänti* fed: *päntil* fedél (SZINNYEI M. Nyelvh.[2] 83.).

Néha az *-l* előtt, mint már egy-két példában előfordult, *é* és *i* helyett *u* áll: **sawti* hánt: *sawtuläη* hántásaitok IV. 120. FL. — *pōrėntult* forgácsok IV. 389. L. (lásd fennebb) — *āli* van: *āltuläηl* bánásmódjok IV. 58. FL. — *āltul* birtok III. 192. — I. 134. — *kāsti kāstulä* idéző igéje II. 402. — *vāri* csinál: *χujnė ruś χum vārtuléη χumriś* alvó orosz ember csinálta emberke IV. 49. FL.

BUDENZ ezt a képzőt, valamint a következő *-t* képzőt is a finnugor deverbalis *-d* megfelelői közt hozza fel. Az osztjákból is több *-l*-es alakot idéz (de SZINNYEI ezek közül csak egyet vesz át). Végül ezzel egy képzőnek tartja a magyar *lepel, fedél, kanál* szók *-l*-jét.

Ez természetesen ellenkezik az *-l* képzőnek azzal a leszármaztatásával, a melyet én adtam. De kérdés, hogy a finnugor *-d*-nek *-l*-lé és *-t*-vé való kettős fejlődése a vogulban lehetséges-e? Kérdés továbbá, hogy az osztj. *-l* nem a *-t*-nek változata-e, s így csak a vogul *-t* képzőnek (l. a köv. pontot) felel meg. A magyar *lepel*-féle példák már inkább felötlők s azt sejtetik, hogy talán a vog. *-l*-fele képzésekben kétféle képzővel van dolgunk: egy ősrégi *-l* képzővel, mely egy-két példában fennmaradt *(lēpėl, päntil)*, s azzal az újabbkori *-l*-lel, melynek fejlődési képét fennebb adtam, s mely a felhozott példák nagy részében található.

10. ***-t(-ėt,-it).*** — I. Igéből képez különféle értékű főneveket: *ηami* gondolkozik: *namėt* gondolat I. 145. — *ηamt* id. I. 5. — *ąlti* hozzácsatol: *öltmėt* gyarapodás II. 379. K. — *saulät* szendergés III. 152. (alapszó?) — *vänt* sereg IV. 23. FL. — *lǫ-voąnt* lófalka IV. 375. K. — (v. ö. *voąnės* vezető; *vänėpti* vezet; magyar: *von*) — *ąwi* folyik: *ąwėt-ńol* a folyó foka II. 320. — *täut* folyó IV. 351. AT. — *tūji* havaz: *tūjt* a hó Sz. 145. — *pārt* deszka (v. ö. MUSz.) — *mūγi* nevet: *jäηi' mūγitėl* nagy nevetéssel III. 501. — Talán ide tartoznak: *toąt* tűz IV. 421. KL. — *täut* id. IV. 355. AT. (v. ö. *taj-* eszik és ég, *taut* É. III. 480. KL. *tąut* II. 229. K. — *tāt* Sz. 136. AL. — *lomėt* lány IV. 397. K.

II. Az igenév jelző, a jelzett szó legtöbbször alanya az igenév cselekvésének: *soľi* dér esik: *χulaχ-ńol soľit-χol* holló orrát deresítő reggel III. 94. — **mūli* elmegy (v. ö. *mūli* múlik: *mūlnäi'* multáig Sz. 70. É.) *soąt śoąr mūlėt khǫm* hét vidéket körüljáró férfi III.

376. K. — *χulaχ ńol jēlit χol* holló orrát dermesztő reggel III. 81. (v. ö. osztj. *jeliŋ* hidegség, hideg PATK. 42.) — *lūľi* áll: *uläs lūľit* szék magassagú IV. 2. — *tuńśi* áll: *tōrės tuńśit* arasznyi magasságú IV. 87. KL. — *ōršėn tuńśit* árasz mélységű II. 228. K. — **tēli* repül (v. ö. *täuli* id. Sz. 137. *tĭlėmli* id. I. 11. etc.) *uj tĭlät jorėŋ mām* állatrepeső büszke helyem III. 419. ÉL. — **tūli: nay ānėm tūlt ūniŋ sątäŋėn ul ąńśäln!* te csak engem valami hozzáférhető nagy szerencsének ne tarts II. 188.

III. Az igenév határozó: *tūlit* titkon I. 69. (vajjon nem *tūli* + loc. *t*?).

11. ***-ś.*** — Egynehány *-ś*-képzős igenév is van, de nagyon lehetséges, hogy ez nem más, mint a már tárgyalt *-s* képzőnek változata. Igaz ugyan, hogy a denom. képzők közt is fogunk találni *-s* és *-ś* képzőket. Kevés példa van rá: *ali* öl, vadász: *ulä-alėś* rénfogó IV. 389. L. — *vit-alśėm* vízi fogó szerszámom IV. 238. — *ūni* ül: *ūńiś* far IV. 425. — *ūńśim* farom IV. 61. — *poľiś* rágalom (alapszó?) — *pili* fél: *pilėś ti tąrėtėstė* félelemmel kibocsátotta III. 523. P. — Utóbbi keletkezhetett a névszók analogiájára a határozói *-ėś*, *-iś* raggal (v. ö. *tāk* erős: *tākėś* erősen stb.).

12. ***-r***? — Nem bizonyos képző. Egyedüli példa: *posėr āmp* üzekedő eb IV. 426. De alapszavát ennek sem találtam. Eleinte idetartozónak véltem az *ańśėr* vagyon I. 121. szót is (az *ąńśi* «habet» igétől. De a hangbeli eltérés miatt valóbbszínűnek tartom MUNKÁCSI magyarázatát, mely szerint ez a szó azonos az *ańśėr* «agyar» szóval.

13. ***-tal (-täl, -tėl).*** — A *-tal* tagadó képző is azon képzők egyike, melyek igéhez és névszóhoz egyaránt hozzájárulnak. Használata a következő:

I. A képzett igenév jelzőül áll, a jelzett dolog tárgya (illetőleg szenvedő alanya) az igenévben tagadott cselekvésnek: *rąwi* közeledik, közelít: *nē rąwtal lūlĭ'-piti* nőnek érinthetetlen szent fészek II. 205. FL. — *sunsi* néz: *nē susstal jelpiŋ χąn* nőnek láthatatlan szent király II. 362. — *pēli* fúr: *χum-ńol pēltal paľ-ur* férfi orra át nem hatolt sűrű hegyvidék III. 94. — **mäsiläti* felölt *(mäsi)*: *khǫm mäsilattäl khaľiŋ tąuľ* férfitól soha fel nem öltött posztóruha IV. 252. K. — *ąńśi* bír, szül: *ąńśtal śiśėm* szűz magzatom III. 44. — **ta'ĭntėti* megtölt (*ta'ĭnti* megtelik): *ta'ĭntettal sąwėtkėn* telhetetlen bödönyöd III. 18. — *χańśi* ismer: *χaśtal χum* ismeretlen férfi III. 172.

Itt emlitem meg a következő partitiv jelzői kifejezéseket: *patitä martal jelpiŋ śāriś* feneke mérhetetlen szent tenger (v. ö. *morti* mér) I. 140. — *joχti* jut, elér: *ąolė joχttal pǫul* vége érhetetlen falu I. 171. K. — *χąnti* talál: *āwitä χąnttal, surmä χąnttal aχwtės kwol* ajtaja láthatatlan, tetőnyílása láthatatlan kőház III. 352.

II. A jelzett szó a helyet jelenti, hol a cselekvés meg nem történik: *vaγ-* lát: *χą̄tél vātal surmiŋ kwol* tetőnyílásos ház, honnan a napot nem lehet látni III. 208.

III. A jelzett szóban kifejezett dolog v. személy cselekvő alanya a tagadott cselekvésnek: *tąpi* eltörik: *tąptal kērkēr-puŋk* el nem törő vasfej II. 339. ÉL. — *χą̄li* fogy: *χą̄ltal śuś-vitkwė* ki nem fogyó ragyogó vizecske II. 395. — *mi̯γ* ad É.: *mėtal-khąr* a ki nem ad IV. 265. K.

Itt is találunk partitiv jelzői kifejezéseket: *ūśi* fárad: *koątä ūśtal khum* fáradhatatlan kezű ember IV. 116. FL. — *khwąli* fogy: *poąkhwätél khwąltäl vuor* tobza ki nem fogyó erdő IV. 251. K. — *nāyki* látszik; *ālėm-pālä nāyktal χarä jāŋkėlmä* bal fele nem látszó széles mocsár III. 303.

IV. Az igenév határozó a mondatban: **śäritaχti* füstöl: *śäritaχttal mini-kė* ha füstölés nélkül megy el IV. 416. — *χańśi* ismer: *χaśtal ąl ä matä mėŋkwėt* valami ismeretlen manók III. 223. ÉL. — *jiw* jö: *ūlmä jital ti patwės* álma elenyészni kezdett I. 52. — *χą̄li* elfogy: *χą̄ltal ta'ilėŋ* elpusztíthatatlanúl tele III. 284. — **ojtäti* kiereszt: *am ńāl ojtättal ńāl ul ojtäln* míg én nyilam ki nem eresztettem, nyilat ki ne eresszetek I. 95. — *lāpi* elfér: *lāptal ti patmėt* kezdtek el nem férni I. 156. — Ilyen esetben néha személyragozva fordul elő: *lāwi* mond: *man lāwtalūw, ąulä vātal ūs ūntėχats* a mi rendeletünk nélkül vége láthatatlan város támadt II. 291. ÉL.

Összetett képzők.

1. ***-miŋ (-mėŋ, -mäŋ).*** — Úgy keletkezett, hogy az *-m* cselekvő igenévi képzőhöz hozzájárult az *-ŋ* képző. Gyakori képző, rendesen jelző, s azt fejezi ki, hogy az alapigéjében jelölt cselekvés vagy állapot állandó jegye a jelzett szónak: *χōlti* fogyaszt: *pūri χōltmiŋ pūriŋ ma'ilėp χūrėm tārmikėm* ételáldozatot fogyasztó három istenkém II. 419. — *jāŋχi* forog: *jāŋχmäŋ χą̄n* forgó király II. 276. — *jäli* jár: *tąχ-χal jälmiŋ māń tārmi'* lombleveles galyak közt bujkáló kis istenné II. 416.

II. A fennebbi példákban a jelzett szó alanya volt az igenév cselekvésének. Lehet másféle viszony is e cselekvés és a jelzett szóban jelölt dolog v. személy közt, de minden esetben a cselekvés v. állapot állandóságát jelenti a képző: *nāpi* süllyed, alámerül É.: *vās nąpmiŋ sāt sājimėn* réczebukdácsoló hét patakod III. 189. — **iti* szökik (v. ö. *it-ńoχs* szökő nyuszt, *it-lė'in* szökő evet II. 345.): *ńoχs-pun itmiŋ jol* nyusztszőr szökdécselő hely IV. 228. FL. — *luji* énekel: *lujmėŋ tur* énekes torok IV. 20. — *taj* eszik: *χulaχ tajmiŋ kan* holló táplálkozó tér IV. 129. FL. — *norti* terít: *vi̯rir āl'ät nortmäŋ mākwė* veres színnel borított földecske III. 7. — *toti* hoz:

mäń nē totmiŋ χ̮ātél lakodalom napja (tkp. fiatal nőt hozó nap) (MUNK. Vog. Nyelvj. 45.).

2. ***-mil (-mėl).*** — A cselekvő igenévi *-m* és az *-l* képző összetétele. Nem gyakori képző: *jūnti* varr: *jūntmil kāsiŋ nē* varrásban kedvet lelő nő IV. 18. — *vāri* tesz: *sātχatnė vārmil* istenidézés dolga II. 375. — *jūntem jūntmil χ̮ōtėl mori tą̄lmati* varrott varrása hogyan szakadhatna fel olyan könnyen II. 60. — *sāti* igéz: *sātmilä* bűvigéje II. 311. — *jaši* ró: *jašmil* vonal (AHLQVIST: Wog. Wörterv. 8.) — *śurti* mintáz: *χ̮ą̄rėm śurtmil śurtawė* ékes mintát mintáznak IV. 418. — *mańi* göngyöl: *mańmil nay mańitāläln* a göngyöleget göngyöld be IV. 249. — *χ̮āŋχi* hág: *χ̮āχmilt* hágón IV. 1. — *kəti* köt: *kətmėl* kötés T. 51. Sz. — *säχi* fon: *säimėl* fonadék (SZINNYEI: Magy. Nyelvh.[2] 88.).

3. ***-pi.*** — A deverbalis *-p* és a denom. *-i* összetétele. Ritka képző, a cselekvés v. állapot állandóságát fejezi ki (v. ö. m. *futós* stb.). — *ūti* ugat: *Utpi* Ugató (tulajdonnév) II. 289. — *vōpi: māt vōpi jelpiŋ uj* földeket bejáró szent állat (alapszó?) II. 323. — **poki* fakad (v. ö. *pokapi* id.): *jolėl pokpi . . . ńār jintäŋ* alant sarjadzó . . . zsenge fű III, 335. — *lēnti* takar (v. ö. *lēntpiji* id. II. 424.) *uj pun lēntpi jolkwė* medveszőr takarós helyecske II. 424.

4. ***-piŋ (-pėŋ).*** — Keletkezése deverb. *-p+ŋ*. Rendesen a cselekvés v. állapot állandóságat fejezi ki: *ą̄ńśi* habet: *ą̄śpiŋ χ̮um* tehetős ember (Vog. Nyelvj. 44.) — *taj-* alkalmas: *ań kėsėχ̮tėnė tajpėŋ rą̄n* most vadászatra alkalmas idő jár u. o. 224. K. — *lotχi* ropog: *koat-toľė lōtėχ̮pėŋ ōlenti* keze újja ropogós u. o. 224. — *ą̄umėľti* fájdalmat okoz: *ą̄umėľtpiŋ* f. okozó u. o. 252.

Névszóképzés névszóból.

1. ***-i (-χ, -χ).*** — A vogÉ.-ban e képzőnek következő alakjai vannak: *-i: takwės* ősz: *takwsi tą̄uľ* őszi bőr III. 365. — *-i': ńāri'* gyöngéd, zsenge II. 425. (v. ö. osztj. *ńara* kopasz, nyers, ÉO. *ńar* id. PATKANOV 91. és m. *nyer-s*). — *-ä: man* (v. ö. *man sawit:* mily sok Sz. 64.): *manä χ̮um* minő ember IV. 85. — *-χ: man: manėχ kēm* mennyi. (Ebben a pontban az idézet helyét sokszor nem teszem ki. Az ilyen adatok mind MUNKÁCSI Vog. Nyelvjárások cz. munkájában a határozókról és névmásokról szóló részeiből vannak véve.)

A közép- és alsólozvai nyelvjárások alakjai: *-i: ńäri* gyöngéd III. 345. KL. (É. *ńāri*) — *mōm-khaľmi mōm-khalėm* népvigadó népvigasság IV. 99. KL. — *-ä: aśśä* vékony IV. 88. KL. (v. ö. *qsit* vastagságú) — *-k, -kė: ilkė kwäl* előszoba KL. (*ilä* előre) — *loikė pōl* alsó falu AL. (*loi-pą̄l* a falu alvidéke felől) — *-χ: män-maχ* minő AL. (v. ö. *man* és *mat*).

A kondaiban: *-i: toŋ* az, amaz: *toŋi poqlt* azután IV. 412. K. — *-ė: mät* valami: *mätė pupi-tǫr* valami bálványhang. — *-γė: tąrγė pöul-mō lākwėmtaχti* mindenfelé levő helyen átsuhan (v. ö. *tąrėχ* T. *torí'* É. stb.) I. 170. — *-χ: tat* az: *tatėχ kwäl* ama ház. — *-jė: asjė* keskeny IV. 398. — IV. 436. (v. ö. *aśśä, ąsit*) — *-k: äl: (äl vot* alszél) *älėk-ōl* alsó vég IV. 108.

A pelimiben: *-i: käńi ańšuχ* ernyős öreg III. 539. (v. ö. *kāńtūrėŋ* ernyős süvegű III. 257.) — *-ė: khwąše* hosszú (É.: *χąsä*, m.: *hosz-jú*) — *-χ: kwän* künn: *kwänėχ kwäl* külső ház.

Végül a tavdaiban a következő alakok vannak: *-i: kun: kuní-päl* külső fél IV. 362. AT. — *-o: numo-päl* felső fél *(num).* — *-i: numí-päl* id. — *-u: älä* közel: *äläu poul* közeli falu. — *-χ: iń* most: *ińėχ khōr* mostani kor.

A képző alakjai tehát: *-χ (-γ), -i', -i, -ė, -ä, -o, -i, -u, -kh, -k.* Alapalakja ezen alakoknak egy gutturalis spirans vagy explosiva lehetett, mely eredetileg azonos a vog. lativusi *-i (-χ, -γ)*-vel (osztj. *-ga, -χa* AHLQVIST, *-χ, -w, -a* PATKANOV).

Ezt az azonosságot a hangalak és a jelentés szempontjából kell bebizonyítanunk. Hangtanilag be lesz bizonyítva, ha a lativusi ragnak az egyes nyelvjárásokban ugyanazon alakjait találjuk, mint az *-i* képzőnél; jelentéstani bizonyságúl egyes eseteken kell kimutatni, hogyan lett a lativusi ragos szóból jelző, s így később a lativusi ragból denominalis adjectivum-képző.

A vogÉ.-ban a képző alakjai: *-χ, -i' (-γ), -i, -ä.* Ugyanilyen hangváltozást láttunk az *-i* deverb. névszóképzőnél, s a *-γ ~ -i'* és *-γ ~ -ä* hangváltakozásokat a kettős szám képzőjénel is megtaláljuk (l. ott). Ezzel párhuzamos lativusi alakok az északiban: *-χ: mūs* szerint: *mūsėχ* id. — *nąŋχ* fel (v. ö. *num*, K.: *nom* stb.). Ide tartoznak a később tárgyalandó *kitėχ, χūrmėχ* stb. alakok is. — *-i': torí'* ellen, ellenébe (v. ö. *tąrėχ* T. *tąrγė* K.) — *sis* hát: *sisí'* mögé, *tūjä* tavasz: *tūjäi'* tavaszszal. — *-i: tuj* nyár: *tuji* nyáron, *jēr* tájék, irány: *jēri* oldalvást, *χam: χami* arczczal lefelé, *χani* hanyatt. — *-ä: ēl: ēlä* előre (*ēlėn* a távolban), *χot: χotä* hová (*χotėl* honnan), *lakw* kör: *lakwä* szét, *ľap: ľapä* közelre stb. — Az északiban tehát a lativ ragnak teljesen megfelelő alakjai vannak.

A közép- és alsó-lozvaiban a képző alakjai: *-χ (-γ), -k, (-kė), -i, -ä.* A *γ ~ i* és *γ ~ ä* hangváltakozásokat a kettős számban is láthatjuk (*šämi* két szem, de *possä* két kesztyű KL. *ąmpi* két kutya AL.). Az északi lativusi *-i'*nek a lozvai nyelvjárásokban rendesen *-ä, -a* felel meg (*jänitä* nagyságúvá KL. *tällä* öllé AL. *lāšta* lazává AL.). Ez előtt a lativusi *-i'* előtt a tő végconsonansa, különösen az *l, r*, néha megnyúlt, mint a hogy ez a *γ* hangnál szokott történni: *ľüľ* rossz: *ľüľľä* rosszá (É.: *ľāľ* rossz: *ľūľi'* rosszá v. ö. É.: *ērγėm* énekelek: *jerrēm* id. KL.). A *-k*-ra nézve összevetendő: *täťäk poqlt* tulsó oldal KL.: *tatėχ kwäl* ama ház K. Megfelelő alakú határ-

rozók: *-k: nuŋ (*num+k)* föl, *nukh* id. — *mąršäk* kevéssé AL. (*mąrš* T.). A határozóknál ez a *-k* ritka alak; hogy képzői használatában gyakoribb, azt talán a deminut. *-kė* hatásának tulajdonithatjuk. — *-χ: mär* mi, micsoda: *märuχ* minek, miért? AL. *märuχ* KL. — *-i: tari* felé (*tarä* id.), KL. AL. — *-ä: šiš* hát: *šišä* mögé KL. — *tą̈l* tél: *tą̈lä* télen AL. *mulnä* múltáig (É.: *mulnäi'*) stb.

A kondaiban a képző alakjai: *-k, -χ, -γė, -jė* (?), *-ė, -i.* A *γ∼i* hangváltakozást a kondaiban a kettős szám képzőjében is láthatjuk, s az északi lativusi *-i*'nak is rendesen *-i* felel meg.

A *γ∼ė* hangváltakozást a deverb. *-i* képzőnél is láttuk (*sėrė-pėrė* sürgő-forgó). A *-k* a kondaiban mint képző nagyon ritka, mint rag az összegyűjtött példák közt nem fordul elő. — A lativ. rag alakjai a kondaiban: *-kh: nǫŋkhė, nǫŋkhwė* fel (**nǫm+khė*), *tokhwė, tokho* úgy (a *to-* távolabbra mutató névmástőből, bár lehetséges, hogy az orosz *makъ* átvétele). *-χ: tĭ̈ľaχ* erre, *tūľaχ* arra, *eläľaχ* előre stb. — *-γė: voť* rövid: *voťγė* közelbe, *mǫl* a ház előrésze: *mǫlγė* a ház előrésze felé. — *-j:* Képző-alakban is csak egy esetben találtam, a lativ. ragnál egyben sem. — *-ė: jąl* al-: *jąlė* alá, *kwąn, kwän* künn: *kwąnė, kwänė* ki, *elė-päri* előre-hátra. — *-i: khuti* mögé (É. *χutäi'*), *sǫpi* ketté (É. *supi'*), *äl* tető: *äli* = fölé stb.

A pelimiben a képző alakjai ezek: *-χ, -ė, -i.* A határozórag alakjai: *-k, -χ: nuŋk* fel (**num+k*) — *-ė: khwąt* (É.: *χot*): *khwątė* hová, *il* al-: *ilė* alá, *kwän* künn: *kwänė* ki stb. — *-i, -i̊: tujäi̊* tavaszszal, *tuji* nyáron, *tēli* télen. — *-e̊: šup* darab: *supe̊* ketté, *tą̈re̊* irányában (É. *tori'*).

A tavdaiban a képző alakjai: *-χ, -u. -o, -i̊, -i.* A határozórag alakjai: *-χ, -kh: tą̈reχ* külön, félre, *uśkiliχ* egy kevéssé, *jel* al-: *jelkhėl* alá stb. — *-u: päl* fél: *pälu* felé, *toj* nyár: *toju* nyáron, *purú* vissza. (A lativus ragja általában *-u* a tavdaiban: *lǫnt* lúd: *lǫntú* lúddá.) — *-i: purí* vissza (a kettős szám képzőjének *-i* felel meg: *voji* harisnya).

Azt hiszem, hogy az eddig felhozott példák közül egy sem szól az ellen, hogy a tárgyalt képző és a lativusi rag azonos. Azt, hogy némely nyelvjárásban egyik alakját inkább képzőül, a másikat inkább lativ. ragúl használják, tekintve a functio- és jelentésbeli elkülönödést, természetesnek találhatjuk.

A jelentésváltozást megmagyarázni nem nehéz; analóg eset ez a *-nė* képzővé fejlődésével. Bizonyára az időt és helyet jelentő szóknál ment végbe; a képző az esetek nagy részében most is időt vagy helyet jelentő szóban van meg. Vegyük a következő mondatot: (*ĭť* este) *käsi ĭťi ńąń jäχtės* a kés esti kenyeret vágott IV. 398. K., vagyis eredetileg: a kés estére kenyeret vágott. Az ilyen mondatokból az *ĭťi ńąń*-féle mondások kiválhattak, s a rag képzővé lett: akkor is használták, midőn már nem volt egy igének irányhatározója, hanem két dolog egybe tartozandóságát jelölte. Ez a

fejlődés valószínűleg nagyon rég történt, mert az osztjákban és a magyarban hasonló fejlődési folyamatot látunk. A magyar *-i*-képzőt (*házi, téli* stb.) BUDENZ az *-é* képzővel azonosnak tartotta. Ez annyiban megfelel a valóságnak, hogy mindkettő lativusi eredetű, de a különválása e két képzőnek bizonyára nem a magyar nyelv külön életében történt. SZINNYEI összeállítása is (osztj., vog. és magyar *-i* Magyar Nyelvhasonlítás[2] 93.) azt bizonyítja, hogy a két-irányú fejlődés már e nyelvek együttes életében megtörtént.

A képző alkalmazása a következő:

I. A képző helyet jelentő szóhoz járul s irányt, valahová való tartozást jelent:

α) A képző magánhangzós alakjában van meg: *jol* al: *joli surėm* alsó nyílás III. 217. — *jąlə pāl* alsó fél AT. — *jėli-pāl* id. FT. — *nūm* felső: *nūmi pāl* felső oldal IV. 95. — *ėl: ėli Muskuw* távoli Moszkva III. 531. ÉL. — *puj* 1. a folyótól fölfelé eső vidék, 2. far: *puji pāl* befelé eső rész IV. 184. — *al* a folyó felvidéke: *ali vōt* felvidéki szél III. 15. — *jot* közép: *joti tą̄χtė* középső torokrészébe IV. 177. FL. — *vorti pāl* baloldal III. 9. (alapszó?) — *kun* (É. *kwon*): *kuní-päl* külső fél IV. 362. AT. — *jun* benn: *juní-pält* után IV. 347. T. — *nalmi pāl* a folyó felé eső vidék (*nalmėn* lefelé a folyóhoz) — *ńälmi-päl* id. T. — *pọji-pāl* a folyónak a part felé eső része (É.: *pujì*).

β) A képző mássalhangzós alakjában van meg: *ālėm* bal: *ą̄lmėχ-poąl* bal oldal II. 229. KL. — *il-* elő: *ilkė kwäl* előszoba KL. — *jui (jui-quil* utolsó) *juikė kwäl* hátsó szoba KL. — *nūm* felső: *nuykė tōrėm* felső ég KL. — *jol* al, alsó: *jolkė tōrėm* alsó ég KL. — *nal* a folyó felé: *nalkė poąl* folyó melletti vidék KL. — *lui: luikė poėl* alsó falu III. 203. KL. — *Luik-til'-tit, Alik-til'-tit* alsó és felső pataktó IV. 430. KL. — *äl: älkė-poėl* felső falu III. 203. KL. — *šiš* hát: *šiškė-poąl* hátsó fél IV. 108. KL. — *jot* közép: *jotkė* középső II. 238. — *ji* éj, éjszak: *jikä poąl* éjszaki táj IV. 128. KL. — *loikė pōl* alsó falu AL. — *äl* al-: *älėk-ōl-pōjėm* alvidéki gazdagságom IV. 108. K. — *jui* belső: *juiχ kwäl* belső szoba P. — *kwän: kwänėχ kwäl* külső szoba P. — *jėl: jėlėχ tōrėm* alvilág P. — *ąlmąχ-päl* baloldal IV. 351. AT. — *jąl: jąloχ māt* alsó földön IV. 358. AT. — *jėlėχ mä* alsó föld FT.

II. A képző időt jelentő szó mellé járul:

α) *takwės* ősz: *takwsi tąuľ* őszi bőr III. 365. — *takwsi χul* őszi hal III. 330. — *tuj* nyár: *tuji χą̄tėl* nyári nap IV. 67. — IV. 20. — *tēl* tél: *tēli tujtnė* téli hóba IV. 406. — *īť* este: *īťi päsėn* esti asztal IV. 398. K. (*ēťi, īťi* «este» jelentéssel nominativusban is használatosak *ēť* és *īť* helyett. De ez olyan eset lehet, mint mikor a magyarban a *nappal*-t használják *nap* helyett.) — *χol* reggel: *χoli ērī'* reggeli ének III. 188. — *tujä* tavaszi III. 335. FL. (szintén használják nominativussal is) — *tuja-χar* tavaszi rénbika IV. 48.

FL. — *tuojä sōl* tavaszi récze IV. 90. KL. — *tujĕ-poɳlt* tavasz tájon IV. 104.

β) *is* kor: *isėχ-tōrėmt* ősi időben IV. 414. — *iń* most: *ińėχ-khor* mostani kor IV. 360. AT.

III. A képzett szó azt fejezi ki, hogy a jelzett szónak állandó jegye, birtoka az alapszóval megnevezett dolog: *χos* fény: *ńäkwä posi jamės ta'il* színe fényes jeles ruha III. 523. ÉL. — *χansi* tarka IV. 428. (kutyanév; v. ö. *χansä* hímzés) — *ōn* fölséges: *ōni āsikėm* nagyságos apuskám III. 138. — *ser-mor* rengeteg: *seri-mori sam* rengeteg, zordon vidék IV. 386. L. — *vāti χātėl* rövid nap III. 31. (alapszó?) — *ńāri'* gyöngéd, zsenge, *ńāri'-sir-χum* nyers hús fajú ember III. 310. — *ńāri* gyöngéd III. 345. KL. (v. ö. *ńār* csupasz, nyers) — *ńäürä* erős KL. Sz. 75. *ńoɳrė* id. Sz. 79. K. (*ńaürš* erősen Sz. 75.).

β) *ńāɳrėχ* zsenge: *nārėχ la'ilėp* zsenge lábú (v. ö. *ńāri'*) II. 276. — *pos* fény, *posėχ* drága, kedves: *χūrėm posχėn* három drágád II. 419. — *posχukwėt* kedveskék II. 429. — *ūs* város: *ūsėχ-paul* város-falu — *koɳt* kéz: *kēlpėŋ koɳttäk-pū* véres kezű fiú IV. 310. KL.

IV. A jelzett dolog rendeltetését fejezi ki: *muj* vendég: *mulipāl* vendég rekesz. — *mōm-khaľmi mōm-khaľem* népvigadó népvigasság IV. 99. KL. Talán ide tartozik: *süli-šän* szenes csésze (alapszó?).

V. Anyag névvel: *śuľ* agyag: *suľi-raχtnėl* agyagsárból I. 130.

VI. A képző névmáshoz járult: *ton* az: *toni poɳlt* azután IV. 412. K. — *χot: χoti* minő, milyen É. — *man: manä χum* minő ember IV. 85. FL. — *mat* valamely: *matä-matä* valamiféle II. 213. *matä-kēmt* egy ideig. Valószínű, hogy ezekben nagyobb a nyomaték, mint a képző nélküli alakokban; a kondaiban e képzőnek tényleg nyomósító szerepe van: *tɳtė* az: *tɳtėχ kwäl* ama ház K. — *khwɳt: khwɳtėχ-mätėr* valamelyik K. — *ťitäk poɳlnė* erre félre KL. — *jă täťäk poɳl* a folyó tulsó oldala KL. — *manėχ* mennyi É.

Nyomósító szerepe van e képzőnek akkor, midőn melléknevekből közép- v. felső fokot képez (v. ö. m. szépséges, szentséges stb.): *muś* kicsi: *muŕuχ* kisebb T. — *viś* kicsi: *viśkė kaśät* a legkisebb öcs II. 238. (v. ö. *vossi* id. vagy: kisebb III. 493. KL.) — *ilpäχ ńoúľ täštėn* több húst készíts IV. 359. AT. *ilkiľ* odébb IV. 355. AT.

Talán hasonló szerepe van a tavdaiban az *-iś* határozói rag mellett: *sėräχ* gyér: *sėräχkiś* ritkán; *seim* hitvány: *seimkiś* roszszúl. — *läχ* jó: *läχkiś* jól.

VII. A m. *-nyi* képzőhöz közeljáró jelentése van e képzőnek a számnevekben: *kitėχ-kēm* körülbelől kettő, *χūrmėχ-kēm* mintegy három, *nilėχ-k.*, *atėχ-k.*, *χɳtėχ-k.* É. — *kitäχ täl śou nuŋ a joχtėstėl* két ölnyire neked nem jut erőd T.

2. *-ŋ*. — Alakjai: *-ŋ: lōptä-ŋ* III. 240. — *-ėŋ: taŋkwėŋ* III. 49. — *-iŋ: atiŋ* IV. 51. — *-äŋ: ńāŋkäŋ* III. 372. — *-uŋ: posúŋ* IV. 402. T. — *-ǫŋ: pǫnǫ́ŋ* IV. 357. T. *-ing: kering* IV. 86. FL. — Alkalmazása:

I. Valaminek birtokosa, valamivel el van látva: *χasli* moh: *χasliŋ* mohos III. 237. ÉL. — *taŋkw* tűzimoha: *taŋkwėŋ* moszatos III. 49. — *ta'il: voikėn ta'iliŋ* fehér ruhás I. 76. — *lǫ: sǫs-lǫrėŋ khǫm* rénparipás II. 239. K. — *taå: taåŋ* ágas IV. 133. KL. — *päŋk: jämės päŋkėŋ* szép fejű IV. 83. KL. — *nam: namiŋ* neves II. 242. P. — *nī: nīŋ* nős IV. 370. T. — *pǫn: pǫnǫ́ŋ khǫr* szőrös IV. 357. AT.

II. A jelzett dolog minőségét, tulajdonságát fejezi ki: *lońšiŋ* langyos IV. 415. (v. ö. *lańšumė* meglangyúl Sz. 55. T.) — *när: näriŋ* szentséges II. 272. — *kērt* igazán: *kērtiŋ* valódi IV. 349. T.

III. A jelzett dolog anyagát határozza meg: *mā'iŋ tēp* mézétel II. 34. — *soriŋ tēp* sör I. 20. — *kēr: kēriŋ ma'ilėp* vasmellű I. 95. — *khuľ: khuľiŋ tǫul* posztó ruha IV. 252. K. — **rǫśw: rǫświŋ tǫuľ* selyem ruha IV. 252. K.

IV. Az *-ŋ*-képzős szó magyarázó jelzője a jelzett szónak: *moj: mojėŋ ǭńšuχ* vendég öreg I. 166. K. — *ńaur: ńawriŋ łūw* csikó ló IV. 212. — *ǫr, oǫr: ǭrėŋ kēlp* atyafi vér I. 115. FL. — *ǭńi'* É.: *uńńėŋ nē* ángy IV. 111. FL. — *nāŋk: nāŋkäŋ-jiw* vörösfenyőfa III. 372. — *śākiŋ sūw* mankó bot (alapszó *śāk* sulyok?) I. 137. — *ǫu vǫu: ǫu vǫuŋ jamės turėl* au vau jeles hanggal III. 208.

V. A képző azt jelöli, hogy a jelzett szó az alapszóban kifejezett dolgot rendkívüli mértékben bírja: *tēp: tēpiŋ Polėm* bő táplálékú Polem II. 242. — *vit: vitėŋ titpä* bő vizű torkolatú I. 113. FL. — *tal: talėŋ χum* nagy ölű ember I. 103. FL. — *sam: samėŋ Utpi* nagyszemű Utpi II. 289. ÉL. — *piťi: piťiŋ naŋk* fészekkel megrakott veresfenyő II. 185. — *tin* ár: *tiniŋ* drága III. 435. ÉL.

VI. A képző azt jelöli, hogy a jelzett szó hasonlít a képzős szó alapszavával megnevezett dologhoz: *käumėŋ-sämpė* malomkő szemű II. 232. K. (*käu* malomkő + demin. *-m*?) — *ä'in* áll: *äŕnėŋ jiw* állalakú fa IV. 92. FL. — *lakw* kerék: *lakwiŋ* kerek I. 45. — *la'il: ēlėm-χǫlės la'iliŋ* ember lábú I. 144.

VII. A képzett szó a jelzett dolog rendeltetését, czélját határozza meg: *mǫj: mǫlėŋ liźt* vendégrekesz II. 239. K. — *jir: jiriŋ kan* áldozatos tér II. 312. — *oχśä: oχsėŋ-kwäl* pénzes ház IV. 108. K. — *naj: najiŋ ńup* uriasszony kereső násznép IV. 87. KL.

VIII. A képzős szó a jelzett dolog helyét, eredetét, valahová való tartozását fejezi ki: *vāni'* É.: *vāniŋ jiw* erdei fa III. 489. KL. — *ūs: ūsėŋ ǭtrėŋ ǭjkä* városbeli fejedelmi öreg III. 465. — *pǫil: Jiwr-pǫilėŋ* Jiwr falvi II. 379. — *posäl* É.: *Poslaŋ nē* patakvidéki

nő IV. 57. FL. — *āykw : āykwiŋ nurkwė* anyától örökölt bosszúok II. 26. — *khōntiŋ* kondai II. 222. K.

IX. A képzett szó időt jelez: *jis : ēlėm-χa̯lės jisiŋ tā̆rėm* az ember idejebeli kor I. 3. — *soät : soät soätėŋ reĭ'* hét heti hőség II. 224. K.

X. Tőszámnévből ritkán rendszámnevet képez: *sā̆tėr : sātrėŋ χā̆tėl* ezredik nap IV. 127. FL. — *sātėriŋ χā̆tėl* id. IV. 429. De: *šōtrėŋ khalėχ* ezernyi nép IV. 157. KL.

XI. Névmáshoz járul: *tämėŋ* micsoda IV. 345. T. (v. ö. *tėmľe*) *tamľiŋ* olyan III. 67. — *tamėŋ* id. IV. 362. AT. — *äm ā̮lpėm tikäniŋ* im ez az én hősöm IV. 350. T.

XII. Hozzájárulhat mindenféle határozó szócskához: *toχ* így: *toχiŋ* id. III. 268. — *toχaľiŋ* a mint IV. 25. — *tōn* az: *tōniŋ* azért III. 505. — *ēlėn ēlniŋ* előbbi III. 278. — *ań* most: *ańiŋėn χā̆tėliŋėn* a mai napig I. 3. (*χā̆tėlėn* helyett) — *či* idő: *iń-čiŋ* most IV. 358. AT. — Nyomatékosan használva középfoki értéke is van (v. ö. *-χ* képző hasonló alkalmazásával): *arĭ'* fölös É.: *pāl īt ärkėŋ* fél éjnél tovább IV. 354. AT. — *χā̮sä* hosszú É.: *khot-khar ärún puwáse kho̮sṓŋ* ki fogja messzebbre fújni IV. 353.

XIII. Érdekes szerepe van e képzőnek a felkiáltásokban: *jäγėŋ tinėŋ!* azt az édes apátokat III. 343. FL. Az ilyen kifejezések talán az olyan mondatokban találnak magyarázatot, mint: *jĭγiŋtiniŋ ämp χum* azt a drága apádat, te eb férfi III. 471. (drága apás eb férfi). De a jelzők rendje itt is szokatlan.

Szólásmódok:

I. *lili : liliŋ-ta'ĭl* lelkestül II. 6. — *ńāl : ńāliŋ ta'ĭl* nyilastúl II. 20. — *tar : tariŋ ta'ĭl* gyökerestűl I. 33. — *josä : josäŋ-ta'ĭl* hótalpastól I. 74. — *χā̆psiŋ-lūtėŋ-ta'ĭl* mindenestűl IV. 172. (alapszó?) — *pun : puniŋ-ta'il* tollastúl IV. 242. FL. — *jā̮ut : jā̮utiŋ ta'ĭl* íjastúl II. 298.

II. A rész jelzője az egészet jelentő szó mellé járul: *pos : samä posėŋ χum* szeme-fényes ember IV. 39. — *āpėr : kāt āpriŋ χum* keze-ügyes férfi III. 147.

III. A *pāl* szóval kapcsolatban érdemes megemlítni a következő csoportokat:

1. *sämiŋ-poā̮l* félszemű IV. 264. K.

2. *ij : ijiŋ poā̮l ät khatėl* éjjelestül öt nap IV. 98. KL. — *ījiŋ poā̮l khūrėm khā̮tėl* három éj és három nap III. 355. KL. — De: *χūrėm ētėŋ χūrėm χā̆tėl* három éjjel, három nap IV. 86. FL. — *sāt ētiŋ χā̆tėl* hét napon át I. 36. — *at ētėŋ at χā̆tėl* öt éjen, öt napon át III. 343. FL.

3. A *pāl* szó a jelző és a jelzett szó közt van (v. ö. m. *-féle*), az *-ŋ* képző vagy a jelző szón, vagy a *pāl* szón van kitéve: *a) part: partäŋ pāl saw ńāl* deszkából való sok fajtőr III. 368. — *vuor : vuorėŋ poā̮l, jujiŋ poā̮l sōt śumlėχ* erdőtáji, háztáji száz éléspajta

IV. 310. KL. — *b) uľpä-jiw pāliŋ tūpėl* czirbolyafenyőből való övezővel III. 368. — *χąutän jiw pāliŋ āwi* jegenyefenyőből való ajtó III. 370.

IV. Az összetett jelzők második tagja igen gyakran kétszer van kitéve: először a *-p*, azután az *-ŋ* képzővel: *keĺn: at keĺnėp keĺnėŋ sāχim* öt gombú gombos subám III. 287. — *suj: manä sujip sujiŋ jā* minő hírű híres folyó III. 297. — *sa'ĺ: vit sa'ĺp sa'ĺŋ nē* víz fürtű fürtös nő I. 22. — *sit: āln sitpä sitėŋ āpäl* ezüst ívű íves bölcső I. 135.

V. Mint az előbbiek, úgy a következő szólások is a költői nyelv sajátságai: *sis: sisiŋ paul sisėmt* mögös falum mögött III. 319. — *kwotėl: kwotlėŋ jā kwotlän* közepes folyó közepére III. 276. — *aul: auliŋ χasäp aulakėm* véges kárpitom vége II. 46. — *ńol: ńoliŋ χāp ńoläńl* orros hajójuk orra II. 9. — *pĭ': pĭγiŋ χum pĭγä* fias ember fia, *āγiŋ χum āγi* lányos ember lánya I. 153.

VI. Költői szólásmód a következő is: *poąkhwä šäštėm poąkhwėŋ vuor* czirbolyatermő czirbolyatobzos vidék III. 349. KL. — *ľāmä tėlėm ľāmiŋ rōś* zelniczéjét termő zelniczés fövénypart III. 268. — *ńir: ńirä sastėm ńirėŋ kan* vesszeje termő vesszős vidék II. 236. ÉL.

Az *-ŋ*-képzős név bármely ragot felvehet és tovább is képezhető: *liliyné* elevenen II. 217. — *posiŋi'* fényessé I. 129. — *tälkhal näkėŋėl* ruha-öle ízelt kövével IV. 104. KL. — *tineŋkäγėn* drágácska- id. III. 231. stb.

Melléknév is felveszi e képzőt néha, mintegy nyomósítóúl: *laj* kicsi: *lajiŋ* kicsiny III. 233. — *jäni'* nagy: *jäniŋ* id. II. 333. ÉL.

3. ***-p.*** — Alkalmazása annyiban különbözik az előbbi képzőétől, hogy ez rendesen csak összetett jelző második tagjául szokott állani, bár egyes állandó kifejezésekben magára is található: *koątpä nē-oąi* ügyes kezű leányasszony III. 491.

I. Nomen possessoris: **ēlėm: kit ēlmip kasäjil* két élű késsel I. 7. — *puj: vĭγĭr pujpä* veres farú I. 117. FL. — *ōt: tąl ōtpä* kontyos hajú III. 355. KL. — *pōχ: ōrės pōχėp* csíkos oldalú II. 235. K. — *kit poąip* két farú II. 223. K. — *vuĭr pujip* veres farkú III. 523. P. — *poŋ: khōrém poŋėp* három fejű IV. 348. T.

II. Hasonlóságot fejez ki: *āńt: ńir āńtpä χurėm uj* vesszőhöz hasonló szarvú három állat IV. 36. FL. — *amkim voipä* magamféle I. 125. — *kātľäp qsit sis-vōj* tenyérnyi vastagságú hátzsír III. 93.

A *ľāmä tėlėm ľāmiŋ rōś* féle szólásformának megfelelője van e képzőnél is: *pilä sästėm pilpä rąś* bogyóját termő bogyós fövénypart III. 441.

Más szólásformákban való alkalmazását láttuk az előbbi képzőnél.

4. **-t.** — I. A jelzett dolog mennyiségét, mértékét határozza meg: *jänĭ'* nagy: *Ās jänit sampä χum* Ob-nagyságú szemes férfi II. 359. — *kar palit* rigó-hosszúságú III. 41. (alapszó?) — *lē'in pun osėt* evetszőr vastagságú II. 295. (*qsiy* vastag) — *saĭrėp-nal pāŋχwit* fejszenyél szélességű III. 304. (alapszó?) — *tōrės pālt* arasznyi hosszú III. 349. KL. — *sąlėm oštä* szalma vékonyságú IV. 100. KL. (*qsiy* vastag) — *χąsä* hosszú É.: *kit ąršėn khǫšti sąrt* két rőf hosszúságú csuka IV. 351. AT. — *tou juntit ąl* oly nagyságú IV. 345. T. — Utóbbi példában a *-t* képző kétszer van kitéve.

II. Határozóként szerepel: *pāŋχwitėl* egész széltében I. 133. — *ątėrä kēlpėl jänitä-tėl sartχati* urának vérével mázolódik be egész testében III. 461. — *ālnä χasitėl* élte hosszáig IV. 74. — *ōlnätėn khwąstėl* id. I. 166. K. — *punėltėnät palitėl* mialatt rárak IV. 148. FL. — *χajtĭtėnė jänitĭ' jēmtėm* futó nagyságúvá lett I. 4. — *khustĭ' nar* hosszába (fektetett) gerenda IV. 403. T. — *mil* mély: *tal militnė* öl mélységnyire I. 70.

III. Ritkán fordul elő mint főnév, nominativusban: *χasėt-urän* hossza irányában IV. 419. — **tārw: χątpä joχtnė tārwit* valaki jöttének terhessége IV. 414. — *tārwitėm* terhem IV. 6.

IV. A *-t* képző helyet vagy időt jelentő szóhoz járult: *khal* közép: *khalt wŭĭ* közepes víz IV. 90. KL. — *khwąl* reggel: *khwąltnäk* reggeli büntetés-ok IV. 104. KL. — *jī* éj: *iėt-näk* éjjeli büntetés-ok u. o. KL. — *χol* reggel: *χolit χątėl* holnapi nap II. 291. ÉL.

V. Egyéb használat: *ńol* orr. csúcs: *khąrkei pašši ńolt jiw* harkálytól vájt kispartú fa IV. 90. KL.

Kérdés, hogy e képző azonos-e az *-nt* demin. és az *-nt* sorszámképzővel?

5. **-nt (-t).** — Az egész finnugorságban ismeretes képző; tőszámnevekből képez rendszámneveket. BUDENZ azonosnak tartja a demin. *-nt* képzővel. Alakjai *-nt* és *-t*, melyek egy nyelvjárás határain belül is váltakoznak. Példák: *χūrėm* három: *χūrmit* harmadik III. 215. — *χūrmintäĭ'* harmadszorra I. 140. — *khōrmėt* harmadik IV. 354. AT. — *khurmėt-khotėl* harmadnap I. 168. K. — *kit* kettő: *kitit* második III. 214. — *kitėntäĭ'* másodszorra I. 75. — *mōt* más: *mōtit χątėl* másnap IV. 169. — *mōtėntäĭ'* másodszorra I. 169. K. — *ńilä* négy: *niĭlt* negyedik IV. 365. AT. — *χat* hat: *χątit* hatodik III. 147. — *sāt* hét: *sātėt* hetedik IV. 403. T. stb.

6. **-l.** — Ritka képző, valószínűleg azonos az ablativusi *-l*-lel (pl. *numėl* felülről). Példák: **kwoť* közép: *kwoťl āγi* középső leány IV. 41. — **aj* elő: *ajál koľošąt* előkerekek IV. 402. T. — *jun: junąl koľošąt* utókerekek IV. 402. T. (de e két utóbbi példára l. MUNKÁCSI magyarázatát: Vog. Nyelvjárások 271.) — *torĭ'* felé: *nēm toryėlä sāliänä* nőmnek részére eső rénei IV. 41. — *sās* nyírhéj: *sāsėl lap* nyírhéjtakaró.

7. ***-kwė, -kė.*** — Kicsinyítő képző. Eredeti alakja valószínűleg a *-kė*, a *w* járulék-hang; a személyragozott alakokban rendesen *-kė* van, de előfordul a *-kė* más esetben is.

I. Főnévhez járult: *lą̊mt* darab: *lą̊mtkwė* darabka I. 2. — *χāp : kit χāpkweĭ'* két hajócska II. 27. — *tūp : tūpkwėl* evezőcskével II. 30. — *ēlėm-χą̊lės : ēlėm-χą̊lėsakwėtal* emberke nélkül I. 47. — *pĭ̊ : pĭ̊kėm* fiacskám II. 29. — *tālt : tāltkeu* révecskénk II. 39. — *ą̊ńĭ̊' : ą̊ńĭ̊kėm* ángyikám II. 81. ÉL. — *tūr : tūrkė* tócska IV. 104. P. — *āŋkw : ankėskė* anyóka I. 166. K. — *paip : paipkä* puttonyka IV. 393. KL. — *taĭkän* ágacskáid IV. 133. KL. *(taĭ)*.

II. Melléknév mellett: *posiŋ : posiŋakėmnė* drága fényességemnek II. 44. — *māń : māńkwė* kicsike IV. 427. — **tal : talkwä* alacsony II. 46. — *jäniŋ : jäniŋkė* öregecske II. 341.

III. Határozó mellett: *mośśä : mośśäkwė* kevéssé I. 35.

IV. Úgy látszik, hogy a vogulban az olyan viszonyok, hol a jelzett szó a birtokos jelzőben kifejezett dolognak egy részét jelenti, valóságos összetételt alkotnak, s így a kiczinyítő képző a jelzett szóhoz járult, bár a jelzőre vonatkozik (v. ö. a birt. személyragok alkalmazását). *kiwėr* benső: *χāriŋ sun kiwėrkwėn* rénbikás szánka belsejébe II 50. — *pāl* fél: *kāt-pālkėn* félkezecskéd III. 85. — *sis* hát: *kwol sıskėmnė* házacskám mögé II. 244. P. — *sąu-poą̊lkėn* fél csillagocskád III. 201. KL. — *χal* közép: *ą̊lnėm-χalkwėt* a mint szépecskén éldegélek III. 387. — *vāta* szél: *pasėn-vātakwän* az asztalka szélére IV. 45.

A költői nyelvben ilyenek is előfordulnak: *am tamĺe pupakwė-pupa ą̊lmėm, am tamĺe sajtanakwė sajtan ą̊lmėm* én olyan bálványocska bálvány vagyok, én olyan sátánocska sátán vagyok IV. 204.

Előfordul e képző *-ikwė* és *-ukwė* alakokban is: *ūs : ūsikėmnė* városocskámba II. 242. P. — *vit : vitikėmt* vizecskémben II. 242. P. — *tujt : tujtikėm* havacskám II. 253. — *up : upikėm* sógorkám II. 45. *(upkėm* II. 43.) — *jaut : jautikėm* íjacskám II. 42. — *ĺąŋχ : ĺąŋχikeu* utacskánk II. 37. — *āńś : āśukwė* apuska I. 77. — *pāntukwė* kisebbik uracskám III. 383. *(pāntėkėm* III. 383.) Lehetséges, hogy ez az *-i*, *-u* szintén demin. képző.

8. ***-i.*** — Nem egész világosan mutatkozó demin. képző: *āk* nagyapó Sz. 5. K.: *aki* nagyatya III. 124. — *oń* nagynéne: *ōńi* id. Sz. 84. K. — L. még BUDENZ: UA. 244. SZINNYEI: M. Nyelvhasonlítás[2] 91. Talán az *-ikwė* képző *-i*-je szintén idetartozik.

9. ***-m.*** — Nem élő képző, egész világos példa szintén kevés van rá: *ńawėr* csikó I. 43: *ńaurėm* gyermek I. 4. — *χoj* hím III. 470: *χąjim* id. IV. 119. — *luśm* csont IV. 98. *(lu*+dem. *ś*+dem. *-m?)* — *käu* malomkő: *käumėŋ sämpė* malomkő szemű II. 232. K. — Talán idetartozik: *valśäm* forgács III. 383. (alapszó?)

10. ***-r.*** — Csak egynehány homályos példa van; talán ere-

detileg ez is kicsinyítő képző: *säŋkw* halom: *śäkwėr* orom IV. 84. FL. — *ąti* kedves: *atėr* derült II. 337. (a jelentésváltozásra nézve v. ö. *pos* fény: *posėχ, posi* kedves). — *khǫm* férfi: *khǫmėrat* természete II. 223. K. (de v. ö. Gombocz: A vog. nyelv idegen szavai 12.) Talán ide tartoznak a *matėr, manėr* névmási képzések is.

11. ***-l', -l.*** — Kicsinyítő képző: *kāt: kātľäγém* kezecskéim III. 305. — *katľä* III. 347. KL. — *tąrėm: Polėm-tąrėmlė* P. istenke II. 402. — **ąp: ąpľu* apácskánk I. 68. — *ōn* nagyságos: *vojle-ōle* nagyságos állatocska III. 133. — **χunt: vit χuntėľ* vízi hód IV. 207. FL. — *ńąwėl* hús É. *ńouľ* KL., *ńąuľ* P. (v. ö. osztj. *ńoga, ńogo* id. Patkanov 92.) — *pōχ* oldal: *pōŋχėl* lapoczka IV. 256. — *pąŋghwėl* III. 523. P. — *pąŋkhwėl* IV. 87. KL. — *nēt* nők: *nētľe* asszonykák III. 402. (v. ö. *nėkwėt*).

12. ***-ś, -s.*** — Vannak *-ś, -éś, -ės* alaku képzők, különféle jelentéssel. Lehet, hogy eredetileg két képzővel van dolgunk, egy nomen possessoris és egy demin. képzővel. Az idetartozó példák nagy része homályos. A képzők *-śi* és *-ėi* alakban is találhatók. Ezek talán összetett, talán idegenből vett képzők.

I. Nomen possessoris-féle: *χąmės* hoporcs III. 360. (tkp. domború, v. ö. *χąmi* arczra, hasra). — *jāmės* jó (v. ö. osztj. *jėm*), *jämės* KL. — *ńumąs* id. IV. 352. AT. — *χarä* gyér: *χarės takwės* vékonyhavú ősz III. 106. — *pors-tąwėp* szemétcsomó IV. 179. FL. (**por*?) — *janės* külön I. 161. *jansės* saját, külön I. 75. (alapszó?) Talán ide tartoznak: *lėmes* ronda II. 238. K. — *limiś-ľamiś jėkwi* ringy-rongy táncz IV. 393. — *lǫmėś-lǫmėś jekwi* id. IV. 389. L. — *lipéś puŋkėl* hajadon fővel I. 29. — *manä pumėś* minő érdekes IV. 10. (v. ö. határozói *-iś, -éś: tāk* erős: *tākeś* erősen III. 387. Mint superl. képző: *muś* kicsiny: *muśiś* legkisebb T. Munkácsi, Vogul Nyelvj. 284.

II. Deminutiv-félék: *sąw* bőr: *sąwės* medvehaj III. 225. ÉL. — *tār* gyökér: *sim tārsėm* szívem gyökere IV. 424. — *oąmėl* mód I. 168. K.: *oąmėlėś* találós mese IV. 395. K. *omäliś* id. IV. 401. T. — *omäľei* mesécske IV. 401. T. (v. ö. Gombocz, A vog. nyelv idegen szavai 7.) — *utśi* manó II. 416. (*utpi* ugató) — *āpśi* öcsike II. 21. *(āpi')*.

13. ***-t (-nt).*** — Demin. képző, szintén ritka, s a példák homályosak: *lom* darab: *tujt-loąmtėt* hófoltok III. 345. KL. — *voąntėrt* vidra IV. 397. K. (v. ö. *vōntėr* id. 191.).

Úgy látszik, e képző eredeti hangalakja *-nt* volt, mely még fenmaradt a köv. példában: *sūnt* szád (*sut* id. IV. 87. KL.).

14. ***-n.*** — Néha, különösen jövevényszavakban, egy a tőhöz nem tartozó *-n* mutatkozik; lehetséges, hogy ez is demin. képző: *χaľ* zaj III. 293: *kaľėn* kiáltás IV. 416. KL. — *uχ kaľnil* egy hangon IV. 403. T. — *χąrtχąn* ölyv II. 42. — *χąrtχėn* id. I. 7. (v. ö.

Gombocz, Adalékok az obi-ugor nyelvek szókészletéhez NyK. XXXII. 189.) — *jā̆rén* szamojéd u. o. 191.

15. ***-riś (-rèś, -räś).*** — A *-kwė* mellett ez a leggyakoribb demin. képző. Talán a demin. *-r* és az *-iś* összetétele: *ā̆tér : ā̆tér-riśém* fejedelmecském III. 192. — *jūntėp : juntėpriś* pánczélka IV. 157. — *χum : χumréś* emberke III. 335. FL. — *Pēterriś* Péterke IV. 49. FL. — **kuť: kuťéréś* sovány kutya IV. 194. — *vās: tūr-vāsräšt* tavi réczécskék II. 217. FL. — *mā: māriśém* földecském III. 141.

Az összetett kilejezéseknél itt is ugyanazt tapasztaljuk, mint a *-kwė* képzőnél: *sūnt* szád: *jā sūntriśmēn* folyócskánk torkolata II. 189. — *sis* hát: *kwol sisriśémnė* házacskám mögé IV. 194.

Némely esetben e képző a határozatlan, megközelítő meghatározás kifejezésére szolgál: *kwoťliŋ ėt kwoťélriśėt* éjféle tájt II. 243. P. — *taw minėmä jui-pālriśėt* kevéssel az ő elmente után III. 382.

16. ***-śiśkwė.*** — Összetett demin. képző: *tōrėm: tōrėmśiśkwė* istenke I. 166. K. — *jä'i': pērnä jäiśiśkėm* keresztapácskám IV. 84. FL. — *khworėχ : khworėχśiśkėm* kedves csókám II. 226. K. — *khwọlėχ : khwọlėχśiśkėm* kedves varjucskám II. 226. K.

17. ***-tal (-tėl, -täl).*** — Fosztóképző; hozzájárulhat igéhez, névszóhoz egyaránt:

I. Leggyakrabban határozó a mondatban, *ērî: ērîtal . . . . ūntente'in* ének nélkül üldögélsz III. 351. ÉL. — *äńšėr : äńšėrtal, kwästal . . . män vujėt khą̄ntėsėn* fogatlanúl, körömtelenül . . . micsoda állatokat találtál III. 521. P. — *vọr : vọrtal pätėp khọm* szerencsétlenül járó ember II. 377. K. — *suj : khą̄t khą̄tėl sujtėl* hat nap hangtalan IV. 403.

Ha a képző két szóra vonatkozik, néha csak a másodikon van kitéve: *uľä vittal unlėptėnė* tűz, víz nélkül lakó II. 245. P. — *sūp-ńelmtal* némán (száj-nyelv nélkül) I. 5. — De: *sūptal-ńelmtal . . . ūnli* némán . . . ül I. 80. — *simtal-majttal* szív és máj nélkül IV. 171.

II. Jelző gyanánt ritkábban áll: *simtal χapγä jiw* béltelen nyírfa I. 70. — *ą̄stal-maï'lėp* gyenge mellű II. 37. — *tūptal kātėl* evezőtlen kézzel III. 442. — *poąyktal säχw* szeméttelen domb IV. 159. KL.

A partitiv jelzői kifejezés itt is megvan: *koątä apėrtal nētä* ügyetlen kezű asszonynép III. 485. — *samä postal χum* fénytelen szemű ember II. 209. FL. — *vit-sujtal mā* vize hirtelen föld IV. 425.

Itt említem meg a következő kifejezéseket is: *ńąl·šọp khọm* orratlan ember IV. 357. AT. — *pil šọp* fületlen IV. 358. AT.

18. ***-nū, -nuw.*** — Jelzői v. határozói relativ v. absolut közép-, néha felsőfokot képez: *ľūľ: ľūľnuw mat* rosszabb dolog IV. 261. FL. — *ą̄siŋ : ą̄sińnuw sirėl* kissé vastagabb náddal IV. 421. —

surănūw-kė ha kissé sűrű is IV. 419. *(*surä)* — *māń : māńnū* kisebb I. 48. — *māń pi̯γä māńnūw* kisebbik fia igen kicsiny IV. 324. — *vēr* ifjú : *vērńu ăw* a legifjabb leány IV. 370. T. — *il : ilnū* távolabbra IV. 162. KL. — *lāśėl : lāśėlnū* lassabban IV. 318. — *vāti : vālinū* közelébb II. 10. — *tū : tūnū* tovább III. 455. — *tarmėl : tarmėlnū* fennebb III. 461. — *ilä : iläna* távolabbra III. 349. KL. — *pēlpiś : pēlpiśnuw* gyorsabban IV. 30.

Láttuk már, hogy a *-χ* képzőt is használja a vog. közép- és felsőfok képzésére, s e képzőn is láthatjuk, hogy a fok-képzők úgy keletkeznek, hogy egy bizonyos képzőt (nomen possessorist vagy mást is) nagyobb nyomatékkal használ a nyelv, s így ennek hol közép-, hol felsőfoki jelentése van. A fejlődés további folyamán később megtörténhetik, hogy az így használt képző csak az egyik fok jelölésére állandósúl. A vogulban egyik képző sem érte el ezt a fokot. E fejlődés egyik fokának tekinthetjük azt is, mikor a *-p* v. *-ŋ* denom. képző valaminek nagyobb mértékben való bírását jelenti (l. ott). Különben v. ö. még : *jiwnėl tuńśėŋ* fánál magasabb IV. 399. K. (v. ö. a hasonló votják szerkezetet) — *äri maunėŋėt* még szebbek IV. 383. K.

19. A tízes számok képzője. — Sokat tárgyalták, azért itt csak felemlítem. E képző : *-mėn, -pėn*, pl. *ät* öt : *ätmėn* ötven II. 222. — *ätpėn* id. II. 235. K. — *χąt* hat : *χątpėn* hatvan stb.

20. A névmási *-n* képző. — *Mōt* más : *mōtėn* id. MUNK. Vog. Nyelvj. 15. — *män maχ* minő AL. MUNK. Vog. Ny. (v. ö. *mär*) *man* minő (v. ö. *mat*) *ąmnän* nekem K. stb. (v. ö. SZINNYEI : M. Nyelvhasonlítás[2] 98.).

Képzőszerű jelek.

1. A többes- és kettős-szám képzői.

A többes képző az összes nyelvjárásokban a *-t*. Hogy milyen szerepe van a mondatban, annak kimutatása nem ide tartozik.

Nem szólok bővebben a kettős szám képzőjéről sem, melynek alapalakja : *-γ (-äγ)*. A tavdaiban ma már nem él e képző, csak nyomai vannak (MUNK. Vog. Nyelvj. 261.). A többi nyelvjárásokban megvan, mégpedig a következő alakokban : É. : *-i'* és *-ä* ; KL. és AL. : *-i* és *-ä* ; K. : *-ai'* és *-i* ; P. *-ei*.

Ide tartozik az *-ińś* viszonyossági képző is, mely két vagy több személy együttes cselekvését v. együttlétét jelöli. Ha kettőnél többről van szó, rendesen a *-t* többesképző járul hozzája : *mań : jäni' mańińś nēi', χummi' . . . almejesi'* az idősebb menyestül, mint férfi és nő . . . letelepedtek IV. 173. — *āŋkw : pāsi' āŋkwińś . . . tārtiäγėm* a borjút s az anyját le fogom bocsátani I. 105. — *pu :*

khōrėm jŭ-puńśit három fitestvér IV. 351. AT. — *jäi'-pĭɣińśt* fitestvérek IV. 79. — *kit jäi-pǫwińś* két fitestvér II. 234. K. — *kiskė ākińś* . . . *ūla* a macska és nagybátyja élnek IV. 375. K.

Ilyenforma szerepe van a tavdaiban a *-net, -nit, -nąt* alakoknak is: *nī: nīnėt khǫm mińni ti ă vāčănt* nem láttál itt egy férfit és egy nőt menni: IV. 366. AT.

2. Idő- és módjelek.

A præsens és a præt. képzésről volt szó a *-ɣ* és az *-s* képzőknél, a tavdait illetőleg az *-nt* és *-l* képzőknél.

A *-nē* feltételes képzőről nincs semmi újabb megjegyezni való, azért itt csak a *-kė, -kē* képzőt fogom tárgyalni.

Egy *kė* «ha» szócska külön állva is gyakran fordul elő. Mint igeképző kétfele jelentéssel szerepel: *a)* a cselekvésnek egy másik cselekvéssel való egyidejűségét jelenti; *b)* föltételt fejez ki. Példák: *a) sunsi: akw' mat jaläl' suskätēn . . . mākätēn uläy vitėn χulĭlimė* egy helyt, a mint lefelé néznek, . . . földecskéjök tüzes vízzel van elborítva I. 45. — *l'ūńśi: lūńśkätä lāwı* sírva mondja I. 57. — *issĭli: taw issĭlėkät, taw lujɣėślālkät . . . pąnsitä . . . rąwitä* midőn leszáll és énekelget . . . farkát . . . lengeti IV. 119. FL. — *pūχti: pūχtėkēmt* midőn fogózkodom IV. 25. — *olkėn* midőn éltél III. 201. KL.

b) am suskwėm ālkėm, nāyχ vinuwanėm ha én medvécske volnék, felsegíteném őket III. 229. — *pati: kwāluykwė patikēn: tūl ul kwāläkėn* ha ott ki akarnál kelni, ott kedvesem, ne kelj ki III. 217. — *teɣ: oąnėm ju oąt tēkėn, om näɣėn tēnėy mōnė tątnīlėm* ha te engem meg nem ennél, én téged táplálékos helyre vinnélek IV. 371. K. — *joχti: juní-pāl joχtúskeu, jú-tīwú* ha utólér, megesz bennünket IV. 365. AT.

Ez a *-kė, -kē* gerund.-képző felveheti néha a locat. ragot: *alkēmt* ha megölöm II. 13. — *śoritąχtakēt* ha pörlekednek IV. 411. K. — Néha az *ērt* szócska áll utána: *jīkēn-ērt* ha jöttél I. 139.

Ilyen időhatározói igenévképzővé fejlődött a kondaiban a *śit, śitän* «időben» szó. Hogy önálló értékét a nyelvtudatban elvesztette, mutatja az, hogy alakja is egészen megváltozott és *-iś, -eśt, -išt* lett. Megjegyzendő, hogy csak igenévhez járulhat: *rąwėli: lētė rąwėlėnėšt* midőn farkát mozgatja IV. 400. K. — *kāśėli: jäni ōtėr kāśėlemišt* a mint az idősebb fejedelmet észrevették II. 232. K. — *pǫ̈mti khǫnt ätoχ pǫ̈mtmäišt* midőn a hadat gyűjteni kezdette II. 227. K. — A mint látjuk, ez a kondai nyelvjárási sajátság lényegére azonos a *χujnė ąrėmt* féle kifejezésekkel.

* * *

Nem vettem fel a képzők közé a *-läśi, -läš, -śi* képzőt, melyet a következő esetekben találunk: *nаŋkläśi* vörösfenyő erdő II. 381. — *ńiχläś* id. Sz. 76. KL. — *nāŋklaśi* IV. 302. FL. — *χāläśi* nyírfa erdő II. 381. — *ūlpäśi* czirbolya fenyves IV. 217. FL. — *uľpäś* id. IV. 128. KL. — Gombocz (Vogul nyelv idegen elemei 45.) a *-läśi* alakot az orosz лѣсъ megfelelőjének tartja, s a *-śi* szerinte ennek volna megrövidült alakja. De az is lehetséges, hogy ez a *-śi* nomen possessoris-féle képző, s ezek az alakok olyan képzések, mint a magyar *füzes, nádas* stb. (v. ö. *nakaśi taryiŋ saw suj* csemetefenyős sok berek III. 278.)

A tavdai *nāǰerląk* «fejedelemség» és a kondai *jorlilaχ* «szegénység» szóban a tatár *-lek, -lik* képző van. E képző aztán hozzájárult eredeti vogul szavakhoz is. *jumąs* jó : *jumąslaχ* jóság Sz. 45. T. — A *tärčik* gyökér szóban szintén eredeti vogul szóhoz járul az idegen képző (*tār* id.).

Az *ut* és a *khąr* szócskák teljesen elvesztették önálló értékőket s majdnem képzőknek vehetők: *tēn-ut* ennivaló III. 75. — *am-utėm* enyém; — *jäŋr' ut* idősebb II. 127. — *äm-khąrėm* enyim KL. — T. — *viś-khąrt* gyermekek II. 239. K. stb.

Szabó Dezső.

Ismertetések és bírálatok.

Szilasi Móricz: Adalékok a finn-ugor palatalis mássalhangzók történetéhez. Székfoglaló értekezés. 1904. Akadémia.

«Az úgyn. ‚ugor nyelvek' szorosabb egybetartozásáról s egyszersmind egyéb ‚altaji' nyelvektől együtt való távolabb állásáról mindenkit az egyszerű elfogulatlan szemlélet győzhet meg, s nem is tudjuk, hogy azt valaki tagadta volna, a ki csak e szemlélethez az illető minden oldalú nyelvismeretekben magának a kellő módot is megszerezte» (MUSz. Bev.). Huszonhárom esztendő mult el azóta, hogy Budenz az idézett mondatot leírta, s e hosszú idő alatt nem akadt — tudtommal — számbavehető finnugor nyelvész, a ki igazságában kételkedett volna. Hasonló értelemben nyilatkozott később Munkácsi is; szerinte nem sok tudományos értéke van azon eljárásnak, «a mely túlterjeszkedve a finnugor nyelvek körén is, csupán az ‚altáji' nyelvhasonlításból képes fényt szerezni valamely magyar nyelvi tény értelmezéséhez» (NyK. 25 : 170.). Szilasi idézett értekezésében szakít e már hagyományossá vált fölfogással; szerinte a magyar hangtan több vitás kérdésére biztos feleletet csak «akkor kaphatunk majd, ha kutatásainkat az egész uralaltáji nyelvcsalád körére kiterjesztjük, minthogy az a meggyőződésem, — mondja Sz. — hogy e nagy családba sorozott nyelvek, ha talán nem is mindannyian, de sokan közülök szoros rokonságban tartoznak össze egymással, például bizonyosan a finnugor és a török nyelvek» (4. l.). Értekezése — úgy látszik — ezen új módszer első kisérlete s már csak ezért sem hagyható figyelmen kívül; ez magyarázza, sőt követeli, hogy vele a szokottnál bővebben s részletesebben foglalkozzunk; hisz az eredmény bírálata egyszersmind a módszer bírálata is lesz.

Néhány általános megjegyzés után az egyes szófejtések bírálatára térek át.

A kétféle mélyhangú *k*- kérdésében Sz. szerint rendkívül érdekes és fontos a csuvas nyelv tanúsága, «a hol teljesen megegyező hangmegfeleléseket találunk a szókezdő *k*- és *χ*- hangokat illetőleg, mint a magyarban, vogulban és osztjákban. Így eredeti (=

finnugor, vagy török, vagy finnugor-török ?) *k̲* megfelelője a csuvasban is részint *k̲*, és a magyarban stb. is mélyhangú *k* ; . . . . Ellenben ugyancsak eredeti *k̲* = csuvasban és megegyezőleg a magyarban stb. *χ*, *h* . . .» (4. l.). Sz. emez állításának utóbbi része (**k̲*- > csuv. *χ*-) természetesen igaz, a nélkül persze, hogy belőle a magyarra bárminő következtetéseket vonhatnánk. De vajjon igaz-e az állítás első része, hogy eredeti **k̲*- a csuvasban lehet *k̲*- is? Az alább mutatóba közölt pár adat, azt hiszem, egészen más színben tünteti föl a dolgot.

csuv. *kala*- говорить, сказать (Z.) | *kálĕbĕr* beszélni fogunk stb. ~ mong. *kele*- parler ; *kele* langue (K.).

csuv. *kabàn* asztag ~ bar. *käbän* id. | kaz. tob. *kibän* id.

csuv. *kanaš* договоръ, условіе ~ *käyä*- um Rath fragen, sich berathen ; köztör. *käyäš*, *käyäs*, *kiyäš* tanács (R.).

csuv. *kándĕr* конопель ~ köztör. *kändär*, *kendär*, *kändir* id.

csuv. *kaldà* gyík ~ kaz. *kältä*.

csuv. an. *kọgọr* | virj. *kọkkọr* mell ~ köztör. *kökrök*, *kökräk*, *kükräk* id.

csuv. *kol*- nevetni ~ köztör. *kül*- id.

csuv. *kon* день, жизнь ~ köztör. *kün* id.

csuv. *kubuk* пѣна ~ köztör. *kübük*, *köbük*, *köpük* Schaum stb. (R.)

De nem folytatom tovább a példák fölsorolását ; hiszen az eredmény, a melyre jutnánk, úgyis rég ismert : a *ka*-, *ko*-, *ku*-val kezdődő csuvas szavak magashangú köztör. (ill. mongol) szavaknak felelnek meg. Kétségtelen tehát, hogy ezekben az esetekben a csuvas szókezdő *k̲*- (vagy *k*- ?) nem eredeti *k̲*-ból, hanem *k*- vagy *k̲*-hangból fejlődött.

Kizárandók másodszor a jövevényszavak (legnagyobb részük a kazáni tatárból került a csuvasba), pl.

csuv. *kážĕk* kanál < kaz. *kašik* id.

csuv. *kalak* lapoczkacsont < kaz. *kalak*.

csuv. *kĭčkĭr*- schreien < kaz. *kičkir*- id.

csuv. *kápkĕn*, *kapkán* желѣзная западня < kaz. *kapkin*, *kapkan* id. stb., stb.

Ha e két csoport szavait kiküszöböljük, alig néhány mélyhangú *k̲*-val kezdődő szó marad, nagyobbrészt olyan, a melynek eredete ismeretlen, a melyre tehát építeni nem lehet.

A csuvas nyelv hovatartozásáról nem nyilatkozik ugyan Sz. bővebben, de néhány kifejezéséből s az egész értekezés berendezéséből úgy látszik, mintha a csuvast összekötő kapocsnak tekintené a finnugorság s a törökség között ; mindenesetre érdekes feltevés volna, de alig hiszem, hogy be lehessen bizonyítani.

Különösnek találom, hogy Szilasi azokat a finnugor nyelveket, a melyekben a nem dentalis eredetű *h*, *χ* ismeretlen, mint

«czéljára fölöslegest», rendszerint elhagyta. Igaz ugyan, hogy a szókezdő *k*-hangok történetére vonatkozólag azokból a nyelvekből nem sokat tudunk meg, de azért talán csak mégsem mellékes, hogy valamely vogul v. osztják szónak, a melyet egy magyar szóval kapcsolunk össze, melyek a megfelelői a többi finnugor nyelvekben? Hiszen az etymon helyessége vagy helytelensége nemcsak a szókezdő hangtól függ!

Az egyes szófejtések birálatára térve át, figyelmen kívül kell hagynom a következő hangutánzó szavakat:

horkol, karatyol, kurutyol, karicsál, karicsol, karitál, karál, kárál, károg, korczog, kornyál, kornyicsál, kornyicsol, kornyikál, kornyikol, korog, korrog, kurrog, kortyog, kurczant, kurdol, kurgat, kurgyál, kurittyol, kurjant, kurjombál, kurrog, kurrant; galatyol, galagyol, galgyol; gágog.

Az utolsó szóról Sz. megjegyzi, hogy «igaz, hogy ez a szó *(gágog)* hangutánzó, de azért mégis érdemes a följegyzésre, mivel magy. és votj. szókezdő *g*-vel szemben a cser. s mordM.-ban *k* mutatkozik. Pedig csak ez a fontos most minekünk!» Megvallom, nem értem ezt a következtetést. Hiszen ha kétségtelen, hogy a magyar *gágog* s a vele egybevetett votják stb. szavak hangutánzók, akkor eo ipso nem lehet közöttük történeti kapcsolatot keresni, tehát teljesen közömbös, hogy egy véletlenül hasonló votják stb. hangutánzó szó *g*-vel vagy *k*-val kezdődik-e!

De lássuk a szófejtéseket egyenként!

«I. Ősi **k̲* vagy **k̲h* > magyar *h*, vogul, osztják *χ*, *kh* (szurguti *k̲*), (csuvas *χ*).»

1. *Hab.* Van az oszm.-ban is *hum* bewegte Welle oder Brandung des Meeres (R.), de ez az egyeztetést nem teszi valószínűbbé; előbb be kellene bizonyítani, hogy finnugor *-mb-* török *m*-nek felel meg.

2. *Hág.* Kimaradt vogKL. *khāŋghi* id. (VNyj. 130.*) | T. *(nuŋ)-khäŋghant* (föl)mászik (VNyj. 273.) (de: T. *khōŋgh-* hágni VNyj. 291.). Osztj. *χaŋaḷem* sajtóhiba *χåŋχḷem* helyett.

Nem fölösleges pontoskodásból idézem az elmaradt adatokat; nehány alább említett eset eléggé mutatja, milyen végzetessé válhatik a nyelvjárási alakok el-elhagyogatása. Jakut *χām-* is idetartozik? Tehát finnugor *-ng* is ~ török *-m*?

3. *Hagy.* Kimaradt: vogAL. *khūl-* elhagyni (VNyj. 172.). Sz. szerint idetartozik jak. *χāl-*, tör. *kal-* «maradni» (?). A jelentés sem nagyon egyezik, az alak meg még kevésbbé! A többi finnugor nyelv adatait figyelembe véve (finn *kadota*; lapp *guöddet*; mord. *kadan*; cser. *kodem* stb.) arra az eredményre kell jutnunk, hogy a

*) VNyj. = MUNKÁCSI B. A vogul nyelvjárások szóragozásukban ismertetve.

vog. *-ľ*, m. *-gy* finnugor előzménye dentalis volt, SETÄLÄ szerint dentalis spirans; az alapalak tehát **k$_s$ð-*. Hogy felel meg már most ennek a tör. *kal-*? Sehogy sem. Ha a törökséget is bele akarjuk vonni vizsgálódásaink körébe, választásunk csak a következő szóra eshetik:

ujg. *kot-* hinlegen, hinstellen, bei Seite legen; verlassen, zurücklassen | oszm. čag. alt. stb. *koi̯-* id. | kaz. *kui̯-* id. | ? ? jak. *χuot-* Jemand überholen; entgehen.

Tudnivaló, hogy az ilyen esetekben a török alapalakot zöngés dentalissal kell felvennünk, vagyis: **k$_s$d-*. V. ö. erre nézve: kaz. *buja-* festeni; *bujau* festék | jak. *butui* roth färben || ~ mong. *budu-χu* teindre; *buduk* teinture, couleur; | burj. *bude-nam* färben; *budek* Farbe | kalm. *budu-χu* färben; *buduχ* Farbe || tung. Man. Ur. *bụdụm* schmieren (valószínűleg burjét jövevényszó) | gold. *bótko* Farbe.

kaz. *kaji-* steppen, sticken || ~ mong. *χada-χu* coudre en surjet stb. stb.

4. *Háj.* Pótlandó: vogK. *khūt-* | T. *khọt-* id. Hogy kerül ide jak. *χojū* sürű (erdő, folyadék), oszm. *koju* stb. (Hozzá még RADLOFF dick, dickflüssig értelmezése vastag, vastaglábú-nak van fordítva!)

5. *Hajlik.* Miért maradt el vogÉ. *χūtaχli* mellől *χūtėχli* | AL. *khutėltaχti* hajlong | P. *khūti* hajlik | T. *(il)-khọtant* (le-)hajlik? (NyK. 25 : 270. l. MUNKÁCSI a vogÉ. *χūt-* szót így fordítja «hajtani, meghajtani [biegen]»). A vogT.-i *khọjlạlė* «hajladozik» hibásan peliminek van mondva. Hogy illik ide a FL. *χą̄lmäli* «billen»?

Még furcsább, hogy a vogB. *χūtaχli*, a mely itt még a m. *hajl-ik* rokona, egy lappal hátrább újra előkerül a m. *hát* rokonai között!

6. *Hál.* A vogT. *khōl-* mellől elmaradt vogÉ. *χūl-* | K. *khūl-* id.; ellenben nem tartozhatik ide, mint azt már SETÄLÄ is megjegyezte (NyK. 26 : 391.) vogÉ. *χuji* «fekszik, hever» stb.

7. *Halad.* Nem tartozhatik ide vog. *χaľi* gyors stb., még kevésbbé mong. *χali-* repül, lebeg (!). (Mért nem inkább mong. *χala-* «s'approcher»?)

8. *Hamu.* Hiányzik: vogÉ. *χuľėm* | T. *khōľėm* id.

9. *Hanyatt.* Kimaradt: KL. *khanä* | P. *khonäi* id. | AL. *khona* id.—T. *khanạu* id. Mit jelent az osztj. *χon* «gyomor, has» szóra való hivatkozás? Hogy lehet az, hogy az osztj. *χon* felel meg a vog. *χạni* stb. alapszavának s egyszersmind a vog. *khanl* szónak is?

10. *Hasít.* Figyelembe veendők még a következő tavdai alakok is: *ti pārt khaškhus* ez a deszka meghasadt (VNyj. 271.); *jiw pāl khäšlės* a fa megrepedt (VNyj. 280.). Furcsa, hogy a SZILASI idézte vogT. *khạsėmtė* «megránt» a m. *húz* szó rokonai között ismét előkerül s *ạ*-ja sajtóhibává lesz.

11. *Holló.* Elmaradt: KL. *khulėχ* | AL. *khullėχ* | P. *kulėχ* | T. *khulą̊χ* id. Hogy kerül ebbe a csoportba vogK. *khwōrėχ* csóka? S miért maradt el mellőle vogKL. *khwōrėχ* | P. *kworėχ* | AL. *sąplakhworėχ* «krähe»? Miért kerül ugyanaz a *khworėχ* még egyszer elő a m. *harkály* szó rokonai között?

12. *Hónalj.* Hogy kerül ide a vogP. *lol-khōnėr* «a láb alsó térdhajlata»? Hisz vannak pontos megfelelői a vogulságban is: vogÉ. *(la'il)-χaγrä* | K. *khonėr* | T. *khäyrą* id. Ide tartozik még finn *kyynärä* sing, röf; *kyynärpää* könyök; lappF. *gainer* id. s talán még *kuynaj, kunχyi* «könyök», s a m. *könyök* is, mint MUNKÁCSI gondolja.

13. *Hosszú.* Kimaradt: vogT. *khušǫ, khǫšǫ* id.

14. *Húny.* Pótlandó: vogK. *khwąńkhi* | P. *khąńi* id. SZILASI szerint bizonyosan ide sorolható még vogÉ. *χańśi* «ismer, fölismer» | T. *khańč-* stb. Lehetetlen alakilag (v. ö. a magánhangzó színe az összes nyelvjárásokon végig eltérő), de még inkább jelentésileg; Sz. szerint a jelentésfejlődés a következő: megismer < megláť, de hiszen a vogul *khuń-* nem azt jelenti, hogy «meglát», hanem ellenkezőleg «die Augen schliessen». Ugyanezt jelenti a mordv. *końtse-* is, a mely persze csakugyan a *końe-* «húny» ige származéka. Különben is a vog. *χańśi* igazi rokonaira már SETÄLÄ utalt FUF. II. 224: osztj. *χošlem* «verstehen, können», I. *χoćem* id. | zürj. *kužni* verstehen stb. Nem tartozhatik ide a cser. *końč-* «mutatkozik» sem, mindenekelőtt jelentése miatt, s másodszor azért sem, mert valószínűleg a *koj-* «mutatkozik» származéka, mint arra már BUDENZ reámutatott (az 1775. cser. grammatikában *kojonz-em* высовываться).

15. *Horzsol.* Mong. *χaro-* weggraben, wegkratzen, schaben, ebnen megfelelője nem köztör. *kĭr-*, hanem *kazĭ-* graben, ausgraben, kratzen, abschaben.

16. *Holmi.* «vogB. *χōl* ‚áldás, jólét'. Úgy kell érteni, hogy *hol+mi* összetétel s második tagja a félreértett etymologia folytán került hozzá.» Megvallom, ezt a magyarázatot nem tudom máskép érteni, minthogy a *hol* szó valamikor önálló szó volt «vagyon» értelemmel, de összetévesztették az «ubi» jelentésű *hol* szóval (de miért?), s e miatt került hozzá a *mi* szócska. Azt hiszem, kétségtelen, hogy a *holmi* a tapadásnak éppen olyan egyszerű esete, mint pl. az *egymás*, vagy a *testvér*. Eredeti jelentése nem is «portéka», hanem «egy s más». Így magyarázza, egészen helyesen, a Nagy Szótár is. Innen van, hogy a határozatlanság mellett néha «kicsinylést» fejez ki, pl. Hol mi czelczapo szo miatt (Born.), Hol mi ehező latrokat rea támazt (ibid.) (v. ö. LEHR, Toldi 187, SIMONYI, Magyar Nyelv II. 186—7.).

17. *Harkály.* Egy közös *kar-, kĭr-* tőből SZILASI kettőztetéssel, *-ča* kicsinyítő képzővel, *n-* és *j* képzővel, *-gi* és *-ga* képzővel, *-l*

képzővel s e képzők különféle kombinációival a madárvilág számos képviselőjét levezeti, névszerint (csak a jelentést írom ide): harkály, daru, gém, ölyv, sólyom, haris, fürj, varjú, keselyű, sas, csóka, fajd, fáczán Ha ezt VOLTAIRE olvasta volna, bizonyára megtoldta volna híres mondását egy záradékkal: et les sens rien du tout, du tout! Hiszen jól tudom én is, hogy különösen nomád népeknél gyakran megtörténhetik, hogy új állatra régi, ismert állat nevét ruházzák rá, pl. osztj. *vĭli* rénszarvas ~ zürj. *völ* ló | votj. *val* ló | cser. *wüľö* kancza stb., de az állandóság mégis sokkal nagyobb, mintsem első pillanatra gondolnók, s gyakran szinte meglepő, hogy óriási területen élő egyeredetű szavak nemcsak ugyanazt az állatnemet, hanem ugyanazt a fajt, sőt alfajt jelentik.

«II. Ősi (mediopalat.) *k* > finnugor és csuvas mélyhangú *k*».

18. *Kacs, kacsó.* A m. *kacs* szót MUNKÁCSI (Ethn. 4 : 272.) vog. *kwons, kwänš,* f. *kynsi* s rokonaival vetette össze. Hasonlítását nem fogadhatjuk el a következő okokból: 1. a finn *kynsi* s társai tanúsága szerint magashangú finnugor alapalakot kell fölvennünk. 2. eredeti *n*+*č* megfelelője a magyarban az összes biztos esetekben *gy* (? *ngy*) v. ö. *húgy, hugy, agyar* stb. A törvényes magyar alak tehát nem *kacs*, hanem *kₑgy* lenne. Sz. idevonja még a következő csuvas szavakat: csuv. *kĕčĕk* farügy, 2. *kĕčĕk* kéz (AŠM. 267.). Kétségtelen, hogy a «farügy» jelentésű csuv. *kĕčĕk* (an. *kĕčkĕ* | virj. *kĕžĕga*) nem tartozhatik ide, mert magashangú s megfelelői kirg. *küšük* die Blattknospe, die Baumknospe; tob. *kučük* die Blattknospe. A másik «*kĕčĕk*» szónak pedig «kéz» jelentése kétes; AŠMARINnál a következő kifejezést olvassuk: *kĕžĕk turt-* «манить пальцемъ» s ugyancsak MUNKÁCSInál is: *kĕžĕk turd-* «ujjal inteni». AŠMARIN szerint a *turt-* szó jelentése «тянуть» (? = köztör. *tart-* húzni, vonni) a *kĕžĕk* szót pedig összeveti mordE. *ked'* (!), m. *kéz* (!) s *kacsó* szavakkal.

18. *Karatyol.* SZILASI szerint csuv. *kĕrľe-* zajong, lármáz (Z.) csuv. kurm. *körľo-* (?) «lármáz» megfelelői: kir. tel. leb. *karkĭlda-* krächzen, sag. *kĭrkĭla-* gackern, kún *korla-* schnarchen stb. stb. Hibás összeállítás! Csuv. anatri *kŭŕľä-* | virj. *tŭŕľä-* «zümmögni» nyilván magashangúak s megfelelőik: tob. *kürlä-* rieseln, murmeln, *kürläš-* lärmen, *kürläük* der Bach; *kürläüčän* der zu brummen liebt; ein mürrischer Mensch | koib. *kürlä-* fauchen || ~ mong. *kegür* bruit, rumeur (K.).

19. *Kólál, kullog.* Megfelelői SZILASI szerint vogB. *kwāli* stb. Helytelenül! Vog. *kwāli* stb. kétségkívül magashangú. Hisz a tavdai vogulban *kāli* van, már pedig közismert dolog, hogy a tavdai nyelvjárás igen gyakran megőrizte az eredeti magashangúságot, pl.

vogÉ. *āmp* | D. *ą̄mp, oą̄mp* | T. *ămp* || ~ m. *eb.*

vogÉ. *lām* | D. *lą̄m, loą̄m* | T. *lăm* || ~ m. *lé (lev-).*

vogÉ. *lāś-* | D. *loąś-*, *lą̄ś-* | T. *lăš-* || ~ m. *les-* stb.

Helytelenül hivatkozik Szilasi a vogÉ. *kwāli* ~ T. *kălu* stb. szóra, hisz osztják megfelelőjük *kel!* A vog. *kwons*, *kwänś* szóra v. ö. 17. Egyszóval legcsekélyebb okunk sincs rá, hogy Budenz és Munkácsi egyeztetését (vog. *kwāli* stb. ~ m. *kel-*, osztj. *kil*) elvessük. S ha éppen akarjuk, akár a törökségből is ide vonhatjuk a köztör. *käl-* igét («kommen, ankommen»).

Még furcsábbak a magyar *kólál* finn rokonai.

1. *kulke-* járni, haladni; *kulku* járás, menet.

2. *kulu-* elkopni, elhasználódni, elfogyni, elmúlni (időről), *kulu* kopás, fogyás, költség; elhasznált, elkoptatott holmi.

3. *kulo* avarfű, 2. futótűz az erdőn (Kivinél: *kulon polttama honka*). Szilasi, úgy látszik, két szónak veszi, a mi azonban nem valószínű, v. ö.: *kulo-valkea* avar égés, futótűz, erdőégés, *kulottaa* avart v. erdőt égetni; *kulottua* mit vorjährigem Grase bedeckt werden; verbrannt werden (Erw.). Szilasi mind a három csoportot egyeredetűnek veszi s a m. *kólál*-lal egyezteti. Sokkal valószínűbb a MUSz. egyeztetése: *kulkea* ~ m. *halad; kulu-* ~ m. *kall-*.

Nem szerencsésebbek a török adatok sem. Hisz *kula-* Radloff szótára szerint, a honnan Szilasi is idéz, csak a teleutiban jelent «über etwas herüberspringen»-t, míg a kirg.-ben és csag.-ban jelentései: «herabrollen, herabrutschen, herabstürzen, herabfallen, einstürzen». Hogy illik ez össze a m. *kólál*-lal! Jak. *кылыы-* «auf einem fusse springen» szintén idetartozik?! Természetes, hogy a lebediai és kumandu *kūla-* einer hinter dem andern in einer Reihe hergehen» hosszú magánhangzója miatt nem fér össze a többi idézett török alakkal.

20. *Kószál.* Hogy kerül a mélyhangú finnugor szavak csoportjába csuv. *kaś-*, s hogy lehet vele a sag. *kazor-* alakot összevetni!! Hisz sag. *kazĭr-* = köztör. *kačĭr-* (fliehen lassen, forttreiben) (ugyanaz a *kačĭr*, a melynek *kač-* alapszava előkerül *koslat* rokonai között) s csuv. *kaś-* = köztör. *käč-* «über einen Fluss setzen». Bizonyítékért, ha ugyan ilyen közismert dolog még bizonyításra szorul, nem kell messze menni: a következő szó Zol. szótárában *kaś* вечеръ, ночь ~ köztör. *käč*, *kič* id.

Részletes kifogásaim végére értem, s a belőlük vonható eredményeket a következőkben foglalhatom össze:

1. Kétségtelen, mint eddig is az volt, hogy finnugor **k-* ~ vog.-osztj. *χ-* ~ m. *h-*. Fölvehető még ebbe a csoportba: *hurtszol* (MUSz. 149.) és *hagyma* (~ vog. *khąśmə*).

2. Valószínű, hogy finnugor *k-* ~ m. *k-*, bár e megfelelésre nincs teljesen kétségtelen magyar köznyelvi példánk (a milyenek pl. az előbbi csoportban *hal-*, *hall-*, *hal*, *hál* stb.). Még mindig nincsen tisztázva e mediopalatalis **k*-nak vogul megfelelője: v. ö.

karcsú, kacsint, de *kor* (~ vog. *khōr*) *kap-* (~ vog. *khąpĕji,* finn *kaappaa* stb.).

3. A magyar hangtan problémáit egyelőre a finnugor nyelvek körén belül maradva kell megoldanunk, vagy legalább megoldani törekednünk. A török nyelvek idő előtt való bevonása csak bonyolítja a kérdést, a nélkül, hogy megoldását elősegítené.

A II. fejezetre csak kevés megjegyezni valóm van. A 35. lapon: «A *göcs* szavunknak .... a megfelelője lehetne zürj. *götš* «knorpel» stb. Akkor aztán *görcs* vegyülékszó volna a *gör* és *göcs* szavakból. A bökkenő csak az, hogy a *göcs* etymologiája a jelentése miatt nem egészen megbízható. Úgy hogy azt is föltehetjük, hogy *görcs* < *gör* származéka, valamint a rokon nyelvekben is mutatkoznak képzett szók; de akkor nem értjük a *göcs* szóban az *r* elvesztét». — De már a 36. lap szerint: «... ez a fejtegetés azt is megbizonyítja, hogy *görcs* szavunk ‚nodus' jelentésében nem lehet úszl. *grča* ‚knoten im holze', cs. *hrče* ‚auswuchs', tót *hrča* ‚csomó' szók átvétele, s minthogy nincs is a szlávságban más rokonságuk, inkább az ellenkezőt gondolhatjuk, hogy t. i. a magyarból kerültek a f. i. szláv nyelvekbe». — Egyáltalán nem valószínű; v. ö. szlov. *grča* nodus arboris, tumor; knorren. MEGISER-nél: *gerzha* (olv. *gerča*) geschwulst | horv. (ča-nyelvjárás) *gŕčav (— gŕčava, gŕčavo)* nodosus (NEMANIĆ Stud. II. 193.) | cs. *hrče* et *hrč* (gen. *-i*) Knorren am Holze, Knollen, Auswuchs, Drüsenknollen, ein Büschel). Alapalak tehát valószínűleg **grьk-ja,* esetleg **gьrk-ja.*

A 40. és 41. lapon a finn *kumo, kumara* még egyszer előkerül *girbe, gurba* stb. rokonai között, pedig a 10. lap szerint még a *homlít*-tal van egyeztetve.

GOMBOCZ ZOLTÁN.

A. DIRR: *Theoretisch-praktische Grammatik der modernen georgischen (grusinischen) Sprache.* Hartleben. [1904.]*)

A ki valaha foglalkozott a grúz nyelvvel, tudja, hogy kezdetben milyen rendkívüli nehézségekkel kellett megküzdenie: bele kellett magát élnie egy egészen sajátságos szerkezetű nyelvbe olyan segítő eszközökkel, a melyek lépten-nyomon cserben hagyták. Mégis nagy tévedés volna, ha valaki azt hinné, hogy a grúz nyelv azok közé a kaukázusi nyelvek közé tartozik, a melyek még egyáltalában nincsenek föltárva,

*) A legutóbbi években élénk érdeklődés támadt nálunk a kaukázusi nyelvek és a magyar nyelv kaukázusi elemei iránt; azért érdemesnek tartjuk szaktársaink figyelmét fölhívni DIRR-nek két újabban megjelent munkájára.

vagy akár csak hézagosan ismeretesek. A grúz nyelv teljesen hozzáférhető volt eddig is, hisz mihelyt az ember az első, igaz, nagy nehézségeket legyőzte, úgy hogy szótár segítségével grúz szöveget el tudott olvasni, tárva-nyitva állt előtte egy több mint 1000 éves, elég gazdag irodalom, bő fölvilágosítást talált grúz nyelven írt nyelvtanokban, kitünő grúz-orosz és jó orosz-grúz szótár állt rendelkezésére, a nyelv tehát korántsem tartozott azok közé a kaukázusi nyelvek közé, a melyekről gyakran nem áll rendelkezésünkre más, mint egy-egy kis, éppen nem mindig megbizható szövegecske, a nyelv szerkezetét csak részben megvilágító, nem is mindig helyesen följegyzett pár nyelvtani észrevétel, — nem, a grúz nyelv igazi tudós előtt teljesen hozzáférhető volt eddig is: De azért el nem vitatható Dirrtől az az érdem, hogy ezt a sok tekintetben érdekes nyelvet most már könnyen hozzáférhetővé tette azáltal, hogy a modern irodalmi nyelvet előbb elméletileg, azután gyakorlatilag kifogástalan, eleinte egészen könnyű, egyre nehezebbé váló nyelvi anyagon bemutatta. Dirr könyvében most a kezdő egyszerre megtalálja mind azt, a mit eddig rémséges fáradsággal össze kellett magának innen is, onnan is keresgélnie, és könnyen és biztosan haladhat a nyelv megismerésében, míg el nem jut a könyv végén álló olvasmányokhoz, ezeket is, az addig szerzett ismeretekkel és a hozzácsatolt jegyzetek segítségével simán elolvashatja, úgy hogy bátran hozzáfoghat ezután könnyű grúz olvasmányhoz, pl. De Amicis Cuore című műve grúz fordításának olvasásához,*) sehol az egész, eddig olyan rögös, úton nagyobb akadályba nem fog ütközni. Ezért Dirrnek föltétlenül hálával és elismeréssel tartozunk. Hogy ez az első kisérlet, a föladat rendkívül nehéz voltánál fogva, nem sikerült teljesen, az nem változtat ezen semmit sem, Dirr nyelvtana így is előkelő helyet foglal el a Hartleben-féle *Bibliothek der Sprachenkunde*ben és jóval fölülmulja az ebben a vállalatban megjelent, előttem ismert nyelvtanok legnagyobb részét.

A mikor a könyv egy pár hibájáról akarok említést tenni, nem hagyhatom szó nélkül Schuchardtnak, a kaukázusi nyelvek e kiváló ismerőjének egy megjegyzését, a melylyel nem érthetek egyet. Dirr nyelvtanában a gyakorlati rész előtt egy rövid elméleti részt találunk, a mely mindössze 26 lapra terjed és az egész műnek nem egészen 6-od részét teszi ki. Ebben Schuchardt fölösleges ismétlést lát. Én egészen máskép fogom föl a dolgot. Tény, hogy a grúz nyelv igen bonyodalmas szerkezetű, különösen az igealakok mindenféle apró ele-

*) A grúz fordítás főczíme *Mots'ap'is dyiuri*, azaz: «A tanuló naplója».

meket tüntetnek föl, a melyek hol elől, hol hátul járulnak a tőhöz, úgy hogy ezek ismerete nélkül amazok elemekre való bontása, szótárban való fölkeresése, megtanulása lehetetlen. Ehhez hozzájárul a teljesen idegenszerű írás, a melybe a kezdő természetesen csak lassanként tanul bele és a mely a gyors áttekintést és utánanézést eleinte nagyon megnehezíti. Ezért nagyon szerencsés gondolatnak tartom, hogy a szerző a gyakorlati rész elé rövid elméleti részt iktatott, hogy a szó- és alakképzésről, különösen pedig az annyira bonyolult igeragozásról előzetes áttekintést adott, a melyben a kezdő is gyorsan megtalálja a legszükségesebb tudnivalókat, sőt az is, a ki nem is kíván gyakorlatilag foglalkozni a grúz nyelvvel, mert ebben az áttekintésben a példák, nagyon okosan, nem az eredeti írásban, hanem *latin átírásban* vannak közölve és egytől-egyig le is vannak *fordítva*. Én meg vagyok arról győződve, hogy akad majd olyan is, a ki, mert nem ér rá behatóbban foglalkozni e nyelvvel, csakis ezt az elméleti részt fogja elolvasni, és nem lehet tagadni, hogy még ez is egész rakás nyelvtény megismeréséhez fog ezáltal jutni.

Hogy Dirr nem annyira nyelvész, mint nyelvismerő, ki úgy látszik, bámulatos könnyűséggel sajátítja el a nyelveket, azzal a szakértő nyomban tisztába jön, ha elolvassa a bevezetést, meglátszik ez az elméleti részben itt-ott található merész magyarázatokon is; sajnálhatjuk azt is, hogy nem ismerte Schuchardtnak egy alapvető értekezését (*Über den passiven Charakter des Transitivs in den Kaukasischen Sprachen*), a mely egészen új világot vetett a kaukázusi nyelvek igeragozására, de mind ez egyáltalában nem, vagy csak igen kis mértékben érinti a nyelvtan hasznavehetőségét. A tudományos készültség hiánya meglátszik a grúz hangokról szóló részben is, így pl. ha azt mondja, hogy a *ds*-nek átírt hang *ts*-től és épúgy *dš tš*-től a *sziszegő* kiejtésében különbözik, mégis az átírásban nem ebben, hanem az előtte való, tehát az ő fölfogása szerint is azonos hangban akarja ezt a különbséget jelölni, a mi egyenesen mulatságos. Ha az ember tehát a grúz hangok kiejtéséről némiképp tájékozódni akar, okvetetlenül más forrásokhoz kell fordulnia, teljesen természetesen csak akkor jöhet velök tisztába, ha sikerül eleven grúz embert fognia és annak kiejtését hosszabb ideig megfigyelheti. Részletekbe nem bocsátkozom, mert a kezdőnek azzal szolgálatot nem teszek, a szakértőt pedig Schuchardt beható, érdekes ismertetésére utalhatom (*Wiener Zeitschrift f. d. Kunde des Morgenlandes* 18 : 241—260), a mely tele van fínom megjegyzésekkel, l. p. o. a mit az idézetek végén álló *-o*-ról mond a 251. l.

Csak az olvasmányokról volna hozzátenni valóm. Részben nagyon

könnyűek és alkalmasak, így pl. az ANDERSEN-féle mese («a disznópásztor»), de van azután olyan nehéz olvasmány is, a mely nem kezdőnek való, mert ok nélkül megijeszti, ilyen a *monadire* «a vadász» című a 153—155. l. Ha a szerző már CSACSAVADZE herczeg, a legkiválóbb grúz író műveiből akart részletet közölni, magának kellett volna arra alkalmas, könnyű helyet kiszemelnie, nem pedig a *Bunebis kari* («a természet ajtaja») című olvasókönyvből (565—567. l.) egy roppant nehéz olvasmányt kiírnia. Épp olyan helytelen volt olyan szöveget íráspróbának lithografáltatni, a melynek megértése még annak is nehézséget okoz, a ki végig ment már az egész nyelvtanon, csak azért, mert ez a szöveg egy másik ismert olvasókönyvben (l. *Deda ena* = «anyanyelv» 235. l.) megvan írott betűkkel.

Baj az is, ámbár nem túlságos nagy, hogy elavult betűkkel van szedve az egész könyv; azért nem nagy baj, mert a ki DIRR nyelvtanából megtanulta annyira-mennyire a nyelvet, igazán játszva el fog igazodni a modern betűkkel nyomtatott könyvekben. Tény azonban, hogy a betűk rossz megválasztása szedés közben roppant sok bajt okozott a szerzőnek és jó magamnak is, a ki vele együtt olvasgattam a correcturát, és bajt okozhat a kezdőnek is, a ki sokáig nem fog tudni egyes betűket biztosan egymástól megkülönböztetni, különösen a *v*-t a *k*-tól.*) Ez és nem annyira a nagy sietség, a melyet SCHUCHARDT érte okol (i. h. 259. l.), szülte a legtöbb sajtóhibát. Én a legutolsó pillanatig nem tudtam a durvább papirosra nyomtatott correcturás íveken a *v*-t a *k*-tól biztosan megkülönböztetni: tudtam természetesen, hogy milyen betűt kell olvasnom, de hogy valóban az van-e előttem, vagy ikertestvére, azt gyakran csak a kész, tisztára nyomott íveken tudtam eldönteni. Ehhez hozzájárult, hogy Bécsben senki sem értett a nyelvhez, sem a szedők, a mechitaristák, sem a kiadó, sem semmi néven nevezendő tanácsadója, a szerzőtől pedig csak hetek múlva jöhetett válasz; mert eleinte a Kaspi-tó közelében, Temir-Chan-Surában volt reáliskolai tanár, később bebarangolta a Kaukázust hol lóháton, hol gyalog, hogy új meg új kaukázusi népet lásson, új nyelvet tanuljon. Egyes kérdések nyugodt megvitatása teljesen ki volt zárva, akárhányszor én nekem kellett az «imprimatur»-t ráírnom az agyoncorrigált ívre.

SCHUCHARDT az így keletkezett, tőlünk észrevett, elég szép számú sajtóhibákhoz még újakat is csatolt abban a vérmes reményben, hogy valamikor új kiadást ér a könyv. Ezek lajstromában egyebek közt azt

*) Ezért hálás lesz a hat első gyakorlat átírásáért, a melyet a függelékben talál.

olvassuk, hogy 109. l. 25, 4-szer áll *-iqav* a helyett, hogy *viqav;* tehát egy sorban *négyszer* ugyanaz a sajtóhiba! Ezt talán még sem lehetne a fönt említett nehézségekkel sem igazolni. Tény azonban az, hogy ez nem sajtóhiba, hanem mellékalak, és hogy a szerző tudatosan hagyta el a *viqav -v*-jét, mert az első személy e jele már amúgy is ki van a szóban más helyen fejezve: mo-*v*-sul-iqav; ez kitünik egészen világosan az összefüggésből, vö. u. o. a 21. és 22. sort. Szakasztott ilyen mellékalak pl. *v*-qop'il-*v*-iqav mellett *v*-qop'il-iqav, a melyet kétszer jegyeztem ki magamnak a híres *Bölcseség és hazugság könyvé*ből.

Dirr könyve nem tudós nyelvész műve, tisztán gyakorlati nyelvtannak véve is vannak fogyatkozásai, de előrelátható, hogy hosszú időn keresztül ez lesz az egyetlen könyv, a mely gyorsan és sikeresen be fogja avatni a kezdőt a grúz nyelv annyira bonyolódott szerkezetébe.

Ásbóth Oszkár.

A. M. Dirr: *Grammatika udinskago jazyka.* Tiflis 1903. XI+101 l. (Különlenyomat a *Sbornik materialov dlja opisanija mestnostej i plemen Kavkaza* 33. kötetéből.)

Mikor Dirr megírta grúz nyelvtanát, csak könnyebbé akarta tenni a kezdőnek egy különben jól ismert nyelvbe való behatolást; egészen más föladat előtt állt, mikor az úd nyelvet tette tanulmányai tárgyává: itt az eddig megjelent gyér közlések helyreigazítására és újabb, megbízhatóbb források gyüjtésére kellett törekednie. Igaz, hogy az údok nyelvével nem kisebb tudós foglalkozott, mint Schiefner (*Versuch über die Sprache der Uden.* St. Petersburg, 1863. Mémoires de l'académie VIIe série tome VI, No 8), de maga Schiefner sohasem járt az údok között, csak mások gyüjtéseit dolgozta föl; nem csoda, ha gyakran nem pontosan jelöli a hangokat, hasonló hangokat összetéveszt egymással, mások híjján nagyobbára oroszból fordított szövegeket közöl, a melyekben sem az észjárás, sem a nyelvezet nem úd.

Az úd nyelvet már Schiefner idejében is csak két községben beszélték, és Schiefner igen valószínűnek tartotta, hogy nemsokára teljesen ki fog halni: «Im Allgemeinen gewinnt das Tatarische, namentlich der Aderbidschanische Dialekt, von Jahr zu Jahr mehr Boden und es lässt sich ziemlich sicher erwarten, dass das Udische in kurzer Zeit ganz verschwunden sein wird.» (4. l.). Dirr egyelőre csak az egyik község nyelvét írja le, Vartasen nyelvét — Schiefner is, úgy látszik, csak ezt ismerte — a tőle 40 versztnyire fekvő Nidzs község nyelvéről még nem sikerült elég anyagot gyüjtenie, leírását későbbre halasztja. «E két község lakossága, mondja D., eléggé kevert; Vartasenben p. o. találni örményt, tatárt, perzsát, zsidót és néhány lezget...

Vartasen úd lakosai csaknem valamennyien beszélnek anyanyelvükön kívül folyékonyan tatárul, perzsául vagy örményül.» (I. l.). Ennek következtében nyelvük csak úgy tarkálik tatár, perzsa, örmény szótól és fordulattól, úgyhogy nagyon nehéz megállapítani, hogy az idegen elemből mi számítandó az úd szókincshez, mi nem. Szerencsére Dirr mindezeket a nyelveket beszéli, úgyhogy könnyebben állapíthatja meg, mint sok más, mit szabad mindebből a készülő úd szótárba fölvennie; helyeselhetjük azt az elvét is, hogy a mely idegen szó a tőle gyüjtött nyelvanyagban következetesen ismétlődik, az már úd szónak tekintendő és a szótárba bejegyzendő.

Mikor a szerző fölsorolja azt a kevés anyagot, a mit maga előtt talált, Schiefner művét nevezi az úd nyelv egyetlen komoly ismertetésének. (III. l.). Hát Erckert, a kinek vastag könyvét Munkácsink olyan bizalommal választotta merész kombinációinak főalapjául? Hát igaz, hogy nála is találni 545 úd szót, 200 úd mondatot és egy rövidke nyelvtani vázlatot, de Dirr, a ki évek óta lakik a Kaukázusban és egy rakás kaukázusi nyelvet ismer, természetesen nem becsülheti sokra ezt az összetákolt művet. «Erckert könyve, azt mondja, nagy port vert föl és szerzőjének mindazok dicséretét szerezte meg, a kik a számos kaukázusi nyelvekből egy árva szót sem tudnak... Ha tekintetbe veszszük, hogy könyvét külföldön írta, lehetetlen volt hibákat nem ejtenie, de annyit legalább megtehetett volna, hogy ne írjon *p*-t *r* helyett [tudvalevő dolog, hogy a *p* jel a cyrillben *r*-t jelent!], *n*-t *p* helyett [e két hang jele a cyrill írásban könnyen összetéveszthető], *d*-t *f* helyett stb. Az ilyen hibák kizárólag annak tulajdonítandók, hogy az orosz betűkkel neki beküldött anyagot figyelmetlenül írta át.» (III. és k. l.). Következik erre a botlások egy kis lajstroma, a melyből csak két különösen jellemző esetet idézek. Erckert *hejvan* helyett egy ízben *sjvan*-t ír — «čolla-sjvan» a Thier szó a. — ámbár magából az údból is idéz nyomban a következő sorban egy *χajvan* alakot, azonkívül az avarból, rutulból is, sőt azt is tudja e szóról, hogy arab eredetű! Erckertnél az «Adjectiva» című fejezetben a *gut* alatt azt olvassuk: úd «šel adamare», a mi dehogy is «adjectivum», hanem egész mondat és azt jelenti, hogy «bonus homo est». Szóval mindenütt az a szellem kisért, a mely p. o. a grúz *ts'ats'χvi*-t, a mely *hársfát* jelent, a «Pfote» czikkbe hányta, mivel az orosz *lipa* «Linde» meg a *lapa* «Pfote» egy kicsit hasonlítanak egymáshoz!

Fölötte érdekes, a mit Dirr Schiefner szövegeiről mond: «A párbeszéd egyes szólásai, mondja, eléggé megközelítik a tiszta úd nyelvezetet (*«priblizitelĭno udinskija»*), némely vers tökéletesen úd, de az oroszból fordított prózaszövegek sem nem oroszok, sem nem údok.

Annyira nem hasonlítanak az úd nyelvhez, hogy nem tudtam azok alapján folytatni a tanulást az első tanítómmal, Szogomonianczczal, a ki Vartasenben született és nevekedett,*) de jóformán semmit sem értett a szövegekből, úgyhogy kénytelen volt engem arra kérni, hogy ne foglalkozzunk már e szövegek alapján.» (VIII. l.). De nagy tévedés volna, ha valaki ezért azt hinné, hogy Schiefner munkája, úgy mint Erckerté, teljesen hasznavehetetlen; szó sincs róla: Sch. munkája nemcsak egyengette Dirrnek az útját, de Dirr munkája mellett is folyton még hasznát fogjuk látni, csak tudomásul kell vennünk, hogy az oroszból fordított szövegeiben akadnak «faragott szavak, orosz fordulatok, sőt oroszos nyelvtan», hogy bennök «csak a szavak külső köntöse úd». Nem egyszer nagyon érdekes a két munkában az egy és ugyanarról a jelenségről mondottakat összevetni, így p. o., a mit egyrészt Sch. mond, másrészt pedig D. a hangzó illeszkedésnek az úd nyelvben található gyér nyomairól. (Schiefner 11. l., 11. §., Dirr 8. l.).

Nem ismerem eléggé az úd nyelvet, hogy itéletet mondhatnék D. szövegeiről, de a szerzőt roppant szivós embernek ismerem, a ki gyakran a legnagyobb nélkülözések közt heteket-hónapokat tölt a legvadabb vidékeken, hogy új meg új anyagot gyüjtsön. Mert egészen helyesen azt tartja, hogy ez az első föladat; összehasonlítani a kaukázusi nyelveket egymás közt, vagy éppenséggel még távolabb eső kapcsolatokat keresni majd csak akkor lehet, ha az egyes kaukázusi nyelveket magukat pontosabban ismerjük. (X. l.). Igaz, hogy ez az út lassú, kimondhatatlanul fáradságos, nem való azoknak a fellegekben járó tudósoknak, a kik madártávlatból mélységes pillantásokat vetnek a népek multjába, de azután meg-megbotlanak akár egy nyomorult sajtóhibán is, *kígyót*-békát magyaráznak ki olyan úd szóból, a mely azt jelentené voltaképen, hogy «nagy», de a melyet ők sebes röptükben — v a r a n g y o s b é k á n a k néznek... Ilyen tudósok valószínűleg nem fognak Dirr úd nyelvtanához sem nyúlni, hisz ez a szerencsétlen ember még csak nem is írja le az egész úd nyelvet, hanem csak Vartasen község nyelvét!

Ásbóth Oszkár.

---

*) A szóban levő szövegeket egy vartaseni ember fordította oroszból; már említettem, hogy Schiefner valószínűleg csakis a vartaseni nyelvjárást ismerte.

Dr. Karl Štrekelj: *Zur slavischen Lehnwörterkunde.* (Denkschriften der kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien. Philologisch-historische Klasse. Band L. Wien, 1904.)

Štrekelj gráczi egyetemi tanár becses magyarázatokat ad elénk e munkájában a szláv nyelvekbe átvett idegen szavak egy részéről. Vizsgálódásai a nyugati szlávság területén a német, olasz, friauli és a magyar jövevényszavakra terjednek ki. Különösen a szlovén és a horvát nyelvből és nyelvjárásaikból veszi adatait, csak itt-ott tesz egy-egy megjegyzést a többi szláv nyelvekre is. Nagyot emelkedett volna a munka értéke, ha szerzője mindenütt figyelemmel kiséri vala a többi szláv nyelveket is, mert a mit az egyik rokon nyelv csak sejtet, azt a másik sokszor meglepő világosan mutatja.

Fejtegetett jövevényszavai, — mint a bevezetésben maga is mondja, — többfélék: vannak olyanok, a melyeket eddig nem vizsgáltak etymologiailag, továbbá olyanok, a melyeket eredeti szláv szavaknak tekintettek, vagy ha ismerték is idegen eredetüket, nem az igazi helyen keresték. Az eredet megállapításában kiinduló pontul, a hol csak lehetséges, a nyelvjárási formákat veszi, mivel az átvételek legtöbb esetben a nép ajkán történnek.

Anyagának legnagyobb része megtalálható Miklosichnál és Matzenauernál; néhol megerősíti, bővebben kifejti azok magyarázatait, máshol pedig velük szemben új megoldást kisérel meg. Tárgyalásában nem az eredet szerint való csoportosítást követi, hanem betűrendben végez az egyes szavakkal; műve végén azonban eredet szerint is csoportosítja a tárgyalt átvételeket.

Ennyit a műről általában. A következőkben a magyar nyelvészetet is érintő oldaláról fogjuk vizsgálni. Annyit mindjárt előrebocsáthatunk, hogy Štrekelj nem ismeri eléggé a magyar nyelvészet terén tett újabb kutatásokat. Igyekszik például felhasználni a magyar népnyelv adatait, de erre nézve forrásként csak egy német-magyar szótára van; a magyar *esperes*-t még mindig a német *Erzpriester*-ből származtatja. Adatainak ellenőrzésében nem tud kellő kritikát gyakorolni, pl. a szlovén *gombleg, gomblek* «nyírfavirág» szót a magyar *gomboly*-ból magyarázza, az *-eg, -ek* végzetet a szlovén *bombek* «bodzavirág» hatásának tulajdonítva. A *gomboly* azonban a nyelvújítás terméke: elvonás a *gombolyag*-ból. (A Magy. Tudós Társaság 1838-iki magyar-német szótárában találtam rá az első adatot.) Ez a *gomboly* sem a nép nyelvébe nem ment át, sem az irodalomban nem vált közhasználatúvá, tehát a szlovén sem vehette át, hanem átvehette a *gombolyag* ot, és ebből lehetett a *bombek*-kel való vegyülés útján *gombleg*.

A fejtegetett szavak között több mint hetven van olyan, a mely a magyarból került a szláv nyelvekbe. Nem célunk ezeknek szótárszerű felsorolása, csupán a fontosabbaknak látszó magyarázatok ismertetésébe bocsátkozunk. Ilyeneknek találtam a *betež*, *oštat*, *rovaš* és *vadlovati* czikkeket.

A szlovén *betež* «betegség, fájdalom» szót régebbi magyarázatok alapján ő is a magyar *beteg*-ből származtatja; egy más magyarázat azonban a kfn. *wetac*, *wetage* szóval hozza kapcsolatba. Štrekelj a kettőt össze akarja egyeztetni és azt mondja, nincs semmi akadálya annak, hogy a magyar *beteg*-et a kfn. *wetac*-ból eredeztessük. Az átvételt bizonyítani is akarja egy pár $w > b$ megfeleléssel, az $-ac > -eg$ változást pedig a hangzó-illeszkedés törvénye alá vonja. Csak két német jövevényszavunkat kell említenünk: *óbégat* és *rostokol*, azonnal szembe tűnik a magyarázat lehetetlensége. Hogy a szó jelentése a szlovénban és magyarban nem egészen azonos, az épp azon a módon magyarázható, mint az *-ež* végzet *-eg* helyett, t. i. a gyakori *betežen*, *betežnik*, *obetežati* sat. formákból való elvonással (NyK. XXXIII: 105.).

A kaj-horvátban előforduló *oštat* (külváros, suburbium) a német *vorstadt*-ból van nála magyarázva; de helytelenűl, mert ez a szó a magy. *hóstát*-tal (külváros, v. ö. MTsz. és NySzót., továbbá Melich-Lumtzer, Deutsche Lehnwörter) együtt az újfn. *hofstatt*-ból való. A közvetítés magyar lesz, v. ö. hopmester: opmester, ofmester (NySzót.).

Egész művében legtöbb figyelmet érdemlő czikk a *rovás*-ról szóló. Sorra veszi az elméleteket, a melyeket ennek a több szláv nyelvben előforduló szónak eredetéről fölállítottak. Schmeller és utána Matzenauer az ófn. *ruaba*, *ruawâ* «szám», *ruawôn* «számlálni» szóban kereste az eredetét, Levstik pedig az olasz *rovescio*, *rivescio* szóból igyekezett megfejteni, a mely a pénz írásos lapját jelenti. Mind a két föltevésnek ellene mond a szó jelentése, a mely mindenütt «bevágás, bemetszés, bevagdalt fa v. koczka». Miklosich eredeti szláv szónak tekintette: *rъvъ-* vagy *rovъ-* igetőből *-ašjъ* képzővel alkotva. Štrekelj nagy gonddal czáfolja meg Miklosich származtatását; azt mondja, hogy az egyházi szlávban és a szerbben elő sem fordul ez a képző, a többi szláv nyelvekben pedig mindíg denominális. Tehát nem tekinthetjük szláv eredetűnek, hanem összeköttetésbe kell hoznunk a magyar *rovás*-sal. Több szláv nyelvben előfordul egy *rubež*, *robež* szó, mely bevágást jelent. Fölemlíti Štrekelj annak a lehetőségét, hogy a magyar *rovás* ennek az átvétele és ebben a magyar alakjában került volna vissza a szláv nyelvekbe. De ő maga sem tartja valószínűnek, a minthogy nem is az. Budenz szerint a magyar *rov-* (*rovok*, *rovás* sat.) finnugor ere-

detű. (l. MUSz. 664). PÁRIZ-PÁPAInál és általában régibb nyelvünkben a szó első tagjában *o* h. *a* van: *ravás*, ma is *ravatal* és nyelvjárásilag *ravás, kútravás* (MTsz.). Ezek a nyiltabb hangzójú alakok is mutatják, hogy nem lehet az idézett szláv szó átvételével dolgunk.

A magyar nyelvtörténet szempontjából érdekes *vallani* igénknek a szláv nyelvekbe történt átvétele: szlovén *vadlovati* «bevallani», *vadlüvanye* «vallomás», a kaj-horvátban *d* nélkül: *valovati, valovanye, valuvaš*. Ezekhez tartoznak még a ŠTREKELJ nem említette tót *voluvať* és *vodluvať* «megvallani». A magyar *vallani* igéből magyarázza őket és a *d* betoldását a szlovén *váditi* igével való vegyülésnek tulajdonítja. MELICH (Nyr. 32: 233.) másképen fejti meg a dolgot: a *vadlovati* sat. alakok azt bizonyítják, hogy a magyar *vallani*-ban éppúgy *dl* > *ll* fejlődést kell látnunk, mint a *hall, üll* (ünnepet üll), *ell* (Edlelmes) szavainkban. Az EhrC. *vadlany* adata döntőleg bizonyítja a magyarázat helyességét.

Magyar hatás észlelhető a horvát nyelvjárások egyes vidékein az *-om*-ra végződő latin jövevényszavak átvételénél, pl. *kaptolom, evangeliom, fundamentom, legištrom, testamentom* sat., a melyeknek *-om* végzete magyar közvetítésre mutat.

ŠTREKELJ a szlovén *bezgáti* «ingerelni, piszkálni» igét a népnyelvi olasz *sbisigar, bisegar* és hasonló alakokból magyarázza, holott sokkal egyszerűbben megtalálható a magyar *bizgat*-ban. Jelentésük is azonos.

Az eddig ismertetetteken kívül megtalálhatók a szlovénban: *bűn, borspor, dúsgazdag, kanász, kertész, köszvény, kurucz, szűcs, vezér, ürge* sat., a horvátban: *fojtás, kelés, korlát, mosdó, rizskása, sóska, tarka, kantár, taraczk* és még számos más.

Az itt említettek közül a *beteg, rovás* és *vall* szavainknak a szláv nyelvekbe történt átvételére már MUNKÁCSI rámutatott (NyK. XVII. 66—126 ll.), a mikor egyszersmind a horvát és szlovén nyelv szókincséből 250 kétségtelen magyar eredetű szót sorolt fel; MUNKÁCSI gyűjteménye pótlására HALÁSZ (NyK. XVIII. 448—455. ll.) még ötven ugyanilyen szót közölt. ŠTREKELJ úgy látszik, ezekről semmit sem tudott, pedig ha ismeri vala e gyüjteményeket — és általában a magyar nyelvészet forrásműveit, — egyrészt bővebben és könnyebben meríthet, másrészt elkerülheti azt a határozatlanságot, tapogatódzást, sokszor tájékozatlanságot és kritikátlanságot, a mely így könyvének nem egy lapján szemünkbe ötlik.

SÁGI ISTVÁN.

Kisebb közlemények.

A Magyar Fonétika átírása. Gombocz Zoltán a *Magyar Fonétikáról* írt birálatában (NyK. 34 : 236.) kifogásolja, hogy nem vettem át a FUF. átírását minden változtatás nélkül, sőt azt állítja, hogy nincs jogom «némi módosításról» beszélni, hisz a FUF. 23 magánhangzó-jele közül csak nyolczat tartottam meg s a mássalhangzók jelei közül is megváltozott vagy 5—6. Ebből tehát a birálat olvasója joggal azt következtetheti, hogy én egy csaknem egészen új átírást találtam ki s ezt a FUF. czége alatt akarom a tudományba becsempészni. Dehogy akarom! Tényleg elfogadtam a FUF. átírását, még pedig megtartottam az összes hangjelölő betűket ugyanolyan hangértékkel (egy kivétellel), s megtartottam az összes mellékjeleket (szintén egy kivétellel). Változtatást a FUF. átírásán csak két okból tettem: vagy czélszerűség okából, vagy pedig, ha fonétikámban a hangok rendszere eltér Setälä-étől. Minthogy fonétikámban az angol fonétikusok alapján állítottam fel a magánhangzók rendszerét s mivel ép a magyar nyelv szempontjából különösen helyesnek tartom a négyes fokozat helyett a magánhangzók hármas osztályozását, a magánhangzók rendszerében elesik a FUF. negyedik sora, tehát fölöslegesekké válnak a következő jelek: *å*, *äo*, *ɛ*, *ɛ̨*. Igaz, hogy Gombocz nem tudja belátni «a Bell-Sweet-Sievers-Balassa-féle magánhangzó-séma nagy előnyeit a Techmer-Setälä-féle fölött», én azonban belátom, hogy amaz jobb és czélszerűbb s rám nézve mégis csak első sorban ez a döntő. Valóságos változtatást csak két dologban tettem. A lefaragott *o ö* jelek helyett használtam a *ɔ ɔ̈* jeleket, mert azokat a megcsonkított betűket határozottan rosszaknak tartom (v. ö. NyK. 32 : 85.), s Setälä egy hozzám intézett levelében maga is elismeri, hogy ez a változtatás esetleg figyelembe vehető. A másik változtatás pedig az, hogy a hátsó hangok *ę į* jele helyett az eddig is használt *e̯ i̯* jeleket tartom meg, még pedig azért, mivel a betűk alatt egyéb mellékjeleket kell elhelyezni. Ismétlem tehát, hogy a két átírás között a különbség a magánhangzóknál csak egy betű (*o* helyett *ɔ*) és egy mellékjel (*ę* helyett *e̯*). A mi a fonétika 156. lapján közölt összehasonlításban még különbségnek látszik, annak oka csak az, hogy én e fonétikai kézikönyvben követ-

kezetesen alkalmaztam az átírás mellékjeleit s csak a függelékben magyaráztam meg a FUF. egyszerűsítéseit; v. ö. «ω statt $\underset{\smile}{u}$, $\acute{o} = \underset{\smile}{o}$, $\acute{e} = \underset{\smile}{e}$» stb. (FUF. I. k. 36—40. l.).

A mássalhangzók jelei közt a különbség még kevésbbé jelentékeny: a β helyett a w-t használom, épúgy mint Szinnyei (NyK. 32 : 95 és M. Nyelvhas.[2], 16. l.), szintén az ő példájára használom a spirans l hangok jeleiül az λ és Λ-t. A mi egyéb csekély különbség még van a mássalhangzók jelölésében, az is a hangrendszerek különbségén alapszik. Ilyen az $\check{s}$ $\check{z}$ hangoknak kissé eltérő jelölése s a jesítés jele. Joggal mondhattam tehát könyvem bevezetésében, hogy *némi változtatással* elfogadtam a FUF. átírását. S a FUF. átírásához már csak azért sem kellett minden egyes részletében ragaszkodnom, mivel Setälä maga kijelenti (FUF. I. 31—32.), hogy javaslatai nem véglegesek, s hogy hajlandó a beérkező vélemények alapján az ő javaslatain is, ha jónak látja, változtatni.*)

Balassa József.

Értesítő.

A Magyar Nyelvtudományi Társaság október 22-én tartotta meg tisztválasztó közgyűlését. Elnökké Szily Kálmán, másodelnökké Szinnyei József, titkárrá Tolnai Vilmos, jegyzővé Gombocz Zoltán választatott meg; a pénztárosi teendőket egyelőre a titkár, a könyvtárnoki teendőket pedig a jegyző fogja végezni. A társaságnak Semsey Andor kétezer koronát adományozott azzal a kikötéssel, hogy a saját külön folyóiratát 1905 elején indítsa meg.

A helsingforsi egyetem finnugor nyelvészeti tanszékére Paasonen Heikki dr. egyetemi magántanár neveztetett ki. Kitünő szaktársunkat október 15-én iktatták be tanári székébe, s ez alkalommal a következő czímű székfoglaló előadást tartotta: «Hol volt a finnugor népek őshazája?»

*) Gombocz egyéb megjegyzéseiről nem akarok ezúttal szólani, mert nem vagyok barátja az ellenbirálatoknak, másrészt meg hosszasabb tárgyalásra volna szükség, ha részletesen meg akarnám világítani eltérő felfogásunkat a fonétika egyes kérdéseiben. Csak arra akarok röviden utalni, hogy az *Artikulationsbasis*-t nem *fordítom* az ejtés alapsajátságának, hanem határozott különbséget teszek a beszélő szervek *nyugalmi helyzete* (39. l.) és a *kiejtés alapsajátságai* (40. l.) között, a mit a legtöbb fonétikus folyton összezavar. — A zenei hangsúlyra vonatkozó kifogásait sem birálhatom most meg, hanem kíváncsian várom a pontos mérések alapján tett megfigyelések eredményét.

A Magyar Tudományos Akadémia kiadásában megjelenő

FOLYÓIRATOK:

Akadémiai Értesitő. A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti *Szily Kálmán* főtitkár. Tizenharmadik kötet. 1902. évfolyam.

A M. Tud. Akadémia üléseiről a tárgyalásokat jegyzőkönyvi alakban, az üléseken fölolvasott emlékbeszédeket, jelentéseket, birálatokat, valamint az értekezések kivonatait (ha ugyan a kivonatozásra alkalmasak) külön czikkek során közli. Ismerteti az osztályértekezletek és állandó bizottságok tárgyalásait, kiszemelvén belőlük azokat, a melyek szélesebb köröket is érdekelhetnek. Az Akadémia kiadásában vagy az ő támogatásával megjelent munkák- és folyóiratokról tárgyias ismertetéseket közöl vagy az illető szerzők és szerkesztők, vagy más megbizható szakférfiak tollából. Megjelenik minden hó 15-én. Évi előfizetési ára 6 kor. Az «Akadémiai Értesitő»-t dijtalanul és bérmentve kapják: az Akadémia minden rendü beltagjai, alapitványtevői s a Könyvkiadó Vállalat pártoló tagjai. Az I—XI. kötet még néhány példányban rendelkezésre áll. Egy-egy kötet ára 6 kor.; a Könyvkiadó Vállalat uj aláiróinak 4 kor. 50 fill.

Archaeologiai Értesitő. Uj folyam. XXII. köt. A M. Tud. Akadémia arch. bizottságának és az orsz. régészeti s embertani társulatnak közlönye. Szerkeszti *Hampel József.*

Czélja a hazai és külföldi archaeologiai és műtörténelmi mozzanatokat a közönséggel megismertetni, és kisebb archaeologiai s műtörténelmi czikkeket közölni. Megjelenik évenként öt füzetben, mindenkor hat nagy ívnyi tartalommal és számos képpel, február, április, június, október és deczember hónapok 15-ik napján. Bolti ára 12 korona; egyes füzetek ára 2 kor. 40 fill.

Athenaeum. Philosophiai és államtudományi folyóirat. A M. Tud. Akadémia megbizásából szerkeszti dr. *Pauer Imre* osztály-titkár. Tizedik évfolyam.

Az «Athenaeum» a philosophia és államtudományok szakszerü művelését és tudományos irodalmi fejlesztését tűzi feladatául. Megjelen az Akadémia kiadásában évnegyedenként, évi 30—35 ívnyi tartalommal. Előfizetési ára 10 kor.

Irodalomtörténeti Közlemények. Tizenkettedik évfolyam. Szerkeszti *Szilády Áron* a bizottság előadója.

E negyedévenként megjelenő folyóirat a M. Tud. Akadémia irodalomtörténeti bizottságának megbizásából bocsáttatik közre s irodalomtörténeti tanulmányokat és adatokat közöl. Előfizetési ára egész évre 10 kor., egyes füzet ára 3 kor.

Mathematikai és Természettudományi Értesitő. XX. kötet. A M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata. Szerkeszti *Kőnig Gyula* osztálytitkár.

A «Mathematikai és Természettudományi Értesitő» a M. Tud. Akadémia III. osztályának folyóirata, melyben az ülésein részletesen bemutatott vagy csak röviden bejelentett tudományos munkálatokat teszi közzé, föltéve, hogy a követelményeknek megfelelnek. Az Értesitőben csak oly közlemények foglalhatnak helyet, melyek az illető szaktudomány müvelésében az elért eredmények vagy a használt módszerek tekintetében haladást jeleznek és irodalmi szempontból is kellő gonddal készültek. Terjedelem tekintetében az Akadémia rövid és szabatos fogalmazást kiván, melyben a dolgozat tudományos tartalmának megértésére szükséges részletek kellően kidomborodnak. Az Értesitő évi öt füzetben jelenik meg; a füzetek megjelenési határideje február, április, június, október és deczember hónapoknak mindenkor utolsó napja. Előfizetési ára egy-egy kötetnek 10 kor.

Nyelvtudományi Közlemények. Harminczkettedik kötet. A Magyar Tudományos Akadémia nyelvtudományi bizottságának megbizásából szerkeszti *Szinnyei József.*

A tágabb értelemben vett magyar nyelvtudományt öleli fel, melynek feladatai a magyarral hason alkotásu altáji nyelveket behatóan tanulmányozni s tudományosan feldolgozni, kiváló tekintettel arra, hogy a magyar nyelv tényeinek földeritésére vagyis tudományos megfejtésére szolgáljanak. Más, bár nem hason alkotásu nyelveknek, a melyek a magyarral történelmileg érintkeztek, reá gyakorolt hatását feltüntetni. Megjelenik negyedévenként, még pedig márczius, június, szeptember és deczember elsején. Az egész évfolyam legalább harmincz ivből áll s előfizetési ára 6 kor.

Történelmi Tár. Évnegyedes folyóirat. Uj folyam. 1901. II. Kiadja a M. Tud. Akadémia történelmi bizottságának hozzájárulásával a Magyar Történelmi Társulat. Szerkeszti dr. *Komáromy András.*

A folyóirat ez új folyama a M. Tud. Akadémia történettudományi bizottságának nemcsak anyagi, hanem jelentékeny szellemi támogatásával is jelenik meg, a mennyiben a bizottság sok nevezetes hazai s a legnevezetesebb külföldi levéltárakból évtizedek óta gyüjtött és másolt magyar vonatkozású forrásanyagát a *Történelmi Tár* rendelkezésére bocsátotta, s ezzel valódi kincsesházat nyitott meg a történetkutatók előtt, melynek kincsei eddig jóformán használatlanúl hevertek a bizottság kézirattárában.

Egy-egy füzet bolti ára 2 kor., az egész évfolyamé 8 kor.

Megrendelhetők

a M. Tud. Akadémia könyvkiadó-hivatalában

Budapesten, V. kerület, Akadémia-utcza 2. szám.

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOM. ÁJA.